МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН
АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА, ЛИТЕРАТУРЫ И ИСКУССТВА им. Г. ИБРАГИМОВА

ИКЕ ҺӘМ КҮПТЕЛЛЕЛЕК ШАРТЛАРЫНДА ДӘҮЛӘТ ҺӘМ РЕГИОНАЛЬ ТЕЛЛӘРНЕ КУЛЛАНУНЫҢ ХОКУКЫЙ НИГЕЗЛӘРЕ (ФЕДЕРАЛЬ ДӘҮЛӘТЛӘРДӘ ТЕЛ СӘЯСӘТЕН ТОРМЫШКА АШЫРУНЫҢ ДӨНЬЯКҮЛӘМ ТӘҖРИБӘСЕ)

Халыкара фәнни-гамәли конференция

2021 ел, 13 декабрь, Казан шәһәре

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ И РЕГИОНАЛЬНЫХ ЯЗЫКОВ В УСЛОВИЯХ ДВУ- И МНОГОЯЗЫЧИЯ (МИРОВОЙ ОПЫТ РЕАЛИЗАЦИИ ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ В ФЕДЕРАТИВНЫХ ГОСУДАРСТВАХ)

Международная научно-практическая конференция

13 декабря 2021 года, город Казань

Казань
2021

УДК 81
ББК 81.2
П 68

Международная научно-практическая конференция «Правовые основы функционирования государственных и региональных языков в условиях дву- и многоязычия (мировой опыт реализации языковой политики в федеративных государствах)» проводится в рамках реализации государственной программы «Сохранение, изучение и развитие государственных языков Республики Татарстан и других языков в Республике Татарстан на 2014–2022 годы»

Составители:
Л. М. Гиниятуллина, Г. Н. Мухарлямова,
Д. М. Абдуллина, М. М. Шакурова

П 68 **Правовые основы функционирования государственных и региональных языков в условиях дву- и многоязычия (мировой опыт реализации языковой политики в федеративных государствах):** международная научно-практическая конференция 13 декабря 2021 года, г. Казань: сб. материалов / сост.: Л. М. Гиниятуллина, Г. Н. Мухарлямова, Д. М. Абдуллина, М. М. Шакурова. – Казань: ИЯЛИ, 2021. – 252 с.
ISBN 978-5-93091-385-9

В сборнике представлены материалы международной научно-практической конференции «Правовые основы функционирования государственных и региональных языков в условиях дву- и многоязычия (мировой опыт реализации языковой политики в федеративных государствах)».

В статьях сборника рассматривается опыт реализации государственной политики в области сохранения и развития языков в национальных республиках Российской Федерации, раскрывается содержание учебно-методической базы преподавания государственных языков, предлагаются пути повышения эффективности преподавания и совершенствования методики и технологий преподавания государственных языков республик Российской Федерации и родных языков, из числа языков народов Российской Федерации.

Издание адресовано ученым, специалистам в сфере языковой политики, методистам, преподавателям вузов, учителям родного языка и литературы, научным сотрудникам, аспирантам. Материалы публикуются в авторской редакции.

УДК 81
ББК 81.2

ISBN 978-5-93091-385-9

© Институт языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова АН РТ, 2021

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ТАТАРСКОГО ЯЗЫКА КАК ГОСУДАРСТВЕННОГО НА ТЕРРИТОРИИ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН

О. Р. Хисамов

Институт языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова Академии наук Республики Татарстан, Россия
ohisamov@mail.ru

FUNCTIONING OF THE TATAR LANGUAGE AS THE STATE LANGUAGE ON THE TERRITORY OF THE REPUBLIC OF TATARSTAN

O. R. Hisamov

Institute of Language, Literature and Art named after G. Ibragimov of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Russia
ohisamov@mail.ru

В статье раскрываются особенности и факторы развития татарского языка в Республике Татарстан и за ее пределами. Подчеркивается необходимость расширения диапазона функционирования татарского языка во всех сферах жизнедеятельности и утверждения статуса татарского языка для татар в качестве родного, внедрения в практику эффективных образовательных программ и инновационных технологий в обучении татарскому языку. Определяются задачи и пути их решения в области сохранения и развития родных языков.
Ключевые слова: татарский язык, родной язык, языковая политика, этнокультурное развитие, система образования, язык науки.

The article reveals the features and factors of development of the Tatar language in the Republic of Tatarstan and abroad. It is emphasized the need to expand the range of functioning of the Tatar language in all spheres of life and the approval of the status of the Tatar language for Tatars as a native, the introduction of effective educational programs and innovative technologies in teaching the Tatar language. The tasks and ways of their solution in the field of preservation and development of native languages are defined.
Key words: Tatar language, native language, language policy, ethno-cultural development, education system, language of science.

Одним из актуальных направлений языковой политики Российской Федерации как на федеральном, так и на региональном уровне является сохранение и развитие родных языков населяющих ее народов, которые по праву считаются культурным достоянием всего российского общества.

Татарский язык является языком коммуникации татар, широко расселенных по всему миру, и второго по численности народа в Российской Федерации, компактно проживающего в Волго-Уральском регионе, Западной Сибири и представленного во всех субъектах Российской Федерации, а также в странах ближнего и дальнего зарубежья.

Согласно переписи населения 2010 года число говорящих на татарском языке в России – около 4,28 млн человек (по состоянию 1989 года – 5,1 млн человек).

Как один из тюркских языков, татарский язык позволяет вести коммуникацию и культурный обмен с другими тюркскими народами без посредников.

Этнокультурное развитие Республики Татарстан неотделимо от развития национальной культуры всего татарского народа. Из 7 миллионов татар более 5 миллионов проживают вне Татарстана, в различных регионах РФ, странах СНГ и в дальнем зарубежье. Возрастающая глобализация в условиях формирования информационного общества усиливает процессы культурной ассимиляции народов, приводит к утрате национальной самобытности, вековых традиций. Угроза потери родного языка и этнонациональной культуры порождает проблему сохранения, развития и широкого распространения как татарского языка, литературы и культуры, так и других народов.

И хотя в регионах действуют Центры изучения татарского языка и общества культуры, воскресные школы, национально-культурные автономии, кружки, клубы, зачастую они недостаточно тесно связаны между собой, их деятельности не хватает согласованности и системности. Крайне важно интегрировать усилия всех этих носителей татарского языка и культуры.

Система развития татарского языка как языка коммуникации продумана, но она не может в полной мере функционировать из-за отсутствия контрольной части. Чтобы система полноценно работала необходимо в системе образования, в государственной системе ввести контрольные индикаторы владения языком и постоянно мониторить ситуацию. В большей мере это должно, на наш взгляд, найти отражение во ФГОСах, концептуальных документах.

В 1994 году была принята Государственная программа по сохранению, изучению и развитию языков народов Республики Татарстан на 1994–2003 гг., основные направления, которой нашли продолжение в последующих программах. В рамках Государственной программы специалистами республики систематически проводились и проводятся научные исследования по изучению языковой ситуации в Республике Татарстан, проблем функционального развития государственных языков Республики Татарстан. Были осуществлены системные меры по интеграции татарского языка в электронное информационное пространство.

В целях активного использования нормативных правовых документов на татарском языке и более эффективного информационного обеспечения населения велась работа по переводу на татарский язык наиболее актуальных федеральных и республиканских законов и других нормативных правовых актов.

В 2013 году Государственным Советом Республики Татарстан принят Закон «Об использовании татарского языка как государственного языка Республики Татарстан». Он направлен на обеспечение функционирования татарского языка как государственного на всей территории Республики Татарстан, реализацию прав граждан на пользование татарским языком как государственным, защиту и развитие татарской языковой культуры, сохранение исторических традиций письменности татарского народа.

Эти меры в определенной степени повлияли на функциональное развитие татарского языка. В конце XX – начале XXI века в сфере реализации татарского языка как государственного были отмечены определенные позитивные тенденции. Было положено начало формированию языкового законодательства республики, расширились рамки использования татарского языка, в том числе и в деятельности государственной власти, увеличилось количество печатных и электронных средств массовой информации, использующих в своей деятельности татарский язык, проведены работы по включению республики в мировой интеграционный процесс в области информационных технологий, активизировалась работа по разностороннему исследованию

татарского языка, его грамматической, топонимической, терминологической и стилистической систем.

Сегодня необходимо расширение диапазона функционирования татарского языка во всех сферах жизнедеятельности и укрепить статус татарского языка в качестве «родного» для татар вне зависимости от места их проживания, внедрить в практику эффективные программы и технологии по обучению татарскому языку.

Процесс сохранения и развития родных языков в определенной мере должен обеспечиваться системой образования. В современном мире языки могут сохраниться только будучи языком образования, воспитания – от семейного и дошкольного обучения до национальных университетов и подготовки молодых ученых.

В настоящее время в Республике Татарстан имеются дошкольные образовательные учреждения с обучением и воспитанием на родном языке. Есть общеобразовательные организации с обучением на родных языках и изучением родных языков. Обучаются на родном языке и изучают родной язык дети татар, евреев, мари, мордвы, удмуртов, чуваш. В отделениях воскресных школ организовано изучение азербайджанского, армянского, ассирийского, грузинского, чеченского и других языков. Изучение татарского языка наряду с русским языком было введено во всех общеобразовательных организациях республики.

Сегодня в соответствии с изменениями, внесенными в ФЗ «Об образовании в РФ», родные языки преподаются только по выбору родителей. В данной ситуации необходимо приложить определенные объединенные усилия, чтобы федеральные государственные образовательные стандарты обеспечивали развитие и сохранение языков и культур всех граждан РФ. Для татарского народа это имеет особую актуальность, т. к. 75% проживает вне Татарстана и наличие требований ФГОСов по изучению родного татарского языка и литературы может улучшить ситуацию по сохранению и изучению татарского языка.

Считаем целесообразным организовать единый методический и научно-правовой центр для содействия национальным нерусским школам. Этот центр мог бы разрабатывать стратегические цели и задачи и распространять их на всей территории проживания, в том числе и татарского народа. Остается открытым вопрос преподавания государственных языков национальных республик. Республики в соответствии с Конституцией России (ст. 68, ч. 2) «вправе устанавливать свои государственные языки». Это положение подтверждено и федеральными законами «О языках народов РФ» и «Об образовании». В последнем документе отмечено (глава 1, ст. 6, п. 6), что «вопросы изучения государственных языков республик в составе Российской Федерации регулируются законодательством этих республик».

Вместе с тем, сегодня этот вопрос остается не решенным. Считаем, что необходимо внесение в ФГОС в качестве ключевых образовательных компетенций компетенцию в области изучения государственных языков национальных республик и закрепление преподавания учебной дисциплины «Государственный язык республик Российской Федерации» в инвариантной части Примерных учебных планов.

Татарский язык – это и язык науки. Эффективность и результативность процесса образования зависят от правильного научного и научно-методического сопровождения. В направлении сохранения и развития татарского языка, в Республике Татарстан совместную работу ведут несколько научных и образовательных организаций. Так, сегодня Казанский

федеральный университет, Институт развития образования Республики Татарстан ведут работу в области повышения уровня профессиональной подготовки и повышения квалификации, профессиональной переподготовки педагогических кадров. В Казанском федеральном университете проводится модернизация системы подготовки и переподготовки кадров для дошкольных образовательных организаций, начальных классов, учителей-предметников для школ с татарским языком обучения. Институтом развития образования РТ проводится работа по аттестации учителей родного (татарского) языка и родной (татарской) литературы.

Академией наук Республики Татарстан непрерывно ведется активная деятельность по сохранению и развитию татарского языка. Разработаны примерные программы по предметам «Государственный язык Республики Татарстан – татарский язык», предметам «Родной (татарский) язык», «Литературное чтение на родном (татарском) языке», «Родная (татарская) литература» для образовательных организаций, реализующих программы основного общего образования.

Идет разработка УМК (учебник, методическое пособие для учителя, электронный учебник) по родному (татарскому) языку и родной (татарской) литературе для 1–9 классов, по государственному языку Республики Татарстан. Ведется работа по подготовке и изданию академических и других научных трудов по татарскому языку и литературе, истории Татарстана. Вместе с тем, сегодняшний день ставит новые задачи в области сохранения и развития родных языков. Наиболее значимыми задачами становятся необходимость научно-методологической проработки содержания языкового образования с учетом этноязыковой и этнокультурной среды и внедрение современных образовательных технологий на всех ступенях обучения; модернизации системы подготовки и переподготовки кадров для дошкольных образовательных организаций, учителей начальных классов, учителей-предметников (математики, физики, биологии, химии, истории, обществознания, географии и др.) для школ с родным (нерусcским) языком обучения; повышения уровня профессиональной подготовки и квалификации педагогических кадров для образовательных организаций, реализующих программы обучения родному языку.

Ряд проблем требует активного содействия в их решении Федерального центра. Например, отсутствие возможности защитить кандидатскую или докторскую диссертации на родных языках, в частности, по методике преподавания родных языков.

Сегодня очень важно восстановить именно научно-педагогическую традицию – связь науки с системой образования, со школьной практикой. Эта связь смогла бы обеспечить качество преподавания родных языков.

Подводя итог ко всему вышесказанному, следует констатировать тот факт, что в современных условиях для сохранения и развития языков народов, проживающих в России, содержание образования должно стать поликультурным, проблемы национального образования должны решаться на федеральном и региональном уровнях, и результаты, содействующие укреплению общероссийского единства, принести практическую пользу родной многонациональной России.

ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЯЗЫКОВ СУБЪЕКТОВ РФ В ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ОТРАСЛЯХ ПРАВА НА ПРИМЕРЕ ГРАЖДАНСКОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА

А. Г. Нуриев

Руководитель аппарата Конституционного суда Республики Татарстан,
Заслуженный юрист Республики Татарстан, Россия
anasnuriev@yandex.ru

THE POSSIBILITIES OF USING THE STATE LANGUAGES OF THE SUBJECTS OF THE RUSSIAN FEDERATION IN THE PROCEDURAL BRANCHES OF LAW ON THE EXAMPLE OF CIVIL PROCEEDINGS

A. G. Nuriev

Chief of Staff of the Constitutional Court of the Republic of Tatarstan
Honored Lawyer of the Republic of Tatarstan, Russia
anasnuriev@yandex.ru

В статье рассматривается комплекс мер, направленных на развитие языков субъектов РФ в сфере судопроизводства. В статье описываются результаты исследования, проведенного с привлечением 21 субъекта РФ, обладающих установленной законом возможностью рассмотрения гражданских дел на государственном языке субъекта РФ. Выявлены существующие проблемы, которые являются подспорьем для выработки конкретных предложений, которые способствовали бы дальнейшему улучшению применения государственных языков субъектов РФ в судопроизводстве, укреплению основ федерализма России.
Ключевые слова: государственный язык, язык субъекта РФ, Конституция РФ, судопроизводство.

The article considers a set of measures aimed at the development of the languages of the subjects of the Russian Federation in the field of legal proceedings. The article describes the results of a study conducted with the involvement of 21 subjects of the Russian Federation who have the opportunity to consider civil cases in the state language of the subject of the Russian Federation established by law. The existing problems have been identified, which are helpful for developing concrete proposals that would contribute to further improving the use of the state languages of the subjects of the Russian Federation in court proceedings, strengthening the foundations of federalism in Russia.
Key words: the state language, the language of the subject of the Russian Federation, the Constitution of the Russian Federation, judicial proceedings.

Действующее федеральное законодательство, предусматривает комплекс мер, направленных на развитие языков субъектов РФ, в том числе в сфере судопроизводства. В иерархический выстроенной цепочке нормативных регуляторов, обеспечивающих право пользования государственным языком субъекта РФ центральное место занимает, безусловно, Конституция РФ, устанавливающая, что каждый имеет право на пользование родным языком, на свободный выбор языка общения, воспитания, обучения и творчества (ст. 26[1]). Таким образом, мы можем выделить важнейшую юридическую особенность государственного языка – его конституционную предопределенность,

[1] Конституция Российской Федерации // Российская газета от 25 декабря 1993г.

В четырех формах отправления правосудия (конституционного, гражданского, административного, уголовного), за исключением арбитражного судопроизводства и, с 2023 года конституционного судопроизводства существует возможность реализации права на судебную защиту на государственных языках субъекта РФ. Однако возможность отправления правосудия на государственных языках субъекта РФ нуждается в исследовании реальной реализации права на судебную защиту на государственных языках субъекта РФ так как сфера возможного применения государственного языка субъекта РФ достаточно широка и предполагает возможность составления всех процессуальных документов, включая итоговый судебный акт по делу на государственном языке субъекта РФ.

На сегодняшний день из 85 субъектов РФ 22 субъекта имеют статус республик (ст. 65 Конституции РФ), которые вправе установить свои государственные языки. Данная возможность была реализована всеми республиками в составе РФ, за исключением Республики Карелия. В этой связи, в рамках нашего грантового исследования, поддержанного Академией наук РТ, был проведен опрос верховных судов 21 субъекта РФ, обладающих потенциальной, установленной законом возможностью рассмотрения гражданских дел на государственном языке субъекта РФ.

Перед органами судебной власти было поставлено пять вопросов:

– какое количество гражданских дел было рассмотрено на государственном языке Вашего субъекта РФ за период с 2010 года;

– какое количество итоговых решений по гражданским делам было принято на государственном языке Вашего субъекта РФ;

– имеется ли в Вашем субъекте РФ переведенный на государственный язык субъекта РФ Гражданский процессуальный кодекс РФ;

– возникала ли в Вашем субъекте РФ необходимость рассмотрения гражданских, административных и уголовных дел на государственном языке субъекта РФ;

– какие на Ваш взгляд существуют проблемы в применении государственного языка субъекта РФ в гражданском судопроизводстве.

Как показал опрос судебных органов, практическое применение государственный язык субъекта РФ в сфере судопроизводства имеет на территории трех субъектов РФ: в Республике Татарстан, Республике Саха (Якутия) и Республики Бурятия.

Так, согласно представленным за период с 2010 года данным, Верховным Судом Республики Татарстан в 2013 году на татарском языке рассмотрено одно гражданское дело по апелляционной жалобе с составлением Апелляционного Определения на татарском языке. Согласно сведениям, предоставленным районными (городскими) судами в Республике Татарстан в период с 2010 года по 2018 год татарский язык применялся в судопроизводстве при рассмотрении 117 гражданских дел. По указанным делам на татарском языке принято 117 итоговых решений по существу заявленных требований.

Судами также за указанный период татарский язык применялся при рассмотрении 15 уголовных дел, которые завершились вынесением судебных актов на татарском языке. Кроме того, Вахитовским районным судом г. Казани рассмотрено три дела об административном правонарушении с вынесением постановления на татарском языке.

Вторым субъектом на территории которого была реализована возможность судебной защиты права на государственном языке субъекта РФ – Республика Саха (Якутия). За период с 2010 года якутский язык применялся при

рассмотрении 2669 гражданских дел. За указанный период итоговых судебных актов на якутском языке было вынесено по 805 гражданским делам. Необходимость рассмотрения гражданских и административных дел на якутском языке возникает в сельских районах Республики Саха (Якутия), в котором население преимущественно говорит на якутском языке.

Третий субъект, на территории, которой возникла необходимость реализации права на судебную защиту – Республика Бурятия. Применение государственного языка субъекта РФ ограничивалось лишь сферой уголовного судопроизводства, которые выразилось в привлечении переводчиков и необходимости перевода текстов приговоров на бурятский язык.

Остальные 18 субъектов РФ на наш запрос дали ответ о том, что государственные языки субъектов РФ при рассмотрении дел в суде, несмотря на правовую возможность, не применялись. Каких-либо проблем в этих субъектах РФ при ведении судопроизводства на государственном языке не возникает (Республика Крым, Республика Хакасия, Республика Алтай, Удмуртская Республика, Республика Калмыкия, Чеченская Республика). Необходимость рассмотрения дел на государственном языке субъекта РФ не имеется (Республика Мордовия, Карачаево-Черкесская Республика, Республика Дагестан, Республика Ингушетия, Кабардино-Балкарская Республика, Республика Северная Осетия-Алания, Республика Марий Эл).

Безусловно, указанная выборка не показывает реальный срез применения государственного языка субъекта РФ в судопроизводстве, так как, например, не ставился и не исследовался вопрос о привлечении, о необходимости привлечения в процесс переводчика, которое, по сути, является, зачастую главным из вариантов реализации «языковых гарантий», предусмотренных ст. 26 Конституции РФ.

В этой связи мы можем констатировать, что о реальном использовании государственного языка субъекта РФ в сфере судопроизводства можно говорить лишь как с учетом рассмотрения дела и принятия судебных постановлений на государственном языке субъекта РФ, так и с учетом привлечения переводчика при рассмотрении судебных дел.

В полученных нами ответах, указывалось также на ряд существующих проблем, которые, на наш взгляд, являются подспорьем для выработки конкретных предложений, точек роста, которые способствовали бы дальнейшему улучшению применения государственных языков субъектов РФ в судопроизводстве, укреплению основ федерализма России. Это:

– отсутствие процессуального законодательства, переведенного на государственный язык субъекта РФ и отсутствие образовательной базы для подготовки по специальности «юриспруденция» на государственном языке субъекта РФ (Чувашская Республика);

– отсутствие единой юридической терминологии на государственном языке субъекта РФ (Республика Тыва);

– отсутствие штатной единицы переводчика с государственных языков субъекта РФ (Республика Саха (Якутия));

– отсутствие знания государственного языка субъекта РФ судьями и секретарями судебного заседания (Республика Башкортостан);

– отсутствие официальных переводов кодексов и других нормативных правовых актов, в том числе в соответствующих правовых информационных системах; отсутствие профессиональных кадров, владеющих государственным языком субъекта РФ, не владение судьями юридической лексикой, правовыми терминами на государственном языке субъекта РФ; отсутствие

специальных юридических справочных материалов и терминологических словарей. Определенные затруднения возникают на стадии исполнения вступивших в законную силу судебных актов, связанные с требованиями, в частности органов ЗАГСа, нотариусов, судебных-приставов-исполнителей о предоставлении судебных актов с переводом на русский язык (Республика Татарстан).

Определяя указанные проблемные аспекты, следует отметить, что первостепенное значение имеет наличие единой юридической терминологии и процессуальных источников на государственном языке субъекта РФ, которые могут послужить реальной основой для рассмотрения дел в судебных органах на государственном языке субъекта РФ.

В этой связи хотелось бы остановиться на примере Республики Татарстан в части предпринятых мер, направленных для обеспечения возможности реализации конституционного права на судебную защиту на государственном языке субъекта РФ.

В 2019 году был переведен на татарский язык и Гражданский процессуальный кодекс РФ, который является первым переводом Гражданского процессуального кодекса РФ на государственный язык субъекта РФ. Кроме того, в качестве приложения как шаг для расширения единой юридической терминологии к указанному кодексу был разработан словарь гражданско-процессуальных терминов на татарском языке. Впоследствии этим кодексом были обеспечены судьи, их помощники, а также работники аппарата судов всех уровней Республики Татарстан.

Необходимо отметить, что практика переводов основных кодифицированных источников на государственные языки союзных и автономных республик широко применялась и практиковалась в рамках советского союзного государства. К сожалению, подобная практика, на сегодняшний день не используется, и не усматриваются реальные шаги по централизованной организации данного процесса.

Кроме того, на базе Казанского филиала Российского государственного университета правосудия были организованы курсы повышения квалификации «Татарский язык в судопроизводстве» с целью совершенствования теоретических знаний и практических навыков в профессиональной деятельности на татарском языке для мировых судей и работников аппарата мировых судей, которые охватывали вопросы татарского языка в сфере официально-деловой коммуникации; актуальные вопросы проведения судебного заседания, составления процессуальных документов и применение юридической терминологии в судебном процессе на татарском языке.

Совместно с телевизионным каналом ВГТРК «Россия» и Татарстанским региональным отделением Ассоциации юристов России Конституционный суд РТ реализовал проект «Хокемдар» модельный судебный процесс на татарском языке.

Безусловно, государственный язык субъекта РФ как язык судопроизводства может существовать только при наличии объективной возможности у судебного органа рассмотреть конкретное дело на государственном языке субъекта РФ, что предполагает наличие судей и работников аппарата суда, владеющих государственными языками субъектов РФ, включая знание специальной юридической терминологии. Отсутствие таких объективных возможностей должно компенсироваться прозрачной системой судебных переводов, так как в этом случае именно на переводчика возлагается основная процессуальная функция обеспечения «языковых гарантий» участников спорных правоотношений, реализации принципа о языке судопроизводства.

ПОДГОТОВКА КАДРОВ ДЛЯ ПРЕПОДАВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЯЗЫКОВ РЕСПУБЛИКИ МОРДОВИЯ В ФГБОУ ВО «МГУ ИМ. Н. П. ОГАРЁВА»

Ю. Г. Антонов

ФГБОУ ВО «Национальный исследовательский Мордовский государственный университет им. Н. П. Огарёва», Саранск, Россия
antonov-ug69@yandex.ru

TRAINING OF PERSONNEL FOR TEACHING STATE LANGUAGES REPUBLIC OF MORDOVIA IN THE OGAREV MORDOVIA STATE UNIVERSITY

Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education «National Research Ogarev Mordovia State University», Saransk, Russia
antonov-ug69@yandex.ru

В статье проводится анализ подготовки педагогических кадров для преподавания государственных языков Республики Мордовия. Дается краткий обзор истории их преподавания в университете. Прослеживается динамика изменений, связанная с потребностями в специалистах по родным языкам и изменениями в структуре высшей школы страны. Дается краткая характеристика учебных планов направления подготовки «Филология» и «Педагогическое образование».
Ключевые слова: государственные языки, мокшанский язык, эрзянский язык, педагогические кадры, филология, педагогическое образование.

The article analyzes the training of teachers for teaching state languages of the Republic of Mordovia. A brief overview of the history of their teaching at the University is given. The dynamics of changes associated with the need for specialists in native languages and changes in the structure of higher education in the country are traced. A brief description of the curricula of the direction of training «Philology» and «Pedagogical education» is given.
Key words: state languages, Moksha language, Erzya language, teaching staff, Philology, pedagogical education.

В Республике Мордовия государственными языками являются русский, мокшанский и эрзянский. Это закреплено в 12 статье Конституции Республики Мордовия [1]. Функционирование государственных языков регламентируется Законом Республики Мордовия «О государственных языках Республики Мордовия», принятым 6 мая 1998 года. В нем в частности говорится «органы государственной власти Республики Мордовия обеспечивают на территории Республики Мордовия создание системы образовательных учреждений с обучением на родном языке или изучением родных языков»[2].

В принятой государственной программе «Гармонизация межнациональных и межконфессиональных отношений в республике Мордовия» на 2014–2020 годы говорится, что «одним из приоритетных направлений высших учебных заведений является создание условий для профессиональной подготовки педагогических кадров и научных исследований в области мордовского (мокшанского, эрзянского) языка, мордовской литературы и национальной культуры» [3].

Для обеспечения этого процесса необходима система подготовки квалифицированных кадров, которые обеспечивают непрерывное образование на родном языке, начиная от дошкольного образования и заканчивая высшим. Подготовкой педагогических кадров в республике занимаются образовательные учреждения как среднего, так и высшего образования.

Подготовка специалистов по мордовскому (мокшанскому, эрзянскому) государственному языку осуществляется в Государственном бюджетном профессиональном образовательном учреждении Республики Мордовия «Зубово-Полянский педагогический колледж», Государственном бюджетном профессиональном образовательном учреждении Республики Мордовия «Ичалковский педагогический колледж» ФГБОУ ВО «Мордовский государственный университет им. Н. П. Огарёва», ФГБОУ ВО «Мордовский государственный педагогический институт им. М. Е. Евсевьева».

Начало подготовки национальных педагогических кадров в высших учебных заведениях уходит в далекие 1930 годы, кода на территории Республики Мордовия 1 октября 1931 года был открыт первый вуз, который получил название Агропедвуз, перепрофилированный через год в Мордовский государственный педагогический институт. В институте функционировало отделение языка и литературы (с 1934 года факультет языка и литературы) с русской, мокшанской и эрзянской секциями, в которых студенты учились в 10 группах.

В 1944 году на факультете языка и литературы образовано отделение родного языка и литературы: на 1 и 2-ой курсы были отобраны студенты мордовской национальности.

В 1950/1951 учебном году начинается подготовка студентов по специальности «Мордовский язык и литература, русский язык и литература».

28 сентября 1957 года в соответствии с постановлением Совета Министров СССР было принято специальное постановление правительства России «О мероприятиях по организации Мордовского государственного университета». В соответствии с приказом министра высшего образования СССР № 1019 от 2 октября 1957 года студенты дневного и заочного отделений Мордовского педагогического института были переведены на соответствующие курсы и специальности Мордовского университета.

После перехода в 2011 году на двухуровневую систему высшего образования в Мордовском государственном университете им. Н. П. Огарёва подготовка педагогических кадров для преподавания родных языков продолжилась на уровне бакалавриата по направлениям подготовки 45.03.01 Филология, профиль Отечественная филология (Языки и литературы народов России (мокш./эрз.), русский язык и литература; 44.03.01 Педагогическое образование, профиль Филологическое образование и магистратуры по направлению подготовки 45.04.01 Филология профили Мокшанский язык, Эрзянский язык и Финно-угорский историко-литературный процесс в этнокультурном пространстве России.

Учебные планы направления подготовки «Филология» и «Педагогическое образование» составлены в соответствии с федеральным государственным образовательным стандартом высшего образования.

По направлению подготовки «Филология» действует программа академического бакалавриата, по которой студенты готовятся к научно-исследовательской и педагогической профессиональной деятельности.

В учебном плане в базовой части предусмотрен модуль, включающий дисциплины современный мокшанский / эрзянский язык, методика преподавания мокшанского / эрзянского языка, методика преподавания мордовской и русской литературы.

Вариативная часть учебного плана содержит обязательные дисциплины, позволяющие глубже изучить языки и литературу – история мокшанского / эрзянского языка, Диалектология мокшанского / эрзянского языка, Стилистика мокшанского / эрзянского языка, практикум по моушанскому / эрзянскому языку, история мордовской литературы, мордовское устное народное творчество.

В блоке дисциплины по выбору также широко представлены как теоретические, так и методические курсы, направленные на подготовку к научно-исследовательской и педагогической деятельности.

Блок практики содержит учебные и производственные практики, которые позволяют закрепить полученные теоретические знания.

Программа бакалавриата направления подготовки «Педагогическое образование» также имеет академическую направленность и ориентирована на научно-исследовательский и педагогический виды профессиональной деятельности.

Базовая часть учебного плана содержит модуль «Теория и методика обучения и воспитания», включающий дисциплины по методике преподавания языков и литератур. В данный модуль включена дисциплина методика преподавания мокшанского / эрзянского языка как неродного. Это продиктовано требованиями работодателей и сложившейся ситуацией с преподаванием мокшанского и эрзянского языков не носителям этих языков. В школах республики, где мокшанский и эрзянский языки не преподаются как родные, изучаются со 2 по 7 классы.

Вариативная часть учебного плана содержит достаточное количество дисциплин, позволяющих дать студентам достаточные теоретические и методические знания для дальнейшей профессиональной деятельности.

Магистратура по направлению подготовки Филология с профилями Мокшанский язык, Эрзянский язык и Финно-угорский историко-литературный процесс в этнокультурном пространстве России продолжает дальнейшую более углубленную и широкую подготовку педагогических кадров в области преподавания родных языков и литературы.

В университете выстроена вся вертикаль подготовки высококвалифицированных кадров. Кроме уровней бакалавриата и магистратуры ведется подготовка кадров высшей квалификации в аспирантуре и докторантуре. Подготовка осуществляется по научным специальностям 10.01.02 Литература народов Российской Федерации (финно-угорская) и 10.02.02 Языки народов Российской Федерации (финно-угорские и самодийские языки). С 1995 года в университете работает диссертационный совет по защите кандидатских диссертаций по данным научным специальностям, с 2004 года реорганизованный в диссертационный совет по защите докторских и кандидатских диссертаций.

В содержание профессиональной подготовки кадров специальностей и направлений университета включен онлайн-курс «Лингвистические и культурно-исторические особенности мордовского края», рассказывающий студентам об исторической эволюции мордовского края, особенностях этнической культуры и знакомящий их с красотой и уникальностью эрзянского и мокшанского языков.

ЛИТЕРАТУРА

1. Конституция Республики Мордовия [Электронный ресурс] – Режим доступа http//constitution.garant.ru/region/cons_mordov/

2. Закон Республики Мордовия от 6 мая 1998 года N 19-З О государственных языках Республики Мордовия (с изменениями на 5 марта 2019 года) [Электронный ресурс] – Режим доступа http://www.consultant.ru/regbase/cgi/online.cgi?req=doc&base= RLAW314&n= 2548#08920250840905218

3. Постановление Правительства РМ от 18.11.2013 N 507 (ред. от 27.03.2017) «Об утверждении государственной программы «Гармонизация межнациональных и межконфессиональных отношений в Республике Мордовия» на 2014–2020 годы» [Электронный ресурс] – Режим доступа http//base.garant.ru/9030630/

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА СОХРАНЕНИЯ И РАЗВИТИЯ КАЛМЫЦКОГО ЯЗЫКА: ОПЫТ И ПРОБЛЕМЫ

В. Л. Волгин

Распределенный научный центр по изучению межнациональных и межрелигиозных проблем, Россия
vvlrk@mail.ru

STATE POLICY OF CONSERVATION AND DEVELOPMENT KALMYK LANGUAGE: EXPERIENCE AND PROBLEMS

V. L. Volgin

Distributed Scientific Center for the Study of Interethnic and Interreligious Problems, Russia
vvlrk@mail.ru

В статье говорится о современных опыте и проблемах государственной политики сохранения и развития калмыцкого языка в Республике Калмыкия. Одной из проблем является отсутствие программного подхода. Другая проблема – размытая субъектность в указанной политике. Еще одно упущение – непоследовательность решений и действий органов власти. Наблюдается сужение государственной политики поддержки калмыцкого языка. Ощущается недостаточное внимание к учителям калмыцкого языка, их статусу. Заметен недостаток отклика власти на предложения мер поддержки калмыцкого языка со стороны общественных активистов, дефицит поощрения авторов, участников реализуемых гражданских инициатив.
Ключевые слова: калмыцкий язык, функциональность калмыцкого языка, государственная политика поддержки калмыцкого языка, опыт и проблемы государственной политики в отношении калмыцкого языка.

The article talks about the current experience and problems of the state policy of preservation and development of the Kalmyk language in the Republic of Kalmykia. One of the problems is the lack of a programmatic approach. Another problem is the blurred subjectivity in this policy. Another omission is the inconsistency of decisions and actions of the authorities. There is a narrowing of the state policy of supporting the Kalmyk language. There is a lack of attention to teachers of the Kalmyk language and their status. There is a noticeable lack of response from the authorities to proposals of measures to support the Kalmyk language from public activists, a lack of encouragement for authors, participants in ongoing civil initiatives.
Key words: Kalmyk language, functionality of the Kalmyk language, state policy of support of the Kalmyk language, experience and problems of state policy in relation to the Kalmyk language.

Официальная документированная оценка состояния калмыцкого языка органами государственной власти республики содержалась в подпрограмме «Сохранение и развитие калмыцкого языка» государственной программы «Развитие образования Республики Калмыкия на 2013–2020 годы»: «Современная языковая ситуация в республике показывает, что для калмыцкого языка стало характерным ослабление его функционального развития, наблюдается неуклонное падение уровня владения родным языком среди представителей калмыцкой национальности» [2]. По заключению ЮНЕСКО, калмыцкий язык имеет некоторую опасность исчезновения. Масштабное исследование о состоянии калмыцкого языка в 2020 г. с участием более тысячи опрошенных

показало, что только 10% респондентов свободно разговаривают, читают, пишут, думают на калмыцком языке, тогда как у 67% низкий уровень языковой компетентности либо она отсутствует вовсе [1].

Не будет преувеличением сказать, что Калмыкия в целом – русскоговорящий регион, за исключением нескольких сельских населенных пунктов, где бытует калмыцкий язык. Часть калмыков отказывались от изучения калмыцкого в школе. Родительский этноязыковой нигилизм объяснялся желанием дать детям образование на том языке, который бы способствовал дальнейшей карьере, помог устроиться в жизни.

Заседания Народного Хурала (Парламента) Калмыкии, правительства республики, других органов государственной и муниципальной власти проводятся на русском языке. Нормативно-правовые, распорядительные акты органов государственной власти и местного самоуправления публикуются тоже на русском языке. Нет ни одной газеты, которая выходила бы полностью на калмыцком языке.

Масштабный опрос 2020 г., о котором уже упоминалось выше, выявлял также отношение граждан к мерам, предпринимаемым в регионе для развития калмыцкого языка. Результаты оказались неутешительными: 34,2% респондентов не удовлетворено указанными мерами, 19,9% совершенно не удовлетворено, 9,9% удовлетворено частично и только 5% удовлетворено полностью [1].

Представляется, что государственную политику сохранения и развития калмыцкого языка отличают следующие проблемы. Во-первых, это отсутствие программного подхода. Закон «О государственных языках Республики Калмыкия и иных языках в Республике Калмыкия», предусматривает, что региональное правительство утверждает государственные программы сохранения, изучения, развития и функционирования государственных языков республики. Прошло почти семь лет после принятия закона, но программ как не было, так и нет, хотя очевидно, что значительно ограниченный в своем функциональном применении калмыцкий язык как один из государственных (наряду с русским) остро нуждается в такой программе.

Кроме того, следует учитывать, что программный подход предполагает открытую для системы власти и общества постановку цели, задач, обозначение показателей, этапов, сроков реализации, ожидаемых результатов, определение исполнителей, объемов бюджетных ассигнований, другие параметры государственной программы. Без этого трудно рассчитывать на грамотную, последовательную, разностороннюю эффективную политику в избранном направлении.

Во-вторых, наблюдается размытая субъектность в политике поддержки калмыцкого языка. Закон «О государственных языках Республики Калмыкия и иных языках в Республике Калмыкия» почему-то не определяет полномочия главы, правительства, парламента, других органов власти в языковой сфере и политике. Хотя в ряде других законов полномочия применительно к тем или иным сферам определены, например, в близком языковой области региональном законе «О культуре».

Подзаконным актом (положением) определены полномочия Министерства образования и науки Калмыкии в языковых вопросах. Оно устанавливает формы и порядок проведения итоговой аттестации по родному языку и родной литературе при получении основного общего образования и среднего общего образования; участвует в отборе организаций для издания учебных пособий по родному языку и родной литературе; осуществляет поддержку изучения в образовательных учреждениях национальных языков и иных предметов

этнокультурной направленности. Однако видно, что эти полномочия носят хоть и важный, но ограниченный, ведомственный характер и не способны «закрыть» собой компетенции и ответственность других участников государственной политики поддержки калмыцкого языка, в том числе стоящих в иерархии органов государственной власти выше министерства.

В-третьих, имеет место непоследовательность решений и действий органов власти. К примеру, сначала в составе государственной программы «Развитие образования Республики Калмыкия» была утверждена подпрограмма «Сохранение и развитие калмыцкого языка» сроком действия до 2020 г. Затем, в 2018 г., до истечения даты ее реализации, подпрограмма почему-то была отменена. Региональным руководством провозглашены привлекательные лозунги: «Мы должны сделать все для того, чтобы сберечь калмыцкий язык», «Знание родного языка должно быть модным и престижным» и т.п. Тем не менее, на этом фоне сокращено количество номинаций ежегодной премии главы республики по калмыцкому языку.

В-четвертых, происходит сужение госполитики поддержки калмыцкого языка. С одной стороны, она явственно распространяется практически на одну сферу – образования. Другие аспекты получают меньше внимания, а то и не получают вовсе. Так, государство фактически устранилось, например, от нужд калмыцкой литературы и книгоиздания, что чрезвычайно беспокоит общественность. С другой стороны, и внутри системы образования масштабы государственного участия касательно поддержки калмыцкого языка уменьшаются. В государственной программе развития образования в Калмыкии до 2024 года есть только 3 основных мероприятия, относящихся к языковой сфере, и три скромных целевых индикатора и показателя, которые необходимо достичь: обеспеченность общеобразовательных организаций учебно-методическими комплексами по предметам региональной компетенции для основного общего образования – 70%; количество учителей калмыцкого языка, поступивших на работу в государственные или муниципальные общеобразовательные организации, получающих денежное вознаграждение в качестве подъемного капитала, – 4; количество студентов, успешно обучающихся в Калмыцком государственном университете по направлению «Филология: Калмыцкий язык и литература», получающих ежемесячную именную стипендию, – 10 [3].

В-пятых, проявляется недостаточное внимание к учителям калмыцкого языка, их статусу. В-шестых, ощущается недостаток отклика власти на предложения мер поддержки калмыцкого языка со стороны общественных организаций, активистов, участников газетных и интернет-дискуссий. Заметен дефицит как материального, так и морального поощрения по отношению к авторам, участникам реализуемых гражданских инициатив.

Вопрос о будущем калмыцкого языка остается в республике дискуссионным, общественность и специалисты расколоты во взглядах на перспективы. Одни считают, что процесс утраты калмыцкого языка стал необратимым, ему грозит полное исчезновение. Другие остаются оптимистами, полагая, что задача сохранения вполне по силам республике, язык не погибнет. Судя по всему, оптимистов все же больше. Вместе с тем, пока трудно считать опыт господдержки калмыцкого языка в полной степени успешным, хотя нельзя сказать, что власти бездействуют. В обществе есть понимание, что для успеха потребуются годы усиленной работы всех заинтересованных в благополучии калмыцкого языка. Очевидно, что это подразумевает также решение отмеченных выше проблем.

ЛИТЕРАТУРА

1. Намруева Л. Сохраним родной язык // Хальмг унн. – 2020. – 10 окт.

2. Постановление Правительства Республики Калмыкия от 7 мая 2013 г. № 214 «О государственной программе «Развитие образования Республики Калмыкия на 2013-2020 годы» (с последующими изменениями) – URL: https://docs.cntd.ru/document/460210846 (дата обращения 12.10.2021) – Текст : электронный.

3. Постановление Правительства Республики Калмыкия от 27 декабря 2018 г. № 416 «О государственной программе Республики Калмыкия «Развитие образования Республики Калмыкия» (с последующими изменениями) – URL: https://docs.cntd.ru/document/550333944 (дата обращения 12.10.2021). – Текст: электронный.

ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНТНОСТНОЙ МОДЕЛИ УЧИТЕЛЯ РОДНОГО ЯЗЫКА

Г.-Х. Ц. Гунжитова

Бурятский государственный университет имени Доржи Банзарова, Улан-Удэ, Россия

gunzhitova1974@mail.ru

QUESTIONS OF FORMATION OF THE COMPETENCE MODEL OF A NATIVE LANGUAGE TEACHER

G.-H. Tc. Gunzhitova

Dorzhi Banzarov Buryat State University, Ulan-Ude, Russia

gunzhitova1974@mail.ru

В статье рассматриваются вопросы формирования компетентностной модели учителя родного языка. Одним из путей формирования обоснованной модели является изучение и анализ выполняемых им функций. Прежде всего, модель должна отвечать общим требованиям к профессиональной подготовке учителей. Кроме этого, важно учитывать значимые социальные функции, выполняемые учителем родного языка. Необходимо учитывать также ожидания и потребности социума. Компетентностная модель призвана стать основой для разработки образовательных программ профессиональной подготовки учителей родного языка.
Ключевые слова: подготовка кадров, компетентностная модель, учитель родного языка, профессиональная подготовка, функции учителя.

The article deals with the formation of a competence-based model of a native language teacher. One of the ways to form a sound model is to study and analyze the functions it performs. First of all, the model must meet the general requirements for the professional training of teachers. In addition, it is important to take into account the significant social functions performed by the native language teacher. It is also necessary to take into account the expectations and needs of society. The competency model is designed to become the basis for the development of educational programs for the professional training of teachers of the native language.
Key words: personnel training, competence model, native language teacher, professional training, teacher functions.

Сегодня становится все более актуальным вопрос подготовки педагогических кадров по родным языкам. Можно твердо сказать, что от качества их подготовки будет во многом зависеть решение проблемы сохранения и дальнейшего развития языков народов России. Система образования является

одним из основных каналов передачи родного языка подрастающему поколению, а учитель родного языка является основным актором, исполнителем языковой политики. Поэтому как никогда становится важным обеспечить качественную подготовку будущих специалистов, на которых будет возложена эта непростая миссия.

Сложное положение, в котором находятся сегодня многие языки народов России из-за все более усиливающегося влияния глобализации, усиления темпов русификации детей и молодежи, обуславливают то, что задачи, которые возлагаются на учителей родных языков становятся все более сложными, многоаспектными, соответственно, требуют качественной, разносторонней, комплексной подготовки. Каким же должен быть учитель родного языка? Ответом на этот вопрос может стать компетентностная модель учителя родного языка, которая отвечает современным условиям и требованиям, социальному заказу, ожиданиям и потребностям общества, государства.

Для определения такой модели нужно ориентироваться на те функции, которые выполняет или должен выполнять учитель в современном обществе. Следует отметить, что функции профессионально-педагогической деятельности современного учителя в целом значительно расширились, так как изменились социокультурные условия ее осуществления.

Безусловно, основная функция учителя образовательная, которая как результат предполагает содействие личностному освоению мира учащимися, а также их самореализации. Реализуя эту функцию, учитель определяет чему (содержание образования) и как (образовательные технологии) учить, как оценить результаты и достижения учащихся и т.д.

Помимо этого учитель выполняет не менее важную социальную функцию, которая выражается в том, что он оказывает влияние на социум, посредством своей профессиональной деятельности способствует социальным изменениям.

– Наряду с этими традиционными функциями учитель выполняет соподчиненные им дополнительные функции, например, проектирования и управления. Так, функция проектирования проявляется «в совместном со школьником проектировании индивидуального образовательного маршрута, которое состоит в проектировании условий образовательного выбора школьника (предметное наполнение учебного плана; способ организации образовательной среды, заключающийся в концентрации ресурсов среды относительно учащегося или группы учащихся; система формализованной и аутентичной оценки, фиксирующей продвижение учащегося в образовательном процессе) [2].

– Управленческая же функция реализуется в двух направлениях: 1) участие учителя в определении образовательной политики на двух уровнях: на уровне школы – при проектировании образовательной программы; на уровне местного сообщества, страны – при участии в общественно-педагогических дискуссиях по актуальным проблемам современной школы и образования; 2) координация деятельности субъектов образовательного процесса (коллег и социальных партнеров) [2].

Действительно, учитель сегодня должен выполнять одновременно функции предметника, методиста, педагога, психолога, воспитателя, менеджера, исследователя.

Их можно назвать общими, относящимися к любому учителю. Однако когда мы говорим об учителе родного языка, то эти функции, на наш взгляд, выполняются ими в расширенном формате, другими словами, функциональное поле их профессиональной деятельности немного шире.

Так, образовательная функция учителя родного языка не ограничивается его деятельностью только как предметника, она предполагает его компетентность во многих смежных областях, таких как история, культурология, этнография. Учителя родного языка рассматривают как мастера, наставника, консультанта по вопросам языка, культуры, истории, религии, этнографии народа, этнокультурного образования не только участники образовательного процесса (учащиеся, администрация школы, другие учителя, родители), но и общество в целом. Можно сказать, что сегодня учитель родного языка основной субъект реализации этнокультурного образования.

Значительно расширяется и социальная функция учителя родного языка. Очень часто он является организатором многих мероприятий, связанных с продвижением, популяризацией родного языка, руководителем социально значимых проектов, направленных на сохранение и развитие языка и культуры народа. Учитель родного языка в определенной степени является «лицом» родного языка, образцовым примером носителя культуры народа, тем самым выполняя маркетинговую функцию. Нередко также учитель родного языка выполняет функцию переводчика в самых разных сферах, начиная от семейно-бытовой до публичной, общественно-политической.

Исходя из выполняемых функций (ролей), можно сформировать компетентностную модель учителя родного языка. Как мы видим, ее составляющими являются:

– Предметная компетентность – профессиональная компетентность в области преподаваемой дисциплины;

– Методическая компетентность – в области педагогических приемов и методов формирования знаний, умений, навыков учащихся, моделирования учебных занятий, контроля и оценки результатов;

– Психологическая компетентность – в области возрастной и педагогической психологии, понимание механизмов мотивации личности, владение способами регулирования общения, работы в коллективе, разрешения конфликтов;

– Воспитательная компетентность – способность оказывать воспитательное воздействие на личностное развитие ребенка в соотвествии с ценностно-целевыми установками современного общества;

– Управленческая (менеджерская) компетентность – умение проектировать, планировать, организовывать и контролировать процессы обучения, воспитания, совместной работы субъектов образовательного процесса;

– Исследовательская компетентность – владение методологией и методикой научно-исследовательской работы;

– Социальная компетентность – владение навыками, позволяющими выполнять нормы и правила жизни в обществе, осознание своей роли в структуре общества, готовность к реализации своей профессиональной деятельности;

– Этнокультурная компетентность – теоретическая, практическая, личностная подготовленность к полноценной реализации задач этнокультурного воспитания детей в соотвествии с национальным идеалом воспитания и учетом этнопсихологических особенностей их развития[3];

– Правовая компетентность – интегрированное личностное качество учителя, отражающее единство его теоретико-правовой подготовленности и практической способности к правомерной реализации профессиоанльной деятельности [1].

В своей статье мы в самом общем виде рассмотрели пути форммирования компетентностной модели учителя родного языка, которая, безусловно, требует

более тщательной и скрупулезной проработки с учетом современных требований к профессиональной подготовке кадров, интересов системы образования, а также ожиданий социума. Сформированная таким образом компетентностная модель может стать основой разработки образовательных программ их подготовки, отвечающей потребностям всех заинтересованных сторон.

ЛИТЕРАТУРА

1. Колдина М. И., Сундеева М. О., Татаренко М. А. Теоретические основы формирования правовых компетенций педагога профессионального обучения // Международный студенческий научный вестник. – 2018. – № 2. URL: ttps://eduherald.ru/ru/article/view?id=18404 (дата обращения: 10.10.2021).

2. Компетентностная модель современного педагога. Учебно-методическое пособие // О. В. Акулова, Е. С. Заир-Бек, Е. В. Пискунова, Н. Ф. Радионова, А. П. Тряпицына – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. – с.158

3. Федорова С. Н. Этнокультурная компетентность педагога: Монография. Йошкар-Ола: МарГПИ им. Н. К. Крупской, 2002. – 108 с.

УНИВЕРСИТЕТ КАК АКТОР ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ (на примере Бурятского госуниверситета им. Д. Банзарова в реализации языковой политики в Байкальском регионе)

А. А. Елаев

Центр сохранения и развития бурятского языка БГУ им. Д. Банзарова, Россия
alexelaev@mail.ru

UNIVERSITY AS A SUBJECT OF LANGUAGE POLICY (on example of the BSU)

A. A. Elaev

Buryat Language Preservation and Development Center, Ph.D. Banzarov, Russia
alexelaev@mail.ru

Статья посвящена обобщению практического опыта реализации языковой политики в регионе на примере участия университета.

Раскрывается роль Бурятского государственного университета как одного из акторов языковой политики: его краткая история, изменение подходов к вопросам образовательного процесса и подготовки специалистов бурятского языка, решения по совершенствованию структур, занимающихся вопросами языковой политики.

На конкретных примерах приводится последовательность практических действий университета по инициации ключевых мероприятий республиканского и межрегионального масштаба, направленных на активизацию деятельности других акторов языковой политики в деле сохранения и развития бурятского языка.

Затрагиваются перспективы активизации деятельности университета в вопросах сохранения и развития бурятского языка.

Ключевые слова: языковая политика, языковая ситуация, университет, образование, бурятский язык, Байкальский регион.

This article refers to the language policy realization practice in the local region on the example of the university.

The article reveals the role of the BSU in a language policy and also tells about university history, educational process changes, training of Buryat language specialists and language policy improving.

It also tells about future activities in the preservation and development of the Buryat language with the participation of Republic of Buryatia state structures.
The article mentions future activities in the preservation and development of the Buryat language.
Key words: language policy, language situation, university, education, Buryat language, Baikal region

Известно, что университеты всегда во всем мире являются научно-образовательными центрами, формирующими кадровый потенциал территорий и регионов, и поэтому они объективно призваны инициировать и продвигать передовые идеи, перспективные, инновационные, востребованные проекты, и оказывать непосредственное влияние на решение актуальных проблем конкретных территорий, в том числе касающихся вопросов языковой политики.

Говоря о языковой ситуации в Республике Бурятия, необходимо признать, что сегодня в информационном поле России объективно доминирует русский язык, который является официальным и государственным языком Российской Федерации. В этой «неравновесной» ситуации объективно с каждым годом сужается социально-языковая ниша функционирования миноритарных языков, то есть языков этнических меньшинств, в том числе бурятского языка.

Приходится констатировать, что в Республике Бурятия продолжает сокращаться количество людей, говорящих на бурятском языке – особенно среди детей и молодежи. Этот процесс затронул не только городскую среду, но и активно начал распространяться в сельской местности.

В языковой политике участвуют различные акторы, в первую очередь, государственные структуры власти, местного самоуправления, образовательные и культурные учреждения, институты гражданского общества. Каждый актор языковой политики занимает определенную нишу и выполняет какие-либо функции. В зависимости от роли и активности каждого из акторов в процессе реализации политики складывается конечный ее результат.

Бурятский государственный университет им. Д. Банзарова – один из старейших и ведущих университетов Республики Бурятия и Восточной Сибири, он является кузницей кадров бурятской интеллигенции. В будущем 2022 году БГПИ-БГУ будет отмечать 90-летие со дня образования и 200-летие со дня рождения первого бурятского ученого Доржи Банзарова.

С момента своего основания в 1932 году вуз выполнял ведущую роль в социально-экономическом развитии республики, культурном и языковом строительстве, обеспечивая подготовку кадров специалистов бурятского языка, разрабатывая научно-теоретические проблемы развития бурятского языка и учебно-методические вопросы обучения бурятскому языку.

Эта особая роль университета в вопросах языкового планирования и строительства сохранилась и в настоящее время. В 2015 году в Бурятском государственном университете был создан Центр сохранения и развития бурятского языка как научное структурное подразделение Восточного института университета.

Учитывая остроту и актуальность существующих проблем, научный потенциал, усилия преподавателей-сотрудников Центра были сконцентрированы на решении таких стратегически важных направлений сохранения и развития бурятского языка, как:

– научный анализ современных проблем бурятского языка и перспектив его развития, разработка научных рекомендаций и предложений;

– организаторская и общественно-политическая работа в Республике Бурятия, Иркутской области и Забайкальском крае (Байкальском регионе), направленная на привлечение внимания и активизацию деятельности органов власти, организаций образования и общественности в решении вопросов сохранения и развития бурятского языка;

– практическое участие университета в реализации мер по сохранению и развитию бурятского языка как родного (этнического) языка бурятского народа и как второго государственного языка Республики Бурятия, повышение качества подготовки специалистов бурятского языка в университете.

Первоочередной задачей развития бурятского языка в стенах университета стала задача кардинального изменения системы и качества подготовки кадров специалистов бурятского языка, благодаря которой можно сохранить язык и обеспечить его воспроизводство в будущем. Это было отражено в утвержденной Ученым Советом БГУ в январе 2017 года Стратегии развития Отделения бурятоведения Восточного института БГУ на 2017–2025 годы.

Университетом при поддержке общественности и Правительства республики был увеличен набор студентов на целевые места, финансируемые из республиканского бюджета. Это позволило в 2019 году создать на базе Отделения бурятоведения Высшую школу бурятского языка и литературы Восточного института как базовую структуру по подготовке специалистов и учителей бурятского языка, имеющую большой потенциал и перспективы развития.

Одним их важных направлений сохранения бурятского языка в 2015–2018 годах Центр определил сохранение языка в сельских районах Республики Бурятия. В сельской местности республики, в местах компактного и преимущественного проживания бурятского населения, сохранились объективные и естественные условия для использования и развития бурятского языка, то есть языковая среда, без которой усилия по развитию любого языка зачастую оказываются не эффективными.

В 12 из 22 районов компактного проживания бурятского населения Республики Бурятия Центром были проведены обучающие семинары-совещания, круглые столы, стратегические сессии с участием органов местного самоуправления, образования, культуры и общественности. Разработанные сотрудниками Центра методические рекомендации для администраций районов по разработке муниципальных программ сохранения бурятского языка для родителей по сохранению родного языка в семье послужили определенным стимулом в работе руководителей муниципальных образований, родителей, учителей бурятского языка и общественности.

Проведенный полевой анализ и выявленные пути объединения усилий в деле сохранения языка были закреплены в трехстороннем соглашении о сотрудничестве между администрациями муниципальных образований 12 районов, Бурятским госуниверситетом и Министерством образования и науки республики, заключенном в июне 2018 года в БГУ.

В настоящее время бурятский язык распространен не только в Республике Бурятия, но и в соседних субъектах: Иркутской области (Усть-Ордынском бурятском округе), Забайкальском крае (Агинском Бурятском округе). Однако общей и согласованной политики, необходимой координации в вопросах преподавания, сохранения и развития бурятского языка в трех соседних регионах не было выработано.

В связи с этим по инициативе Центра была развернута работа по созданию «Единого образовательного пространства преподавания бурятского языка» в субъектах Байкальского региона Российской Федерации (Республика

Бурятия, Иркутская область, Забайкальский край) усиления координации в вопросах сохранения бурятского языка между регионами.

Центром были проведены рабочие совещания в министерствах образования Иркутской области, Забайкальского края и администрациях округов. 27 февраля 2018 года было подписано Соглашение о взаимодействии и совместной деятельности по сохранению и развитию бурятского языка между Министерством образования и науки Республики Бурятия, Министерством образования, науки и молодежной политики Забайкальского края, Министерством образования Иркутской области. Соглашение предусматривает совместную работу органов управления образованием и образовательных учреждений по созданию единого межрегионального образовательного пространства преподавания бурятского языка и литературы в системе общего образования Иркутской области, Республики Бурятия и Забайкальского края, а также обеспечение единства программ, учебно-методических комплексов, учебников по бурятскому языку для всех образовательных учреждений Байкальского региона.

Как известно, особенно тревожная ситуация с состоянием бурятского языка и его преподаванием сложилась в Усть-Ордынском Бурятском округе Иркутской области, что стало одной из причин включения бурятского языка в 2005 году в Красную книгу исчезающих языков ЮНЕСКО.

В рамках реализации Соглашения Центр, совместно с Министерством образования Иркутской области, ИРО и Администрацией Усть-Ордынского Бурятского округа, с 2017 года начал работу по созданию полной (с 1-го по 9-й классы) линейки учебников бурятского языка нового поколения специально для школ округа.

В настоящее время подготовлены и уже изданы УМК по бурятскому языку для 1-го и 3–4 класса и начата работа по разработке УМК для 5 класса.

В целях повышения мотивации в деле сохранения и популяризации бурятского языка в Усть-Ордынском Бурятском округе в реализацию проекта по подготовке УМК по бурятскому языку были привлечены и обучены методике разработки учебников 12 учителей-практиков бурятского языка школ округа.

По инициативе Центра и при поддержке Правительства Республики Бурятия 26–27 ноября 2018 года в г. Улан-Удэ состоялся Международный форум «Бурятский язык в XXI веке». Впервые аналогичный Форум бурятского языка проходил в г. Улан-Удэ в 2008 году. Основной целью форума стало привлечение внимания органов государственной власти, местного самоуправления и общественности к проблемам бурятского языка и выработка стратегии развития бурятского языка в условиях глобализации в трансграничном регионе Россия – Монголия – Китай.

В Пленарном заседании Форума приняло участие 406 человек, в том числе из Республики Бурятия – 319 человек, Иркутской области – 48 человек, из Агинского округа Забайкальского края – 31 человек, из Монголии – 12 человек, из АРВМ КНР – 6 человек. Во второй день Форума работало 8 дискуссионных площадок, общее количество принявших в них участие составило 545 человек. Активность участия в Форуме является свидетельством актуальности его тематики и большого интереса к бурятскому языку у представителей разных городов, регионов, стран.

Форум одобрил Стратегию развития бурятского языка до 2030 года и принял Резолюцию.

Постановлением Правительства Республики Бурятия № 228 от 8 мая 2019 года Стратегия развития бурятского языка до 2030 года была утверждена.

В целях реализации Стратегии в декабре 2020 года Постановлением Правительства Республики Бурятия № 816 была утверждена Государственная программа Республики Бурятия «Сохранение и развитие бурятского языка в Республике Бурятия на 2021–2030 годы».

По инициативе Центра 24 апреля 2019 года в БГУ было проведено Республиканское лингвистическое совещание «О функционировании бурятского литературного языка в современных условиях». Тематика совещания была посвящена анализу проблем и выработки общих подходов государственной политики в вопросах развития и совершенствования бурятского литературного языка и диалектов. В работе совещания приняли участие более 100 представителей профессионального сообщества лингвистов-бурятоведов, учреждений высшего и среднего специального профессионального образования, общеобразовательных школ и ДОУ, писатели и поэты, журналисты, органов государственной власти Республики Бурятия, Забайкальского края и Иркутской области.

В 2020–2021 году, в целях реализации выше упомянутого, трехстороннего соглашения о сотрудничестве между администрациями муниципальных образований 12 районов, БГУ и Минобрнауки республики, Центром проводится консультационно-методическая работа по подготовке муниципальных программ сохранения и развития бурятского языка, на софинансирование которых предусмотрены средства в республиканской Государственной программе.

Проекты муниципальных программ пройдут публичную защиту на расширенном заседании Комиссии по бурятскому языку при Главе Республики Бурятия в ноябре 2021 года, и с 2022 года начнется их реализация.

Таким образом, Бурятский государственный университет, федеральное образовательное учреждение высшего образования, является одним ведущих акторов языковой политики и оказывает заметное влияние на этнокульутрные и этноязыковые процессы не только в республике, но в сопредельных областях Байкальского региона.

Реализация мероприятий, проводимых Центром, способствует достижению следующих результатов:

– повышению кадрового потенциала специалистов и учителей бурятского языка и литературы в Республике Бурятия;

– расширению пространства бурятской культуры, бурятского языка;

– увеличению количество социально значимых мероприятий этнокультурного характера в сельских поселениях и районах, городах, регионах;

– развитию сотрудничества между БГУ, Министерством образования и науки Республики Бурятия и муниципалитетами, представителями органов государственной власти и местного самоуправления, образования, научных учреждений и высших учебных заведений, общественности Иркутской области (Усть-Ордынского Бурятского округа, Забайкальского края (Агинского Бурятского округа), Монголии и АРВМ КНР в вопросах сохранении и развития бурятского языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Биткеева А. Н. Национально-языковая политика России: новые вызовы, последние тенденции // Языковая политика и языковые конфликты в современном мире. – М., 2014. – С. 80–88.

2. Дырхеева Г. А. Языковая ситуация в Республике Бурятия. Үлкен Алтай әлемі – Мир Большого Алтая – World of Great Altay. – 4(2) – 2018. – С. 302–320.

3. Замятин К., Пасанен А., Саарикиви Я. Как и зачем сохранять языки народов России? Пер. финской части рукописи Н. Кузнецовой. – Хельсинки. – 2012. – С. 180.

4. Михальченко В. Ю. Национальные языки в эпоху глобализации: языки России и Монголии // Вопросы филологии. – 2010. – № 1 (34). http://www.mosinyaz.com/

5. Трегубова Д. Д. Бурятский язык в глобальной языковой системе // Bulletin of the Kin of the RAS. – 2016. – Vol. 26. – Is. 4. – С. 75–82.

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЯЗЫКОВ В КАРАЧАЕВО-ЧЕРКЕССКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Л. В. Кубанова, Е. А. Щербина

Карачаево-Черкесский институт гуманитарных исследований при Правительстве КЧР, Россия

lianakubanova@mail.ru, adenas@list.ru

LEGAL BASIS OF FUNCTIONING OF STATE LANGUAGES IN KARACHAY-CHERKESS REPUBLIC

L. V. Kubanova, E. A. Shcherbina

Karachay-Cherkess Institute of Humanitarian Studies under the Government of the KCR, Russia

lianakubanova@mail.ru, adenas@list.ru

В статье рассмотрены правовые основы фунционирования государственных языков в полиэтничном регионе России – Карачаево-Черкесской Республике. Региону присущи как общие, характерные для всей страны, так и обусловленные спецификой, языковые проблемы. В Карачаево-Черкесии родные языки пяти субъектообразующих народов (абазин, карачаевцев, ногайцев, русских и черкесов) имеют статус государственных. Анализ нормативно-правовой базы федерального и регионального уровней свидетельствует о том, что в республике созданы все условия для реализации государственной языковой политики.

Ключевые слова: языковая политика, субъектообразующие народы, родные языки, государственные языки, законодательная база.

The article considers the legal basis for the functioning of state languages in the multi-ethnic region of Russia – the Karachay-Cherkess Republic. The region is characterized both by common, characteristic of many regions, and by specific, linguistic problems. In Karachay-Cherkessia, the native languages of the five subject-forming peoples (Abazin, Karachay, Nogais, Russians and Circassians) have state status. An analysis of the regulatory framework at the federal and regional levels shows that all conditions have been created for the implementation of the State language policy.

Key words: language policy, constituent peoples, native languages, state languages, legislative framework.

Сбалансированная, эффективная языковая политика в России, с ее этническим, культурным разнообразием и сложным национально-государственным устройством является одним из очевидных приоритетов. Вопросы сохранения и развития русского и всех языков народов страны имеют важнейшее значение для гармонизации межнациональных отношений, обеспечения гражданского единства, укрепления государственного суверенитета и целостности России [1].

Карачаево-Черкесская Республика – один из полиэтничных регионов России, в котором на небольшой территории проживают представители более чем

восьмидесяти народов, пять из которых являются субъектообразующими, и их языки согласно Конституции КЧР являются государственными (абазинский, карачаевский, ногайский, русский, черкесский).

Языковая политика в Карачаево-Черкесской Республике базируется на ряде федеральных и региональных доктрин, программ, указов и постановлений. Все основные законы в сфере языков народов России были приняты в 1990-ых годах XX века. Среди них на федеральном уровне – Закон РФ «О языках народов Российской Федерации» от 25.10.1991 № 1807-1 (в ред. Федеральных законов от 24.07.1998 № 126-ФЗ, от 11.12.2002 № 165-ФЗ, от 02.07.2013 № 185-ФЗ, от 12.03.2014 № 29-ФЗ, от 31.07.2020 № 268-ФЗ, от 11.06.2021 № 182-ФЗ). Он направлен на создание условий для сохранения, равноправного и самобытного развития языков народов Российской Федерации. В начале 1990-ых годов XX века Верховный Совет РСФСР принял Декларацию «О языках народов России» (от 25 октября 1991 г. № 1808/1), в которой зафиксировано право каждого человека на свободный выбор языка общения, обучения, воспитания и интеллектуального творчества. Декларация о языках народов России сохраняет свою значимость, в настоящее время активно используется при разработке и декларировании принципов государственной национальной и этнокультурной политики.

Значимую роль в сохранении и расширении сферы применимости родного языка имеет сфера образования и культуры. Новый Закон об образовании в РФ вступил в силу 1 сентября 2013 года (Закон 273-ФЗ «Об образовании в Российской Федерации» от 29 декабря 2012 года № 273-ФЗ). В нем зафиксирована необходимость разработки и реализации региональных программ развития образования с учетом региональных социально-экономических, экологических, демографических, этнокультурных и других особенностей субъектов Российской Федерации. Значимым законодательным актом на федеральном уровне является Указ Президента РФ от 26 октября 2018 года о создании Фонда сохранения и развития родных языков, с целью создания условий для сохранения и изучения родных языков народов Российской Федерации [2].

Важнейшим концептуальным документом в области государственной языковой политики следует считать Стратегию государственной национальной политики Российской Федерации на период до 2025 г., утвержденную Указом Президента РФ от 19 декабря 2012 г. (с изменениями 06.12.2018 г.), в которой среди приоритетов, по-прежнему требующих особого внимания государственных и муниципальных органов, названы укрепление гражданского единства и сохранение самобытности многонационального народа, сохранение этнокультурного и языкового многообразия Российской Федерации.

На региональном уровне основным является Закон КЧР от 14 июня 1996 года «О языках народов Карачаево-Черкесской Республики» (с изменениями от 28.12.2001 № 53-РЗ, от 03.11.2020 № 77-РЗ), который направлен на создание условий для сохранения, равноправного и самобытного развития языков народов региона. В статьях Закона зафиксирован статус абазинского, карачаевского, ногайского, русского и черкесского языков как государственных, право народов на свободный выбор языка общения, воспитания, обучения и творчества. В нем отмечено, что обучение детей родному языку является гражданским правом и долгом родителей, обеспеченным созданием системы воспитательно-образовательных учреждений и иных форм воспитания и обучения на государственных языках жителей республики.

В сфере образования основным является Закон КЧР от 2 ноября 2009 года № 50-РЗ «Об образовании в Карачаево-Черкесской Республике»

(с изменениями: от 11.05.2010 № 31-РЗ; от 17.05.2011 № 22-РЗ; от 17.12.2011 № 79-РЗ; от 29.05.2012 № 48-РЗ), в котором отмечено, что граждане Российской Федерации, проживающие на территории Карачаево-Черкесской Республики, имеют право на получение основного общего образования на родном языке, а также на выбор языка обучения в пределах возможностей, предоставляемых системой образования.

В Законе Карачаево-Черкесской Республики № 72-РЗ от 6 декабря 2013 года «Об отдельных вопросах в сфере образования на территории Карачаево-Черкесской Республики» (в ред. Законов Карачаево-Черкесской Республики от 09.11.2015 № 78-РЗ, от 03.12.2015 № 87-РЗ, от 24.02.2016 № 5-РЗ, от 29.12.2017 № 94-РЗ, от 16.03.2018 № 7-РЗ, от 14.05.2018 № 25-РЗ, от 29.12.2018 № 96-РЗ, от 13.07.2020 № 49-РЗ) определены основные принципы в сфере этнокультурной составляющей в образовании и языковой политике. Среди них общие вопросы языковой политики, право на получение дошкольного, начального общего и основного общего образования на родном языке, а также право на изучение родного языка из числа государственных языков Карачаево-Черкесской Республики в пределах возможностей, предоставляемых системой образования в порядке, установленном законодательством об образовании.

Общественное обсуждение вопросов языковой политики в регионе активизировалось после поправок в 2018 году в закон «Об образовании в Российской Федерации» в части изучения родных языков народов РФ и государственных языков республик. Национальная интеллигенция Карачаево-Черкесской Республики выступила против принятия поправок к закону. В течение всего 2019 года внимание общественности было сконцентрировано на проблеме родных языков. Министерством образования и науки КЧР совместно с представителями общественных национальных организаций были созданы рабочие группы по мониторингу ситуации с родными языками в школах КЧР, приняты проектные решения по вопросам сохранения и изучения родных языков. Научная интеллигенция и представители общественных организаций этнокультурной направленности собирали круглые столы, конференции, заседания, в ходе которых обсуждались вопросы преподавания родных языков в школах республики, уровень и качество подготовки специалистов, преподавателей, возможности расширения использования родных языков и многое другое. Проблема сохранения и развития родных языков активно освещалась и в СМИ республики. В постановке и поиске решения проблем родных языков в Карачаево-Черкесской Республике отмечалось взаимодействие между профильными министерствами, общественными организациям этнокультурной направленности и научной интеллигенцией.

В целом, представленный анализ политических доктрин и законодательных актов в сфере языковой политики свидетельствует о том, что в Карачаево-Черкесской Республике созданы законодательные основы сохранения и развития национальных языков. Сфера языковой политики является предметом пристального внимания не только представителей профильных министерств, но и общественных организаций этнокультурной направленности, научной интеллигенции. Любые изменения законодательной базы в сфере языковой политики должны учитывать рост этнического самосознания, особенно в полиэтничной среде, современные потребности народов в развитии родных языков, выраженный интерес к проблеме со стороны этнической интеллигенции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Выступление В. В. Путина на Совместном заседании Совета по межнациональным отношениям и Совета по русскому языку. URL: http://www.kremlin.ru/events/president/news/49491 (дата обращения: 08.10.2021).

2. Щербина Е. А. Языковая ситуация в Карачаево-Черкесской Республике: множественное измерение // Вестник антропологии, 2019. – № 2 (46). – С. 178–188.

СОСТОЯНИЕ ЯЗЫКОВОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ САХА (ЯКУТИЯ) В КОНТЕКСТЕ НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫХ АКТОВ ФЕДЕРАЛЬНОГО ЦЕНТРА И ИХ ОЦЕНКА ЭКСПЕРТНЫМ СООБЩЕСТВОМ

Н. И. Иванова

Институт гуманитарных исследований и проблем малочисленных народов Севера Сибирского отделения РАН, Россия

haar-haar@mail.ru

STATE OF LANGUAGE LEGISLATION IN THE REPUBLIC OF SAKHA (YAKUTIA) IN THE CONTEXT OF REGULATORY LEGAL ACTS OF THE FEDERAL CENTER AND THEIR ASSESSMENT BY THE EXPERT COMMUNITY

N. I. Ivanova

Institute for Humanitarian Research and Problems of Indigenous Peoples of the North, Siberian Branch of the Russian Academy of Sciences, Russia

haar-haar@mail.ru

Представлены результаты анализа статей языкового законодательства Республики Саха (Якутия) (*далее* – РС(Я), в котором автор более подробно останавливается на последних изменениях образовательной политики, приводящих к нарушению конституционного права. Последние республиканские законодательные акты в сфере образования привели к деформации государственного статуса якутского языка. Поправки в № 273-ФЗ «Об образовании в Российской Федерации», внесенные в 2018 г., также имеют ряд негативных последствий, которые создают напряжение в обществе. Языковая политика в сфере образования, реализующая «де-юре» билингвальные, полилингвальные модели, во внедрении которых преобладает формальный подход, фактически минимизирует присутствие якутского языка в системе образования вследствие недостаточного учета языковых установок, реальных потребностей этнической общности саха. Условия активного контактного двуязычия в регионах РФ, разнообразие неоднозначных экстралингвистических факторов предопределяют усиление институциональной поддержки, государственного протекционизма в области оптимального языкового обеспечения образовательного и воспитательного процессов.

Ключевые слова: языковое законодательство, языковая ситуация, языковая политика, язык обучения, язык изучения.

The article presents the results of the analysis of the articles of the language legislation of the Republic of Sakha (Yakutia), in which the author dwells in more detail on the latest changes in educational policy, leading to a violation of constitutional law. The latest republican legislative acts in the field of education have led to the deformation of the state status of the Yakut language. The amendments to No. 273-FZ «On Education

in the Russian Federation», introduced in 2018, also have a number of negative consequences that create tension in society.
The language policy in the field of education, which implements «de jure» bilingual, polylingual models, in the implementation of which the formal approach prevails, actually minimizes the presence of the Yakut language in the education system due to insufficient consideration of linguistic attitudes and the real needs of the Sakha ethnic community. The conditions of active contact bilingualism in the regions of the Russian Federation, a variety of ambiguous extralinguistic factors predetermine the strengthening of institutional support, state protectionism in the field of optimal linguistic support of educational and upbringing processes.
Key words: language legislation, language situation, language policy, language of instruction, language of study.

Выявление реальных тенденций и противоречий в развитии современных языковых ситуаций и языкового законодательства в российских субъектах, характеризующихся языковой неоднородностью, эксплицирует дискуссионный потенциал не только современной социолингвистики, но находит свое выражение в правовом[1] и экономическом аспектах. Изучение судебной практики позволило выявить изменения большинства судебных решений, начиная с 2008 г., в направлении сужения сферы использования национальных языков как государственных как в законодательстве, так и в официальной жизни. Все описанные явления свидетельствуют об определенной тенденции размывания государственного статуса национальных языков республик. Рассмотрение основных аспектов увеличения зависимости бюджетов регионов от трансфертов из федерального бюджета позволяет утверждать, что тренды бюджетной политики, равно как и языковой, развиваются в одном направлении [3]. В. Батюшкина по итогам исследования юридического дискурса заключает: «Исследование юридического дискурса вокруг использования государственных языков республик направлено на решение проблем моделирования социально-исторического контекста с помощью лингвистических механизмов. Проанализированные законодательные тексты содержат внутреннее противоречие» [1: 122].

Рассмотрим действующее республиканское языковое законодательство в отношении якутского языка и других языков республики в контексте последних изменений законодательства и нормативно-правовых актов РФ, при этом основной фокус будет направлен на сферу образования. В статье использованы официальные документы, итоги социолингвистических опросов среди саха, проживающих в г. Якутске (2007, 2021 гг..), обобщения из экспертных интервью (2016 г.).

---

[1] Об этом см.: *Васильева Л. Н.* Совершенствование законодательства в области использования языков народов России // Журнал российского права. 2006. № 3. С. 53–60; *Воронецкий П. М.* К вопросу о конституционно-правовом статусе субъектов языковых правоотношений // Журнал российского права. 2007. № 11. С. 40–48.; *Кропачев Н. М., Вербицкая Л. А., Белов С. А.* Требования к устной речи при использовании русского языка как государственного языка Российской Федерации // Вестник СПбГУ. 2017. Т. 14. Вып. 4. С. 519–524; *Белов С. А., Кропачев Н.М., Соловьев А.А.* Разработка концепции и нормативно-правовое обеспечение государственной языковой политики Российской Федерации (Электронный ресурс) // Вестник СПбГУ. Сер. 14. 2016. Вып. 3. https://dspace.spbu.ru/bitstream/11701/5847/1/Белов_Кропачев_Соловьев.pdf (дата обращения: 30.03.2020); *Батюшкина М. В.* Государственные языки республик: к вопросу о моделировании статуса, функциональной роли и ситуациях употребления // Вестник Тюменского государственного университета. Гуманитарные исследования. Humanitates. 2017. Том 3. № 3 С. 113–128; *Бондаренко Д. В., Путило Н. В.* Право на использование родного языка в Российской Федерации в условиях глобализации // Журнал российского права. 2019. № 7. С. 43–55.

Закон «О языках в Республике Саха (Якутия)» [4] (*далее* Закон) принят Постановлением Верховного Совета РС (Я) 16.10.1992 г. В Законе имеются 40 статей, 5 глав. Законодательство о языках в РС (Я) основывается на Конституции РФ, общепризнанных принципах и нормах международного права, международных договорах РФ, Законе РФ № 1807-1 «О языках народов РФ», федеральных законах, иных нормативных правовых актах РФ, Конституции (Основном законе) РС(Я) и состоит из настоящего Закона и иных нормативных правовых актов РС(Я). В преамбуле Закона содержится указание на то, что язык является уникальной ценностью и неотъемлемым признаком нации; что каждый народ имеет суверенное право сохранить свою самобытную культуру, традиции, язык.

Анализ содержания статей закона в Главе II в соответствии с существующей функциональной дистрибуцией языков позволяет резюмировать о доминировании русского языка в регулируемых (в государственно-административном управлении, в ведении делопроизводства) и некоторых нерегулируемых сферах общения (Статья 25 – сфера услуг, торговли, медицинской помощи, местного транспорта, бытового обслуживания, междугородной связи и т.д.). Но при этом, этнодемографический фактор, обусловленный массовой сельско-городской миграцией, положительно влияет на распространение двуязычия и якутского языка в устной форме. В Статье 31 регламентируется использование языков в СМИ, книгоиздании – данные сферы находятся в сфере особого внимания государства и общества.

В статьях Закона, представленных в Главе IV, в исполнении закона наблюдаются позитивные сдвиги в части установления двуязычия в городской визуальной информации, аудиоинформации в транспорте и т.д. Вместе с тем сохраняются проблемы в части письменного оформления вывесок с наименованиями органов государственной власти, органов местного самоуправления, учреждений и организаций и т.д. Соблюдение статей данного раздела имеет ресурсы для исполнения, однако сдерживающими факторами выступают правовой и языковой нигилизм, а также финансовые расходы, необходимые для реализации содержания закона.

С принятия нового закона «Об образовании в Российской Федерации» трансформируется парадигма образования, поэтапно внедряются ФГОС. Существенность изменений в закон подтверждается Статьями 27.1, введенной Законом РС (Я) от 30.04.2014 1310-З № 177-V). В Статье 27 закона гражданам РФ гарантируется свободный выбор языка воспитания и обучения в соответствии с законодательством об образовании. В редакции Законов РС (Я) от 21.02.2012 1019-З № 929-IV, от 28.06.2012 1090-З № 1071-IV, от 30.04.2014 1310-З № 177-V) языком воспитания в дошкольных образовательных организациях и обучения в общеобразовательных организациях, а также в классах и группах являются русский, саха, эвенкийский, эвенский, юкагирский, долганский, чукотский языки. В национальных общеобразовательных организациях русский язык изучается как предмет – здесь речь идет о гомогенных этнических улусах, чаще якутоязычных. Далее: «В русскоязычных общеобразовательных организациях, классах и группах, в местах смешанного или компактного проживания якутского населения язык саха изучается как **предмет**, а в других местах – исходя из потребностей населения». Данная формулировка закона четко прописывает устанавливаемый порядок, однако, намеренно не соблюдается руководством некоторых русскоязычных общеобразовательных учреждений, в частности, при записи школьников в 1 класс в устной форме игнорируется изъявление права выбора языка кроме русского, не преподается

язык саха как предмет. И в целом, закрепление школьника к образовательному учреждению по месту официальной прописки и отсутствие языка саха в качестве предмета приводит к ожидаемой конфликтной ситуации.

Содержание Ст. 30 Закона, косвенно утверждая диспозитивную норму, входит в противоречие с содержанием преамбулы Закона о неотъемлемом праве каждого народа на сохранение своей самобытной культуры, традиции, языка и Ст. 27 настоящего Закона: «В государственных и муниципальных образовательных организациях, расположенных на территории Республики Саха (Якутия), *может вводиться* (курсив мой – Н.И.) преподавание и изучение языка саха как одного из государственных языков Республики Саха (Якутия) (в ред. Закона Республики Саха (Якутия) от 01.10.2014 1346-З № 245-V). Также диспозитивный характер статьи, на наш взгляд, очевиден и в сравнении с содержанием другого абзаца Ст. 27. «Местные официальные языки *изучаются как предмет* (курсив мой – Н.И.) в русскоязычных общеобразовательных организациях в местах компактного проживания малочисленных народов Севера», в котором выражена более императивная норма.

Поправки 11 и 14, введенные в закон № 273-ФЗ «Об образовании в РФ» от 29 декабря 2012 г. [2] в части изучения языков народов России нарушают гарантированные государством права на сохранение родного языка, создание условий для его изучения и развития. В связи с этим у этнической общности саха повысился индекс тревожности за сохранность этнического языка: с **56,4%** в 2007 г. до **75%** в 2021 г. Кроме того **42%** опрошенных ответили о невозможности реализации права на образование на родном языке, гарантированное Конституциями РФ и РС(Я).

В 2016 г. на вопрос «Как выполняется «Закон о языках в РС (Я)»? Какие успехи, трудности, противоречивые тенденции Вы бы отметили?» все эксперты признали имеющиеся проблемы в исполнении Закона, при этом большинство отметило непоследовательность в исполнении законов о языках вследствие отсутствия системного подхода, недостаточности финансирования программ по языковому строительству и т.д. Следует отметить, что, действительно, сегодня в республике языковую политику активно проводят общественные организации, родительские, педагогические ассоциации.

Анализ основных действующих законодательных документов, подзаконных актов, мнения экспертов отражают сложность и неоднозначность статей языкового законодательства республики, особенно в сфере реализации этнокультурных прав на язык обучения и изучения, снижение государственного статуса якутского языка. Языковая политика в настоящее время может быть расценена как многокомпонентная, перспективная, условно конструктивная.

ЛИТЕРАТУРА

1. Батюшкина М. В. Государственные языки республик: к вопросу о моделировании статуса, функциональной роли и ситуациях употребления // Вестник Тюменского государственного университета. Гуманитарные исследования. Humanitates. – 2017. Том 3. – № 3 – С. 113–128.

2. «Об образовании в Российской Федерации» [Электронный ресурс] // www.consultant.ru.

3. Одинг Н.Ю., Юшков А.О., Савулькин Л.И. (2019). Использование национальных языков как государственных в республиках РФ: правовые и экономические аспекты [Электронный ресурс] // Terra Economicus, 17 (1). С. 112–130. https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-natsionalnyh-yazykov-kak-gosudarstvennyh-v-respublikah-rf-pravovye-i-ekonomicheskie-aspekty (дата обращения: 30.04.2020).

4. «О языках в Республике Саха (Якутия)» от 16 октября 1992 года с изменениями на 20.12.2016. [Электронный ресурс] // http://base.garant.ru.

5. «О языках народов РФ» [Электронный ресурс] // http://base.garant.ru.

ПОДГОТОВКА СПЕЦИАЛИСТОВ ФИЛОЛОГОВ-ПЕРЕВОДЧИКОВ – ТРЕБОВАНИЕ СОВРЕМЕННОСТИ

Н. С. Камарова

Каспийский университет технологий и инжиниринга им. Ш. Есенова, г. Актау, Казахстан

nagbdu@mail.ru

TRAINING OF SPECIALISTS OF PHILOLOGISTS-TRANSLATORS – A REQUIREMENT OF MODERNITY

N.S. Kamarova

Yessenov University, Aktau, Kazakhstan.

nagbdu@mail.ru

В данной статье идет речь о том, что в современном мире глобализации специальность филолога-переводчика пользуется особым спросом, о направлениях подготовки специалистов по профилю филолога-переводчика, также говорится о переводе и его истории, о закономерностях перевода на казахский язык и с казахского языка, о развитии науки переводоведения, начиная от первых отдельных высказываний о переводе.

Ключевые слова: филолог, филолог-переводчик, перевод, закономерности перевода.

This article deals with the fact that in the modern world of globalization, the specialty of the philologist-translator is in particular demand, about the directions of training specialists in the profile of a philologist-translator, also speaks about the translation and its history, about the patterns of translation into the Kazakh language and from the Kazakh language, about the development of the science of translation studies, starting with the first separate statements about translation.

Key words: philologist, philologist-translator, translation, laws of translation.

Перевод – это один из очень сложных и многопрофильных видов человеческой деятельности. В разговорной речи о переводческом деле говорится «перевод с одного языка на другой», однако, на самом деле, процесс перевода не ограничивается лишь переводом с одного языка на другой. Занятие переводом заставляет переводчика работать с культурными течениями разного уровня, размышлениями разной степени, знакомиться с различной литературой, с «дыханием» разных эпох, с разными традициями и обычаями, принципами. «При изучении переводческого дела лингвисты узнают о том, что не только лингвистическая теория вносит большой вклад в перевод, но и, наоборот, переводческое дело вносит такой же вклад в лингвистику. Переводы являются очень ценным источником информации о языке, язык играет важную роль в переводческом деле» [1: 45]. Филолог-переводчик может найти себе применение в любой сфере, требующей такой работы с языками и текстами, как перевод и редактирование текста. Делает письменные и устные переводы, проводит исследования в области переводоведения и филологии, исполняет должность преподавателей иностранного языка в средних специально-профессиональных учебных заведениях гуманитарного и технического направления. Кроме того, филолог-переводчик делает синхронные переводы на различных мероприятиях, а также пишет учебники по изучению языков, обучает языкам. Разрабатывает новые методы обучения языкам, программу машинного перевода. Создает систему перевода при помощи машин,

которые являются косвенной силой развития лингвистической теории перевода. Дополнительное образование по переводческому делу для студенов-филологов помогает в подготовке конкурентоспособных специалистов нового поколения, способных осуществлять национальную концепцию по развитию образования на иностранном языке.

Сложность специальности переводчика состоит в ее чистой интеллектуальности. Так же, как и артист, умеющий показать свое мастерство в зрительном зале, переводчик надеется только на свою квалификацию и мастерство. Свою необходимость он не может перекинуть на других членов коллектива. Представители других специальностей такой метод очень хорошо выполняют «бригадным способом». Короче говоря, переводчик – очень сложная специальность, которая может довести быстро утомляемого человека до стресса. Вместе с тем, нельзя скрывать и того, что специальность переводчика хорошая и очень интересная. Никакая другая специальность не может ежеминутно ставить перед тобой сложные нерешаемые вопросы. Поэтому возникает закономерный вопрос, что нужно сделать для того, чтобы развить у студентов навыки хорошего владения иностранным языком. На это есть только один ответ – необходимо отправить этого студента в путешествие по стране, чей язык он изучает, но при этом не обязательно для этого создавать комфортные условия пребывания. Он должен попасть в настоящую языковую среду, то есть должен заниматься работой не по профессии, черной работой, санитарной работой, быть на побегушках. Такая работа выполняется по всему миру. Другой, тоже эффективный метод – просмотр как можно в большом количестве кинофильмов на языке, который он изучает. Любая нация, независимо от исторического периода, не может жить изолированно от процесса мирового общественного развития. Историю, какой бы нации мы не взяли, она состоит из связи с другими нациями и их социально-экономическими взаимоотношениями. А главным средством взаимоотношений, как известно всем, является язык [3]. Если взять межнациональные взаимоотношения, то всем ясно, что среди людей, говорящих на разных языках, существует необходимость языкового посредника. Вот, в связи с этим, возникает необходимость перевода. С этой точки зрения, источники перевода уходят далеко, глубоко в историю. Жизнь деятельности перевода тесно связана с древними недрами национальной истории. Ну, а поскольку появилась деятельность, то знать ее закономерности – требование жизни. Поэтому первые мысли о закономерностях перевода содержатся в устных высказываниях народа, переводчиков или людей, имеющих отношение к переводу. Тем не менее, в истории исследования языка письменные переводы берут свое начало в Древней Греции, Риме. А целевое исследование закономерностей перевода было взято в руки в эпоху Возрождения. Открытие новых государств, новых земель требовало этого. Первые же теоретические труды появились в XVIII веке. Начиная с названных периодов и до сих пор, идет процесс непрерывного перевода и его исследования. Вообще о переводе и его истории много говотся в русскоязычной литературе. Например, в трудах А. Сатыбалдиева, В. Н. Комиссарова, А. В. Федорова, О. А. Айтбаева и др. Вопросы перевода на казахский язык, перевода с казахского языка берут свое начало в трудах ученых – арабистов, тюркологов. Исследователи-тюркологи того времени, когда дело доходило до вопроса, как донести некоторые слова, словосочетания, обращали внимание на то, как можно их передать на арабском языке. Однако эти труды трудно назвать теоретическими трудами, посвященными закономерностям перевода. Главный труд ученых времен Арабского Халифата средних веков – установление взаимоотношений тюркских языков с другими языками,

поднятие вопросов о том, как переводить на тюркские языки и с тюркских языков. Отдельные скромные высказывания о закономерностях перевода на казахский язык и с казахского языка начали появляться с начала XIX века в газетах «Түркістан уалаятының газеті» («Газета Туркестанского валаята») и «Дала уалаятының газетінде» («Газета Степного валаята»). А первые специальные отзывы о проблемах перевода, пусть не на высоком теоретическом уровне, а в критической форме, были сделаны в 1914 году в статье о драматическом переводе драмы «Манап» И. Диханова о казахской жизни, изданной в журнале «Айкап». О характере названного перевода свое мнение выразили С. Сейфуллин и М. Дулатов. Сакен Сейфуллин критикует то, что из-за буквального перевода без внимания переводчика остались специфические исконно казахские слововыражения. Миржакып Дулатов, указывая на недостатки этого перевода, направляет к цели перевода. Как видно из статьи, переводчик, в первую очередь, должен задуматься о том, какое произведение нужно переводить, и какую духовную пользу оно принесет последующему поколению? Сначала нужно уточнить именно это. То есть, у перевода должно быть 18 общественных функций, общественная цель. Во-вторых, «дословный перевод на русскогоий язык» делает перевод «непонятным для живого человека». В-третьих, нельзя испльзовать также и слишком свободный перевод, «отдаляясь от основного смысла». В-четвертых, и пожалуй самое главное, «перевод» не должен пострадать ни в русском, ни в казахском своем варианте, то есть он должен сохранить чистоту, значение слов, краски обоих языков. В качестве трудов о проблемах перевода, написанных в 20-е годы XX века, можно привести статьи Ж. Аймауытова, Е. Алдангарова, Б. Кенжебаева. В первой из этих статей (Ж. Аймауытов) говорится о полноценности перевода, во второй (Е. Алдангаров) – о переводах на казахский язык поэм Пушкина, в третьей (Б. Кенжебаев) – о переводческом мастерстве Абая. По мнению исследователя переводов О.Айтбаева, «до середины тридцатых годов высказывания о художественных переводах не выходили из определенных рамок и носили, в большинстве случае, форму простых пожеланий, рекомендаций» [2: 4]. Огромный вклад в переводоведение в 1930-е годы внес М. Ауэзов. В своих статьях «Пушкинді қазақша аудару тәжірибелері туралы» («Об опыте перевода на казахский язык Пушкина»), «Ревизордың аудармасы туралы» («О переводе Ревизора»), «Пушкин аудармасы қазақ әдебиетіне не берді?» («Что дает перевод Пушкина казахской литературе?»), «Евгений Онегиннің қазақшасы туралы» («О казахской версии Евгения Онегина»), «Қазақ сахнасындағы аударма пьесалар» («Переведенные пьесы на казахской сцене») он пишет о проблемах полной передачи значений слов, богатства мысли, стилистических особенностей оригинала с весомой литературной точки зрения. Обоснованные принципы, предложенные М. Ауэзовым, положили начало для всестороннего исследования закономерностей перевода. М. Ауэзов и далее в разные годы продолжал вносить свой вклад в проблемы перевода. В эти годы литературовед М. Каратаев высказывал свое мнение по поводу переводов на казахский язык произведений А. С. Пушкина. Известно, что в 1930-е годы ученые-лингвисты К. Жубанов, С. Аманжолов также обратили внимание на переводы. Неизданные в свое время этюды о переводах и другие попутные отзывы К. Жубанова, статья о переводе произведений классиков марксизма-ленинизма С. Аманжолова относятся к первым трудам, раскрывающим лингвистические стороны, характер перевода. По мнению исследователя О. Айтбаева, в 1940-е годы была написана лишь одна статья, однако нельзя не отметить тот момент, что статья С. Жиенбаева о языке перевода является одним из первых трудов, в котором затрагиваются лингвистические вопросы. Как мы видим, в

1930–1940 гг. исследование перевода намного продвинулось вперед. По нашему мнению, тому причиной явились события 1930-х гг. и вторая мировая война. Начиная с 1929 года репрессии интеллегенции нашего народа, голод, война – все это «сковало наручниками» не только переводоведение, но и всю казахскую науку. Основное направление трудов, вышедших в 1930-е годы является как бы шагом против клеветы под названием «национализм». Но тем не менее, это не снизило теоретическую ценность трудов того времени. Периодом, когда перевод стал объектом исследования науки, когда стали появляться ценные теоретические отзывы о переводе, являются 1950-е годы. Послевоенные годы, годы «оттепели», новое поколение интеллигенции, пришедшей вместо репрессированного поколения, отсвобождение от «чувства постоянной опаски» стали особыми общественными факторами в развитии науки перевода. Научные издания М. Ауэзова, М. Каратаева, С. Талжанова, А. Сатыбалдиева, С. Нурышева, К. Шарипова, М. Жангалина, З. Ахметова, Е. Ландау, К. Кереевой-Канафиевой и др., появившиеся в этот период, оказали особое влияние на формирование перевода в Казахстане в качестве науки, поставили на путь проблемы перевода. Вместе с тем, проходившие в 1950-е годы Всесоюзные, межреспубликанские, республиканские совещания, посвященные проблемам перевода, предлагали необходимые для практики перевода рекомендации и принципы. Если до данного периода внимание ученых, в основном, обращалось на художественный перевод, то в 1950-е годы они направили свой взор на стилистические, жанровые, литературные, языковые особенности перевода. Если ранее говорилось о переводах с русского языка на казахский язык, то в 1950-е годы была защищена первая диссертация, посвященная проблемам перевода с казахского языка на русский язык. Помимо отдельных статей в 1950-е годы все чаще появляются специальные крупные труды, увеличивается количество диссертационных работ. Среди них можно назвать, например, работу С. Талжанова «О некоторых основных проблемах художественного перевода», С. Куспанова «Переводы поэзии Абая на русский язык», Х. Садыкова «Об основных принципах перевода казахской прозы на русский язык». В этот период особый вклад в теорию перевода вложили С. Талжанов и А. Сатыбалдиев. Если первый ученый рассматривает перевод с художественной точки зрения, обращая внимание на стиль отдельного писателя (Н. В. Гоголя), то А.Сатыбалдиев опираясь на казахский перевод произведений Л. Н. Толстого, рассматривает его не только с художественной стороны, но, вместе с тем, пытается произвести его языковой анализ. Став условия к точности перевода, он предлагает понятие реалистического перевода. Появившаяся в 1950–1960-е годы наука переводоведение начинает интенсивно развиваться. С тех пор переводческий отдел Института языкознания имени А. Байтурсынова, Институт литературы и искусства имени М. Ауэзова в плановом порядке ведет исследования по переводу. Библиографические материалы свидетельствуют о том, что по данной проблеме с тех пор было написаны диссертационные работы, изданы научные сборники, вышли в свет монографии. Вот некоторые особенности, присущие трудам, посвященным переводу, вышедшим в свет в 1960-е годы: исследование отдельной конкретной проблемы перевода (О. Айтбаев, А. С. Ермагамбетова и др.). В качестве объекта исследования берутся не только русский и казахский языки, но и другие иностранные языки (Б. Репин, Ю. Сушков, М. Ж. Курманов, К. И. Дуйсетаева и др.); издаются научные сборники, посвященные проблеме перевода; различаются аспекты исследования перевода. Если некоторые авторы рассматривали перевод как объект литературоведения (М. Ауэзов, С. Талжанов, А. Турарбеков и др.), другие изучали его с линвистической точки зрения (О. Айтбаев,

А. Ермагамбетова и др.). Третья группа же исследовала данное явление, как присущее и литературе и языку одновременно. На самом деле, ученые, исследовавшие перевод с литературной точки зрения, не могут обойти его языковую сторону, также как и ученые, исследовавшие перевод с языковой точки зрения не могут обойтись без литературных категорий. Поскольку сама литература – это искусство слова, эстетическая функция языка, «Язык – первый элемент литературы» [2]. К тому же, уровень современной мировой лингвистики вышел за рамки слова, предложения и поднялся до степени анализа целого текста. Ну, а особенности передачи художественной мысли в разных языках, как известно, рассматриваются в сравнительной стилистике. Однако, к сожаленью, в казахском языкознании лингвистика текста, сравнительная стилистика в данное время мало исследованы. Другая сторона перевода – исследование его с коммуникативной точки зрения. Это широкое поле деятельности для казахской филологии. Несмотря на то, что до сих пор было написано несколько отдельных исследований по переводу, объектом которых является казахский язык, фундаментальных трудов, учебников, научных статей по истории, теории перевода, исследующих вопросы перевода системно, все еще недостаточно. В данное время, когда вопрос подготовки специалистов переводчиков остро стоит на повестке дня, эта проблема требует оперативного решения. Несмотря на то, что существуют такие актуальные проблемы, по результатам исследований можно сказать, что в Казахстане теория перевода начала формироваться в качестве научной дисциплины. А в последующие годы в эту сферу большой вклад внесла член-корреспондент Академии наук Казахской ССР, доктор филологических наук Шамшиябану Сатбаева. Ученый в своих трудах после исследования связи литератур сделал системные выводы на основе некоторых новых сведений о взаимоотношении литератур.

Глава государства Казахстана Нурсултан Назарбаев в своей статье «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» пишет: «У возрожденного общества бывают свои корни, духовный код, берущий начало глубоко из истории. Главное условие нового возрождения – сохранение этого национального кода. Иначе без этого возрождение может пегко ревратиться просто в эхо» [4: 1]. Национальный код – это национальная сущность. То есть характер, определяющий мировоззрение и сущность этого народа, отличающий его от других народов. Особенность этого характера заключается в полном охвате, начиная от особого антропологического генезиса возникновения отдельного народа до его обычаев и традиций, поведения и характера, целей и задач, языка и религии, быта и хозяйства. Одним словом, цельность ключа, сохраняющего целостность этноса. Если бы специальность филолога-переводчика открылась бы во всех ВУЗах Казахстана, нашли бы правильное решение функциональные проблемы статуса государственного языка Казахстана, расширился бы круг пользования, сформировались бы механизмы возвышения родного языка. Научно-концептуальная основа образования по названной специальности обновилась бы в контексте «мировая конкуренция и национальный код».

ЛИТЕРАТУРА

1. Актуальные проблемы перевода. Составитель: С. С. Кулманов. – Алматы: «Palitra-Press», 2015. – 296 б.

2. Барсакбаева А.Б. Основы перевода. Учебно-методическое пособие. Костанай: КГУ, 2017. – 108 с.

3. Курманбайулы Ш. Терминоведение. Учебное пособие. – Алматы: Атлас, 2004. – 243 с.

4. Назарбаев Н. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» // «Егемен Қазақстан» газеті. – Астана, 2017 жыл, 12 сәуір.

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ПРИ ПОВЫШЕНИИ МОТИВАЦИОННОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ К СОХРАНЕНИЮ РОДНОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ И НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Н. В. Матросова, Д. А. Семенова, Л. С. Матросова

ФГБОУ ВО «Марийский государственный университет», Россия
m.natali378@mail.ru

DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE DESIGN ACTIVITIES OF STUDENTS IN INCREASING THE MOTIVATIVE COMPONENT TO PRESERVING THE NATIVE LANGUAGE AND LITERATURE AND NATIONAL IDENTITY

N. V. Matrosova, D. A. Semenova, L. S. Matrosova

Mari State University, Russia
m.natali378@mail.ru

В статье приведен пример использования цифровых технологий и проектной деятельности при изучении марийского языка и литературы, а также формирования национальной идентичности.
Ключевые слова: марийский язык, цифровые технологии, проектная деятельность, национальная идентичность, преподавание.

The article provides an example of the use of digital technologies and project activities in the study of the Mari language and literature, as well as the formation of national identity.
Key words: Mari language, digital technologies, project activities, national identity, teaching.

Российская Федерация (далее – РФ) является одним из крупнейших многонациональных государств в мире.

Среди обозначенных приоритетов национальной политики РФ можно отметить: укрепление гражданского единства, гражданского самосознания и сохранение самобытности многонационального народа Российской Федерации (российской нации); сохранение этнокультурного и языкового многообразия Российской Федерации; соблюдение прав коренных малочисленных народов Российской Федерации [1: 4].

В качестве приоритетов образовательной политики РФ основной акцент делается на компетентностный подход, который направлен на выстраивание индивидуальной деятельности в соответствии с внутренними потребностями и мотивами индивида, а также предполагает использование интерактивных методов обучения в процессе формирования и развития тех или иных компетенций у обучающихся, в том числе связанных с этнокультурной направляющей.

В практике педагогической деятельности все большее применение находит проектная деятельность, реализуемая в рамках внедрения компетентностного подхода. Умение вести проектную деятельность прививается обучающимся в рамках изучения дисциплины «Проектная деятельность».

В связи с этим учебный процесс строился не только на непосредственном освоении базовых основ и понятий предмета, но также на освоении через

предмет основ национальной политики, необходимости сохранения марийского языка как уникального компонента этнокультурного многообразия РФ. Также в ходе работы происходило ознакомление с созданным инструментарием в сфере языков (корпуса, словари, ауди-и-видеопродукция и т.п.), обучение умению использовать имеющийся инструментарий. Это отвечает компетенциям стандартов, направленным на восприятие межкультурного многообразия общества в социально-историческом, этическом и философском контекстах, духовно-нравственное воспитание обучающихся на основе базовых национальных ценностей, а также ориентированным на расширение использования метапредметного подхода.

Все выполняемые проекты направлены на решение проблемы сохранения марийского языка как родного, а также повышение мотивации к этому национальной молодежи путем активного использования цифровых технологий.

Все проекты прошли полный жизненный путь, состоящих их следующих стадий: поисковая, аналитическая, практическая, контрольная, презентационная и стадия внедрения.

В рамках поисковой стадии работы над проектом обучающиеся для поиска информации, генерации идей использовали сети интернет, социальные сети (ВКонтакте, Facebook), а также сервисы разработки карты знаний (Bubbl.us, Mindmeister, Mindomo). Использование данных сервисов позволило наглядно представить информацию и структурировать ее, увидеть все детали предстоящего проекта, выявить возможные нестыковки.

Определив проблематику проекта и целевую аудиторию, студенты переходят к построению SMART цели проекта. Используя технологию SMART для постановки цели, можно еще на этапе целеполагания отразить такие области проекта, как: наличие необходимой информации, сроки работы, наличие ресурсов, актуальность, а также предоставить конкретные задачи всем членам проектной команды [4: 14]. Для постановки SMART цели обучающиеся использовали совместную работу над заранее подготовленным преподавателем документом. После постановки цели проекта происходит корректировка его названия. Таким образом, по окончанию поисковой стадии проекта обучающиеся имеют проблематику проекта, SMART цель и название проекта. После выполненных шагов переходят к аналитической стадии проекта.

В рамках аналитической стадии для изучения, анализа и структуризации собранной информации по выбранной проблематике использовались поисковые системы (Google, Yandex), социальные сети (ВКонтакте), видеоконференции (Zoom), а также для структурирования информации глоги (Glogster), карты знаний (Bubbl.us, Mindmeister, Mindomo). Также для отдельных проектов использовались геоинформационные системы (GoogleStreeView, Google Earth).

По окончании работ в рамках аналитической части обучающимися была произведена постановка задач проекта, разработка календарного плана. С этой целью студенты использовали видеоконференции (Zoom), карты знаний (Bubbl.us, Mindmeister, Mindomo). Также использовались сервисы организации совместной работы, системы управления проектами (канбан доски Trello, Jira).

Следующим этапом выполнения работ была практическая стадия, в ходе которой студенты занимались непосредственной реализацией алгоритма по выполнению проекта, осуществляли текущий контроль над результатами работы, осуществлялись консультации с педагогом. На этом

этапе использовались видеоконференции (Zoom), карты знаний (Bubbl.us, Mindmeister, Mindomo), социальные сети (ВКонтакте, Facebook), мессенджеры (WhatsApp, Viber), таймлайн (Timeline.knightlab), сервисы организации совместной работы и управления проектами (Trello, Jira), сервисы для хранения информации (текст, мультимедиа, электронные таблицы) (Google Docs).

После выполнения работ в рамках практической части студенты составляли смету для проекта и готовили вариант проекта для тестирования. При обсуждении и составлении сметы использовались сервисы для хранения информации (Google Docs). Предварительное тестирование и контрольная стадия проекта, а также оценка качества выполнения проекта происходила с использованием сервисов для хранения информации (Google Docs) и социальных сетей (ВКонтакте).

Важным этапом работы над проектом является его презентация. При создании презентации проекта использовались данные различных видов (текст, мультимедиа-данные, схемы, диаграммы, в том числе и карты знаний по выбранной области и проделанной работе), часть информации была представлена в виде глогов (Glogster). Сервисами для создания презентации выступали Microsoft Power Point, Google презентации. Презентация обучающимися своих проектов проходила также с использованием сервиса видеоконференций (Zoom).

Как показала практика, основным подходом к популяризации языков во время обучения является метапредметный подход, сочетающий в себе знания марийского языка, истории и культуры народов, цифровых технологий, правоведения и т.п. Методика проектной деятельность в группе позволяет студентам развивать навыки критического мышления, умения формировать и выражать собственное мнение, навыки коллективной работы, а также совместного принятия оптимального решения в сфере сохранения марийского языка и литературы. Использование цифровых технологий в проектной деятельности повышает доступность информации, способствует более продуктивной организации совместной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Стратегия государственной национальной политики Российской Федерации на период до 2025 года.

2. «Об образовании в Российской Федерации» Федеральный закон от 29 декабря 2012 г. № 273-ФЗ. – Текст: электронный // Реализация Федерального закона «Об образовании в Российской Федерации»: инфор-мационный портал. – URL: http://273-фз.рф/zakonodatelstvo/federalnyy-zakon-ot-29-dekabrya-2012-g-no-273-fz-ob-obrazovanii-v-rf (дата обращения 20.04.2021).

3. Плужник И. Л., Осколова Т. Л. Формирование национальной идентичности российских студентов в поликультурном обществе (анализ опыта поликультурных стран) // Образование и наука. Том 19. № 8. 2017 / The Education and Science Journal. Vol. 19, № 8. 2017.

4. Сапронова О. Н. Проектная деятельность как средство формирования универсальных учебных действий подростка : специальность 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования»: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук / Сапронова Оксана Николаевна; Оренбургский государственный педагогический университет. – Оренбург, 2017. – 24 с. – Текст: непосредственный.

ЯЗЫКОВАЯ СИТУАЦИЯ В КЫРГЫЗСТАНЕ

Ж. К. Омурзакова
Международный университет Кыргызстана,
Бишкек, Кыргызская Республика
omurzakova.74@mail.ru

LANGUAGE SITUATION IN KYRGYZSTAN

Zh.K. Omurzakova
International University of Kyrgyzstan,
Bishkek, Kyrgyz Republic
omurzakova.74@mail.ru

В статье рассмотрена языковая ситуация в современном Кыргызстане. Одним из важных направлений внутренней политики государства выступает политика поддержки, сохранения и развития родного языка и языков национальных меньшинств, проживающих на территории страны. Ибо языковая политика рассматривается, как важнейший фактор консолидации не только кыргызского народа, но всего общества нашей страны.
Ключевые слова: билингвизм, независимость, анализ, этносоциологическое исследование, перепись населения.

The article examines the linguistic situation in modern Kyrgyzstan. One of the important directions of the internal policy of the state is the policy of support, preservation and development of the native language and languages of national minorities living in the country. For the language policy is considered as the most important factor in the consolidation of not only the Kyrgyz people, but the entire society of our country.
Key words: bilingualism, independence, analysis, ethnosociological research, population census.

Судьба любого языка, его роль и значение в жизни общества, перспективы его функционирования и развития зависят от его общественных функций. И именно потому, что функциональное развитие языков, в свою очередь зависит от развития общества, науки, техники, культуры, искусства, литературы, словом, всех сторон общественной жизни, - на развитие общественных функций того или иного языка нередко решающее влияние оказывают философия, идеология и политика.

Языковая политика Кыргызской Республики, в результате которой в стране узаконен билингвизм, дает свои положительные результаты, о чем свидетельствует этническое согласие в республике, тесны экономические и культурные связи со странами СНГ и в первую очередь с Россией.

Проблема двуязычия (многоязычия) актуальна ещё и потому, что расцвет и сближение наций – это две взаимосвязанные и взаимообусловленные стороны единого объективного процесса. Каждая из них выступает условием развития другой. Развитие и расцвет наций создает условия для усиления их взаимосвязей, расширения сферы сотрудничества, следовательно, для их сближения. Процессы развития и взаимообогащения языков в многонациональном государстве способствуют и успешному решению проблемы двуязычия и многоязычия.

Двуязычие с языком межнационального общения как форма единения всей многонациональной страны и в настоящее время сохраняет свою социальную значимость. Однако надо учитывать и то, что разновидность двуязы-

чия с кыргызским языком, объявленным государственным в Кыргызстане, в настоящее время приобретает все большую социальную значимость и становится показателем включенности разнонациональных жителей в социальную и культурную жизнь страны. В последние годы в стране наблюдается обострение национальных отношений, тесно связанное с напряженностью во многих областях жизни общества – экономической, правовой, экологической, политической. Проводимая ранее языковая политика не учитывала уровня национально языкового сознания народов.

Статус русского языка закреплен законом 2000 года об официальном языке Кыргызской Республики. Этот закон определяет русский язык как инструмент межнационального общения и язык доступа к образованию, культуре, информации и технологиям в России и странах СНГ. Усилия по закреплению официального статуса русского языка были вызваны тремя факторами. Во-первых, произошел резкий отток русского населения из Кыргызстана. Во-вторых, необходимо было поддерживать дружеские отношения с Москвой. В-третьих, это был способ заручиться политической поддержкой значительного неэтнического кыргызского населения страны (русских, узбеков и других).

На сегодняшний день изменения в процессах глобализации оказывают влияние на международные отношения независимого Кыргызстана в социально-экономических и этнокультурных сферах. В мировом сообществе двуязычье (билингвизм) и многоязычье (полилингвизм) предоставили возможность интеграции в межгосударственной политической, экономической, культурной связи, обуславливая ведение дела в соответствии с требованиями времени. В советское время к кыргызскому языку, как к национальному языку кыргызов, не уделяли особого внимания, отдавая преимущество русскому языку. В столице республики в городе Бишкек в основном жили русскоязычные этносы и кыргызский язык в качестве языка не нашел свое полноценное место. Например, согласно переписи населения 1979 года кыргызы составляли 17% населения города Фрунзе (ныне г. Бишкек). В то же время 61% населения города составляли русские. По состоянию на 1990 год число кыргызов возросло на 5,8%, а число русских сократилось на 5,3% [2]. А в последующем десятилетии 1989–1999 годах в результате миграционных процессов и демографической ситуации в национальном составе тоже произошли большие изменения. Так, число кыргызов выросло на 2,8%, относительно 1989 года к 1999 году кыргызы составили 52%. В это же время увеличилось число уйгуров на 20%, корейцев на 27%, узбеков на 19%, казахов на 35%, дунган на 40%. Но на основании эмиграции число русских сократилось на 27%, украинцев на 2,1%, немцев на 2,6%. По состоянию на 2009 год число кыргызов возросло еще на 1,3%, а число русских сократилось на 0,7% [2]. В советское время знать русский язык было необходимостью, так как в многонациональном коллективе делопроизводство велось на русском языке, собрания проводились на русском языке, в городах руководители многих предприятий были представители не кыргызских этносов. Согласно, официальной статистики 2009 года, примерно 43,3% населения Кыргызстана знают второй язык. В качестве второго языка широко используется русский язык 83%, кыргызский язык является языком общения лишь для 10,7% людей, для которых кыргызский язык не является родным языком. Наряду с этим доля людей, свободно владеющих английским языком не превышает 1,1%. Исходя из такой тенденции кыргызы считают приоритетным обучать своих детей в русскоязычных школах [1]. Кроме этого, в связи с малым количеством кыргызов в городах, школы с родным языком обучения не открывались.

Так, сопоставление статистических данных 2011 года о численности средних школ по языку обучения показывают следующую дифференциацию: школы с кыргызским языком обучения составляют 64,2% или 73,1% от общего количества обучающихся в стране, на русском языке соответственно 9,1–17,9%, на узбекском – 5,5–8,7%, на таджикском – 0,1– 0,3%, а смешанных школ – 21%. Отметим также, что во многих высших учебных заведениях обучение проводится на русском языке. До перестройки в столице республики была только одна школа, где обучение велось на кыргызском языке. В основном в ней обучались учащиеся со всех районов республики [7]. Во второй половине 80-х годов XX века по призыву кыргызского народа и национальной интеллигенции языковой вопрос стал главной проблемой общества. Поэтому 23 сентября 1989 году Верховным Советом Кыргызской ССР был принят закон «О государственном языке» [3]. Согласно закону кыргызский язык получил статус государственного, была определена программа его развития [4], уточнен порядок использования в государственных учреждениях. После обретения Кыргызстаном своей независимости, был открыт путь для полного изменения роли кыргызского языка в обществе. Несмотря на то, что в годы независимости Кыргызской Республикой был принят ряд мер по развитию государственному языку, в сфере использования этого языка наблюдались негативные явления, сопутствующие его отставанию. В связи с тем, что нынешнее положение кыргызского языка не используется на должном уровне, и укрепления государственного языка. Данные переписи населения 2009 года показали, что уровень языковой интеграции многонациональных языковых взаимоотношений очень высок [1]. В 1999 году кыргызский язык считался родным языком для 46,6% всех жителей страны, включая 51,7% городских жителей, а в 2009 году этот показатель соответствовал 68,8–69,6%. В тоже время кыргызы, считавшие родным языком русский, составили в 1999 году 0,9%, а в 2009 году – 7,8%). Остальное большинство свободно разговаривает на русском языке, который широко используют в социально-актуальных взаимоотношениях в различных сферах общества. Президент Кыргызской Республики А.Атамбаев своим Указом от 11 апреля 2013 года утвердил Концепцию «Укрепления народа и межэтнических отношений в Кыргызской Республике» [4]. 1 июля того же года им же подписан Указ «О мерах по развитию государственного языка и совершенствования языковой политики в Кыргызской Республике». Аналогичным Указом Президента от 2 июня 2014 год № 119 утверждена Национальная программа развития государственного языка и языковой политики на 2014–2020 годы [5]. Принятие вышеуказанных документов на государственном уровне и непременное обязательство по их непосредственному исполнению еще раз подтверждает актуальность кыргызского языка и этноязыковых процессов в Кыргызстане. Несмотря на то, что имеется достаточное количество работ, посвященных билингвизму, различные аспекты этноязыковых процессов в городе Бишкек, были исследованы недостаточно. Поэтому считаем, что проведение таких исследований в Кыргызстане имеет большую научную и практическую значимость.

Этносоциологические исследования показали следующие факторы, воздействующие на выбор русско- или кыргызскоязычной школ: 19,8% респондентов выбирают их с целью сохранения традиционной культуры, а 13,9% – по решению родителей. 22,0% респондентов высказались за то, что в школах с родным языком обучения сохраняется кыргызский менталитет, традиции, обычаи, язык; 27,1% из них отметили, что дети не ходят в детский сад, поэтому не знают русского языка – 27,1%; 2,6% выбирают русскоязычную школу. На то, что рядом с местом проживания нет подходящей школы высказались

6,6%. Ряд респондентов отметили, что в русских школах меньше собирают денег, чем в кыргызских (1,57%), а на то, что техническое оснащение в русских школах намного лучше, чем в кыргызских – 0,8%. Из 11,4%, выбравшие школы со смешаным языком обучения хотят, чтобы их дети обучались на двух языках. Таким образом, при выборе школы непосредственное влияние оказывают как объективные, так и ряд субъективных факторов. В то же время, можно заметить разные демографические факторы в образовательном процессе. Так, показатели по высшему и средне специальному образованию среди мужчин составляет 90,6%, а среди женщин 87,6%. Это можно объяснить тем, что многие женщины, обучаясь в вузах и колледжах не могут закончить их по разным причинам. При этом отметим, что среднее специальное образование, включая профессии сантехника, сварщика, взрывника, электрика больше подходит мужчинам. Если данную ситуацию рассмотреть по возрасту, то он у мужчин, имеющих высшее образование 15,5% равен 40 годам. Аналогичные показатели среди женщин составили 29,9% и 45–54 года. Мужчин с высшим образованием на 31% больше, чем женщин. Среди 45–49 летних по сравнению с 20–24 летними лиц с высшим образованием больше на 9,8%. Также среди женщин в возрасте 55–59 лет чаще встречаются лица с незаконченым высшим образованием, которым способствовали языковые барьеры или разные жизненные препятствия. 4,0% респондентов не ответили на данный вопрос, а 2% высказались, что общаются с родителями на другом языке. Необходимо констатировать, что частое использование того или иного языка непосредственно связано, как с работой, так и со специальностью. Большинство респондентов, живущих в городе более 16 лет отметили, что на работе используют только русский язык (34,8%). Основной причиной этого является то, что вся информация и делопроизводство производится на русском языке. Основные факторы проявления билингвизма напрямую связаны с выбором школы, влиянием окружающей среды, соседей, друзей, работы. Естественно, данное обстоятельство усиливается или уменьшается не только под воздействием указанных выше примеров, но и под влиянием общения индивида с родителями в семье, близкими, родственниками, соседями, а также продолжительности проживания в городе. К этому необходимо добавить влияние не только социально-профессионального, но и образовательного статуса того или иного горожанина. Обучение официальному государственному языку должно быть направлено не только на расширение коммуникационых возможностей учеников, обеспечению использования возможностей рыночной экономики, но и включению в русскую и мировую культуру. Таким образом, на выбор языка оказывает прямое воздействие место жительства, стаж проживания в городе, язык обучения в школе, среда общения и т.д. Необходимо особо отметить то обстоятельство, что городские кыргызы, как и другие контактирующие с ними этносы, через русский язык больше и глубже познают достижения мировой культуры и науки. Освоение второго языка, включая в дальнейшие процессы языковой смены у мужчин и женщин происходят одинаково [6].

Также надо отметить, что языковые проблемы Кыргызстана не исчерпываются только проблемой русского языка. К ним можно добавить еще, по крайней мере, две проблемы: проблему узбекского языка и вопрос замены кириллического алфавита кыргызского языка. Узбекский язык – третий язык в Кыргызстане по числу носителей. В 1999 году процент этнических узбеков в общей численности Кыргызстана достиг 13,8%. Таким образом, узбеки стали второй по численности этнической группой после кыргызов, опередив русских, которые в 1999 году составили 12,5%. Подавляющее большинство узбеков (95,7%)

проживает на юге республики. В наиболее крупном по численности населения городе Ош узбеков столько же, сколько и кыргызов. На узбекском языке свободно говорят представители других этносов в трех южных областях республики: 11,2% в Баткенской области, по 5% в Ошской и Джалал-Абадской областях. Это, прежде всего, таджики, демонстрирующую высокую степень владения узбекским языком. Кыргызов и русских, говорящих на узбекском языке, примерно поровну. Несмотря на высокий процент носителей узбекского языка, применение и функционирование узбекского языка не нашло отражения в законодательстве Кыргызской Республики [8]. Более того, количество школ на узбекском языке за годы после провозглашения независимости заметно уменьшилось, не хватает учебников, отсутствует телевещание на узбекском языке. В 1993 году было объявлено о переводе кыргызского языка с кириллицы на латиницу. Однако до сих пор намерение не реализовано по причинам экономического и психологического характера. С одной стороны, введение нового алфавита требует больших финансовых затрат государства, а с другой стороны, это объясняется нежеланием взрослого населения переучиваться. Отказ от кириллицы стимулировался политическими причинами. Кириллица ассоциировалась с традициями советского времени, от которых надо было отказаться. В свою очередь латиница отождествлялась с независимостью от России, а также выходом на мировую арену. В этом плане большое влияние оказывал пример Турции. Однако по со временем влияние Турции заметно уменьшилось. Тем не менее, в мероприятиях по реализации Программы развития государственного языка на 2000–2010 гг. заложена «разработка программы обучения латинской графике применительно к кыргызскому языку» в школах, средне-специальных и высших учебных заведениях Кыргызстана.

Исходя из направленности этноязыковых процессов, включая развитие двуязычия, можно сделать вывод о том, что освоение языка среди контактирующих этносов происходит не одинаково. Больше развито национально-русское двуязычие, а русско-национальное – в меньшей степени. Данный процесс заметен и в других постсоветских республиках.

Проанализировав реализацию языковой политики можно констатировать, что в позднюю советскую эпоху кыргызский язык был слабо развит в собственной стране, интеллигенция и элита предпочитала доносить высокие идеи на русском языке, а вопросы быта обсуждать на кыргызском языке. «Свалившаяся на голову» независимость дала толчок развитию кыргызского языка, сделав его одним из символов государственности и нациестроительства. Однако экономические и социальные трудности начальных лет молодого государства не давали в полной мере реализовать языковую политику. Для того чтобы заручиться поддержкой Москвы и русскоязычных меньшинств в Кыргызстане, власти страны придали официальный статус русскому языку.

Однако, если посмотреть на опыт соседей по региону и некоторых стран СНГ по внедрению гос. языка, то становится очевидно, что Кыргызстан даже немного отстал и поздно начал подобные реформы. Стоит признать, что при большом желании работать на гос. службе, можно выучить кыргызский язык, как минимум порогового уровня. На сегодня уже есть некая материальная и техническая база для изучения языка, существуют разного рода образовательные курсы, разработана система тестирования на знание гос. языка, разрабатываются и издаются словари. В истории современного Кыргызстана уже были чиновники и депутаты из числа этнических меньшинств, которые свободно владели государственным языком, что вызывало симпатию и уважение у большей части населения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Итоги первой национальной переписи населения Кыргызской Республики 1999 г. – Бишкек: Нацстаткомитет Кырг. Респ., 2001. – Кн. 3 (Сер. Р). – 181 с.

2. Население Кыргызстана: итоги Первой нац. переписи населения Кырг. респ. 1999 г. в табл. – Бишкек: Нацстаткомитет Кырг. Респ., 2000. – 291 с.

3. О государственном языке Киргизской ССР: закон КиргССР //Сов. Киргизия. – 1989. – 29 сентябрь.

4. О национальной программе развития государственного языка и совершенствования языковой политики в Кыргызской Республике на 2014-2020 годы: указ Президента Кырг. Респ. от 2 июня 2014 г. УП № 119 // Норматив. акты Кырг. Респ. – 2014. - № 27. – С. 4-13.

5. О концепции укрепления единства народа и межэтнических отношений в Кыргызской Республике [Текст]: указ Президента Кырг. Респ. от 10 апр. 2013 г., УП № 74 // Норматив. акты Кырг. Респ. – 2013. – № 17. – С. 7.

6. Результаты этносоциологического опроса

7. Краткие статистические данные по общеобразовательным школам Кыргызской Республики на начало 2010-2011 учебного года. – Бишкек: М-во образования и науки Кырг. Респ., 2011. – 48 с.

8. Основные итоги первой национальной переписи населения. С. 26. 11.

СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К ПРЕПОДАВАНИЮ ГОСУДАРСТВЕННОГО ЯЗЫКА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СИСТЕМЫ КЫРГЫЗТЕСТ

Г.К. Осмоналиева

Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына, Бишкек, Кыргызстан
ogk.67@mail.ru

MODERN REQUIREMENTS TO TEACHING A STATE LANGUAGE WITH THE USE OF KYRGYZTEST SISTEM

G. K. Osmonaliyeva

Kyrgyz National University of J. Balasagyn, Bishkek, Kyrgyzstan
ogk.67@mail.ru

В данной статье говорится о современных требованиях, предъявляемых к преподаванию государственного языка в КР на современном этапе. Рассматриваются актуальные проблемы преподавания кыргызского языка за период принятия закона о Государственном языке в КР. Говорится о конкретных подходах к развитию государственного языка по «европейской шкале обучения» и с использованием системы Кыргызтест по уровням обучения.
Ключевые слова: европейская шкала обучения, система Кыргызтест, уровни обучения, коммуникация, национальная программа развития государственного языка, языковая политика, международные стандарты обучения, концепция развития, результаты.

This article reviews the modern requirements of teaching a state language in KR at the present stage. Current issues of teaching the kyrgyz language during adoption of law on the State language in the KR are under discussion. It is told about concrete approaches to development of a state language with application of «the European scale of training» and with the use of Kyrgyztest system on training levels.
Key words: European scale of training, Kyrgyztest system, training levels, communication, national program of a state language development, language policy, international standarts of training, concept of development, results.

После распада СССР во вновь созданной, независимой республике Кыргызстан – 23 сентября, 1989 года приняли закон о Государственном языке Кыргызской Республики.

Впервые в истории Кыргызстана – наша республика стала рассматривать проблемы развития государственного языка и языковой политики на высшем государственном уровне.

За долгие годы развития молодого государства стали уделять внимание обучению государственного языка в школах и Вузах страны. За период с 1989 г. по сегодняшний день было принято много проектов и законов о развитии государственного (кыргызского) языка. В частности Указом Президента Кыргызской Республики «О мерах по развитию государственного языка и совершенствованию языковой политики в Кыргызской Республике» от 1 июля 2013 года № 155 определены первоочередные меры и приоритеты развития языковой политики.

В настоящее время принята и воплощается Национальная программа развития государственного языка и совершенствования языковой политики в Кыргызской Республике на 2014–2020 годы (далее – Программа), которая разработана в соответствии с Конституцией и законами Кыргызской Республики:

– «О государственном языке Кыргызской Республики«

– «Об официальном языке Кыргызской Республики«

– Национальной стратегией устойчивого развития Кыргызской Республики на 2015–2020 годы и Концепцией укрепления единства народа и межэтнических отношений, а также Концепцией поликультурного и многоязычного образования в Кыргызской Республике.

В Национальной стратегии устойчивого развития Кыргызской Республики на 2015–2020 годы главным фактором единства народа Кыргызстана является усиление консолидирующей роли государственного языка и развитие языкового многообразия. Овладение государственным языком должно стать долгом и обязанностью каждого гражданина Кыргызской Республики, стимулом, определяющим его конкурентоспособность и активное участие в общественной жизни.

Цели и задачи, намеченные в Программе, реализуются через достижение Целевых индикаторов Национальной программы развития государственного языка и совершенствования языковой политики в Кыргызской Республике на 2015–2020 годы.

Определения, используемые в настоящей Программе:

1. Программа – Национальная программа развития государственного языка и совершенствования языковой политики в Кыргызской Республике на 2014–2020 годы;

2. «Кыргызтест» – система определения уровня владения государственным языком, основанная на Международной шкале оценки языковой компетенции и утвержденная Правительством Кыргызской Республики;

3. Международная шкала уровней владения языком (Общеевропейская шкала оценки языковой компетенции) предусматривает следующие уровни: А – элементарное владение (А1 – уровень выживания, А2 – пред пороговый уровень), В – самодостаточное владение (В1 – пороговый уровень, В2 – пороговый продвинутый уровень), С – свободное владение (С1 – уровень профессионального владения, С2 – уровень владения в совершенстве);

«Многоязычное образование» – использование двух или более языков в качестве средства обучения. Термин введен ЮНЕСКО в 1999 году (12-я резолюция UNESCO) и означает использование, по меньшей мере,

трех языков: родного, государственного (national) и международных языков в образовании.

Анализ текущей ситуации.

В языковой политике современного Кыргызстана чрезвычайно острым остается вопрос развития государственного языка. Несмотря на активные усилия по поддержке государственного языка, предпринятые в годы суверенности, в настоящее время не наблюдается кардинальных изменений в расширении сфер использования кыргызского языка, прежде всего в государственном управлении, делопроизводстве и профессиональной коммуникации, а также в системе высшего образования. Вопреки тому, что государственный язык изучается во всех учебных заведениях республики, им владеет лишь одна десятая часть граждан, для которых кыргызский язык не является родным.

Выпускники кыргызских, узбекских, таджикских школ не владеют на должном уровне официальным языком так же, как выпускники русскоязычных школ – государственным языком. При этом необходимо кардинально улучшить качество преподавания иностранных языков в учебных заведениях республики.

В настоящее время русский язык преобладает в сфере среднего и высшего профессионального образования, науки, СМИ, Интернета, делового и международного общения, а также административного управления. В то время как государственный язык используется лишь в сфере школьного образования, художественной литературы, культуры и искусства, СМИ, торговли и общественно-политической жизни.

Кыргызский язык недостаточно применяется в сферах экономики, образования, науки и в подготовке специалистов.

Данные обстоятельства определяют основную направленность языковой политики-достижение полномасштабного функционирования государственного языка во всех сферах общественной жизни и выполнение им интегрирующей роли при сохранении языков этносов, проживающих в Кыргызстане, и создании условий для их изучения и развития.

В Концепции развития государственного языка КР утвержденной Указом Президента Кыргызской Республики «О дальнейшем развитии государственного языка Кыргызской Республики» от 20 января 1998 года № 21, и в Программе развития государственного языка Кыргызской Республики на 2000–2010 годы, утвержденной Указом Президента Кыргызской Республики от 20 сентября 2000 года № 268 – основной упор делается на изучение кыргызского языка как учебного предмета. Однако в данных документах вопросы, касающиеся широкого использования государственного языка во всех сферах общественной жизни и его интегрирующей роли, не отражены.

В этих документах заложены основы по переводу делопроизводства на государственный язык. Одним из важных шагов в данном направлении является постановление Правительства Кыргызской Республики № 114 от 5 марта 2013 года «О мерах по обучению государственных и муниципальных служащих государственному языку и переводу делопроизводства на государственный язык».

Система делопроизводства – это сфера профессиональной деятельности, требующая от граждан высокого уровня владения языком. В настоящее время необходимо сформировать устойчивые традиции по использованию кыргызского языка в профессиональной коммуникации.

Решение данной проблемы напрямую связано с профессиональным образованием.

За последние годы был создан ряд терминологических словарей по различным отраслям науки, которые, к сожалению, не получили широкого применения. Ввиду этого в Программе предусматривается введение механизмов, стимулирующих активное функционирование специальной терминологии на государственном языке в профессиональных сферах деятельности. Необходимо их использование во всех направлениях образования и этапах обучения.

Система оценки уровня владения государственным языком должна осуществляться согласно международной шкале уровней владения языком.

Цель данной программы

Построение эффективной языковой политики, обеспечивающей полномасштабное функционирование государственного языка как важнейшего фактора укрепления единства народа Кыргызстана при сохранении и развитии языков всех этносов, проживающих в Кыргызской Республике;

Формирование нового многоязычного поколения кыргызстанцев, свободно владеющих родным, государственным, официальным, а также международными языками.

Задачи программы:

– достижение полномасштабного функционирования государственного языка во всех сферах общественной жизни республики;

– дальнейшее развитие государственного языка, усиление его функциональных возможностей и обогащение информационно-образовательных ресурсов кыргызского языка;

– совершенствование и стандартизация учебно-методических основ обучения государственному языку – кыргызскому языку как родному, как второму и как иностранному;

– формирование и развитие инфраструктуры, аккредитованной сети центров по обучению государственному языку;

– стимулирование и создание необходимых условий для обучения государственному языку;

– повышение уровня языковой культуры населения;

– обеспечение гарантий и условий сохранения и развития родного языка этносам, проживающим в Кыргызской Республике [1: 4].

Для достижения положительных результатов наряду с обучением необходимо осуществлять оценку уровня владения языком.

Такого рода механизмом оценки уровня владения государственным языком в Республике Кыргызстан является система «Кыргызтест».

Как и в мировой практике оценки языковых знаний, отечественная система «Кыргызтест предполагает оценку коммуникативных компетенций тестируемого. Это система оценки уровня владения кыргызским языком граждан Республики Кыргызстан и иностранных граждан, осуществляющих различные виды деятельности на территории Республики Кыргызстан.

Методическая база отечественной системы основана на государственных стандартах Республики Кыргызстан, определяющих требования к коммуникативным компетенциям владения кыргызским языком.

На практике обучение языку в обязательном порядке сопровождается изучением лексических минимумов.

Как известно, лексический минимум способствует увеличению словарного запаса, формированию активного и пассивного словарного фонда.

Как показывает практика, начиная с 2000 года в школах и вузах Кыргызстана стали обращать внимание на овладение лексическим минимумом обучающихся в определенной языковой среде.

В общеобразовательном стандарте указано, что в среднем студент первого курса должен знать до 4000 слов и по предмету кыргызский язык и русский язык. Предлагаемый в настоящее время лексический минимум со стороны Государственной программы КЫРГЫЗТЕСТ представляет собой минимальное множество слов и словосочетаний, соответствующих требованиям каждого уровня владения кыргызским от

Элементарного до высокого.

Минимум направлен на самостоятельное изучение кыргызского языка и оценку уровня владения кыргызским языком. Минимум был составлен в соответствии с принципами мировых и европейских стандартов обучения иностранному языку, а также с учетом общественно-социальных особенностей Республики.

Элементарный уровень владения лексикой составляет 1000 активных единиц, базовый А2 – около 1300 единиц, средний В1 – 3000 едениц.

На уровне выше среднего, изучающий должен знать – 6000 единиц слов, на высоком уровне – 9000 активных единиц.

Целью отбора лексических единиц является анализ и систематизация активного словарного фонда, употребляемого в письме и речи. В этой связи определяется следующая задача: граждане, изучающие язык, должны уметь рассуждать, высказываться, уметь группировать слова и словосочетания по темам, содержанию и сфере употребления, а также правильно употреблять языковые единицы по ступеням обучения:

А 1. «Коммуникативные языковые компетенции владения кыргызским языком. Элементарный уровень. Общее владение».

А 2. «Коммуникативные языковые компетенции владения кыргызским языком. Базовый уровень. Общее владение».

В 1. «Коммуникативные языковые компетенции владения кыргызским языком. Средний уровень. Общее владение».

В 2. «Коммуникативные языковые компетенции владения кыргызским языком. Уровень выше среднего. Общее владение».

С. «Коммуникативные языковые компетенции владения кыргызским языком. Высокий уровень. Общее владение».

Минимумы каждого уровня основываются на следующих главных принципах. Это принцип системности, принцип преемственности, развивающий принцип, принцип коммуникации, принцип результативности [2: 6].

Содержание всех ступеней обучения взаимосвязаны между собой в определенной последовательности.

Первая ступень представлена тремя частями речи: имена существительные, имена прилагательные, глаголы.

Вторая ступень – это имена числительные, местоимения, наречия. Третья ступень – союзы, междометия. Отдельно выделены пословицы и поговорки кыргызского народа и соответствующие им эквиваленты в русской речи. Разделение лексических единиц по частям речи облегчает употребление слов в предложении, так как каждая часть речи выполняет определенную функцию в предложении.

С целью эффективного обучения слова каждой части речи разделены на смысловые группы и блоки. Блоки состоят из слов, тесно связанных между собой по смыслу.

Лексический минимум элементарного уровня является первой ступенью изучения языка. Слова данного уровня основаны на ситуациях повседневной

жизни. На данном уровне обучающийся должен овладеть разговорным языковым материалом, употребляемым в повседневном быту.

Лексический минимум базового уровня предусматривает правильное употребление слов в речевой коммуникации, подобранных в соответствии с речевой ситуацией и окружающей жизнью.

Лексика среднего уровня направлена на правильное употребление стилистических единиц речевой ситуации и окружающей жизни в соответствии с литературными нормами.

Лексический минимум уровня выше среднего предусматривает правильное употребление активных слов и словосочетаний, подобранных из различных речевых ситуаций и социальной жизни в литературном стиле.

Лексический минимум высокого уровня – направлен на свободное овладение лексическими единицами, относящихся к различным социальным сферам жизни, а также на грамотное употребление их в литературном, научном и профессионально-ориентированном стиле.

Слова и словосочетания по мере возрастания уровня дополняются с учетом принципа градуальности.

Лексический минимум, предназначен для изучения кыргызского языка, как второго, как иностранного; для подготовки к государственному экзамену по системе Кыргызтест, а также для преподавателей, авторов учебных пособий, исследователей и ученых, соискателей и студентов, а также для широкого круга читателей.

Применение системы Кыргызтест и использование определенного лексического минимума:

1. позволяет конкретно определить какое количество слов должен знать обучающийся на определенном этапе изучения языка;

2. плавно переходить из одного уровня знания языка на другой уровень;

3. дает время для подготовки и восприятия лексического материала по уровням;

4. выполняет коммуникативную нагрузку и развивает навыки говорения ;

5. развитие навыков коммуникации происходит по определенной системе, что, безусловно, удобно самому обучающемуся, а также учителю и преподавателю.

Таким образом, современные, требования к преподаванию государственного языка с использованием системы Кыргызтест – направлены на:

- помощь учителям школ и преподавателям вузов – системно, по утвержденным стандартам (гуу – аудирование, Окуу – чтение, Жазуу –письмо, суйлөө – говорение), упрощенно и доходчиво давать языковой материал и обучать по определенным принципам и требованиям Международной шкалы уровней владения языками и Общеевропейской шкалы оценки языковой компетенции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аствацатрян М. Г. Дифференцированный подход **в** обучении с учетом развития билингвизма учащихся // Русский язык ОССР. – 1991. – С. 6.

2. Национальная Программа развития государственного языка и совершенствования языковой политики в Кыргызской Республике на 2015–2020 годы. – Бишкек: – 114 с.

3. Топоева-Ставинская Б. Б. Мамлекеттик тилди билүү денгээлине коюлган талаптар. С1 – Жогорку денгээл: Мамлекеттик кызматкерлер, мугалимдер, окуучулар жана студенттер үчүн метод. колдонмо. – толук. 2-чыг. – Бишкек: 2017. – 72 б.

4. Русско-киргизский словарь / сост.: Б. О. Орузбаева, Р. П. Хван и.др.; под редакцией Б. О. Орузбаевой. – Фрунзе 1988.

5. Постановление Правительства КР № 757 от 24 ноября 2017 года.

ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ КАК СПОСОБ СОХРАНЕНИЯ ЯЗЫКОВОЙ САМОБЫТНОСТИ НАРОДОВ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

И. В. Ядреев
Университет прокуратуры Российской Федерации, Москва, Россия
kutlug@mail.ru

TERRITORIAL ORGANISATION OF LOCAL GOVERNMENT AS A WAY OF PRESERVING LINGUISTIC IDENTITY IN THE SUBJECTS OF RUSSIAN FEDERATION

I. V. Yadreev
University of the prosecutor's office of the Russian Federation, Moscow, Russia
kutlug@mail.ru

В статье анализируется современное правовое регулирование территориальной организации местного самоуправления и использования языков России в официальных сферах. Предлагается возможность использования потенциала территориальной организации местного самоуправления по сохранению языков народов России путем создания особых национальных муниципальных образований в субъектах Российской Федерации. Отмечается, то в некоторых субъектах Федерации такие муниципальные образования уже существуют и это не противоречит действующей в России модели местного самоуправления. Делается вывод, что национальные муниципальные образования как основа для создания языковых зон могут сыграть существенную роль в защите языковой самобытности.
Ключевые слова: территориальная организация местного самоуправления, национальный состав населения, федерализм, национальные отношения, защита прав коренных народов, национальный район, государственный язык, использование языка, языковая политика, языковое строительство.

The article analyzes the modern legal regulation of the territorial organization of local government and the use of languages of Russia in public areas. It proposes the possibility of using the potential of the territorial organization of local government to preserve the languages of Russia by creating special ethnic municipalities in the subjects of the Russian Federation. It is noted that in some subjects of the Federation such municipalities already exist and this does not contradict the current model of local government in Russia. It is concluded that ethnic municipalities as a basis for the creation of language zones can play a significant role in the protection of linguistic identity.
Key words: territorial organization of local government, national composition of the population, federalism, national relations, protection of the rights of indigenous peoples, national district, state language, language use, language policy, language construction.

С точки зрения формальной юридической науки вопросы территориальной организации местного самоуправления и защиты языковых прав народов России находятся в разных плоскостях правового регулирования.

Вместе с тем, в некоторых зарубежных странах, таких как Канада, Финляндия, Швейцария, Испания и других, именно территориальная организация местного самоуправления играет существенную роль в сохранении языковой идентичности национальных меньшинств.

В Российской Федерации учет национально-языкового фактора при организации местного самоуправления в субъектах Федерации возможен и не выходит за пределы правовой модели местного самоуправления.

Местное самоуправление, в соответствие с новой редакцией статьи 69 Конституции России [1] о защите культурной самобытности всех народов и этнических общностей страны, гарантии сохранения этнокультурного и языкового многообразия, может путем особой своей территориальной организации создать фундамент для обеспечения сохранности языков народов России. Вариантом такой территориальной организации являются национальные муниципальные образования, созданные в местах компактного проживания народов России.

В настоящее время в России имеется 9 национальных муниципальных образований в статусе муниципального района из которых четыре в Республике Саха (Якутия), три в Республике Карелия, по одному в Алтайском крае и Омской области. Кроме них, к национальным районам необходимо отнести Таймырский (Долгано-Ненецкий) район и Эвенкийский район в Красноярском крае, ранее являющимися самостоятельными субъектами Федерации. Также, имеется значительное количество национальных сельских поселений: в Республике Карелия 3 вепсских сельских поселения, в Республике Бурятия 8 эвенкийских сельских поселения, в Республике Саха (Якутия) 48 национальных наслегов созданных в интересах коренных малочисленных народов; в Вологодской области одно национальное вепсское сельское поселение.

Таким образом, в целом ряде регионов Российской Федерации национальный состав население признается существенным признаком для создания особых национальных муниципальных образований. Вместе с тем, правовой статус таких образований или регулируется региональным законодательством или носит неопределенный характер.

Часть 1 статьи 131 Конституции Российской Федерации в новой редакции от 14.03.2020, предусматривает, что местное самоуправление осуществляется в муниципальных образованиях, виды которых устанавливаются федеральным законом. Территории муниципальных образований определяются с учетом исторических и иных местных традиций.

В юридической науке и законодательстве различных уровней не сложилось общепринятого формального осмысления и трактовки категории «исторические и иные местные традиции» в сфере организации местного самоуправления [6]. Однако, исторические и местные традиции вполне могут быть национально-этническими, так как они являются историческими, то есть сформированными в течение продолжительного времени и местными, характерными для этой конкретной территории.

Правовое регулирование территориальной организации местного самоуправления в России представляет собой сложную конструкцию, включающую федеральный, региональный и местный уровни.

Действующее Федеральное законодательство, а именно глава 2 Федерального закона от 06.10.2003 № 131-ФЗ «Об общих принципах организации местного самоуправления» [4] регулирует, что местное самоуправление осуществляется на всей территории Российской Федерации в семи видах муниципальных образований. В законе устанавливаются правила образования муниципальных образований и их иерархия. Также в законе закреплены особенности территориальной организации местного самоуправления на некоторых территориях, в том числе и в наукоградах [3]. Для создания наукограда законодателем устанавливаются требования, отражающие особенности про-

живающего населения (не менее 20 % среднесписочной численности работников всех организаций, осуществляющих производство и реализацию товаров, выполнение работ, оказания услуг, должна принадлежать к организациям научно-производственного комплекса).

Прецедент учета особенностей состава проживающего населения при создании наукоградов может быть использован при создании национальных муниципальных образований.

Нами выявлены особенности осуществления местного самоуправления в национальных муниципальных образованиях: 1) наличие дополнительных гарантий существования национальных муниципальных образований; 2) обязательное использование национальных форм наименования органов местной власти; 3) возможность создания этнических (национальных) органов власти в рамках действующего законодательства; 4) использование органами местного самоуправления национального языка в официальных сферах в зависимости от выбранной модели его использования и нахождения на территории республики в составе России или иного субъекта Федерации.

При этом, последняя особенность является наиболее значимой.

Анализ современного Федерального [3, 5] и регионального (проанализированы законодательство о языках всех субъектов Федерации) законодательства об использовании языков в официальных сферах органами местного самоуправления позволяет выделить принципы его построения: 1) русский язык подлежит обязательному использованию во всех официальных сферах работы органов местного самоуправления; 2) государственные языки субъектов России и иные языки в местах компактного проживания его носителей могут использоваться в качестве официальных (в том числе в делопроизводстве) только наряду с русским языком; 3) гражданам, не владеющим языком работы органов местного самоуправления, предоставляется право использовать свой родной язык при обращении в эти органы; 4) в основу использования языков народов России положен критерий наличия необходимости его использования; 5) выбор языка официальных сфер общения, зачастую возложен на самого правоприменителя.

Требование об обязательном использовании русского языка в наименовании органов власти, при проведении выборов и референдумов, официальном опубликовании нормативно-правовых актов, при написании наименований географических объектов, нанесения надписей на дорожные знаки, оформлении документов можно назвать естественными.

Вместе с тем, требование об обязательном использовании русского языка при делопроизводстве приводит к необходимости вести двойное делопроизводство, то есть осуществлять перевод каждого документа. В условиях современной организации местного самоуправления, отсутствия в бюджетах денежных средств на это, такая практика представляется излишне трудозатратой и повсеместно влечет отказ от использования языков в официальных сферах.

При этом, использование местного языка на уровне местного самоуправления как первого языка работы органов местной власти на ряду с русским языком необходимо для обеспечения языковых прав граждан, что неоднократно отмечалось в социолингвистической науке.

Нужно подчеркнуть, что использование национальных языков в качестве первого языка работы органов местного самоуправления никак не умаляет статус государственного языка Российской Федерации и статусы государственных языков субъектов Федерации, так как относится только к

делопроизводству и работе органов местной власти в пределах моноэтничной территории, то есть является местным рабочим языком.

При этом, градация статусов языков в России на федеральный государственный язык, государственные языки субъектов Федерации и иные языки, приводит к возможному существованию в краях, областях, автономной области и автономных округах двух-языковой модели, а в республиках трехязыковой модели их употребления.

В связи с этим, а также тем, что для использования языка в официальных сферах необходимо владение им подавляющей частью населения муниципального образования, оптимальным для использования в качестве основного языка нужно признать условие, когда доля представителей титульного этноса составляет более 90 % его населения. Использование более высокого процентного критерия приведет к тому, что таких муниципальных образований в России будет крайне мало. Кроме того, если основной (титульный) народ имеет долю в населении муниципального образования более 90 %, то второй, третий и последующий народы каждый будут иметь долю менее 10 %. Таким образом, высокий процент титульной национальности необходим не для языковой или национальной экспансии, а только для защиты языковых и национальных прав граждан.

Язык титульного народа национального муниципального образования должен применяется в качестве основного языка работы органов местного самоуправления и делопроизводства, языка общения и взаимодействия с населением.

Таким образом, местное самоуправление в качестве низшего уровня публичной власти в России может путем своей территориальной организации создать в каждом регионе Р особые языковые зоны (в рамках национальных муницпальных образований, их групп), в которых местные языки официально употребляются в качестве первых языков делопроизводства и официального общения. Создание таких языковых зон может способствовать поднятию престижа языков России и способствовать их сохранности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Конституция Российской Федерации от 12 декабря 1993 года // Российская газета. – 1993. – 25 декабря.

2. Закон РФ от 25.10.1991 N 1807-1 «О языках народов Российской Федерации» (ред. от 11.06.2021) // Ведомости СНД и ВС РСФСР. – 12.12.1991. – № 50. – Ст. 1740.

3. Федеральный закон от 07.04.1999 № 70-ФЗ «О статусе наукограда Российской Федерации» (ред. от 20.04.2015) // Собрание законодательства РФ. – 1999. – № 15. – С. 1750.

4. Федеральный закон от 06.10.2003 № 131-ФЗ «Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации» (в ред. от 26.05.2021) // Собрание законодательства РФ. – 2003. – № 40. – С. 3822.

5. О государственном языке Российской Федерации: федер. закон от 01.06.2005 № 53-ФЗ (ред. от 05.05.2014) // СЗ РФ. – 2005. – № 23. – С. 2199.

6. Шафиров Г. Г. Территориальные основы местного самоуправления в РФ // Государственной и муниципальное управление. Актуальные проблемы государственного и муниципального управления. – 2004. – С. 139.

УЧЕБНЫЕ ПОСОБИЯ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ УНИВЕРСАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ДЕЙСТВИЙ ПО ТАТАРСКОМУ ЯЗЫКУ

И. С. Насипов, Н. А. Мукимова, Р. Р. Гареева

Башкирский государственный педагогический университет им. М. Акмуллы, Россия;
Стерлитамакский филиал Башкирского государственного университета, Россия
nasipov2021@yandex.ru, n.a.mukimova@strbsu.ru, ru_gareeva@mail.ru

TEXTBOOKS FOR THE TATAR LANGUAGE AS A MEANS FOR FORMATION OF UNIVERSAL EDUCATIONAL ACTIVITIES

I. S. Nasipov, N.A. Mukimova, R.R. Gareeva

Bashkir state pedagogical University named after M. Akmulla, Russia;
Sterlitamak branch of the Bashkir State University, Russia
nasipov2021@yandex.ru, nasima1974@yandex.ru, ru_gareeva@mail.ru

В данной статье проанализированы учебные пособия по татарскому языку для 1–9 классов общеобразовательных организаций Республики Башкортостан с русским языком обучения. Речь идет о новых учебных пособиях, разработанных творческой группой в составе из ученых-преподавателей вузов и учителей татарского языка и литературы общеобразовательных организаций Республики Башкортостан. Эти учебные пособия находятся в печати в ГУП Республики Башкортостан «Башкирское издательство «Китап» имени Зайнаб Биишевой».
Предметом итоговой оценки освоения обучающимися основной образовательной программы начального и среднего общего образования должно быть достижение предметных и метапредметных результатов освоения основной образовательной программы. В новые издаваемые учебные пособия по татарскому языку для общеобразовательных учреждений Республики Башкортостан с русским языком обучения авторы-составители включили больше учебного материала, позволяющего достичь метапредметных результатов. При методически верно поставленной работе учебные пособия послужат необходимым и важным средством при формировании и итоговом оценивании познавательных, регулятивных и коммуникативных универсальных учебных действий у обучающихся по учебному предмету «Родной (татарский) язык».
В учебных пособиях для I–IV классов содержится учебный материал, направленный для достижения познавательных и коммуникативных универсальных учебных действий, а в учебных пособиях для V–IX классов задания и упражнения направлены на их закрепление, расширение, развитие и на формирование регулятивных универсальных учебных действий.
Ключевые слова: учебник, учебное пособие, учебные компетенции, метапредметные результаты, универсальные учебные действия, познавательные учебные действия, коммуникативные учебные действия, регулятивные учебные действия.

This article analyzes textbooks in the Tatar language for grades 1–9 of general education organizations of the Republic of Bashkortostan with Russian language training. Speaks about new textbooks, developed creative group as part of students-teachers of universities and teachers of the Tatar language and literature of educational organizations of the Republic of Bashkortostan. These textbooks are published in the State Unitary Enterprise of the Republic of Bashkortostan «Zainab Biisheva Bashkir Publishing House «Kitap».
The subject of the final assessment of the development of the basic educational programs of the primary and secondary general education should be the achievement of the subject and metasubject results of the development of the basic educational programs. In

the newly published textbooks on the Tatar language for general education institutions of the Republic of Bashkortostan with the Russian language of instruction, the authors included more educational material that allows access to meta-subject materials. When methodically correct work, educational aids serve as an essential and important means of formation and final assessment of cognitive, regulatory and communicative universal educational activities in the teaching and learning of the Tatar language.
Textbooks for grades I–IV contain educational material, aimed at achieving cognitive and communicative universal textbooks, and textbooks for grades V–IX of the university assignments and exercises aimed at achieving their goals.
Key words: textbook, study guide, teaching competencies, metasubject results, universal textbooks, cognitive textbooks, communicative textbooks, regulatory textbooks.

ТАТАР ТЕЛЕННӘН УНИВЕРСАЛЬ УКУ ГАМӘЛЛӘРЕН ФОРМАЛАШТЫРУ ЧАРАСЫ БУЛАРАК УКУ КУЛЛАНМАЛАРЫ

И. С. Насипов, Н. Ә. Мөкимова, Р. Р. Гәрәева

Федераль дәүләт белем бирү стандартларында билгеләнгән төп белем бирү программасын үзләштерү нәтиҗәләренә карата куелган таләпләр нигезендә дәреслекләр һәм укыту әсбаплары программаны тормышка ашыруның матди-техник шарты булып тора һәм планлаштырыла торган шәхси, метапредмет һәм предмет нәтиҗәләренә ирешүне тәэмин итә [4: 28].

Бер гасырга якын Татарстанда нәшер ителә торган татар теле дәреслекләре бөтен Россия Федерациясе киңлегендә татар телен өйрәнүче укучыларның белем алу ихтыяҗларын уңышлы хәл итеп килде. Хәзерге вакытта төрле автор коллективларының укыту-методик комплектларының берничә линиясе федераль реестрга кертелгән. Ләкин регионнарда татар телен туган тел буларак укыту өчен дәреслекләр һәм методик әсбаплар элек тә, бүген дә тиешле данәдә мәктәпләргә барып ирешми иде. Шуңа күрә төбәкләрдә уку оешмалары бу мәсьәләне төрле елларда төрлечә хәл итәргә тырыштылар.

«Башкортстан Республикасы Хөкүмәте каршындагы «Башкортстан Республикасы халыклары телләре турында»гы законны тормышка ашыру буенча комиссия 2017 елның 13 октябре утырышында Башкортстан Республикасы урта гомум белем бирү оешмалары өчен татар теле буенча дәреслекләр әзерләүне һәм бастыруны яңарту турында Карар кабул итте. Әлеге карар нигезендә, Башкортстан Республикасы Мәгариф министрлыгы «Башкортстан Республикасының төбәк һәм этномәдәни үзенчәлекләрен, Россия Федерациясе халыклары телләре һәм Россия халыклары әдәбиятыннан туган телне өйрәнү хокугын исәпкә алуны тәэмин итә торган уку әсбапларының Федераль дәүләт стандартлары (ФГОС) таләпләренә туры китерү буенча иҗади төркемнәр төзү турында»гы 890 нчы боерыкны чыгарды [1: 3].

Әйткәндәй, иҗади төркем башлап 2012 елга чаклы бастырылган «Әлифба» һәм «Татар теле» дәреслекләре нигезендә яңартылган уку кулланмаларын 2018–2019 елларда бастырып чыгарды. Ә 2019–2021 елларда Башкортстан Республикасы Мәгариф һәм фән министрлыгы, Башкортстан Республикасы Башлыгының грант ярдәме белән «Башкортстан Республикасы белем бирү оешмаларында татар теле дәресләрен методик яктан тәэмин итү» проектын тормышка ашыру кысаларында рус телендә белем бирүче гомуми белем бирү оешмалары өчен татар теле буенча уку кулланмаларын төзү эше башкарылды. Бу уку кулланмалары Башкортстан Республикасы «Зәйнәб Биишева исемендәге «Китап» башкорт китап нәшриятында» 2021 елда басылып чыкты да инде [2; 3]. Рус телендә белем бирүче гомуми белем бирү оешмалары өчен татар

теле буенча уку кулланмаларын төзү эше бөтенләй яңа принциплар буенча башкарылды. Авторлар коллективы да тулысынча яңартылган иде.

Билгеле булганча, Стандартта укучылар тарафыннан үзләштерелгән универсаль уку гамәлләрен (танып белү, регулятив һәм коммуникатив) үз эченә алган, уку нигезен тәшкил итүче төп компетенцияләрне һәм фәнара төшенчәләрне үзләштерүне тәэмин итә торган метапредмет нәтиҗәләргә карата таләпләр билгеләнгән һәм алар уналты пункттан тора [4: 5–7]. Безнең фикеребезчә, белем алуның нигезен тәшкил итүче төп компетенцияләр, барыннан да элек, аңлы, йөгерек уку, грамоталы язу, һәм бу замана укучысы өчен рус телендә дә, туган телдә дә актуаль. Бу универсаль уку гамәлләре әлеге кулланмаларда ничек хәл ителә соң?

Белем бирү рус телендә алып барыла торган уку оешмаларында (мәктәпләрдә) рус грамотасына сәгатьләр күбрәк бирелә торган укыту, һичшиксез, өстенлекле юнәлеш булып тора, шуңа күрә беренче сыйныф өчен татар теле буенча кулланманың форма буенча да, эчтәлек буенча да үзенчәлекләре бар. Гадәттә 2 өлештән торган «Әлифба» һәм «Татар теле» әсбаплары хәзер 3 өлештән торган «Татар теле. I сыйныф» дигән уку кулланмасыннан гыйбарәт. Әсбапта лексик-тематик принцип буенча сүз һәм сөйләм үрнәкләре бирелгән. Шунысы игътибарга лаек, әлифбага кадәрге чорда ук әсбап төзүчеләр уку өчен «ата-аналар белән эшлә» дигән шартлы билгеләнеш белән кечкенә текстлар урнаштырганнар [2: 106]. Димәк, укучы я мөстәкыйль рәвештә, я ата-аналар ярдәмендә укырга тырышачак, бу укучының танып белү активлыгын арттырырга, «танып белү һәм шәхси рефлексиянең башлангыч формалары»н үзләштерергә мөмкинлек бирәчәк [4: 6].

«Әлифба чоры»нда шулай ук тематик принцип буенча коммуникатив компетенцияләрне үстерү дәвам итә, ә татар алфавитының хәреф составы белән таныштыру үзенчәлекле рәвештә оештырыла. Башта рус һәм татар телләрендә якын дифференциаль билгеләре булган сузык авазлар һәм аларның хәрефләре (*а – ә, о – ө, у – ү, ы – э)*, аннан соң рус һәм татар телләрендә бердәй тартык авазлар һәм хәрефләр төркеме белән (*б, п, д, т*) я парлап (*н – ң, х – һ, ж – җ* һ.б.) танышу үткәрелә. Һәр авазның һәм аны билгели торган хәрефнең схематик моделе индуктив фикерләү юлы буенча логик эзлеклелектә тәкъдим ителә:

1) авазларның транскрипциядә бирелеше [*ә*];

2) башлангыч мәктәптә авазның шартлы билгеләнеше (кызыл буяулы түгәрәк);

3) хәрефнең басма сурәте (Әә);

4) хәрефнең язма сурәте (*Әә*).

Шулай итеп, татар теленең аваз-хәреф составы белән танышуның мондый системасы беренче сыйныфта ук инде укучыларда танып белү универсаль уку гамәлләре формалаштыра, чөнки бу вакытта укучы аваз, хәреф, сүз, иҗек, басым һ.б.ш. фәнара төшенчәләргә таяна; чагыштыру, анализлау, синтез, гомумиләштерү, төркем билгеләре буенча классификацияләү, алар арасында элемтәләр урнаштыру, фикерләү һ.б.ш. гамәлләрне үзләштерә.

Язуга өйрәтү, бигрәк тә рус телендә сөйләшүче баланы татар телендә язарга өйрәтү, белем һәм күнекмәләр комплексын формалаштыруны таләп итә торган иң катлаулы бурычларның берсе булып тора. Башлангыч мәктәп өчен уку кулланмаларының авторлары фонематик ишетү формалаштыруга, авазларны, сүзләрне тыңларга һәм ишетергә, барлык тавышларны дөрес дифференциацияләргә һәм аларны татар теленең орфоэпик нормаларына туры китереп әйтә белүгә юнәлтелгән күнегүләр системасын һәм комплексын тәкъдим итәләр. Шуңа күрә кулланмаларның төп үзенчәлеге – сүзләрнең басым

билгесе һәм транскриция белән бирелүе. Структур төре буенча татар теле агглютинатив телләргә караганлыктан, күп иҗекле ясалма сүзләр II–IV сыйныфларда да иҗекләргә бүленеп бирелә.

Татар теле буенча башлангыч сыйныфлар өчен анализлана торган уку кулланмаларының авторлары барлык сыйныфларда теоретик-грамматик материал биргәндә генә түгел, ә гамәли, ягъни телнең коммуникацион ягын күрсәткәндә дә, схемалар һәм модельләр белән эшләүне актив тәкъдим итәләр. Мәсәлән, I сыйныфта «Кием һәм аяк киеме. Кем? Нәрсә? сорауларына җавап бирә торган сүзләр?» темасында түбәндәге бирем тәкъдим ителә «Җөмләне укы. Нәрсәгә игътибар иттең? Схема буенча җөмлә төзе». 4 нче сыйныфта «Яңа ел. Сыйфатның кимлек дәрәҗәсе» темасында мондый бирем тәкъдим ителә: «Схеманы өйрән. Нинди чаралар ярдәмендә сыйфатның дәрәҗәләре барлыкка килә? Мисаллар китер» һ.б.

Россия Федерациясе регионнарында яшәүче татар укучылары өчен татар теле буенча программа авторлары күрсәткәнчә, I–IV классларда татар телен укытуның мөһим максатларыннан берсе – «укучыларда аралашу чарасы буларак телне актив куллану осталыгы һәм күнекмәләре булдыру» [2: 4]. Әлифбадан соңгы чорда һәм аннан соң II–IV сыйныфларда сөйләмнең коммуникатив үрнәкләрен үзләштерү белән грамматик терминнарны, формаларны һәм модельләрне параллель өйрәнү бара. Әлеге уку әсбабларында тәкъдим ителгән биремнәр, коммуникатив һәм танып белү бурычларын хәл итүгә, сөйләм һәм мәгълүмати технологияләр чараларын актив куллануга, аңлы рәвештә язма һәм телдән текстлар төзүгә һ.б.ш. метапредмет нәтиҗәләргә ирешүгә юнәлтелгән. Уку кулланмаларында хәтердән кечкенә шигырьләрне язу, рәсемнәр буенча хикәяләр төзү һ.б. күнегүләр каралган: «Тән әгъзаларының атамаларын искә төшер» (II сыйныф, «Кеше. Шәхси гигиена. Я, Е, Ю хәрефләре»); «Тиешле хәрефләр куеп, җөмләләрне күчереп яз» (IV сыйныф, «Сәламәтлек. Боерык фигыль» темасы).

Уку кулланмаларының авторлары беренче дәрестән үк укучыларны монологик һәм диалогик характердагы текстлар иҗат итәргә өйрәтергә кирәк дигән фикердә торалар. Шуңа I сыйныф уку кулланмаларында инде үрнәкләр буенча диалог төзү, тыңланган диалогны кабатлау, диалогны вариатив рәвештә сөйләү һ.б.ш. биремнәр каралган. Бу төр күнегүләр алдагы сыйныфларда да дәвам итә. Мондый төр күнегүләр әңгәмәдәшеңне тыңларга һәм диалог алып барырга әзер булу, төрле күзлектән һәм һәркемнең үз хокугы булу мөмкинлеген танырга, үз фикереңне белдерергә һәм үз карашыңны һәм вакыйгаларны бәяләргә әзер булу кебек метапредмет нәтиҗәләргә ирешергә мөмкинлек бирә.

Төп гомуми белем бирү стандартында метапредмет нәтиҗәләргә карата таләпләр саклана һәм алар үз эченә «...укучылар арасында фәнара төшенчәләр һәм универсаль уку гамәлләре (даими, танып белү, коммуникатив), аларны укыту, танып белү һәм социаль практикада куллану сәләте, укыту эшчәнлеген планлаштыру һәм гамәлгә ашыру мөстәкыйльлеге, педагоглар һәм яшьтәшләр белән уку-укыту хезмәттәшлеген оештыру, индивидуаль белем бирү траекториясен төзү»не ала [2].

Әгәр башлангыч мәктәп өчен уку кулланмаларында уку материалы танып белү һәм коммуникатив универсаль уку гамәлләренә ирешүгә юнәлдерелгән булса, V–IX сыйныф укучылары өчен әзерләнгән кулланмаларда биремнәр һәм күнегүләр бу уку гамәлләрен ныгыту, киңәйтү, үстерү һәм даими универсаль уку гамәлләрен формалаштыруга юнәлтелгән. Аларның кайберләрен карап китик:

1) укуның максатларын мөстәкыйль билгели белү, үзең өчен укуда һәм танып белү эшчәнлегендә яңа бурычлар куя һәм формалаштыра белү, үзенең

танып белү эшчәнлегенең мотивларын һәм мәнфәгатьләрен үстерү (VIII сыйныф, «Хәбәр» темасы, бирем «Таблицаны кара, нәтиҗә ясa. Мисаллар уйлап тап»; V сыйныф, «Сүзнең нигезе. Тамыр һәм ясалма сүзләр» темасы, бирем «Текстның төп фикерен ачыкла. Мәгънәле өлешләргә бүл, эчтәлеген 1–2 җөмлә белән сөйлә. Планын төзе. План буенча телдән сөйлә. Тамыр һәм ясалма нигезле сүзләр белән җөмләләр төзеп, Белорет металлургия заводы яисә Карлыман сөт заводы турында презентация ясa»; VII сыйныф, «Теркәгечләр» темасы, «Текстны укы һәм аның эчтәлеген сөйлә. Рус теленә тәрҗемә ит. Иптәшеңә «Кошлар – безнең канатлы дусларыбыз» темасына сораулар бир. Кошларга булышу өчен син нишлисең? Шул хакта сөйлә» биреме.

2) куелган бурыч һәм аны тормышка ашыру шартлары нигезендә уку гамәлләрен планлаштыру, контрольдә тоту һәм бәяләү (VIII сыйныф, «Үткәннәрне кабатлау» темасы, «Әлеге фикерне дәвам итегез» биреме); IX сыйныф, «VIII сыйныфта өйрәнелгәннәрне кабатлау» темасы, «партадашың белән сүз төркемнәре турында белемеңне тикшер»;

3) укытучы һәм сыйныфташлары белән хезмәттәшлек һәм уртак эшчәнлек оештыра белү; индивидуаль һәм төркемдә эшли белү; уртак карарга килү, фикерне дәлилләү һәм яклау (VIII сыйныф, «Сүзтезмә төрләре» темасы, «Укыгыз, бер-берегезгә сораулар биреп, диалогны киңәйтегез» биреме; V сыйныф, «Искергән сүзләр» темасы, «Дикъкать белән укы. Текстның эчтәлеге турында сөйлә. Безнең тел тарихындагы искергән сүзләр нинди урын алып тора? Партадашыңа текст белән бәйле сораулар бир. Җавап белән килешәсеңме? Рольләрне алмаштырырга онытмагыз» биреме;

5) мәгълүмати-коммуникацион технологияләрдән файдалану өлкәсендә компетентлыкны формалаштыру һәм үстерү; сүзлекләр һәм башка эзләү системалары белән актив файдалану культурасын үзләштерүгә мотивацияне үстерү (V сыйныф, «Баш һәм юл хәрефләре» темасы, «Кем ул Ризаэтдин Фәхретдин? Аның турында мәгълүматны Интернет челтәрендә табарга. Үз иптәшләрең алдында чыгыш ясарга әзерлән» биреме;

8) экологик фикерләүне формалаштыру һәм үстерү, аны танып белү, коммуникатив, социаль практикада һәм һөнәри юнәлештә куллана белү (V сыйныф, «Баш һәм юл хәрефләре» темасы, «БАССРның халык рәссамы Александр Эраст улы Түлкиннең (Александр Эрастович Тюлькин (1888–1980) «Уфа янындагы шиханнар» картинасын кара. Син ничек уйлыйсың, табигатьтә Шиханның роле нидән гыйбарәт? Башкортстанда тагын нинди шиханнар беләсең? Интернет челтәреннән карап, белеп кил» биремнәре. VII сыйныф, «Сыйфат» темасы, «Табигатьне саклау өчен нәрсә эшләнә? Син яшәгән җирдә нинди үсемлекләр, хайваннар, кошлар Кызыл китапка кертелгән?» биреме [3].

Шулай итеп, башлангыч һәм урта гомуми белем бирү программасын үзләштерүнең нәтиҗәсе – предмет һәм метапредмет нәтиҗәләргә ирешү тора. Башкортстан Республикасының рус телендә белем бирүче гомуми белем бирү оешмалары өчен туган (татар) теле буенча басылып чыккан яңа уку кулланмаларын анализлау шуны күрсәтә: дәреслек метапредмет нәтиҗәләргә ирешергә мөмкинлек бирүче уку материалын максималь рәвештә үз эченә алган. Һичшиксез, белем бирү методик яктан дөрес оештырылса, уку кулланмалары укучыларда танып белү, регулятив һәм коммуникатив универсаль уку гамәлләрен формалаштыруда һәм тикшерүдә кирәкле һәм мөһим чара булачак.

ӘДӘБИЯТ

1. Введение // Опыт составления учебных программ и учебных пособий по родному языку, обеспечивающих учет региональных и этнокультурных особенностей субъектов Россий-

ской Федерации: материалы Всероссийской научно-практической конференции (25–27 марта 2021 г., г. Уфа) / сост.: И. С. Насипов, А. Г. Халиуллина. – Уфа: Печатный дом, 2021. – 221 с.

2. Татар теле: 1 нче сыйныф: Башкортстан Республикасында укыту рус телендә алып барылган гомуми белем бирү оешмаларында татар телен өйрәтү өчен уку кулланмасы / Н. Ә. Мөкимова, В. Ә. Садыйкова, И. Р. Сәмигуллина, Р. В. Раянова, Р. Т. Гәлиева. – Уфа: Китап, 2021. – 168 б.; Татар теле: 2 нче сыйныф: Башкортстан Республикасында укыту рус телендә алып барылган гомуми белем бирү оешмаларында татар телен өйрәтү өчен уку кулланмасы / Н. Ә. Мөкимова, В. Ә. Садыйкова, Р. К. Гафарова, Г. Н. Гаскәрова. – Уфа: Китап, 2021. – 208 б.; Татар теле: 3 нче сыйныф: Башкортстан Республикасында укыту рус телендә алып барылган гомуми белем бирү оешмаларында татар телен өйрәтү өчен уку кулланмасы / Н. Ә. Мөкимова, В. Ә. Садыйкова, И. Р. Сәмигуллина. – Уфа: Китап, 2021. – 168 б.; Татар теле: 4 нче сыйныф: Башкортстан Республикасында укыту рус телендә алып барылган гомуми белем бирү оешмаларында татар телен өйрәтү өчен уку кулланмасы / Н. Ә. Мөкимова, Р. Т. Гәлиева, Ә. Г. Биккулова, В. Ә. Садыйкова. – Уфа: Китап, 2021. – 192 б.

3. Татар теле: 5 нче сыйныф: Башкортстан Республикасында укыту рус телендә алып барылган гомуми белем бирү оешмаларында татар телен өйрәтү өчен уку кулланмасы / И. С. Насипов, Р. Р. Гәрәева, З. Г. Нурисламова, Л. И. Фәттахова. – Уфа: Китап, 2021. – 224 б.; Татар теле: 6 нче сыйныф: Башкортстан Республикасында укыту рус телендә алып барылган гомуми белем бирү оешмаларында татар телен өйрәтү өчен уку кулланмасы / И.С. Насипов, Р. Р. Гәрәева, А. Г. Халиуллина, З. Я. Мансурова, Ә. Р. Әсләмова. – Уфа: Китап, 2021. – 176 б.; Татар теле: 7 нче сыйныф: Башкортстан Республикасында укыту рус телендә алып барылган гомуми белем бирү оешмаларында татар телен өйрәтү өчен уку кулланмасы / И. С. Насипов, Р. Р. Гәрәева, И. Г. Ахунова, Р. Ф. Галимҗанова, Э. Р. Мөхәметҗанова. – Уфа: Китап, 2021. – 232 б.; Татар теле: 8 нче сыйныф: Башкортстан Республикасында укыту рус телендә алып барылган гомуми белем бирү оешмаларында татар телен өйрәтү өчен уку кулланмасы / И. С. Насипов, Н. Ә. Мөкимова, Р. Т. Галиева, С. Р. Ишмөхәмәтова, Г. Б. Курбанова. – Уфа: Китап, 2021. – 136 б.; Татар теле: 9 нчы сыйныф: Башкортстан Республикасында укыту рус телендә алып барылган гомуми белем бирү оешмаларында татар телен өйрәтү өчен уку кулланмасы / И. С. Насипов, И. С. Мансуров, Н. Ә. Мөкимова, Г. Н. Мансурова. – Уфа: Китап, 2021. – 176 б.

4. Федеральные государственные образовательные стандарты // Режим доступа: https://fgos.ru/ (дата обращения 10.09.2021 г.).

ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПРОБЛЕМ НАЦИОНАЛЬНОГО ЯЗЫКОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РТ (1980–2020 гг.): НА ПРИМЕРЕ ЕЛАБУЖСКОГО ИНСТИТУТА

Д. А. Салимова

Казанский федеральный университет, Елабуга, Россия
daniya.salimova@mail.ru

HISTORY AND CURRENT STATE OF THE PROBLEMS OF NATIONAL LANGUAGE EDUCATION IN THE RT (1980–2020): ON THE EXAMPLE OF THE ELABUZH INSTITUTE

D. A. Salimova

Branch of Kazan (Volga region) Federal University in Elabuga, Russia
daniya.salimova@mail.ru

В статье рассматриваются особенности билингвального образования в Татарстане (1980–2020 гг.), серьезные статистические изменения в подготовке учителей татарского и русского языка на примере Елабужского института. Автор статьи предлагает пути продвижения татарского и русского языков как системный подход, отражающий специфику поликультурного мобильного многоязыч-

ного общества. Образование должно отвечать на вызовы времени, готовить подрастающее поколение к успешной социализации и интеграции.
Ключевые слова: социальные изменения, дву- и многоязычие, Елабужский институт, этнокоды, интеграция.

Article features bilingual education, serious statistical changes in the training of teachers of the Tatar and Russian languages on the example of the Yelabuga Institute. Authors of article offer ways of advance of promotion of the Tatar and Russian languages – as the systematic approach reflecting specifics of polycultural mobile multilingual society. Education has to answer time calls, prepare the younger generation for successful socialization and integration.
Key words: bilingual education, two-and multilingualism, Yelabuga Institute, ethnocodes, integration.

Специалисты в области образования во всем мире все чаще задаются вопросом: как обучать школьников на языке, который не является для них родным и в то же время вызвать интерес к родному языку. Население разных стран, многоязычных и поликультурных, сегодня поставлено перед необходимостью освоить несколько языков [1, 2]. Как это сделать в условиях катастрофической нехватки времени, в век, максимально сжатый и концентрированный, эпохальных и быстрых перемен истории и культуры человечества?! А перемены в нашей жизни значительные; вкратце сделаем экскурс в историю одного института, что позволит убедиться, насколько масштабны эти изменения именно в плане языкового национального образования.

В 1953 году в составе Елабужского института было 5 кафедр, в том числе кафедра русской и зарубежной литературы. Ввиду малочисленности преподавателей татарского языка и литературы они были отнесены к кафедре русской и зарубежной литературы. В 1958 году приказом Министерства высшего образования СССР № 711 были образованы две новых кафедры – русского языка и литературы, татарского языка и литературы. Вуз готовил многие годы учителей-татар для русских школ и учителей русского языка для татарских школ в самом большом, по сравнению с другими вузами нашей республики, количестве: это 250 студентов на одном курсе. Ежегодно мы осуществляли прием на русско-татарское отделение филологического факультета в 50 человек, на татарско-русское отделение – 50 и на татарско-иностранное отделение 25–50, также на заочное отделение по специальности «Татарский язык и литература» принимали ежегодно 25 человек. Естественно, для работы с таким большим корпусом, состоящим на сто процентов из абитуриентов-татар, понадобилось создание специального структурного подразделения: в 1996 году был создан филологический факультет, который и объединил эти вышеназванные 4 специальности. С 2000-х годов при университете (Елабужский институт был переименован в «педагогический университет») открыта аспирантура по специальностям «Татарский язык» и «Татарская литература», которая осуществляет послевузовскую подготовку, в основном, наших выпускников и готовит для национальной науки молодые перспективные кадры. По 50 человек и 25 обучались по профилю «русский язык и литература» на очном и заочном отделениях. Следует подчеркнуть и то, что именно преподаватели этого факультета являлись ведущими специалистами по многим разделам национальной науки на уровне нашей республики. Так, Х. Х. Салимов и Д. А. Салимова были в составе авторского коллектива академической грамматики татарского языка; Х. Х. Салимовым был создан первый орфоэпический словарь татарского

языка, проф. Р. Г. Салихов и С. Г. Исмагилова написали ряд серьезных трудов, известных в республике и др.

Конечно, в этом свете мало радует сегодняшнее состояние кафедры русского языка и литературы, в составе которой сейчас работают преподаватели когда-то самостоятельных трех кафедр (РЯНШ, русского языка и литературы), всего 12 человек. Профиль русского языка и литературы представлен только 1 группой, 25–30 человек, профиль «русский язык, английский язык» – свыше 100 (все договорники-иностранцы). Заочное отделение по русскому языку уже 4 года мы не набираем и не заявляем, набор стал проблемой, когда и для заочников вступительными стали результаты ЕГЭ. Еще более серьезные проблемы испытывает кафедра татарской филологии. Профиль «татарский язык и литература», сильно «просевший» за последние 10 лет, представлен тоже одной группой (уже отмечали: когда-то 5 очных групп, плюс заочное отделение) – это профиль «родной язык, иностранный язык». Эта кафедра сегодня состоит из 4 преподавателей, а лет 15 тому назад работали две большие кафедры (татарского языка и литературы) с 5 докторами наук-профессорами.

Особо подчеркнем при этом: руководство института и в целом федерального университета обвинить в том, что резко сократилось число татарских, да и русскоязычных, очных групп, нельзя: администрация вуза пытается всеми силами поддержать и продолжать жизнь групп, состоящих из татароязычных студентов. Основной принцип сегодняшнего образования – это спрос и практическая потребность, выбор абитуриентов, рыночные отношения, вот это и есть самая проблемная тема: катастрофически сокращается число молодых людей, которые свою жизнь хотят связать с преподаванием татарского языка. В этом учебном году (2021/22), похоже, среди первокурсников не образуется даже эта одна группа татар-филологов.

Тем не менее, даже в это непростое время, малооптимистическое в плане языковой подготовки, республика и наш университет пытаются внести свой вклад в подготовку специалистов, учителей русского и татарского языков, найти какие-то новые линии. Если учесть, что абсолютно большая часть сегодняшних студентов очного отделения филологов – это граждане Средней Азии, то становится актуальным вопрос РКИ. Почти все преподаватели кафедры русского языка и татарской филологии нашего института прошли курсы переподготовки в МГУ и получили дипломы по РКИ. Одна треть преподавателей кафедры русского языка и литературы владеет минимум тремя языками, они ведут самые сложные дисциплины с учетом национально-языковой специфики студенческого контингента. Заметим при этом: ни одно серьезное мероприятие городского масштаба, нацеленное на решение проблем языка и литературы, не проходит без участия членов кафедры: это и городской конкурс на лучшего учителя русского языка, и конкурс на лучшее сочинение об И. И. Шишкине, на лучшее чтение произведений А. С. Пушкина, М. И. Цветаевой, олимпиады по русскому языку и т.д., то есть наши преподаватели играют значимую роль в системе национального образования и в целом развития национальной культуры.

В первую очередь, это такие масштабные и известны бренды нашего вуза, как Международные Цветаевские и Стахеевские чтения, «Тюркский мир», Лаборатория «Инновационные технологии в МКК». Привлекательной стала магистратура «Русский язык и литература в межкультурной коммуникации», успешно работающая аспирантура по русскому языку. А в целом, по институту регулярно проводятся мероприятия, призванные усилить роль и значимость государственных языков в Республике, по плану проводимые в целом

по республике: 1. Тотальный диктант (на русском и татарском). 2. Международный день родного языка, 21 февраля. 3. День татарского языка (в день рождения Г. Тукая). 4. День славянской письменности и культуры (25 мая). 5. Праздник русского языка (в день рождения А. Пушкина). Очень значимы республиканские стипендии для лучших преподавателей русского и татарского языков; гранты и конкурсы «Сельский учитель», «Лучший учитель татарского языка», «Лучший учитель русского языка», «Молодой учитель», «Учитель-новатор» и др. конкурсы, способствующие стимулированию труда учителя. Проект «Полилингвальные школы», конечно, мог бы решить проблему спада интереса к языкам (в первую очередь, к татарскому): уже заработали несколько таких школ: в Елабуге, Казани и др. Хотя ради справедливости отметим: проблем и здесь достаточно, потому что основным условием работы таких школ было владение и учениками, и учителями тремя языками, но в итоге оказалось, что таковых (трилингвов) в школах очень немного. 2021 год в РТ объявлен годом родных языков, и все же налицо определенные позитивные изменения в ракурсе национального языкового образования.

Одним словом, проблемы известны, каковы же пути их решения? К сожалению, на этот вопрос, почти риторический, ответить непросто. Да, возможно, в 90-е годы произошел некий перекос в сторону подготовки национальных кадров и не надо было столь массово выпускать учителей татарского языка. Возможно, основой проблемы стали демографические, экономические аспекты, вопрос так называемого «языкового престижа». Возможно, не хватило упорства и силы политической воли у национальной интеллигенции, как и у руководства республики, отстоять позиции родного татарского языка. Но ведь проблему надо решать! А это зависит в первую очередь от нас всех, носителей татарского языка, от родителей, учителей [4], и т.д. Единственное, что можно рекомендовать как основной путь сохранения татарского языка, – это работа в семье, в учреждениях системы образования. Интерес к родному татарскому и у русских можно вызвать исключительно путем убеждений, личного примера, через сердце (как бы пафосно это ни звучало) ученика. В центре всего должны быть воздействие на обучающегося через этнолингвокультурные коды [2, 5], обращенность к знаковым татарским символам, Говоря по-другому и несколько упрощенно, учитель-методист должен стремиться вызвать интерес и любовь к татарскому языку через образы Соембикэ, Сабантуй, Шүрәле, ставшие символом татарского стола чәкчәк, бәлеш, өчпочмаки, прекрасную татарскую народную музыку, через этнодеревни и др. – через все то, что нам всем нравится и нас объединяет. Путь к сердцу обучающегося надо прокладывать через фамилии популярных и известных в мире татарских актеров, спортсменов, ученых (Г. Тукай, М. Джалиль, Ф. Яруллин, С. Сайдашев); имена и сегодня самых звучащих в мире фамилии известных татарских ученых, таких, как Р. Сагдиев; во всем мире популярных Р. Нуриева, С. Губайдуллиной и др. Обучающийся как бы включается, влюбляется в татарский мир, духовную и этнокультуру, поэтому уроки татарского языка станут совершенно не в тягость; так называемые «этнокультурные коды» должны становиться доступными и для неносителей языка [3]. Если ты «загорелся» чем-то, заинтересовался, полюбил, конечно, будешь интересоваться и изучать это! Вот где простая истина! Самое весомое требование – довести до сознания школьников, да и просто носителей языка, мысль о том, что сегодняшний поликультурный мир требует мобильности, многоязычности, а от подрастающего поколения – готовности к успешной социализации и интеграции. Главное – помнить и реализовывать в педагогической практике, что билингвальная и полилингвальная личность –

не просто владение двумя и более языками, а иной тип мировосприятия и самореализации в мобильном, глобальном поликультурном мире (при котором языки – всего лишь инструменты, а не самоцель).

ЛИТЕРАТУРА

1. Ekaterina L'vovna Koudrjavtseva1, Daniya Abuzarobna Salimova, Ludmila Anatolievna Snigireva. Russian as Native, Non-native, one of Natives and Foreign Languages: Questions of Terminology and Measurement of Levels of Proficiency / Asian Social Science; Vol. 11, No. 14; 2015. ISSN 1911-2017 E-ISSN 1911-2025. Published by Canadian Center of Science and Education. 124–132.

2. Daniya Salimova, Hope Johnson. Difficulties in the teaching of Russian as a foreign language: the perspectives of an ethnically Tatar specialist in Russian philology and an American student / Life Science Journal 2014; 11 (5s), 11 (5s): 219–223. (ISSN: 1097–8135). http://www.lifesciencesite.com 42.

3. Мартинкова А. А., Данилова Ю. Ю., Салимова Д. А., Кудрявцева Е. Л. Проблемы самопрезентации и самоидентификации детей-билингвов: учет культуроведческого компонента при тестировании// Мир науки, культуры, образования. 2015. № 5 (54). С. 325–328.

4. Салимова Д. А., Тимерханов А. А. Проблемы би- и полилингвизма в аспекте современного языкового образования в Республике Татарстан / Гуманитарные науки и образование. – Саранск, 2012. – № 3. – С. 92–95.

5. Салимова Д. А., Камаева Р. Б. Психолингвистические эксперименты при выявлении уровня языковой подготовки студентов-филологов: национально-специфический корпус лексики через зеркало языкового сознания / Современные исследования социальных проблем. № 4–3 (28), 2016. – С. 266–273.

О СУЩНОСТИ ЯВЛЕНИЯ ДВУЯЗЫЧИЯ

Ч. З. Абдуллина, Ф. К. Сагдеева

Институт языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова Академии наук Республики Татарстан, Россия
chulpan_markiz@mail.ru, fauzija.sagdeewa@yandex.ru

ABOUT THE ESSENCE OF THE PHENOMENON OF BILINGUALITY

Ch. Z. Abdullina, F. K. Sagdeeva

Institute of Language, Literature and Art named after G. Ibragimov of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Russia
chulpan_markiz@mail.ru, fauzija.sagdeewa@yandex.ru

В статье рассматривается двуязычие как явление сложное, многоаспектное. Оно выдвигает множество теоретически спорных и практически важных проблем.
Ключевые слова: двуязычие, языковая политика, полиэтническая среда, многонациональное государство.

The article examines bilingualism as a complex, multifaceted phenomenon. It raises many theoretically controversial and practically important problems.
Key words: bilingualism, language policy, multiethnic environment, multinational state.

Ученые отмечают, что в мире насчитывается более 12 тысяч средств языкового общения. Естественно, в такой ситуации контакт языков неминуем, что в конечном результате порождает двуязычие и многоязычие.

В современной социолингвистике общепринятым является взгляд на двуязычие как на основной объект языковой политики в полиэтнической среде.

В этой связи настоящее время большую актуальность приобрели вопросы национальных отношений и двуязычия. Проблема двуязычия, бывшая недавно сугубо академической, стала чуть ли не общенародной. О двуязычии спорят филологи, психологи, методисты, юристы, писатели, журналисты и просто читатели.

В свете сказанного становится понятным то большое внимание и интерес, которые уделяются в последнее время исследованию проблемы двуязычия представителями различных областей науки: философии, социологии, психолингвистики, языкознания и др.

В последние годы на страницах печати активно дискутировался вопрос о необходимости двуязычия. Это связано с ростом национального самосознания и с усилением интереса и внимания к национальным языкам, в частности к татарскому языку. Некоторые исследователи считают, что национально-русское двуязычие является одним из основных причин утраты национальной самобытности, вытеснения национальных языков из многих сфер общественно-политической и экономической жизни. Двуязычие, по их мнению, ведет к ассимиляции наций и народностей, отрывает от национальной культуры, истории и традиций. В ходе дискуссий было указано и на такие теневые стороны двуязычия, как, например, отрицательные последствия двуязычия для индивидуальности. Сторонники этой точки зрения утверждают, что овладение вторым языком в детском возрасте является психологической проблемой, с которой не все дети могут успешно справиться. Двуязычие, по мнению некоторых специалистов, замедляет развитие детей и препятствует овладению родным языком. Недостаточное развитие родного языка – это не единственная опасность, которая угрожает личности в условиях двуязычия. Языковая неполноценность может дополниться недостаточным культурным развитием и раздвоением личности. При этом эти специалисты опираются на механистическую теорию ассоциаций Эпштейна, который в своей работе «Мышление и многоязычие» (1915 г.) высказал мнение, что языки склонны в сознании человека запрещать друг друга. Эпштейн сделал вывод, что двуязычие (многоязычие) – социальное зло, т.к. тормозит мышление. Существует и другая точка зрения. Она базируется на материалистической теории ассоциаций, созданной И. П. Павловым и его учениками, которые опровергали выводы Эпштейна. М. М. Михайлов считает, что психофизиологическая сущность двуязычия (многоязычия) может быть понята не на основе теории столкновения изолированных ассоциаций, а на основе павловской теории пластичности нервной системы человека. Автор пишет: «Системный характер речевой деятельности на разных языках обеспечивает свободный подбор нужных слов и грамматических конструкций, не вызывая ассоциативного торможения. Овладев вторым, третьим и т.д. языком, мы ни в коей мере не ущемляли свое мышление. Наоборот, возрастают его гибкость, пластичность, совершенствуется способность к решению абстрактно-логических задач. Изучение национальных языков стимулирует и овладение родной речью, делает ее более свободной и современной» [3: 72].

На отрицательные последствия национально-русского двуязычия для языков малых народов указывает известный социолингвист М. В. Дъячков. Утрату этнических родных языков ученый прямым образом связывает с национально-русским двуязычием. По его мнению, «ограничения, накладываемые на функционирование местного языка, а в случае малых народов и полный отказ от родного языка, не могут не привести (и приводит) к ущемлению интересов, а зачастую и к полному разрушению «больших групп» (этникосов). Иными

словами, эти процессы приводят к частичной или полной ассимиляции этникоса...» [2: 42]. Автор считает, что концепция одностороннего национально-русского двуязычия привела также к отрицательной оценке понятия «двуязычие» на уровне обыденного сознания, особенно в национальных регионах.

На наш взгляд, данная точка зрения является не совсем верной, т.к. языковая ситуация в различных регионах мира свидетельствует, что двуязычие не всегда приводит к фатальной ассимиляции одних языков другими. Переход на русский язык представителей коренных народов — это большей частью не непосредственный результат двуязычия, а явление социального порядка. «Таким образом, по-прежнему актуальным остается и экстенсивное, и главным образом, интенсивное развитие национально-русского двуязычия. И можно быть уверенным в том, что в XXI в. будет достигнуто совершенное гармоническое развитие национально-русского двуязычия в РС(Я)» [5: 12].

Социолингвисты отмечают, что в настоящее время резко упали показатели прироста свободно владеющих русским языков в качестве второго. В связи с этим некоторые ученые-языковеды выступают за так называемое функциональное двуязычие на уровне обыденного общения, за необязательность хорошего владения русским языком. По их мнению, формирование функционального национально-русского двуязычия будет способствовать развитию потенциальных возможностей родных языков, всех их функций. Нельзя полностью согласиться с подобной ориентацией на национально-русское двуязычие. Во многих странах мира население двуязычно, и это считается нормальным явлением, а в условиях овладения литературными языками – признаком интеллектуально развитого цивилизованного социума.

Таким образом, двуязычие на современном этапе является необходимым условием социальной жизни многонационального общества многонациональной страны, в частности и многонациональной республики, поскольку обеспечивает связи между национальными районами, включая сюда обмен опытом, материальными и культурными ценностями, облегчает общение между людьми разных национальностей в процессе их совместной деятельности.

Ф. К. Сагдеева считает, «что отрицание роли двуязычия в жизни общества связано с ненаучным подходом к национальному вопросу, непониманием диалектики национально-языковых отношений. Развитие и распространение двуязычия и рост роли национальных языков как в жизни народов России в целом, так и в жизни многонациональной Республики Татарстан, должны быть одновременно прогрессивно протекающими процессами. Другими словами, процесс развития национальных языков и процесс развития двуязычия должны практически не отрицать друг друга, а взаимно дополнять [4: 55].

Несмотря на важность двуязычия в жизни многонационального общества, в литературе, посвященной его изучению, до сих пор отсутствует развернутое, общепринятое определение, которое раскрывало бы существенные особенности содержания двуязычия. Главной причиной этого, по-видимому, является многоаспектность данного понятия, которое употребляется в разной литературе с различным смыслом. А также заметна недооценка некоторыми исследователями действительной роли двуязычия в процессе познания и практике. В определении данного понятия нет должного единства, хотя в последнее время и намечается тенденция к более полному его осмыслению.

Думается, основным критерием определения двуязычия должно служить главное назначение языка – общение и взаимопонимание. Под двуязычием мы понимаем прежде всего использование двух языков в различных ситуациях общения. А «использование», по нашему мнению, должно охватывать разные

формы попеременного употребления двух языков, начиная с примитивного умения общаться, кончая общением, лишенным интерференции. Для нас неприемлемо суждение о том, что двуязычие предполагает одинаково свободное активное владение двумя языками. Практически такое двуязычие представляет собой высшую ступень его развития. И в то же время считаем, что к этому мы должны стремиться [4: 58; 1: 108].

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуллина Ч. З. Современная языковая ситуация, языковая политика в Республике Татарстан // Казанская наука. – 2021. – № 4. – С. 107–109.
2. Дъячков М. В. Некоторые аспекты двуязычия в СССР на современном этапе // Национальное и интернациональное в языке. – Рига. 1989. – С. 41–43.
3. Михайлов М. М. Национально-русское двуязычие: аргументы «за» // Политическое обозрение. – 1989. – № 13. – С. 71–76.
4. Сагдеева Ф. К. Проблемы культуры татарской речи в условиях активного двуязычия. – Казань: Фикер, 2003. – 160 с.
5. Слепцов П. А. Төлкөнү түстүүр төрөөбүт тыл. – Якутск: Северовед, 1999. – 188 с.

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ ПОСРЕДСТВОМ ОРГАНИЗАЦИИ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ОСНОВЕ КРАЕВЕДЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА

О. А. Абдуллина

МБОУ «Шаминская ООШ» Алексеевского муниципального района Республики Татарстан, Россия

Olg.abdullina2012@mail.ru

FORMATION OF COMMUNICATION SKILLS OF SCHOOLCHILDREN THROUGH THE ORGANIZATION OF CREATIVE ACTIVITY BASED ON THE LOCAL HISTORY MATERIAL

O. A. Abdullina

Municipal budgetary educational institution «Shaminskaya Basic secondary school» of the Alekseevsky municipal District of the Republic of Tatarstan, Russia

Olg.abdullina2012@mail.ru

В статье описан опыт работы по организации творческой деятельности учащихся на основе краеведческого материала в рамках внеклассной работы по родному русскому языку и родной русской литературе.

Обозначены основные этапы работы и их содержание. Раскрывается система видов творческих работ на основе исследования материалов по краеведению. Также представлен опыт по формированию у обучающихся компетенций в сфере презентации собственного творческого продукта. Намечены содержательные аспекты по формированию педагогом универсальных компетенций школьников, необходимых для представления своего творчества в разном формате.

Ключевые слова: компетенция, универсальные умения, формирование, творческий продукт, презентация, создание, процесс, организация.

The article describes the experience of organizing the creative activities of students on the basis of local history material in the framework of extracurricular work on the native Russian language and native Russian literature.

The main stages of the work and their content are outlined. The system of types of creative works based on the study of materials on local lore is revealed. The experience in the formation of students' competencies in the field of presentation of their own

creative product is also presented. The content aspects of the teacher's formation of universal competencies of schoolchildren necessary for presenting their creativity in different formats are outlined.
Key words: competence, universal skills, formation, creative product, presentation, creation, process, organization.

В работе по формированию коммуникативной компетенции у учащихся при обучении родному русскому языку и родной русской литературе активно использую возможности Школьного краеведческого музея. Знакомство с материалами по истории села позволяет обогащать речь школьников, воспитывать любовь к родному селу, уважение к его жителям. Кроме того, проведение экскурсий самими школьниками дает возможность обучать их разным жанрам сочинений. В этих целях я предлагаю детям образцы текстов, предложений, «тропы» и предлагаю им составить текст для проведения экскурсии по школьному музею. Такой вид работы развивает наблюдательность, творческие способности, обогащает словарный запас – а в целом, позволяет формировать и совершенствовать коммуникативную компетенцию ребенка-школьника.

Считаю особенно важным создание ситуаций, побуждающих к высказыванию. Например, предлагаю составить рекламу для представления альбома «Моя семья в истории родного края», карточку-информатор на тему «О моей семье узнаете в школьном музее» или текст экскурсии по одному из разделов музея. Детям интересна такая форма работы как составление вопросов по содержанию экскурсии на тему «Что вам открылось во время экскурсии впервые?», написание текста в книгу отзывов с последующим тематическим анализом отзывов: что необходимо сделать для улучшения коммуникативных условий при проведении экскурсии. Проведение тематических экскурсий в школьный краеведческий музей – это один из завершенных этапов работы. Он требует применения ранее полученных знаний, навыков, способствует повышению уровня речевой культуры, одновременно обогащает знаниями по истории родного края, развивает познавательный интерес, побуждает к исследовательской деятельности. В процессе подготовки к экскурсии учащиеся познают и совершенствуют компетенции, связанные с функциями речи, убеждаются, что они необходимы для полноценного участия человека – участника диалога – в жизни общества [5: 40].

Чтобы ученики осознали необходимость решения данной речевой проблемы, предлагаю им составить высказывание на тему «Настоящая речь – это…?». Кроме того, учащиеся пробуют писать текст-сказку («О ступе», «О лаптях»), стихи на темы «Мой дед – герой войны», «Село мое родное».

Формирование самостоятельности учащихся в речевой деятельности, умения определять роль речи в общении и жизни осуществляется в процессе составления и последующей корректировки текстов-выступлений (конкурс по составлению текстов для проведения экскурсий «Лучшая экскурсия года»). Возможно проведение данного конкурса по номинациям – «Самая познавательная экскурсия», «Самая содержательная экскурсия». Параллельно ведется работа по формированию навыков использования справочной литературы в процессе создания собственного текста, создаются условия для совершенствования произношения, орфографических и пунктуационных навыков [1: 3–4].

Результаты творчества школьников оказываются разными при определенной закономерности руководства их деятельностью со стороны педагога, ставящего перед ними определенные цели, задачи, дающего установки, перечень ресурсных материалов и пр. Творческий продукт получается неповторимым, в

нем прослеживается мировоззрение автора-школьника, его индивидуальность, так как в процессе его создания применяются универсальные (даже инновационные) компетенции. Именно этот факт определяет дополнительную ценность созданного творческого продукта, который, в свою очередь, может быть использован для вовлечения в творческий процесс определенного контингента обучающихся, а также для пропаганды среди подрастающего поколения культурных и нравственных ценностей [3: 56].

В целом творческим развитием обусловлено всестороннее развитие и совершенствование школьника, основными направлениями которого является развитие интеллекта, воображения, креативности. Главное и необходимое условие для этого – методически верно организованная среда, которая будет способствовать прогрессивному, созидательному творчеству [4: 89].

Компетентность в сфере творчества – это умение проявлять креативные способности, основанные на общих интеллектуальных, а также на специальных. Но для их «доведения» до универсальных компетенций необходима организация универсального образования, конечно же, основанного на специальных знаниях, умениях и навыках.

Главное в данном процессе – организация развития личности школьника при выполнении мотивированных действий, способствующих формированию, практическому овладению определенными техниками и приемами творческого труда [2: 87]. В свою очередь, мотивированность деятельности школьника должна «подтолкнуть» его к самосовершенствованию, к достижению высокого качества творческого продукта.

Педагог, который может оказать методическую поддержку творческих начинаний школьника (или включится в совместную творческую работу в качестве наставника-соавтора) должен обладать высокой творческой компетентностью (способностью и подготовленностью), способствующей повышению качества и эффективности воспитания и образования в общеобразовательном учреждении на основе созданных им новых универсальных приемов, методик, техник, подходов или их умелом комбинировании.

Таким образом, по направлению предметов «родной русский язык» и «родная русская литература» я определяю универсальные компетенции школьника в сфере создания и презентации своего творческого продукта как интегрированное качество-практическое умение, основанное на владении универсальными действиями, на творческих способностях и умении их продуктивного применения. Данное качество направлено на создание нового творческого продукта и его презентацию (как социально и личностно значимого, востребованного и популярного), что позволит школьнику применить (а в некоторых случаях – и поделиться ими) и оценить свои метапредметные и личностные умения, универсальные учебные и творческие действия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Габдулхаков В. Ф. Русский язык как государственный в национально-региональных условиях Татарстана: сборник материалов республиканской научно-практической конференции. – Казань: Татар. кн. изд-во, 2007. – С. 3–4.

2. Колесникова И. А., Горчакова-Сибирская М. П. Педагогическое проектирование: учебное пособие для высших учебных заведений. – М.: Изд. центр «Академия», 2005. – 87 с.

3. Комарова И. В. Технология проектно-исследовательской деятельности школьников в условиях ФГОС. – СПб.: КАРО, 2017. – 56 с.

4. Конышева Н. М. Проектная деятельность младших школьников на уроках технологии: Книга для учителя начальных классов. – Смоленск: Ассоциация 21 век, 2006. – 89 с.

5. Мурашов А. А., Русецкий В. Ф. Культура русской речи: учебное пособие для 10–11 классов гуманитарного профиля. – М.: Просвещение, 2006. – С. 40.

РАБОТА НАД ОРФОГРАФИЧЕСКОЙ ЗОРКОСТЬЮ В РАМКАХ ШКОЛЬНОГО ПРОЕКТА «ГРАМОТНОСТЬ НА КОНЧИКЕ ПЕРА» «АК КИТАП» – «БЕЛАЯ КНИГА» (татарский язык и литература)

Н. М. Акашина, Ф. И. Каримова

МБОУ «Средняя общеобразовательная школа № 9 с углубленным изучением английского языка» Ново-Савиновского района г. Казани, Россия
nilyaakashina@mail.ru, karimova_ Faniya@mail.ru

WORK ON SPELLING SKILLS IN THE SCHOOL PROJECT «LITERACY AND ACCURACY» «AK KITAP» – «WHITE BOOK» (tatar language and literature)

N. M. Akashina, F. I. Karimova

Municipal budgetary educational institution «Secondary school No. 9 with extensive learning of English»Novo-Savinovsky district of Kazan, Russia
nilyaakashina@mail.ru, karimova_ Faniya@mail.ru

Во имя сохранения родного языка мы должны объединиться, чтобы сообща, единым фронтом бороться за его культуру, жестко и последовательно противостоя тому, что обесцвечивает нашу речь. Дар слова – одна из величайших примет человека.
Ключевые слова: слово, речь, ЮНЕСКО, «Белая книга – Ак китап», «Грамотность на кончике пера», Книга рекордов Гиннеса.

To preserve our native language, we must unite to fight for its culture, firmly and consistently opposing to what discolors our speech. The gift of speech is one of the greatest signs of a person.
Key words: word, speech, UNESCO, White book – Ak Kitap, Literacy at the tip of the pen, Guinness book of records.

«Языки несут следы случайных встреч,
различные источники, из которых они насыщались,
каждый в соответствии со своей отдельной историей».
Генеральный директор ЮНЕСКО К. Мацуура

В целях сохранения и развития родных языков, культуры и традиций представителей народов, проживающих в РТ, укрепления единства многонационального народа республики, учитывая общественное мнение, был издан Указ Президента РТ Минниханова Рустама Нургалиевича об объявлении 2021 года в РТ Годом родных языков и народного единства.

В МБОУ «Школа № 9» ведется кропотливая работа в этом направлении. Этот уникальный процесс может происходить не только на уроке, но и во внеурочное время.

Правильно писать слова должен каждый человек. Будь то первоклассник или же взрослый человек. Есть определенные нормы, которые должен знать каждый. Так называемый орфографический минимум. Научные исследования показывают, что трудности усвоения тех или иных школьных предметов (среди них на первом месте стоят и нарушения письма) являются наиболее частой причиной школьной дезадаптации, резкого снижения мотивации, возникающих в связи с этим трудностей в поведении. Нормы изучения татарского языка разработаны учителями татарского языка и есть результаты обучающих-

ся, которые превышают эти нормы. Проводя этот вид работы, выявляются те пробелы, которые часто можно увидеть при проведении контрольных работ.

Недостаточный уровень грамотности и каллиграфии приводит к неуспеваемости.

Низкое качество письма – одна из причин того, что ребенок затрачивает много времени на приготовление уроков, переписывая домашнее задание, что, безусловно, вредит его здоровью, препятствует его гармоничному развитию, снижает мотивацию к обучению. Специфические буквы татарского языка приводят к ошибкам при написании письменных работ, особенно для учащихся русскоязычной группы. Проводя словарные диктанты в разной форме можно проконтролировать виды ошибок и помочь обучающемуся их устранить.

Недостаточная грамотность и связанные с этим школьные проблемы приводят к эмоциональной неустойчивости, снижает самооценку.

Во имя сохранения родного языка мы должны объединиться, чтобы сообща, единым фронтом бороться за его культуру, жестко и последовательно противостоя тому, что обесцвечивает, опошляет нашу красивую речь на татарском языке. Дар слова – одна из величайших примет человека.

Слово – это средство выражения речи, общения между людьми. Во все времена владение, словом очень высоко ценилось и являлось основной частью общей культуры человечества. Многие ученики изучают татарский язык – как не родной, и поэтому такая форма работы позволяет им осваивать татарский язык в более интересной форме.

Всегда следует знать об этом, а также пытаться внести свой вклад в грамотное развитие языка. Старайтесь не употреблять в своей речи слова-паразиты, излишнее количество выражений иностранного происхождения. Задумайтесь над тем, что наш родной язык итак очень красивый и богатый!

Таким образом, вклад одного человека может изменить историю языка и каждый может самостоятельно бороться за культуру языка.

Наша «Белая книга – Ак китап» создана по образу «Красной книги», «Зеленой книги», которые выпускаются под эгидой ЮНЕСКО.

Эта книга называется «Грамотность на кончике пера». И это не случайно, ведь грамотность – важнейшая категория; грамотные люди ценились во все времена: и тогда, когда еще в древние времена использовали в письме только гусиное перо, и сейчас, когда компьютер, интернет прочно вошли в нашу жизнь.

Почему книга «окрашена» в белый цвет? Это очевидно, ведь с чистым листом бумаги сравнивают первоклашку. Каждый человек учится писать, зачастую проходит очень много времени, пока учитель сможет высоко оценить твой лист, уже не белый, чистый, а грамотно написанный. Всем известно выражение: «начать жизнь с чистого листа». Что напишешь на чистом листе бумаги, таким и будет лист. Превращение белого листа в исписанный всегда этап волшебный как для школьника, так и для ученого, ведь чудо письма ни с чем несравнимо. Ты творец! Ты можешь!

Так и наша грамотность. Из неумелого ученика ты превращаешься в учащегося учащего.

«Белая книга – Ак китап» может стать разноцветной, но это может, и ни к чему, ведь белый цвет, цвет чистоты.

Этой работой занялись более 10 лет назад. Если в первом варианте была просто копировка работы с русского варианта «Белой книги – Ак китап», то в прошлом году учителя татарского языка пошли по иному пути. Были распределены всем свои обязанности, учителя просмотрели каждую параллель и

выписали все словосочетания со 2 по 11 классы в русских группах. Учителя продумали разные виды проведения работы со словосочетаниями.

Каждый ученик надеется, что каждый увидит свою фамилию на страницах этой замечательной книги. С каждым годом задания усложнились проверкой знаний по морфологии и синтаксису. В связи с этим повысилась мотивация учеников в изучении татарского языка. Учителям родного (татарского) языка есть уникальная возможность вести мониторинг грамотности и увидеть ошибки допущенные учениками и подвести итог.

Почему столько внимания уделяется языку? Потому что языки составляют неповторимое выражение человеческого творчества во всем его разнообразии. Как инструмент коммуникации, восприятия и размышления, язык также описывает те моменты, как мы видим мир, и отражает связь между прошлым, настоящим и будущим.

В 2020 году задания усложнились проверкой знаний по морфологии и синтаксису. Учителям родного (татарского) языка можно вести мониторинг грамотности и увидеть ошибки допущенные учениками.

«Белая книга – Ак китап» – это ежегодные достижения в области татарского языка.

В 2021 г. «Белая книга – Ак китап», посвящена полностью Году родных языков и народного единства. Надеемся, что издание окажется таким же престижным, как книга рекордов Гиннеса, и каждый учащийся захочет, чтобы его имя было вписано на белые, еще не заполненные страницы. Приглашаем к сотрудничеству!

ДИАЛОГ КУЛЬТУР: ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ НА УРОКАХ ТАТАРСКОГО ЯЗЫКА

Г. У. Алеева

ККСАиГХ, Казань, Россия

2450774@mail.ru

DIALOGUE OF CULTURES: FORMATION OF INTERCULTURAL COMMUNICATION IN THE LESSONS OF THE TATAR LANGUAGE

G. U. Aleeva

Kazan College of Construction, Architecture and Urban Economy, Kazan, Russia

2450774@mail.ru

Статья посвящена изучению татарского языка в аспекте диалога культур, в ней раскрыты некоторые особенности и методы преподавания. Также рассмотрены различные источники обучения, которые на наш взгляд, являются наиболее эффективными.

Ключевые слова. Межкультурная коммуникация, татарский язык, диалог культур/

The article is devoted to the study of the Tatar language in the aspect of the dialogue of cultures, it reveals some of the features and teaching methods. Also, various sources of training are considered, which in our opinion are the most effective.

Key words: Intercultural communication, Tatar language, dialogue of cultures.

Основной целью обучения татарскому языку в СПО является развитие личности студента, способного использовать язык как средство общения в условии диалога культур. Задача педагога состоит не только в том, чтобы научить обучающихся владению татарским языком, но и в том, чтобы подготовить их к межкультурным контактам, говоря другими словами, научить их признавать культурное многообразие и различие людей, научить их открывать с помощью языка новую культуру. Межкультурный диалог требует взаимопонимания, а не только понимания сказанного и умения реагировать на реплику. Межкультурная коммуникация – общение людей, представляющих разные культуры. Использование языков как средства международного общения затруднительно без овладения культурой как родной народа, так и народа изучаемого языка в таких ее аспектах, как менталитет, национальный характер, образ жизни, обычаи, традиции, общественное и коммуникативное поведение. Студент должен получить представление о многообразии различных культур, уметь ориентироваться в культурной среде современного общества, быть способным к участию в диалоге культур. Изучение культур способствует более успешной подготовке к реальной межкультурной коммуникации студентов. Поэтому, провозглашая диалог культур одной из целей обучения татарскому языку, ученые видят в нем философию жизни реального мира и считают необходимым воспитывать студентов быть способными к бесконфликтному и мирному разрешению межкультурных пробелов и столкновений, неизбежных в межкультурной коммуникации. Обучение в контексте диалога культур способствует развитию способности сравнивать и сопоставлять, воспринимать различия как норму сосуществования культур в современном поликультурном мире. Для развития и формирования межкультурной коммуникации наиболее эффективными считаются уроки, имитирующие какие-либо занятия или виды работ: урок-конкурс, урок викторина, путешествие, защита туристических проектов, экскурсия, урок-игра, интегрированный урок и т.д. Для обучения аудированию следует использовать тексты информационно-справочного характера: аудиоинформация в галереях и музеях, объявления в аэропорту, вокзале, в транспорте, путеводители для туристов. Кроме этого, студентам предлагаются тексты, которые могут встретиться в реальной жизни: прогноз погоды, новости, спортивные репортажи, интервью, инструкции. При отсутствии реальных коммуникативных ситуаций использование аутентичных текстов, может стать стимулом для обсуждения самых разнообразных проблем, в том числе отношение к чужой культуре, воспитание терпимости и уважения к другому образу жизни и осознание значимости собственной самобытной культуры.

Изучение татарской литературы в процессе обучения татарскому языку дает возможность студентам по-другому взглянуть на проблемы своих сверстников в стране, понять национально-специфические особенности в менталитете народа, сравнить стиль жизни, нравы и обычаи собственной страны. Газетный текст рассматривается как одно из эффективных средств формирования межкультурной компетенции студентов.

Газета является источником новой современной лексики, клише, фразеологизмов, идиом, отражает динамику развития языка, новые языковые формы, также представляет богатство стилей современного иностранного языка. Основной задачей в обучении говорению является развитие умения выражать свои мысли на заданную тему, делать сообщения и вести беседу на культурно-бытовые и общественно-политические темы. На уроках студентам предлагается представить себя в той или иной моделированной ситуации,

отвечающей тематике диалога культур и действовать в соответствии с предлагаемыми условиями. Реализация принципа диалога культур способствует формированию у студентов таких необходимых для межкультурного общения качеств: готовность к общению и сотрудничеству с людьми другой культуры; речевой и межкультурный такт и вежливость; толерантность; межкультурная наблюдательность. Итак, знакомство с культурой происходит путем сравнения и постоянной оценки уже имеющихся знаний и понятий с вновь полученными, со знаниями и понятиями о своей стране. Сравнивая, студент выделяют общее и специфическое, что способствует объединению, развитию понимания и доброго отношения к стране, людям, традициям.

Развитию умения сопоставлять межкультурные явления способствует использование ролевой игры, в которой предусмотрены роли представителей не только страны изучаемого языка, но и родной страны. Исполняя роль носителя языка, студент должен высказывать мнение, свойственное представителям татарской культуры. Для этого необходимо знать нормы и традиции общения народа. Тема о национальных стереотипах на уроках татарского языка всегда актуальна и важна. Задача преподавания состоит не только в том, чтобы научить обучающихся владению татарским языком, но и в том, чтобы подготовить их к межкультурным контактам, иначе говоря, научить их признавать культурное многообразие и различие людей, научить их открывать с помощью татарского языка новую культуру. Таким образом, современная цель обучения татарскому языку представляет собой «выход» на формирование личности обучающегося, на его готовности, способности и личностные качества, позволяющие ему осуществлять различные виды речемыслительной деятельности в условиях социального взаимодействия с представителями иных культур.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сафонова В. В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций. – Воронеж: Истоки, 1996.

2. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М., 2000

ПОЛИЛИНГВАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ УЧАЩИХСЯ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

И. М. Арсланова

МБОУ «Верхнекибякозинская средняя общеобразовательная школа» Тюлячинского муниципального района Республики Татарстан, Россия

imiraarslanova@yandex.ru

MULTILINGUAL DEVELOPMENT OF STUDENTS IN THE GENERAL EDUCATION PROCESS

I. M. Arslanova

Municipal budgetary educational institution «Verkhnekibyakozinskaya Secondary School» of Tyulyachinsky Municipal District of the Republic of Tatarstan, Russia

imiraarslanova@yandex.ru

Современная языковая политика Татарстана строится на принципах уважительного отношения к представителям различных этносов, являющихся носителями своей национальной культуры и языка. В этой связи необходим путь реализации культуроведчески-ориентированного подхода в обучении языкам – познание

культуры своего языка в диалоге культур. Проблема диалога культур в преподавании языков не нова, но она приобретает новую значимость в условиях поликультурного образования ориентированного на культуру многих народов, важнейшей задачей становится не только приобщение обучаемых к родной культуре, языку, но и воспитание толерантности, уважения к национальной самобытности других народов, понимания национально-культурных различий. Диалог культур в изучении языков должен открыть перед учащимися многообразие духовного и материального мира, помочь им понять ценности другой культуры, в конечном счете, научить жить и общаться в многонациональном Татарстане.
Ключевые слова: родной язык, родная культура, Родина, духовная связь, язык и культура различных народов.

The modern language policy of Tatarstan is based on the principles of respect for representatives of various ethnic groups who are native speakers of their national culture and language. In this regard, there is a need for a way to implement a culturally oriented approach in language teaching – the knowledge of the culture of one's own language in the dialogue of cultures. The problem of the dialogue of cultures in the teaching of languages is not new, but it acquires new significance in the context of multicultural education focused on the culture of many peoples, the most important task is not only to introduce students to their native culture, language, but also to foster tolerance, respect for the national identity of other peoples, understanding of national and cultural differences. The dialogue of cultures in the study of languages should open up to students the diversity of the spiritual and material world, help them understand the values of another culture, and ultimately teach them to live and communicate in multinational Tatarstan.
Key words: native language, native culture, homeland, spiritual connection, language and culture of various peoples.

Размышляя о полиязыковой и поликультурной личности, вспоминаешь таких титанов мировой литературы, как М. В. Ломоносов, Л. Н. Толстой, И. С. Тургенев, В. Г. Белинский, Г. Кандалый, К. Насыри, которые владели несколькими языками, прекрасно знали историю, мировую художественную культуру. В настоящее время в Татарстане ведется работа по формированию поликультурной, полилингвальной личности, и у учащихся есть стремление к постижению языков, а значит, и культуры того народа, язык которого изучается, следовательно, есть стремление к коммуникативному аспекту, к диалогу культур. На данном этапе развития Республики Татарстан уделяется особое внимание обучению языкам, воспитанию языковой личности с ее этно-, социально- и психологическими особенностями, способной ощущать язык как высший дар, национальную и в то же время общечеловеческую ценность. Изучение языков в школах республики имеет не только образовательное, воспитательное значение, но и является мощнейшим инструментом в идеологическом и патриотическом воспитании молодого поколения, в формировании гражданской личности, сочетающей в себе развитую нравственную, языковую, эстетическую культуру. Не случайно в своем ежегодном Послании Р. Н. Минниханов говорит о том, что необходимо воспитывать патриотическое чувство учащейся молодежи к родной земле, народу, языку в тесном переплетении с его уважительным отношением к жизни, культуре, языку других народов. Молодежь должна осознавать то, что Татарстан является основной частью мировой цивилизации, и поэтому всесторонне развитые, деловые люди, ведущие деятельность во всех сферах (в области экономики, образования, политики) на осуществление своих интересов, необходимы. Исторически сложилось так, что в Татарстане языком

межнационального общения стал русский язык, которым владеет большинство населения, независимо от национальной принадлежности. Он является связующим звеном между всеми народами, проживающими в Республике. Полиэтническое многообразие населения требует, чтобы были сформированы механизмы согласования интересов различных групп, создание условий для развития этнических языков, культур. Так в 30 воскресных школах республики изучаются 28 языков народов, проживающих в республике: азербайджанский, украинский, армянский, осетинский, таджикский, ассирийский, афганский, греческий, польский, немецкий, еврейский, грузинский, мордовский, марийский, чувашский, удмуртский, башкирский и другие языки. В Республике Татарстан функционируют: 51 образовательное учреждение с преподаванием общеобразовательных предметов на чувашском языке и 46 образовательных учреждений с изучением чувашского языка; 19 образовательных учреждений с преподаванием общеобразовательных предметов на удмуртском языке и 23 образовательных учреждения с изучением удмуртского языка; 12 образовательных учреждений с преподаванием общеобразовательных предметов на марийском языке и 6 образовательных учреждений с изучением марийского языка; 4 образовательных учреждения с изучением мордовского языка; одно образовательное учреждение с изучением башкирского языка; одно образовательное учреждение с изучением иврита. На татарском языке издается 112 газет и 28 журналов, на чувашском языке выходит 5 газет: республиканская «Сувар» и 1 газета на удмуртском языке.

Современная языковая политика Татарстана строится на принципах уважительного отношения к представителям различных этносов, являющихся носителями своей национальной культуры и языка. В этой связи необходим путь реализации культуроведчески-ориентированного подхода в обучении языкам – познание культуры своего языка в диалоге культур. Проблема диалога культур в преподавании языков не нова, но она приобретает новую значимость в условиях поликультурного образования ориентированного на культуру многих народов, важнейшей задачей становится не только приобщение обучаемых к родной культуре, языку, но и воспитание толерантности, уважения к национальной самобытности других народов, понимания национально-культурных различий. Диалог культур в изучении языков должен открыть перед учащимися многообразие духовного и материального мира, помочь им понять ценности другой культуры, в конечном счете, научить жить и общаться в многонациональном Татарстане. Взаимоотношение между языком и культурой часто характеризуется метафорами, в которых подчеркивается определяющая роль языка при характеристике культуры: язык – основа культуры, строительный материал, орудие культуры, хранилище культуры, ипостась, условие существования культуры и др. Язык рассматривают также как продукт или часть культуры (ее мы наследуем от предков), как условие культуры (через его посредство мы усваиваем культуру). Являясь составной частью культуры и ее орудием, язык вместе с тем выражает в обнаженном виде специфические черты национальной ментальности [4: 16]. Язык и культура имеют много общего: они представляют собой формы сознания, отображающие мировоззрение человека и существуют в диалоге между собой. Общность этих двух феноменов (языка и культуры) обусловлена их принадлежностью человеку, функциям и условиям возникновения. В. В. Воробьев пишет: «Будучи сложной знаковой системой, язык может быть средством передачи, хранения, использования и приобретения информации. Культура, как и язык, является знаковой (семиотической) системой, способной передавать информацию, но,

в отличие от языка, неспособной самоорганизоваться, так как культура – это прежде всего память, сложная семиотическая система, ее функция – память, а ее основная черта – накопление и стремление к абсолютной всеобщности» [2: 12–13]. Попытки определения языка через культуру, культуры через язык свидетельствуют об отношении двунаправленной взаимозависимости: язык не может существовать вне культуры, культура не может существовать без языка. Подчеркивая культурное и языковое единство представителей того или иного народа, лингвисты говорят «носитель языка-культуры», объединяя тем самым эти важнейшие показатели этноса [3: 42]. Язык прорастает в культуру, развивается в ней и выражает ее. Язык воплощает своеобразие народа, национального видения мира, национальной культуры. Неповторимость, оригинальность языка создается культурой, ментальностью, духом народа. «Изучение языков мира – это тоже всемирная история мыслей и чувств человечества. Она должна описывать людей всех стран и всех степеней культурного развития; в нее должно входить все, что касается человека» [1]. Изменения, внесенные с учетом общефедеральных решений в Концепцию государственной национальной политики в Республике Татарстан, нацелены на сохранение и поддержку этнокультурного и языкового многообразия народов, укрепление их духовной общности. Серьезной задачей остается создание во взаимодействии с федеральным центром оптимальных условий для сохранения и поддержки родных языков народов и государственных языков Республики Татарстан. Важным проектом стала инициатива Минтимера Шариповича Шаймиева по созданию сети полилингвальных образовательных комплексов. Вопросы этнической самоидентификации, динамика национального состава населения станут важным предметом изучения в ходе Всероссийской переписи населения 2020 года. Организаторам следует учесть особую деликатность их миссии. Необходимо провести широкую разъяснительную работу совместно с институтами гражданского общества и авторитетными национально-культурными объединениями. Это должно способствовать объективному и точному отражению сложившихся этнических реалий. [9]. Нельзя допустить, чтобы язык, особенно язык отцов («отечественный»), изучался всего лишь как «информационное средство»: такая опасность-составляющая общего тяготения – бездуховности. В данный период развития нашей страны, период развития конкурентноспособности государства, необходимой для вхождения в состав 30-ти наиболее развитых стран, воспитание, обучение полиязыковой, поликультурной личности еще более акцентирует их значимость. Только отличное знание языков, культуры других народов даст возможность более прогрессивного, цивилизованного развития, владения несколькими языками как материальной и духовной ценностью народа. Говоря о поликультурной, полиязыковой личности, необходимо отметить, что судьба человека изначально закладывается отчей землей, на которой он родился и вырос. Важно при этом пропустить через свою душу то, что взял у нее, и, подобно пчеле, собирающей мед, влить в свое сердце. Не случайно в нашей республике существует, можно сказать, такая традиция (или обычай), когда во время больших празднеств аксакалы, наблюдая за играющими ребятишками, принимались подзадоривать их: «А ну-ка, кто из вас без запинки назовет своих предков до седьмого колена?». Все сразу стихали, и каждый по очереди усердно перечислял имена своих предков. И нельзя было пропустить имя хоть одного из них... В этой стариковской уловке крылся глубинный смысл: так сызмальства в наше сознание закладывали понятие о собственном происхождении, о связи поколений. Особенно это заметно в селе. Село, подобное некоему организму, живет по своим

извечным канонам. Наиболее значимый из них, в основе которого лежит уважение к старшим, и есть знание своих предков до седьмого колена. Естественно, если не знать свои корни, свою историю, то говорить о полиязыковой, полилингвальной личности – бессмысленно. Тот, кто не считается с культурой, языком, традицией, памятью, может превратиться в манкурта. Любить родную землю, язык, культуру вовсе не означает оставаться на ней, не обращая взора на огромный мир вокруг. Замкнувшись в самих себе, мы никогда не достигнем расцвета, всестороннего развития... Предки наши говорили: «Пока ты на коне – познай мир». И это замечательно! Пока молод, полон сил и энергии, просвещайся, изучай культуру, язык, жизнь других стран и народов. Но тем не менее, где бы ты ни был, в какой бы точке земного шара ни оказался, родной язык, родная культура, родная земля остаются для тебя единственной нитью, связывающей тебя с Родиной. Только храня с ней духовную связь, ты будешь с достоинством идти по жизни, обогащая язык, культуру своего народа языками и культурой народов совместного проживания, языками и культурой различных народов, населяющих нашу планету.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вильгельм фон Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию / перевод с нем. под ред., с предисл. [с. 5–33, и примеч.] Г. В. Рамишвили. – Москва: Прогресс, 1984. – 397 с.

2. Воробьев В. В. Лингвокульторология (Теория и методика) – М.: Изд-во. РУДН, 1997.

3. Воркачев С. Г. Методологические основания лингвоконцептологии // Теоретическая и прикладная лингвистика. Вып. 3: Аспекты метакоммуникативной деятельности. – Воронеж, 2002. – 156 с.

4. Д. Б. Гудков. Теория и практика межкультурной коммуникации. – М.: Гнозис, 2003.

5. Ковалев Е. Уроки толерантности в многонациональной школе // Директор школы. – 2010. – № 1.

6. Петерина С. В. Педагогика и психология межнационального общения. – Ростов-на-Дону, 2003. – 140 с.

7. Стефаненко Т.Г. Адаптация к новой культурной среде и пути ее оптимизации. – М., 1999. – 345 с.

8. Указ Президента РФ от 19.12.2012 № 1666. О Стратегии государственной национальной политики Российской Федерации на период до 2025 года.

9. Послание Президента Республики Татарстан Рустама Минниханова Государственному Совету Республики Татарстан в рамках 2-го заседания Государственного Совета Республики Татарстан VI созыва.

ПРОБЛЕМЫ В ПРЕПОДАВАНИИ ЯЗЫКОВ

Г. Г. Асхадуллина

ГАОУ «Адымнар – Казань», Россия

askhadullina1999@mail.ru

PROBLEMS IN TEACHING LANGUAGES

G. G. Askhadullina

SAEI «Adymnar Kazan», Russia

askhadullina1999@mail.ru

Данная статья посвящена рассмотрению проблем преподавания татарского языка. Особенный упор сделан на анализ проблемы преподавания татарского языка как неродного в русскоязычных классах с целью выявления причин малоэффективного обучения языку. Описаны условия и приемы работы на уроке, повышающие интерес к изучению предмета; а также государственные меры, предпринимаемые

для решения данного вопроса. Особое внимание в статье уделяется национальному образованию, анализируются причины, вызвавшие проблемы с татарским национальным образованием.
Ключевые слова: государственные языки, преподавание, мотивация, татарский язык, русскоязычный класс, обучение неродному языку, национальное образование, родной язык.

This article is devoted to the problems of teaching the Tatar language. Special emphasis is placed on the analysis of the problem of teaching Tatar as a non-native language in Russian-speaking classes in order to identify the causes of ineffective language teaching. The conditions and methods of work in the lesson that increase interest in the study of the subject are described, as well as state measures taken to solve this issue. The article pays special attention to national education, analyzes the reasons that caused problems with the Tatar national education.
Key words: state languages, teaching, motivation, Tatar language, Russian-speaking class, teaching a non-native language, national education, native language.

Национальное и конфессиональное богатство Республики Татарстан – это не только его достоинство и гордость, но и масштабная, глубокая работа по развитию духовной жизни и культуры всех народов, по обеспечению дружеских взаимоотношений между ними.

Язык как основное средство коммуникации играет в решении этого сложного вопроса главенствующую роль. С 1992 года на основании Закона РТ «О государственных языках Республики Татарстан и других языках в Республике Татарстан» в республике два государственных языка: русский и татарский [3]. Этот закон предполагает знание татарского языка всеми жителями республики, что является одним из путей к взаимопониманию и взаимодействию народов в полиэтнической среде.

На первый взгляд, благая цель такого подхода к изучению языков не должна вызывать проблем и противоречий. Однако сама реализация вызвала некоторые сложности.

На данный момент изучение татарского языка ведется по трем направлениям:

1) обучение татарскому языку в школах с татарским языком обучения;

2) обучение татарскому языку детей татар в школах с русским языком обучения;

3) обучение татарскому языку русскоязычных детей в школах с русским языком обучения.

Безусловно, методика работы во всех трех группах различна, но преследует общую важную цель: формировать коммуникативную компетенцию, проявляющуюся в овладении основными видами речевой деятельности (говорение, чтение, письмо, аудирование), овладение татарским языком как средством межличностного и межнационального общения, воспитание уважительного отношения к языку, истории татарского народа, как гаранта межнационального взаимопонимания.

Наиболее сложным и недостаточно решенным является вопрос изучения татарского языка в русскоязычной аудитории. С целью усовершенствования процесса овладения неродным для русскоязычной группы языком созданы альтернативные программы и линии учебников (К. С. Фатхулловой для 1–11 классов, Р. З. Хайдаровой для 1–9 классов и линия И. Л. Литвинова также для основной школы). Но, несмотря на это, опыт показывает, что по окончании 11 классов ученики русских школ не способны к коммуникативной

деятельности на татарском языке, за исключением тех, в чьей семье говорят на татарском.

Причин на это несколько:

1. Уровень компетентности педагогов. Методика преподавания татарского языка как родного и в качестве неродного отличается. Учитель в равной степени должен знать особенности и русского, и татарского языков, чтобы подать материал на основе языка, которым владеют ученики. Нынешние выпускники педагогических вузов подготовлены вести уроки на обоих языках с равной степенью качества, как заявляет министр образования и науки РТ И. Г. Хадиуллин [4], учителя старшего поколения проходят профессиональную переподготовку и курсы повышения квалификации.

2. Несовершенство методики преподавания. Обучать русскоязычных детей или детей-татар, которые не владеют родным языком, нужно вести по методике близкой к преподаванию татарского как иностранного. Проблема также коренится в лексико-грамматическом подходе к обучению, на замену которому стоит взять коммуникативный принцип преподавания, как и при обучении иностранному языку, ведь основная задача учителя состоит в формировании коммуникативной компетенции. Сюда же мы отнесем несовершенство программ. Программы обучения татарскому языку как неродному зачастую представляют собой переписанные программы по татарскому языку как родному.

3. Раздельное изучение татарского языка и литературы. В программах освоения иностранного языка эти дисциплины должны вестись в комплексе на базе одного учебника. Вопрос создания такого учебника – глобален. В основном сложился такой подход, при котором авторы учебников стараются максимально насытить их информацией, которая не воспринимается учащимися ввиду их разного уровня подготовленности. Проблемой является и отсутствие «идеального» учебника, написанного компетентным филологом. Хотя, совсем недавно специалисты Института языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова Академии наук РТ разработали новое учебное пособие по изучению татарского языка, учитывающее разный уровень знания языка. Но, к сожалению, как показывает практика, вопрос об оснащенности школ учебниками татарского языка (рабочими тетрадями и прочим) не решен полностью.

Обучение любому языку без отсутствия устойчивой положительной мотивации не даст результатов даже при решении вышеобозначенных проблем. Мотивация приобретается на основе выполнения следующих рекомендаций: создание различных социально-значимых ситуаций (или их модели), где изучаемый язык становится инструментом непосредственного общения школьников; применение игровых технологий; организация деятельности на основе практических предметных действий с переходом к речевым действиям [1: 22]. Способом частичного решения данной проблемы со стороны учителя является, например, тщательный подбор информации, актуальной для учащихся и в то же время познавательной. Личность учителя также играет огромную роль: яркая, образная речь способны заинтересовать учащихся к изучению языка.

Еще более глубокой является проблема национального образования, развитие которого сопровождалось трудностями на всем своем пути. Национальным считается образование, которое опирается на традиционную национальную систему воспитания, национальный язык, культуру, нравственные ценности.

Одной из важных проблем является то, что большинство татар расселено по всему миру и лишено возможности получения образования на родном

языке. Татары ассимилируют с культурой других народов в связи с глобальным процессом формирования информационного общества, что ведет к утрате национальной самобытности. Возникает угроза потери татарского языка и культуры, которая взаимосвязана с проблемой развития татарского национального образования. В первую очередь, на наш взгляд, это связано с уменьшением количества национальных школ как в регионах, где компактно проживают татары, так и в самой республике.

Проблемы связаны и с тем, что татары порой плохо владеют родным языком, не общаются на нем в кругу семьи, не знают традиции, имеют слабые знания о своей истории. Камнем преткновения часто становится нежелание самих родителей поддерживать национальное образование.

На мой взгляд, татарский народ не утеряет своей самобытности, культуры и языка. Сохранению этноконфессиональной идентичности способствуют образовательная программа «Родной язык», «Концепция развития национального образования в республике Татарстан до 2030 года». Содействие различных фондов поддержки языков народов РФ, подготовка и разработка качественных учебников на татарском языке по общеобразовательным предметам, социальные проекты для молодого поколения, активная поддержка изучения татарского языка МО и Н РТ, высокая степень заинтересованности в этом вопросе президента РТ, конечно же, второе место по численности народов РФ после русских – все это говорит о том, что татарский народ имеет достаточно устойчивую национальную почву, которая не позволит процессу глобализации стремительно лишить этнокультурной идентичности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гильманов Д. Ш. Дидактические условия формирования устойчивого интереса к изучению татарского языка русскоязычными младшими школьниками: автореф. дис. … канд. пед. наук. Казань, 2002. – 24 с.

2. Закон Республики Татарстан «О государственных языках Республики Татарстан и других языках в Республике Татарстан» от 8 июля 1992 г. № 1560-XII // Языковая политика в Республике Татарстан: политико-правовое регулирование. Казань: Магариф, 2006. С. 205–216.

3. Иванычева О. Ильсур Хадиуллин: «Возможности для изучения родного языка большие. Главное – желание» / О. Иванычева // Казанские ведомости. – 2021. – Выпуск № 19. [Электронный ресурс]. Точка доступа: https://kazved.ru/news/society/11-02-2021/ilsur-hadiullin-vozmozhnosti-dlya-izucheniya-rodnogo-yazyka-bolshie-glavnoe-zhelanie-5805570

4. Муртазина Л. Р. О некоторых вопросах преподавания татарского языка в РТ на современном этапе / Л. Р. Муртазина // Вестник КемГУ. – 2015. – № 4–2 (64). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/o-nekotoryh-voprosah-prepodavaniya-tatarskogo-yazyka-v-rt-na-sovremennom-etape \

5. Сборник примерных программ по татарскому языку и литературе для средней (общей) образовательной школы с русским языком обучения. 1–11 классы / ав.-сост. К. С. Фатхуллова, Ф. Х. Завгарова. Казань: Татар. кн. изд-во, 2011. – С. 119–178.

6. Юсупов Р. А. Проблемы преподавания татарского языка в русскоязычной аудитории / Р. А. Юсупов. К(П)ФУ [Электронный ресурс]. Точка доступа: https://kazgik.ru/kcontent/main/conference_competition/Problemy%20i%20perspektivy/4/4_13.pdf

ФОРМИРОВАНИЕ ИНТЕРЕСА К ПРЕДМЕТУ И МОТИВАЦИЯ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА

З. Р. Бариева

МАОУ «Основная общеобразовательная школа № 30» г. Казани, Россия
armaya.r@mail.ru

FORMATION OF INTEREST IN THE SUBJECT AND MOTIVATION OF EDUCATIONAL ACTIVITY IN THE LESSONS OF THE NATIVE LANGUAGE

Z. R. Barieva

Municipal autonomous educational institution «Primary school No. 30» Kazan city, Russia
Armaya.ru@mail.ru

Современные психологи и педагоги едины во мнении, что качество выполнения деятельности и ее результаты зависят, прежде всего, от мотивации. Первоочередным условием формирования коммуникативной компетенции и повышения интереса к предмету «Родной язык» является формирование коммуникативной мотивации. Как показывает практика, наиболее действенным средством развития положительной мотивации является включение интеллектуальной деятельности соревновательного характера (игры, КВН, викторины). Еще одним эффективным средством формирования положительной мотивации является наглядность. В основе наглядности должны находиться проблемы, волнующие человека, стоящего на пороге самостоятельной жизни. Поэтому современный учитель должен искать все новые и новые пути в своей работе, чтобы мотивированная мысль учащихся находила свои средства выражения.
Ключевые слова: мотивация, родной язык, коммуникативная мотивация, наглядность, мышление.

Modern psychologists and educators agree that the quality of performance and its results primarily depend on motivation. The first condition for the formation of communicative competence and increasing interest in the subject «Native language» is the formation of communicative motivation. As practice shows, the most effective means of developing positive motivation is the inclusion of intellectual activity of a competitive nature (games, quizzes). Another effective means of forming positive motivation is visibility. On base there should be problems that concern a person standing on the threshold of independent life. Therefore, a modern teacher must look for more and more new ways in his work so that the motivated thought of students finds its means of expression.
Key words: motivation, native language, communicative motivation, visuaization, mind.

Современные психологи и педагоги едины во мнении, что качество выполнения деятельности и ее результаты зависят, прежде всего, от мотивации. Расценивая мотивацию как важнейшую пружину процесса овладения родным языком, обеспечивающую его результативность, нужно помнить, что мотивация – сторона субъективная в мире ученика, она определяется его собственными побуждениями и пристрастиями. Учитель может повлиять на нее, создавая предпосылки и формируя основания, на базе которых возникает личная заинтересованность в работе.

Мотив – это «опредмеченная потребность», но предметы этой потребности могут быть разными. Например, у одного ученика в качестве предмета потребности выступают иноязычные знания, а у другого – обещанная за хорошие оценки награда. В зависимости от связи мотивов с содержанием выполняемой деятельности различаются внешние и внутренние мотивы. В первом случае мотив, который побуждает ученика к деятельности, внутренний и по отношению к своей личности, и по отношению к учебе. Во втором случае, когда ученик учится за награды, по отношению к личности мотив внутренний. А по отношению к учебной деятельности он внешний. Внешние мотивы, лежащие вне учебной деятельности, могут быть как положительными, так и отрицательными. Положительные мотивы обусловлены чувством долга перед своими близкими, представлениями об обучении как о дороге к освоению больших ценностей культуры, к получению образования. Отрицательные мотивы вызываются угрозой, наказанием, выговором, порицанием, плохой оценкой, осознанием своего неравноправного положения среди своих сверстников. В качестве отрицательного мотива можно рассматривать и авторитарную форму обращения учителя с учеником, его сухой и повелительный тон.

В настоящее время формирование познавательной мотивации необходимо, так как это придает деятельности учащихся особый личностный смысл, благодаря чему изучение учебного предмета приобретает для него самостоятельную ценность. В основе познавательной мотивации лежит «бескорыстная жажда познания», «неудержимое стремление познать все новое и новое». При такой мотивации учащийся с большой легкостью справляется с трудностями.

Первоочередным условием формирования коммуникативной компетенции и повышения интереса к предмету «Родной язык» является формирование коммуникативной мотивации.

Как показывает практика, наиболее действенным средством развития положительной мотивации является включение интеллектуальной деятельности соревновательного характера. Это и ролевые игры, и участие в различной проектной деятельности, КВНы, викторины, игровые моменты на уроках родного языка.

Игра несет в себе большой положительный момент в формировании коммуникативной мотивации, ведь в основе любого общения лежит решение проблемы, которая обсуждается в жизненной ситуации. Ситуация и есть основа общения, а процесс коммуникации – это непрерывный, динамичный ряд сменяющих друг друга ситуаций. Чтобы ученик комфортно чувствовал себя в реальной жизни, учитель должен моделировать подобные ситуации общения. Еще одним эффективным средством формирования положительной мотивации является наглядность. Но наглядность не должна рассматриваться только как простая демонстрация конкретного предмета. Понятие «наглядность» неотделимо от понятия «мышление», оба эти процесса взаимосвязаны. В обучении очень важно научить ребенка мыслить, ведь закреплению подлежат языковые явления, а не предметы, о которых мы говорим на том или ином языке. Высказывая мысль на родном языке, ученик направляет внимание на то, что сказать, в какой последовательности. Это делается на основе автоматизма. Говоря же на иностранном языке, ученик обращает внимание на отбор языковых средств. У него в этом случае формируется мыслительное содержание, а ведь именно «мысль является предметом говорения как вида речевой деятельности». Именно мыслительное содержание стимулирует к высказыванию. В основе

наглядности должны находиться проблемы, волнующие человека, стоящего на пороге самостоятельной жизни.

Родной язык – это средство выражения мысли, а мысль приводится в движение мотивом, потребностью. Поэтому современный учитель должен искать все новые и новые пути в своей работе, чтобы мотивированная мысль учащихся находила свои средства выражения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Маркова А. К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте. – М., 1983. – 87 с.

2. Божович Е. Д. Развитие языковой компетенции школьников: проблемы иподходы – М., 1996 – 45 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ «МОЗГОВОГО ШТУРМА» В СТАРШИХ КЛАССАХ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РАЗДЕЛА ФРАЗЕОЛОГИЯ НА УРОКАХ РОДНОГО (МОКШАНСКОГО) ЯЗЫКА

С. В. Богдашкина, В. А. Маскаева

ФГБОУ ВО МГПУ им. М. Е. Евсевьева, Россия
svjatok@mail.ru, vera-maskaeva@mail.ru

THE USE OF «BRAINSTORMING» IN HIGH SCHOOL WHEN STUDYING THE PHRASEOLOGY SECTION IN THE LESSONS OF THE NATIVE (MOKSHA) LANGUAGE

S. V. Bogdashkina, V. A. Maskaeva

Mordovian State Teacher training University of M. E. Evsevyev, Russia
svjatok@mail.ru, vera-maskaeva@mail.ru

В данной статье рассматривается сущность интерактивной технологии «мозгового штурма», а также история ее становления. Согласно В. С. Зайцеву приводится подробная структура данной технологии. Рассматриваются разные позиции современных ученых относительно вопроса применения «мозгового штурма» в школе. Нами предложен объемный перечень вопросов и заданий при проведении урока контроля знаний по родному (мокшаскому) языку. Использование технологии «мозгового штурма» в школе оправдывается ее высокой степенью эффективности по созданию условий для коммуникативного взаимодействия в психологически благоприятной атмосфере, формированию умений командной работы, а также развитию критического мышления и рефлексии.
Ключевые слова: технология, «мозговой штурм», урок, фразеология, разминка, мозговая атака, фразеологизм.

This article examines the essence of the interactive technology of «brainstorming», as well as the history of its formation. According to V. S. Zaitsev, a detailed structure of this technology is provided, a list of necessary rules for its implementation. The different positions of modern scientists regarding the use of «brainstorming» in school are considered. We have proposed a voluminous list of questions and tasks during the lesson of knowledge control in native (Moksha) language. The use of brainstorming technology in school is justified by its high degree of effectiveness in creating conditions for communicative interaction in a psychologically favorable atmosphere, forming teamwork skills, as well as developing critical thinking and reflection.
Key words: technology, «brainstorming», lesson, phraseology, warm-up, brain attack, phraseology.

На сегодняшний день становится очевидным тот факт, что процесс обучения должен быть направлен на развитие личности обучающихся, на их активную самостоятельную, целенаправленную деятельность по освоению необходимого учебного материала, а также знаний, умений и навыков. Именно поэтому первостепенное значение приобретают такие интерактивные технологии обучения, в которых наблюдаются отказ от авторитарных методов воздействия, совместный поиск истины, наставничество, диалогические методы общения и создание условий для развития интеллектуальных, познавательных, коммуникативных навыков обучающихся [2: 34]. Одним из эффективных способов контроля знаний является интерактивная технология «мозгового штурма», которая направлена на активацию творческой деятельности обучающихся, решение поставленной учебной проблемы через выдвижение обучающимися разнообразных вариантов ответов, их совместное обсуждение.

В нашей статье мы рассмотрим особенности применения технологии «мозгового штурма» на уроке родного (мокшанского языка) при изучении раздела фразеологии в старших классах.

Технология «мозгового штурма» является одним из самых эффективных методов развития творческого потенциала обучающихся, непосредственно, через поиск креативного решения выдвигаемых учебных задач и генерации новых идей. Обратившись к истории, отметим, рассматриваемая нами интерактивная технология была разработана в середине двадцатого столетия выдающимся американским психологом А. Осборном. «Мозговой штурм» как метод достаточно разработан и поэтому лежит в основе деловых игр в целях активации внимания обучающихся и их активного включения в процесс обучения.

Изучением «мозгового штурма» в последнее время занимались выдающиеся ученые такие, как О. И. Ваганова, А. П. Панфилова, М. И. Колдина, Э. А. Измаилова и др. В частности, Э. А. Измаилова видела в данной технологии большой образовательный потенциал, так как она позволяет вовлечь в обсуждение конкретного вопроса максимальное количество участников и получить банк разнообразных идей [4: 34]. В свою очередь, М. И. Колдина непременным достоинством «мозгового штурма» видела организацию совместной деятельности и активизации творческих способностей обучающихся. Для преподавателей данная технология дает возможность осуществить объективную оценку компетентности отдельного обучающегося в конкретном вопросе, а также выявить их увлечения и интересы, а для обучающихся «мозговой штурм» создает условия для коммуникативного взаимодействия в психологически благоприятной атмосфере, формирования умений командной работы, а также развития критического мышления и рефлексии [5: 43]. В нашей статье базовой будем считать позицию В. С. Зайцева, который рассматривал технологию «мозгового штурма» как интерактивную образовательную технологию по стимулированию творческого потенциала обучающихся [3: 10]. Так яркими примерами «мозгового штурма» на просторах телевидения являются всеми известные интеллектуальные телевизионные программы «Что, где, когда?», «Игра с умом», «Брейн-ринги», «Кто хочет стать миллионером» и др.

Так, согласно В. С. Зайцеву, обозначим основные этапы «мозгового штурма»: 1) озвучивание проблемы; 2) разминка, предполагающая решение упражнений в максимально быстром поиске ответов на них; 3) мозговая атака, предполагающая генерацию разных идей; 4) оценка и отбор лучших идей экспертами; 5) рефлексия. При этом оптимальное число участников «мозгового штурма» – от 12 до 35 человек, при этом продолжительность

процесса проведения данной технологии должна составлять не более 1,5–2 часов [1: 10].

На этапе разминки целесообразно предложить следующий перечень вопросов:

1. Как вы понимаете понятие «фразеологизм»? Аргументируйте свой ответ примерами.

2. Какие фразеологизмы вам известны? Приведите 10 примеров.

3. Из текста найти фразеологизмы.

Куй, сал, прамс пильге лангста, прафтомс пеель, правтомс вал, сускомс кяль, сяземс лопа, яфиемс пулоса, танцти модамарь, архт вешентьк, кевонь седи, ардомс вишкста, калонь лям, мазы стирь.

4. Прочитайте отрывок из стихотворения выдающегося мордовского поэта В. Корчеганова «Тядянь валхт» («Слова матери»), укажите фразеологизмы и объясните их значение.

Тейне тядязе най корхнесь:
«Пара вайме ломанькс ульхть,
Тяить пильге алда сорхнень,
Эряфть вайгяленц тон кульхть,
Валхнень вармати тяйть еря,
Ломанть паронц тяк юкста,
Ульхть аф эсь прянь няи цера, –
Кицень эста тон мусак...»
Касонь, эсь киган коль молян,
Стихса шнаян мокшень крайть,
Вармас шава валхт аф ерян,
Васьфтса кудозон эрь сайть [6: 54].

5. Какие словари вам известны?

Так, разминочные упражнения позволят запустить процесс стимулирования всех обучающихся к генерации идей в быстром темпе, следовательно, активация учебно-познавательной деятельности в подобной форме будет способствовать формированию собственного мнения по отношению к теме, а также реализации полученных теоретических знаний на практике [1: 54].

На этапе мозговой атаки задания могут иметь следующую форму:

1. Чем отличается слово от фразеологизма? Аргументируйте свой ответ примерами.

2. Предметом изучения какого раздела языкознания является фразеологическая единица и ее значение?

3. Чем отличается фразеология от лексикологии?

4. Совпадает ли значение фразеологизма с дословным переводом? Аргументируйте свой ответ.

5. Сравните и объясните значения фразеологизмов «коське вайме» и «ляпе вайме».

Так, на этапе мозговой атаки предложенные задания будут способствовать развитию скорости реакции, гибкости мышления обучающихся, а также воспитанию уважения к позиции оппонента.

Таким образом, сделаем вывод, технология «мозгового штурма», безусловно, имеет свои преимущества по сравнению с другими интерактивными технологиями при организации контроля знаний в школе. Прежде всего, творческая атмосфера, которая стимулирует участников высказать свою точку зрения, создавая банк разнообразных идей с последующим выделением наилучших, что способствует развитию креативности обучающихся при реше-

нии сложных вопросов. Так, коллективная деятельность по поиску ответа на общий вопрос участников, имеющих разный уровень знаний, тип личности, способности в результате дискуссии усиливает результат.

ЛИТЕРАТУРА

1. Богдашкина, С. В. Интернет-технологии в изучении раздела фразеологии на уроке родного (мокшанского) языка / С. В. Богдашкина, С. А. Маскаева // «Филология и филологическое образование в поликультурном пространстве России XXI века: сборник научных статей по материалам Международной научно-практической конференции «57-е Евсевьевские чтения» (г. Саранск, 15–16 апреля 2021 года) / редколлегия: М. В. Антонова, Е. А. Жиндеева (отв. ред.), Л. П. Водясова, О. И. Бирюкова, Ю. И. Трушкина; Мордовский государственный педагогический университет. – Саранск: РИЦ МГПУ, 2021. – 1 электрон. опт. диск. – ISBN 978-5-8156-1348-5. – Текст: электронный.

2. Богдашкина, С. В. Использование интерактивных технологий на уроке родного (мокшанского) языка при изучении фразеологии в средней школе / С. В. Богдашкина, В. А. Маскаева // SCI-ARTICLE.RU: электрон. периодический науч. журн. – 2021. – № 89. URL: http: // sci-article.ru.

3. Зайцев В. С. Интерактивные технологии обучения студентов и магистрантов в современном вузе: учебное пособие. – Челябинск: Издательство Татьяны Лурье, 2017. – 85 с.

4. Измаилова Э. И. Метод мозгового штурма / Э. И. Измаилова, Ю. А. Кузнецова // модели, системы, сети в экономике, технике, природе и обществе: научный журнал. № 2 (6). – Пенза: Общество с ограниченной ответственностью «Центр анализа и развития кластерных систем», 2013. – С. 32–35.

5. Колдина М. И. Использование метода мозгового штурма в вузе / М. И. Колдина, И. Р. Воронина // Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования: научно-практический рецензируемый журнал. № 2. – Курск: Закрытое акционерное общество «Университетская книга», 2020. – С. 40–45.

6. Корчеганов В. Н. Судьбань тяште = Звезда счастья: стихт и поэмат: на морд.-мокша яз. / В. Н. Корчеганов. – Саранск: Мордов. кн. изд-во, 1991. – 78 с.

ЛЕКСИЧЕСКОЕ ВЫРАЖЕНИЕ ПОНЯТИЙ «ОБРАЗОВАННЫЙ, УЧЕНЫЙ ЧЕЛОВЕК» В ПИСЬМЕННЫХ ИСТОЧНИКАХ XVII–XVIII вв.

М. З. Валиева

Институт языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова
Академии наук Республики Татарстан, Россия
miliy21@mail.ru

LEXICAL EXPRESSION OF THE CONCEPT OF «EDUCATED, LEARNED PERSON» IN WRITTEN SOURCES OF THE 17th – 18th CENTURIES

M. Z. Valieva

Institute of Language, Literature and Art named after G. Ibragimov
of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Russia
miliy21@mail.ru

В данной статье анализируются особенности вербализации понятия «образованный, образованный, ученый человек» в письменных источниках. Из фактического материала следует, что передачи для этих понятий в татарском языке употребляется многочисленные арабо-персидские заимствования. Среди них наиболее активно используются такие лексические единицы, как ученый, *галим / голләмә / голәмә / голәмә, галим-голяма, голямадан улгучылар, әгъләм, дана, фозала,*

данишмәд, обладающие понятиями «образованный человек, ученый». Данные лексические единицы, с одной стороны, дают информацию о конкретной личности, с другой стороны, в них отражается и безграничное уважение народа к науке, к образованным людям.
Ключевые слова: старотатарский литературный язык, письменные источники XVII–XVIII веков, лексико-семантикческие особенности, арабо-персидские заимствования, понятие «образованный человек, ученый».

This article analyzes the features of the verbalization of the concept of «educated, educated, learned person» in written sources. It follows from the factual material that numerous Arabic-Persian borrowings are used for these concepts in the Tatar language. Among them, such lexical units as scientist, galim / golyam / golam / golam, galim-golyama, golamadan ulguchylar, aglam, dana, fozala, danishmad are most actively used, having the concepts of educated person, scientist». These lexical units, on the one hand, provide information about a particular person, on the other hand, they reflect the boundless respect of the people for science, for educated people.
Key words: the Old Tatar literary language, written sources of the XVII–XVIII centuries, lexical and semantic features, Arabic-Persian borrowings, the concept of «educated person, scientist».

«БЕЛЕМЛЕ, УКЫМЫШЛЫ, ГАЛИМ» ТӨШЕНЧӘЛӘРЕНЕҢ XVII–XVIII ГАСЫР ЯЗМА ИСТӘЛЕКЛӘРЕНДӘ КУЛЛАНЫЛЫШЫ

М. З. Вәлиева

Татар халкы элек-электән белемле, мәгарифле, алдынгы фикерле-карашлы милләт булган. Халкыбызның бу асыл сыйфаты алдынгы карашлы шәхесләрдә, гасырлар дәвамында сакланып калган тарихи һәм язма истәлекләрдә, шул исәптән, язма чыганакларда кулланылган лексик берәмлекләрдә чагылыш таба. Кайсы гына гасырның язма истәлеген алмыйк, һәммәсендә диярлек белемле-гыйлемле, галим кешеләр ихтирамга лаек шәхесләр буларак тасвирлана, аларга дан җырлана. Әлеге мәкаләдә исә без XVII–XVIII гасыр язма чыганакларында да «укымышлы, белемле, галим кеше» мәгънәләрен белдерә торган лексик берәмлекләрнең кулланылыш үзенчәлекләренә тукталырбыз.

«Бик белүче, укымышлы, белемле, теге яки бу фәнни өлкәдә зур нәтиҗәләргә ирешүче» төшенчәләрен белдерү өчен XVII–XVIII язма язма чыганакларында башлыча гарәби чыгышлы علم – *галим* лексемасы киң кулланылган: Кемне галим кылса изем, газиз торыр [3: 496]. Бу галимне каю угры үлтерде див, хәсрәттә улды... [5: 40].

«Күп фәннән белеме булган кеше, бик галим, бик белгеч, зур укымышлы» төшенчәләрен, галим сүзеннән тыш, фарсы чыгышлы دنشمند – *данишмәнд,* гарәп алынмалары علامه – *галләмә,* علما– *голәма* сүзләре дә кулланыла. *Данишмәнд* берәмлеге бары бер урында очрады: *Дауд әфәнде мәсҗеде Айа Суфияның имамыдыр, шәһәремездә андин олуг данишмәнд юкдыр, диделәр* [5: 38]. Әлеге мисалда галим кешене тагын да олылап, «тиңе булмаган белгеч» мәгънәсендә *олуг данишмәнд* дип атыйлар. علامه – *галлямә* лексемасы да югарыда китерелгән *галим, данишмәнд* сүзләренә синоним буларак кулланылган: *Хан тәүбә әйләде, шәһәрне кире үзенә бирде, галләмәи Тәфтазанины үзе берлә алыб китде* [5: 43]. Шулай ук югары саналган синонимик рәтнең бер берәмлеге итеп «белгеч, галим» мәгънәсендәге фарсы алынмасы دنا – *дана* сүзендә китерергә мөмкин: *Даналар әйтеб торырлар: «мәнсабәрә зафарә» ягъни: «Һәркем сабыр кылды, зафар тапты», – диб* [4: 508].

Укымышлы кешеләрне җыйнап әйтергә, күплек санда бирергә теләгән очракта авторлар күплек сандагы علاملر – *голәмәләр/голәмма* дип атый: *Галәмаләре әйделәр, китабләр илә җаваб бирермез, диделәр* [5: 43]. Түбәндәге мисалда кулланылган علاما-علم – *галим-голяма, голямадан улгучылар* кебек сүзтезмәләрдә галим кешеләр турында җыйнап хәбәр итә: *Иртә берлә торыб галим-голямасене җәмыг әйләде* [5: 37]. *Әһле сөннәтнең күб шәһәрләренең алды вә голямадан улгучыларны кател әйләде* [5: 35]. *Шаһзадә боерды: голәма вә фозала һәммәне хазыйр кылды, ул хатынны Нәсры гайярга никях кылдылар* [4: 519]. *Кәттә голяма* сүзтезмәсе исә бу галимнең белемле генә түгел, әдәрәҗәле, иң абруйлы булуына да басым ясый: *Син кол дөгелсең, бу җиһанның кәттә голәмасындансың...* [5: 41].

Мисаллардан күренгәнчә, *галим, голяма, данишмәнд* һ. б. кебек лексемалар, бер яктан, конкрет шәхес турында мәгълүмат бирсә, икенче яктан, әлеге берәмлекләрдә халыкның фәнгә, укымышлы кешеләргә карата булган чиксез хөрмәт-ихтирамы да чагылыш таба.

Голяма'э фәлсәфи сүзтезмәсе дә «фәлсәфә галимнәре» төшенчәсен белдерүдә катнаша: *Бәгъдә падишаһ голяма'э фәлсәфине, вә мөнәҗҗимләрне вә кяһинләрне җәмг әйләде вә әйтде, бәнем мәгъһүд дөшеме ничек тәвил идәрсезләр* [5: 17].

XVII–XVIII гасыр язма истәлекләрендә галим, укымышлы кешеләр югары бәяләнеп кенә калмый, алар күпләргә остаз-укытучы буларак кабул ителә. Мәсәлән, Мәүлә Колый һәм «Тәварихе Болгария» авторы اوستز – *остаз* лексемасына «укытучы, фәнгә, һөнәргә өйрәтүче» төшенчәсе белән бергә үзендә остазга карата булган олы хөрмәт, ихтирам, остаз каршында баш ию кебек хис-тойгыларны да туплап бирә: *Рахман изем остаз капугын ачмыш иркән* [3: 489]. *Остазымдин җөда булып калдым, дуслар* [3: 489]. *Остазымыз галләмәи Тәфтазани тарих Һиҗрәтнең сигез йөз егерме ел иде дөньяйә килде* [5: 48].

Белемле, укымышлы кешеләр турында мәгълүмат биргәндә, конкрет мәгънәле طالب – *талиб,* درستش – *дәресдәш* сүзләренә дә тукталу урынлы булыр. Талиб сүзе «укучы, шәкерт, мәдрәсәдә белем алучы» төшенчәләрен белдерә: *Бонлар барчалары Болгара варыб хәзрәте Зөбәер бине Җәгъдәнең талибларыдыр, разыйаллаһу ганһүм әҗмәгыйн* [5: 34]. Бу җәһәттән, شكرت – аңа *шәкерт* сүзе синоним булып тора: *Шәкертләр тулып торган айга яңлыйг* [3: 496]. Ә درستش – *дәресдәш* дигәндә, исә бер сыйныфта, бер уку йортында бергә укучы, белем алучы күз алдында тотылган: *Сәгъдеддин Тәфтазани хәзрәтләрендә бергә дәресдәш улыб, алты ел бергә тордык, диде* [5: 37]

Белем – кешене шәхес буларак үстерә, рухи биеклеккә күтәрә торган сыйфатларның берсе. Югарыда китерелгән фактик материалдан чыгып, шундый нәтиҗә ясарга мөмкин: укымышлылык, галимлек белән бәйле атамалар XVII– XVIII гасыр язма истәлекләрендә шактый зур синонимик рәтне тәшкил итә: *остаз, галим, галләмә/голлямә/голлямә/голәма/голәмма, галим-голяма, голямадан улгучылар, әгъләм, дана, фозала, данишмәд* һ.б. Аларның актив кулланылуы төрки-татар халкында белемле, укымышлы, галим кешеләрнең борын-борыннан югары бәяләнүен, мәгърифәтлелеккә, белемгә зур омтылыш булуын тагын бер кат раслый.

ӘДӘБИЯТ

1. Дәфтәре Чыңгызнамә // Мирастан биш сәхифә: XVII–XIX гасырлар әдәби-тарихи ядкярләре. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2011. – Б. 37–96.

2. Мәүлә Колый поэмалары / төз. Р.Ф. Мәрданов. – Казан: Милли китап, 2008. – 88 б.

3. Мәүлә Колый шигырьләре // Борынгы татар әдәбияты. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1963. – Б. 487–503.
4. Мәҗмүгъ әл-хикәят // Борынгы татар әдәбияты. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1963. – Б. 503–522.
5. Мөслими Тәварихы Болгария / басмага әзерләүче С. Гыйләҗетдинов. – Казан: Иман, 1999. – 100 б.

ПРИМЕНЕНИЕ НОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТРАЕКТОРИЙ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Р. Х. Волкова, А. Т. Мухамадиева
МБОУ «Средняя общеобразовательная школа № 25 им.70-летия нефти Татарстана», Россия
muchamadieva75@mail.ru

APPLICATION OF NEW EDUCATIONAL TRAJECTORIES IN RUSSIAN LANGUAGE AND LITERATURE LESSONS

R. H. Volkova, A. T. Mukhamadieva
Municipal budgetary educational institution «Secondary school No.25 im. 70th Anniversary of Tatarstan Oil», Russia
muchamadieva75@mail.ru

В статье предоставлена информация о различных технологиях, используемых на уроках русского языка и литературы. На современном этапе развития общества перед школой стоит задача всестороннего развития личности ученика, обладающей необходимым набором знаний, умений и качеств, позволяющих ему уверенно чувствовать себя в самостоятельной жизни. Поэтому учителям необходимо овладевать педагогическими технологиями, с помощью которых можно реализовать новые требования.
Ключевые слова: использование в обучении, с развитием у школьников умений и навыков, самостоятельности и саморазвития, педагогические технологии, познавательной активности учащихся, достижения успеха, каждым учеником.

The report provides information about various technologies used in Russian language and literature lessons. At the present stage of development of society, the school faces the task of comprehensive development of the student’s personality, which has the necessary set of knowledge, skills and qualities that allow him to feel confident in independent life. Therefore, teachers need to master pedagogical technologies with which to implement new requirements.
Key words: use in teaching, with the development of students’ skills, independence and self-development, pedagogical technologies, cognitive activity of students, achievement of success, by each student.

Стремительно развивающиеся изменения в обществе и экономике требуют сегодня от человека умения быстро адаптироваться к новым условиям, находить оптимальные решения сложных вопросов, проявляя гибкость и творчество, не теряться в ситуации неопределенности, уметь налаживать эффективные коммуникации с разными людьми и при этом оставаться нравственным. В докладе международной комиссии по образованию для XXI века

под председательством Жака Делора «Образование: скрытое сокровище», сформулировано «4 столпа, на которых основывается образование: научиться познавать, научиться делать, научиться жить вместе, научиться быть» (Ж. Делор).

Таким образом, на современном этапе развития общества перед школой стоит задача всестороннего развития личности ученика, обладающей необходимым набором знаний, умений и качеств, позволяющих ему уверенно чувствовать себя в самостоятельной жизни.

Поэтому учителям необходимо овладевать педагогическими технологиями, с помощью которых можно реализовать новые требования.

Траектория – это совокупность приемов, применяемых в каком-либо деле, мастерстве, искусстве.

Педагогическая траектория есть продуманная во всех деталях модель совместной учебной и педагогической деятельности по проектированию, организации и проведению учебного процесса с безусловным обеспечением комфортных условий для учащихся и учителя.

В настоящее время все более актуальным в образовательном процессе становится использование в обучении приемов и методов, которые формируют умения самостоятельно добывать новые знания, собирать необходимую информацию, выдвигать гипотезы, делать выводы и умозаключения.

1. Траектории личностно-ориентированного развивающего обучения

Одним из основных средств повышения качества образования является освоение траектории личностно-ориентированного развивающего обучения.

По словам Б. Ц. Бадмаева: «Учитель не только дает знания по своему предмету, он не только и не просто «учитель – предметник», а Учитель с большой буквы – воспитатель, готовящий в течение школьных лет и подготовивший к выпуску из школы Гражданина». Его отношения с детьми должны строиться на основе личностного, а не формально-делового подхода.

Реализуя в педагогической деятельности рефлексивно – адаптационную и деятельностно – творческую функции образования, совершенно по-иному организую процесс обучения и воспитания детей по сравнению с традиционной системой.

Свою работу можно выстраивать следующим образом:

– выявлять уровень учебных возможностей учащихся по предмету;

– дальнейшую работу планировать с учетом индивидуальных особенностей.

Критериями эффективности личностно-ориентированного урока являются следующие факторы:

1) Сообщение в начале урока не только темы, но и порядка организации учебной деятельности (наличие плана). План помогает четко, ясно и логично излагать содержание материала. Ученик на каждом этапе урока активен, вовлечен в реальные взаимодействия, осознанно относится к материалу урока.

2) Создание положительного эмоционального настроя на работу у всех ребят в ходе урока. Серьезное внимание уделено развитию мотивационной сферы, образовательный процесс обогащен позитивными эмоциями.

3) Использование субъектного опыта учеников. Актуализация субъектного опыта учащихся способствует установлению связей прошлого опыта и нового знания.

1.1 Траектоия уровневой дифференциации

Учет индивидуальных особенностей учеников позволяет составлять задания таким образом, чтобы способствовать реализации возможностей каждого ребенка в рамках личностно-ориентированного обучения.

Дифференцированный подход к обучению приносит положительные результаты:

– уменьшается нагрузка на детей, которым иногда физически трудно учиться в рамках школьной программы;

– решается проблема неуспеваемости, потому что каждый учится так, как может, в классе улучшается психологический климат;

– становится реальностью усвоение каждым общеобразовательного минимума.

Примеры некоторых заданий для разных групп учащихся.

Тема: «Имя числительное» 6 класс

1 группа

1. Определите, к какой части речи относятся слова: двойной, тройка, шестой, удвоить, четырехэтажный, пятеро, восьмой, десятичная (дробь), три, две седьмых.

2 группа

2. Напишите слово в указанных падежах: 15, 55, 674, 980, 840 (в Р.П., Тв.п.).

3 группа

3. Запишите словами примеры с десятичными дробями. Составьте словосочетания, используя количественные и порядковые числительные в П.п.: 1930 (год), 200 (центнеров), 645 (граммов), 76 (груш).

Дифференцированный подход позволяет в условиях классно-урочной системы реализовывать творческие возможности всех учащихся. На наш взгляд, работа с сильными учениками должна идти не по пути увеличения объема заданий, а за счет разнообразия заданий. Например:

– составление обобщающих таблиц для работы на уроке;

– сочинение лингвистических сказок-миниатюр;

– проверка индивидуальных заданий, выполняемых учащимися, которые имеют более низкий уровень подготовки;

– выполнение обязанностей консультанта при групповой работе.

Практика показала, что, как правило, познакомившись с готовыми алгоритмами, сильные ученики сами успешно занимаются их составлением.

1.2 Проблемное обучение

Активизируя познавательную деятельность учащихся, повышая грамотность, создаем на уроке чувство новизны, удивления, которое должно стать источником желания самостоятельно работать, решать поставленную задачу, ответить на необычный вопрос этому, в наибольшей степени способствуют разнообразные проблемные ситуации на уроке.

Траектория проблемного обучения – форма организации учебно-воспитательного процесса с помощью проблемных задач и проблемных ситуаций, которые придают обучению поисковый, исследовательский и интерактивный характер.

Одним из эффективных средств, способствующих познавательной мотивации, а также формированию универсальных учебных действий является создание проблемных ситуаций на уроке.

Развивает умение воспринимать информацию, способность к рефлексии и прием «Знаю – хочу узнать – узнал – научился». Этап «Знаю» предполагает работу в паре: что я знаю о теме урока; «Хочу узнать» – формулирование цели; «Узнал» – соотношение старой и новой

Данную технологию чаще всего используем при объяснении новой темы. Постановка проблемы – это этап формулирования темы или вопроса для исследования. Специфика нашего предмета заключается в том, что в художественном произведении всегда уже есть проблема, поставленная автором. И задача учителя – уловить те «сигналы», которые автор и его произведение посылает учителю. На практике одной из важнейших задач учителя является системная подготовительная работа по формированию навыков самостоятельной работы, анализу, синтезу информации, выработке приемов и достижению обратной связи. Большое значение в вопросах активизации имеет формулирование темы. Из опыта знаем, что проблемное и броское название устраняет однообразие стиля урока, повышает интерес учащихся («Победа или поражение Герасима?», «Зачем и почему Обломов лежит на диване?», «После бала» – это рассказ о жестокости или о любви?»).

Результат такой работы – повышение мотивации, углубление уровня понимания, формирование учебно-познавательной и информационной компетентности.

2. Образовательные траектории деятельностного типа

Федеральный государственный образовательный стандарт второго поколения строится на системно – деятельностном подходе, поэтому в настоящее время все более актуальным в образовательном процессе становится использование в обучении приемов и методов, которые формируют умения самостоятельно добывать новые знания, собирать необходимую информацию, выдвигать гипотезы, делать выводы и умозаключения, что позволяет школьнику стать полноценной социальной личностью, стремящейся реализовать свои возможности, способной делать осознанный и ответственный выбор.

2.1 Педагогические мастерские

Мастерская – необычная форма проведения урока – получила развитие в практике французских педагогов, представителей группы нового образования (П. Ланжевен, Анри Валлон, Жан Пиаже и др.). Сущность рассматриваемой технологии заключается в том, что в атмосфере уникальным образом организованного учебного процесса ученики сами добывают и осмысливают знания по предмету.

При традиционной организации процесса обучения источником знания всегда является только учитель. В мастерской создаются условия для самостоятельного выдвижения учащимися идеи, дальнейшее развитие которой происходит как в индивидуальной, так и в групповой и коллективной работе.

2.2 Здоровьесберегающие технологии

Русский язык и литература – серьезные и сложные предметы. На этих уроках учащимся приходится много писать, а потому учитель-словесник должен уделять особое внимание здоровьесберегающим технологиям.

Большое значение имеет организация урока, поэтому строим урок в соответствии с динамикой внимания учащихся, учитывая время для каждого задания, чередуя виды работ. Так, например, во время объяснительного диктанта не только объясняем орфограммы, пунктограммы, но и проводим морфемный, фонетический, лексический разборы.

Во избежание усталости учащихся чередуем виды работ: самостоятельная работа, работа с учебником (устно и письменно), творческие задания. Они способствуют развитию мыслительных операций памяти и одновременно отдыху ребят.

2.3 ИКТ

Использование информационных траекторий является одной из актуальных проблем современной методики преподавания филологических дисциплин. Считаем применение данных технологий необходимым на уроках русского языка, литературы и мотивируем это тем, что они способствуют совершенствованию практических умений и навыков, позволяют эффективно организовать самостоятельную работу и индивидуализировать процесс обучения, повышают интерес к урокам русского языка и литературы.

Эти траектории можно использовать для всех типов уроков:

– изучение новых знаний и формирование новых умений;

– практического применения знаний, умений;

– обобщения и систематизации изученного;

– контроля и коррекции знаний, умений;

– комбинированные (смешанные).

На всех этапах уроков русского языка и литературы можно использовать такой инструмент исследования (в качестве источника дополнительной информации по предмету, способа самоорганизации труда и самообразования, возможности реализации личностно-ориентированного подхода в образовании), как презентации, тесты.

На уроках русского языка и литературы широко применяем компьютерные программы, разного вида презентации с использованием мультимедийного проектора.

Применение ИКТ на уроках дает следующее:

– развитие умения учиться самостоятельно;

– развитие творческого потенциала личности;

– ликвидация пробелов в знаниях и оказание помощи слабоуспевающим ученикам.

2.4 Технологическая карта как способ проектирования урока, реализующего системно-деятельностный подход.

Технологическая карта – это новый вид методической продукции, обеспечивающей эффективное и качественное преподавание учебных курсов в школе и возможность достижения планируемых результатов освоения основных образовательных программ на ступени начального образования в соответствии с ФГОС второго поколения.

Обучение с использованием технологической карты позволяет организовать эффективный учебный процесс, обеспечить реализацию предметных, метапредметных и личностных умений (универсальных учебных действий). С помощью технологической карты можно провести не только системный, но и аспектный анализ урока (прослеживая карту по вертикали). Например:

– реализацию учителем целей урока;

– использование развивающих методов, способов активизации познавательной деятельности обучающихся;

– осуществление оценивания и контроля.

3. Текстоориентированный подход в обучении

Наряду с деятельностным подходом в преподавании русского языка и литературы одним из основных стал текстоориентированный подход. Это обусловлено, в первую очередь, целями современного образования.

На первый план в качестве важнейших целей обучения выдвигается формирование умений и навыков речевого общения, или коммуникации.

1) текст должен быть интересным;

2) текст должен соответствовать возрастным особенностям школьника;

3) текст должен способствовать духовному развитию ученика;

4) текст должен быть актуальным для решения учебной задачи.

Этапы работы над текстом на уроке русского языка.

1) Знакомство с текстом (в зависимости от возрастных особенностей обучающихся и уровня подготовки класса: самостоятельное чтение, прослушивание чтения учителем или заранее подготовленным учащимся, инсценировка).

2) Учебный диалог, в ходе которого учитель, опираясь на имеющийся личный опыт обучающихся, подводит их к пониманию смысла прочитанного, определения проблем, поставленных автором, его позиции и основной идеи и усвоению новых знаний, формулированию правил, выводов.

3) Лингвистический анализ с текстом (выполнение системы заданий, направленных на развитие орфографических, пунктуационных и коммуникативных навыков обучающихся).

4) Продуцирование обучающимися собственного текста (устного или письменного).

Сегодня нет такого преподавателя, который не мечтал бы о том, чтобы его общение с учащимися было бы увлекательным, интересным, эмоциональным, а главное — тем ценным приобретением, которое бы ученики смогли преобразовать в собственное мировосприятие и мироощущение. Использование современных траекторий на уроках русского языка и литературы помогает научить школьников чувствовать слово и думать над ним, искать в нем истинный смысл, восхищаться всей «громадой» русского языка, выражать себя в творчестве. А также формирует личность школьника, помогает воспитать образованных, нравственных людей, которые способны к сотрудничеству, отличаются мобильностью, динамизмом, конструктивностью.

Однако следует особое внимание уделить внимание тому, что при использовании современных образовательных технологий, безусловно, должно присутствовать чувство меры. Не перегрузить, не нагромождать, не навредить, – этот постулат неоспорим. Целенаправленное формирование ключевых компетенций у учащихся возможно только при системном подходе к проблеме.

ЛИТЕРАТУРА

1. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. – М.: Народное образование, 2004.

2. Никишина И. В. Инновационные педагогические технологии и организация учебно-воспитательного и методического процессов в школе. Волгоград: Изд-во «Учитель», 2008.

3. Тимонина В. Ю. Диалог о роли компьютера в преподавании русского языка / В.Ю.Тимонина, Л.А.Тростенцова // Русский язык в школе. – 2006. — № 4. – С. 14.

4. Асмолов А. Г. Системно-деятельностный подход в разработке стандартов нового поколения // Педагогика . – 2009 – № 4. – С. 18–22.

5. Шубина Т. И. Деятельностный метод в школе. http://festival.1september.ru/articles/527236/

6. Степанов Е. Н. Личностно-ориентированный подход в работе педагога: разработка и использование [текст] / Е. Н. Степанов – М.: ТЦ Сфера, 2003. – 128с.

7. Якиманская И. С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе [текст] / И. С. Якиманская. М.: Сентябрь, 1996. – 96 с.

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Р. Н. Габдулвалиева, Г. Г. Гафарова

МБОУ «Гимназия 175» Советского района г. Казани Республики Татарстан, Россия
marselkom@mail.ru

FORMATION OF STUDENTS' COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE LESSONS OF THEIR NATIVE LANGUAGE AND LITERATURE

R. N. Gabdulvalieva, G. G. Gafarova

Municipal budgetary educational institution «Gymnasium 175»
Sovetsky district of Kazan, Russia
marselkom@mail.ru

Коммуникативная компетенция – это осведомленность школьников в особенностях функционирования родного языка в устной и письменной форме, реализуется в процессе решения следующих практических задач: формирования прочных орфографических и пунктуационных умений и навыков; овладения нормами родного литературного языка и обогащения словарного запаса и грамматического строя речи учащихся; обучения школьников умению связно излагать свои мысли в устной и письменной форме. В результате обучения родному языку учащиеся должны свободно пользоваться им во всех общественных сферах его применения.
Ключевые слова: компетенция, мотив, новые педагогические технологии, дидактические принципы, электронные источники.

Communicative competence is the awareness of schoolchildren in the peculiarities of the functioning of their native language in oral and written form, implemented in the process of solving the following practical tasks: the formation of strong spelling and punctuation skills; mastering the norms of their native literary language and enriching the vocabulary and grammatical structure of students' speech; teaching schoolchildren the ability to coherently express their thoughts orally and in writing.
As a result of teaching the native language, students should freely use it in all public spheres of its application.
Key words: competence, motive, new pedagogical technologies, didactic principles, electronic sources.

ТУГАН ТЕЛ ДӘРЕСЛӘРЕНДӘ УКУЧЫЛАРНЫҢ КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНЦИЯСЕН ФОРМАЛАШТЫРУ

Р. Н. Габделвәлиева, Г. Г. Гафарова

Татар теле һәм әдәбияты дәресләрендә укучыларның коммуникатив компетенциясен формалаштыру юллары күп галимнәрне җәлеп иткән актуаль проблемаларның берсе. Балада укуга, уку эшчәнлегенә ихтыяҗ, кызыксыну тудыручы эчке бер этәргеч булырга тиеш. Бу этәргеч «мотив» төшенчәсе белән билгеләнә. Мотив көчле булганда гына укучы активлык күрсәтә, ягъни уку эшчәнлегенә ихтыяҗ туа.

Татар теле һәм әдәбияты дәресләрендә укучыларның коммуникатив компетенциясен формалаштыру түбәндәге дидактик принципларга таянып эшләүне таләп итә: күрсәтмәлелек, аңлылык, активлык, үти алу һәм көч житү, фәннилек, яшь һәм шәхси үзенчәлекләрне исәпкә алу, эзлеклелек һәм системалылык, тормыш белән бәйлелек, ныклы үзләштерү.

Укучыларның коммуникатив компетенциясен формалаштыру юлларын хәл итүдә укытуның актив метод, форма һәм чаралары ярдәмгә килә. Методик әдәбиятта укучыларның коммуникатив компетенциясен формалаштыру юллары укыту барышында әһәмиятле урын алып тора.

Укучыларның коммуникатив компетенцияләрен формалаштыру процессында укучыларга белем әзер килеш бирелми, ә бәлки алар аны мөстәкыйль танып-белү вакытында ала, ягъни төп игътибар укучының мөстәкыйль танып-белү эшчәнлегенә юнәлтелә.

Коммуникатив компетенция формалаштыру юлларын дөрес оештырганда, ул укучыларның тел өйрәнүгә карата мөнәсәбәтләрен уңай якка үзгәртә, белемнәрнең аңлылыгына этәрә, мөстәкыйльлеккә өйрәтә, иҗади фикерләүне үстерә.

Укытуның эчтәлеген, укучылар эшчәнлеген оештыруның оптималь формаларын куллану, дөрес алымнар сайлау көткән нәтиҗәгә ирешүгә юнәлтелгән. Болар – аралашуга, җанлы сөйләмгә таянучы методик алымнар комплексы:

1) Беренче планга укучыларны сөйләшергә өйрәтү чыга, ә теоретик материал, белешмәләр сөйләм процессында, текстны анализлау нәтиҗәсендә чыгарыла.

2) Аралашуга өйрәтү фикер эшчәнлеген үстерү белән бергә үрелеп бара, чөнки фикер йөртү аралашуга ихтыяҗ тудыра.

3) Аралашуга мотивация тудыру ярдәмендә өйрәтү. Укытучы укучыларда танып белүгә омтылыш уятуны нигез итеп ала.

4) Сөйләм эшчәнлеге төрләренә бер-бер артлы түгел, ә параллель рәвештә өйрәтү: һәр дәрестә сөйләм эшчәнлегенең дүрт төре дә катнаша. Дәрес максатында күрсәтелгән сөйләм дозасы сөйләм эшчәнлегенең дүрт төре аша да үтеп чыга. Алар: тыңлап аңлау (аудирование); сөйләү (диалог, монолог); уку; язу.

Сөйләм телендә вербаль чаралардан тыш вербаль булмаган чаралар да кулланыла (күрсәтмәлелек, хәрәкәт, мимика, ишарә, пауза һ.б.)

Коммуникатив компетенцияне үстерү бурычын хәл иткәндә, шулай ук хезмәттәшлеккә нигезләнгән яңа технологияләр куллану бик отышлы дип уйлыйбыз. Бу технологияләр түбәндәге нәтиҗәләргә китерә:

– укучыларда туган телне өйрәнүгә кызыксыну уяту, аралашуга өйрәтү;

– туган тел һәм әдәбияты дәресләрендә укучыларның эшчәнлеген активлаштыру,

– укучыларны эзләнергә мәҗбүр итү.

– укучыларның фикерләү сәләтен үстерү, белемнәрне камилләштерергә этәрү, уйлау.

– эстетик тәрбия бирү.

Яңа педагогик технологияләргә түбәндәге технологияләр керә: информацион, шәхескә юнәлтелгән, коммуникатив, уен, проблемалы укыту, иҗади үсеш, критик фикерләүне үстерү, проект технологияләре һәм башкалар.

Заман мәктәбен информацион технологияләрдән башка күз алдына да китереп булмый. Боларга интерактив такта, төрле техник чаралар керә. Бу, әлбәттә, мәктәпнең мөмкинлекләреннән чыгып оештырыла. Алар нигезендә:

– укучыларның укуга кызыксынуы арта; дәрестә эш формалары төрләнә;

– тиз арада укучыларның белем һәм күнекмәләрен тикшереп алу мөмкинлеге туа;

– барлык укучыларның да эшчәнлеген контрольдә тоту; укучыларны эзләнергә мәҗбүр итә.

Электрон белем бирү чыганаклары уку-укыту системасының аерылгысыз бер тармагы. Болар: Электрон китапханә, Татар иле, «Татар телле заман» сериясе, «Ана теле» онлайн мәктәбе, «Татармультфильм» берләшмәсе, укытучыларның шәхси сайтлары һ б.

Шулай ук, Май-тест, kahot программасын куллану да нәтиҗәле алым. Монда укучыларның белемнәрен тест формасында тикшерү каралган. Тестлар тел белеменең нинди дә булса бүлеген яисә сөйләм эшчәнлеген тикшерү максатыннан булырга мөмкин.

Коммуникатив технология, ягъни аралашуга өйрәтү технологиясен куллану шулай ук отышлы дип уйлыйбыз. Күнегүләр системасы аралашуга корылган. «Пресс» методы әдәбият дәресләрендә иң уңышлы методларның берсе дип саныйбыз. Әсәрне укыганнан соң кулланыла. Бу метод 4 этаптан тора: Ә. Еникиның «Матурлык» хикәясе нигезендә карап китик.

1. Үз фикереңне әйт. Мин хикәядәге төп геройның әнисен матур дип уйлыйм.

2. Фикереңне дәлилләЧөнки Бәдредтин үзенең әнисен бик ярата хөрмәт итә.

3. Фикереңне расла. Мәсәлән, әнисенең йөзе бик ямьсез булса да, ул аңа сокланып карый, шәкертләргә чәй ясарга әнисен чакыра, иптәшләреннән уңайсызланмый, әнисен күрсәтергә оялмый.

4. Гомумиләштерү, нәтиҗә. Димәк, кешедә тышкы матурлык кына түгел, эчке матурлык та бар дигән нәтиҗәгә килә алабыз. Бу алым укучыларның иҗади фикерләү сәләтен үстереп, сөйләмгә этәрә.

Ачкыч сүзләр алымын татар теле һәм әдәбият дәресләрендә дә яратып кулланабыз. Бу алымны парларда, төркемнәрдә, индивидуаль эшләр өчен тәкъдим итәбез. Мәсәлән, татар әдәбияты дәресләрендә әдәби әсәрне өйрәнгән вакытта тактага тексттан алып 4–5 ачкыч сүз язабыз. Бу ачкыч сүзләр алга таба әсәрнең эчтәлеген өйрәнүгә зур этәргеч бирә.Укучыларның күзаллауларына нигезләнеп, бу ачкыч сүзләр төрле юллар белән табыла. Ачкыч сүзләрне тапканда уен технологиясенең квест алымын кулланабыз. Квест алымы ул – инглиз теленнән тәрҗемә иткәндә, маҗаралы уен, эзләнү, биремнәрне үтәүне аңлата. Ә биремнәрне төрлечә бирәбез. Мәсәлән: дүрт рәсемнән бер сүз табу, ребус чишү, төшеп калган, яки артык сүзне билгеләү, хәрефләр җыелмасыннан сүзне табу һ.б. Бу алым укучыларны кызыксындырырга, белемнәрне камилләштерергә, эзләнергә этәрә, уйлау, фикерләү сәләтен үстерергә ярдәм итә.

Алга таба бу тапкан ачкыч сүзләргә фаразлау (гепотеза) алымын кулланабыз. Фаразлау алымы ул – булачак вакыйгага, мөнәсәбәткә башкалардан алда үз фаразларыңны белдерерү, күрсәтү, татар телен өйрәнүгә кызыксыну уяту. Укучыларга шушы сүзләрне кулланып хикәянең эчтәлеген күзаллап үз фаразларын язарга кушабыз. Аннан соң укучылар белән чыганак текст һәм үз фаразларын чагыштырабыз. Фаразлар өйрәнеләчәк әсәрнең эчтәлеге белән туры килергә дә, туры килмәскә дә мөмкин. Бу метод теләсә нинди мәгълүматка игътибарлы карарга, вакыйгаларның үсешен фаразларга өйрәтә, иҗади күзаллауны үстерә, укуны дәвам иттерергә этәргеч булган интриганы саклый (алга таба нәрсә булыр, минем фаразларым акланырмы һ.б.). сораулар нигезендә укучы кызыксына, уйлый, фикерли, эзләнә, иҗади фикерләү сәләтен үстерә, ахырдан нәтиҗә ясый.

Укучыларда коммуникатив компетенцияләр формалаштыруда безгә М. М. Шәкүрова, Л. М. Гыйниятуллина, О. Р. Хисамовлар авторлыгында эшләнгән «Туган тел (татар теле)» уку әсбабы да ярдәмгә килә.

2019–2020 уку елында без 1 нче сыйныфлар өчен нәшер ителгән яңа экспременталь дәреслек белән апробация үттек. Хәзер башлангыч сыйныфларда бу дәреслекләр белән эшлибез. Заманча төзелгән беренче сыйныф дәреслеге белән эшләү дәверендә без бу дәреслекнең коммуникатив технологияләргә нигезләнеп эшләнүенә игътибар иттек.

Укыту-методик комплекты татар телен туган тел буларак өйрәнә торган 1 сыйныф укучылары белән эшләүче укытучыларга тәкъдим ителә. УМК уку әсбабын, электрон дәреслекне, укучы өчен эш дәфтәрен, аудиоязмалар дискын һәм укытучылар өчен методик әсбапны үз эченә ала. Бу укытучылар өчен бик уңайлы. Электрон дәреслек тә, аудиодиск та укытучыга бик зур ярдәмлек булып тора. Уку әсбабы балаларның яшь үзенчәлекләрен исәпкә алып төзелгән. Бу дәреслекне кулга алуга, укучыларда кызыксыну уяна, чөнки ул бик матур рәсемнәр белән бизәлгән.

Урта (тулы) гомуми белем бирү оешмаларының башлангыч белем бирү этабында «Туган тел (татар теле)» предметы Федераль дәүләт белем бирү стандартларында күрсәтелгән гомуми белем бирү нәтиҗәләренә куелган таләпләргә туры китереп эшләнгән. УМК укучының коммуникатив компетенциясен формалаштыруга юнәлдерелгән. Балалар әдәбиятын, тарихын, фольклор әсәрләре аша өйрәтүгә зур игътибар бирелгән. Дәреслеккә кертелгән материаллар укучының тулы грамоталыгына ирешү, әйтмә һәм язма тел культурасын күтәрү һәм тел гыйлеменең морфология бүлеге буенча фәнни нигездә эзлекле белем күнекмәләре булдыруны күз алдында тотып эшләнгән. Моннан тыш укучыда дәреслектә китерелгән күнегүләр, мисаллар ана теленә мәхәббәт хисе тәрбияли, туган телебезнең матурлыгын тоярга өйрәтә. Коммуникатив компетенция формалаштыру юлларын дөрес оештырганда, ул укучыларның тел өйрәнүгә карата мөнәсәбәтләрен уңай якка үзгәртә, белемнәрнең аңлылыгына этәрә, мөстәкыйльлеккә өйрәтә, иҗади фикерләүне үстерә, матурлыкны танырга, кешеләрне аңларга өйрәтә.

Шулай итеп, коммуникатив компетенция формалаштыру юлларын дөрес оештырганда, ул укучыларның тел өйрәнүгә карата мөнәсәбәтләрен уңай якка үзгәртә, белемнәрнең аңлылыгына этәрә, мөстәкыйльлеккә өйрәтә, иҗади фикерләүне үстерә.

ИЗУЧЕНИЕ ЛИТЕРАТУРНОГО НАСЛЕДИЯ АМИРХАНА ЕНИКИ В ВУЗЕ

Г. Р. Гайнуллина

Казанский (Приволжский) федеральный университет
gulfiarasilevna@mail.ru

STUDYING THE LITERARY HERITAGE OF AMIRKHAN ENIKI AT THE UNIVERSITY

G. R. Gainullina

Kazan (Volga Region) Federal University
gulfiarasilevna@mail.ru

Вопрос изучения литературного наследия Амирхана Еники в высшей школе не становилась предметом научно-методических работ. Ранее в трудах методистов затрагивалась тема изучения литературного наследия Амирхана Еники в средней

школе. Важно проследить изучение студентами филологических факультетов классиков татарской литературы.
Ключевые слова: литературное наследие, Амирхан Еники, проза, миф.

The issue of studying the literary heritage of Amirkhan Eniki in high school did not become the subject of scientific and methodological works. Earlier in the works of methodologists, the topic of studying the literary heritage of Amirkhan Yeniki in high school was touched upon. It is important to trace the study of classics of Tatar literature by students of the philological faculty.
Key words: literary heritage, amirkhan eniki, prose, myth.

ЮГАРЫ УКУ ЙОРТЫНДА ӘМИРХАН ЕНИКИНЕҢ ӘДӘБИ МИРАСЫН ӨЙРӘНҮ

Г. Р. Гайнуллина

Татар прозасының Бөек Ватан сугышы чоры (1941–1945) һәм милли нигезләргә кайту дәверен, хәзерге прозаны XX йөз башы татар прозасы белән бер үремтәдә өйрәтү Әмирхан Еникинең (1909–2000) әдәби мирасын аерым игътибарга алып тәкъдим итү аша барыла. Чөнки «татар әдәбиятындагы үзгәрешләрнең тамырлары сугыш чорына китә һәм аларны Ә. Еники прозасы башлап җибәрә» [1: 186].

XX йөз башы татар прозасында барлыкка килгән аерым жанрлар XX гасырның икенче яртысы, хәзерге проза үсешендәге үзенчәлекләрнең алшарты, нигезе булып тора. Шундый жанрларның берсе – татар прозасында XX йөз башында ук калыплашкан, үсеш кичергән нәсер жанры. «Ә. Еники татар әдәбиятын жанрлык хасиятләре ягыннан үзгәртү юлларын да эзли, шуның бер сукмагын синтетик характерлы нәсер жанрында таба» [1: 190]. Әдәбият галиме Д. Заһидуллина карашынча, нәсер – XX йөз башы татар модернистик прозасында иң төп жанрларның берсе: «Мәхәббәт темасына язылган әсәрләрдә лирик башлангыч, эмоциональ-интонацион тәэсирлелек көчле. Еш кына ритмы сөйләм, кабатлаулар, күпнокталар белән белдерелгән, әйтелеп бетмичә өзелгән фикер, хисләрнең бер чиктән икенчесенә ташлануы күзәтелә. Шуңа күрә әсәрләрнең күпчелеге нәсер жанрында» [2: 156].

Классик һәм архаик мифларга игътибар үскән XX гасыр татар сәнгатендә, әдәбиятында – «сүз орнаменты» актуальләшкән чорда орнаменталь стильгә йөз тоту аңлашыла. Ләкин «XX йөз башы татар әдәбиятында нәсер жанрының формалашуы орнаменталь стиль барлыкка килүне соңарта» [1: 186].

Әйтергә кирәк, Ә. Еники татар прозасына сугыш чорында XX йөз башыннан нәсер жанры традицияләрен генә түгел, фәлсәфи проза алымнарын да кайтара. «...Фәлсәфи әсәрләрдә тәкъдим ителгән дөнья сурәте чынбарлыкның яшәеш бөтенлегендәге бер кисәк буларак моделен төзи, автор фикерен зур гомумиләштерүләргә китерә» [2: 118].

«Кем җырлады?» (1956) хикәясе белән Ә. Еники татар прозасында яңа сукмак барлый: фәлсәфи проблематиканы әсәр үзәгенә куя [4]. Хикәя сугыштан соңгы татар прозасының үзгә юлга кереп китүен күрсәтә. Фәлсәфи жанрдагы кече күләмле әсәрдә төп кыйммәт итеп куелган мәхәббәт яшәү/үлем бинар оппозициясендә тәкъдир ителә. Әйтергә кирәк, XX йөз башы татар фәлсәфи прозасында «яшәү/үлем бинар оппозициясендә мәхәббәтне төп кыйммәт итеп күтәргән» [2: 120] әсәрләр шактый. Мисалга Ә. Тангатаров хикәяләрен китерү дә җитә.

Милли нигезләргә кайту дәвере прозасында Ә. Еникинең хикәя-повестьларында кешенең рухи дөньясын, тарихи яки иҗтимагый сәбәпләргә бәйләмичә, фәлсәфи кыйммәт дип бәяләү өстенлек итә. Автор хикәяләүчесе аша татар укучысы белән яшәү мәгънәсе турында сөйләшә. Әдипнең «Әйтелмәгән васыять» хикәясе (1965) шундыйлардан.

1960–1970 еллар татар прозасында милли яшәеш фәлсәфәсен тәкъдим итү берничә юнәлештә бара. Беренче – яшәп килүче идеология шартларында системаның нигезен билгеләгән якларны ачуны күздә тоткан тәнкыйди юнәлеш 1955–1957 елларда Ә. Еникинең «Саз чәчәге», 1962 елда Ә. Еникинең «Рәшә» повестьлары язылу белән калыплаша. Әдипләр иҗтимагый проблемаларны алга куеп, татар кешесенең милли йөзе турында уйланалар. Психологизм алымнары, символлар бирелеше ярдәмендә автор тавышы тагын да ачыграк яңгыраган бу әсәрләрдә укучы күңеленә курку хисе кешедәге иң матур тойгыларны җимерә алучы, аны түбән тойгыларга таба боручы көч, дигән хакыйкать урнаштырыла [1: 174].

Ә. Еники кешенең җәмгыятьтәге урыны, әйләнә-тирәдәгеләргә мөнәсәбәте, шулай ук тормыш хәрәкәтенең кагыйдәләре турында уйланырга ярата. Геройны алга әйдәүче яки рухи упкынга өстерәүче эчке процесслар нидән гыйбарәт, нәрсә аны шул сукмактан атларга мәҗбүр итә – язучы әнә шуларның эчке механизмын һәм сәбәпләрен аңларга тырыша. Шул уңайдан, 1955 елда «Саз чәчәге» дигән повестьны иҗат итә. Ә. Еники бу әсәрендә миили яшәеш тәртибен, җаен юкка чыгара баручы идеологияне тәнкыйтьли. 1962 елда Әмирхан Еники җәмгыятьне рухи төшенкелеккә китергән кайбер күренешләрне әдәби яктан яктырткан «Рәшә» повестен иҗат итә.

XX гасырның 70–80 нче елларында Ә. Еники милли яшәеш фәлсәфәсен үз асылыңны табу, буыннарга тапшыра алу турындагы эчтәлек аша да сөйләп бирә. «Гөләндәм туташ хатирәсе» (1975) романтик повестенда «тарихи материал психологик эчтәлекле мәхәббәт турында сөйләүдә эретелә» [1: 202]. Әсәр эчтәлегенә субъектив образ – Гөләндәм исемле туташ алып керә, повесть хикәяләүченең мәхәббәт тарихын сөйләвенә корылган. Автор романтик алымнар ярдәмендә үкенечле мәхәббәт тарихын сөйләп чыга.

Шул рәвешле, XX йөзнең икенче яртысы татар прозасындагы үзгәрешләрне XX йөз башы һәм XXI йөз прозасы белән бәйләп аңлату барышында Әмирхан Еникинең әдәби мирасы тирән өйрәнелә. Классик әдибебезнең мирасын әдәби барыш картинасын өйрәткәндә тәфсилләп анализлау нәтиҗәсендә әдәбият галиме Д. Заһидуллинаның «XX йөзнең икенче яртысы прозасы – Әмирхан Еники дәвере» ул дигән карашы дәлилләнә [4: 15].

ӘДӘБИЯТ

1. Заһидуллина Д. Ф. 1960–1980 еллар татар әдәбияты: яңарыш мәйданнары һәм авангард эзләнүләр. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2015. – 383 б.

2. Заһидуллина Д. Ф. Модернизм һәм XX йөз башы татар прозасы. – Казан: Татар.кит. нәшр., 2003. – 255 б.

3. Заһидуллина Д. Ф. Дөнья сурәте үзгәрү: XX йөз башы татар әдәбиятында фәлсәфи әсәрләр: Монография. – Казан: Мәгариф, 2006. – 191 б.

4. Заһидуллина Д. Ф. XX гасырның икенче яртысы татар әдәбиятын өйрәнү мәсьәләсе / Әмирхан Еники һәм XX йөз татар әдәбияты. – Казан: РИЦ «Школа», 2009. – Б. 13–18.

МОРАЛЬНО-НРАВСТВЕННОЕ И ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
(на примере романа Ф. Садриева «Утренний ветер»)

А. Ф. Ганиева

Институт языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова
Академии наук Республики Татарстан, Россия
aygulgani@mail.ru

MORAL AND AESTHETIC EDUCATION IN THE PROCESS OF STUDYING FICTION
(on the example of F. Sadriev's novel «Morning wind»)

A. F. Ganieva

Institute of Language, Literature and Art named after G. Ibragimov
of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Russia
aygulgani@mail.ru

Духовно-нравственное воспитание молодого поколения всегда являлось одной из важных задач литературы. В настоящее время, когда в обществе растут преступления, варварство и несправедливость, воспитание у подростков нравственных качеств и духовных ценностей стало еще актуальнее. Уроки литературы способствуют интеллектуальному и духовно-нравственному развитию личности. Задача учителя литературы – раскрыть традиционные ценности татарской духовной жизни, учить постигать ее, способствовать развитию духовной стойкости личности. Как фактический материал, роман Фоата Садриева «Таң җиле» («Утренний ветер») станет удачным вариантом для достижения поставленных целей. В статье роман анализируется и выделяется его художественное и общественное значение.
Ключевые слова: татарская литература, Фоат Садриев, проза, роман, герой.

Spiritual and moral education of the younger generation has always been one of the important tasks of literature. Nowadays, when crimes, barbarism and injustice are growing in society, the education of moral qualities and spiritual values in adolescents has become even more relevant. Literature lessons contribute to the intellectual and spiritual and moral development of the individual. The task of the literature teacher is to reveal the traditional values of the Tatar spiritual life, to teach to comprehend it, to promote the development of spiritual perseverance of the individual. As a factual material, Foat Sadriev's novel «Tan jile» («Morning Wind») will be a good option to achieve your goals. The article analyzes the novel and highlights its social significance.
Key words: Tatar literature, Foat Sadriev, prose, novel, hero.

ӘДӘБИ ӘСӘР ӨЙРӘНҮ ПРОЦЕССЫНДА ӘХЛАКЫЙ ҺӘМ ЭСТЕТИК ТӘРБИЯ БИРҮ
(Ф. Садриевның «Таң җиле» романы мисалында)

А. Ф. Ганиева

Яшь буынга рухи-әхлакый тәрбия бирү һәрвакытта да әһәмиятле бурычларның берсе булып тора. Җәмгыятьтә җинаять, вәхшилек һәм гаделсезлек артып барган хәзерге көндә исә үсмерләрне югары әхлаклы, рухи бай итеп тәрбияләү тагы да актуальләшә. Әдәбият дәресләре шәхесне интеллектуаль һәм рухи-әхлакый яктан үстерүгә ярдәм итә. Әдәбият укытучысының бурычы – татар рухи тормышының традицион кыйммәтләрен ачу, аны аңлар-

га, шәхеснең рухи ныклыгын үстерүгә ярдәм итү. Фактик материал буларак Фоат Садриевның «Таң җиле» романын алу куелган максатларга ирешү өчен уңышлы вариант булып тора.

Ф. Садриев иҗатында заман проблемаларын киң фәлсәфи планда яктыртуга омтылыш көчле. Фәлсәфилек халыкчанлыгы, һәркемне борчый торган мәсьәләләргә юнәлдерелүе, ил гаме белән үрелеп бирелүе ягыннан тормышчан һәм көнитешкә якын. Шуңа язучының әсәрләренә әдәбият белгечләре, тәнкыйтьчеләр генә түгел, киң катлам укучылар да битараф калмый: бәя-мөнәсәбәтләрен матбугат битләрендә чагылдыра киләләр. «Таң җиле» (1992) арада иң күп игътибарны җәлеп иткән роман булып чыга. 1993 ел дәвамында «Казан утлары» журналы әлеге әсәр белән бәйле «Безнең тормыш. Безнең әдәбият» дигән темага зур сөйләшү дә алып бара. Роман татар әдәби барышында югары бәя ала: «Чор әдәбиятының энҗе бөртеге булган әлеге роман сайланган теманың һәм күтәрелгән мәсьәләләрнең актуальлеге белән дә, әдәби эшләнеше һәм тәэсир көче буенча да, авторның образлар тудыру осталыгы ягыннан да аерым урын тота» [3: 11].

Әсәр үзәгендә гап-гади татар авылында гомер итүче Нуриасма исемле карчык тора. Язучы әлеге образга бәйле тормышны күп яктан колачларга омтыла. Анда кеше һәм җәмгыять, кеше һәм аның вөҗданы, авыл, табигать, милләт мәсьәләләре заман биеклегеннән бәяләнә.

Романның төенләнеше үлем вакыйгасына бәйле башланып китә. Авылның бер дигән ир-егете Рәмзи урманга утынга барган җирдә фаҗигале төстә һәлак була һәм язучы әлеге күренешкә бәйле әсәрне ялган һәм дөреслек, вөҗдан һәм намуссызлык каршылыкларына, яшәү мәгънәсе кебек мәңгелек фәлсәфи сорау-уйлануларга нигезли. Бөтен авыл Рәмзинең үлеменә турыдан-туры гаепле булучыларны ялган күрсәтмә биреп яклаганда, бары Нуриасма хакыйкатьне саклаучы бердәнбер кеше булып кала. Хикмәт исерек килеш руль артына утырган Гарифҗан, аңа күрсәтмә биргән колхоз рәисе Хөснуллинда гына түгел. Нуриасма авылдашлары арасыннан башланган шушы ялганның ил күләмендәге ялганга килеп тоташуын аңлый. Шулай итеп, Нуриасма дөреслеге власть һәм халык арасындагы ялганны ачып бирүче ачкычка әверелә.

Әсәрдә Нуриасманың тормыш юлын аның хәтерендә кабат яңартып, совет власте төзелгәннән алып 1990 еллар ахырына кадәрге ил тарихына бәя бирелә. Үзенең һәм үзе кебек миллионлаган халыкның власть тарафыннан алданып яшәвенен аңлау героиняны үкенечле хис-тойгыларга китерә. «Әле югарыдан ук килгән олы ялган – бөтен халыкны һәр минут, дистә еллар буе агулап килгән олы ялган бар бит» [4: 89]. Колхозга алдап кертү, коммунизм белән алдау, «чабата кашлар»ның тормышның яхшырасына халыкны өметләндереп яшәтүләр артта калсын да ди, дип фикер йөртә героиня, «Ә хәзер ни үзгәрде? Иң югары мөнбәрләрдән торып: «Азатлык алыгыз, һәр милләтне чәчәк аттырыйк», – дип һәр тумыш көн авызларыннан төкерек чәчтеләр, ә үзләре кораллы гаскәр, танклар белән шул сөйләгәннәренә каршы торалар. Ялганлаган саен кызарып та карамыйча тагын ни йөзең белән халык, ил каршына чыгарга мөмкин?! Моның өчен нинди вөҗдан, нинди намус кирәк?! Ник болай? Кайчанга кадәр? Халык ничек түзә? Нуриасмалар моны күпмедер аңлап та яшәделәр ләбаса! Әмма элекке ялганнарны аклап яңа ялганнар уйлап чыгарыла торды. Ә югарыдан төшкән һәр сүз изге иде, аңа ышанмыйча ярамый иде. Әз генә түзик, тиздән барысы да үзгәрәчәк, әйбәтләнәчәк дигәнгә кемнең җаны эремәсен соң?! Менә хәзер катлы-катлы пәрдәләрен астан да, өстән дә умыра башлагач, бу коточкыч хәлгә гаҗәпләнергә генә калды. Ә ялган үзе, аңа төртеп

күрсәтеп торуга карамастан, кимемәде, көчәйде генә. Ялганлаучылар тагын да хәйләкәррәк була бара» [4: 89–90]. Әгәр ялган бер гаилә, бер авыл кешеләре арасындагы мөнәсәбәтләрне боза икән, димәк, милләтләр арасын да бутый, илләрне тарката. Шулай итеп, героиняның ил һәм җәмгыять турындагы уйланулары автор карашлары белән кушыла.

Романда тормыш-яшәешнең төрле катламнары яктыртыла. Дөреслекне яшәү принцибы итеп алган Нуриасманы язучы ана-бала, ир-хатын, көндәше һәм авылдашлары белән мөнәсәбәттә ача. Язмышның нинди генә сынаулары килсә дә, ул һәркем өчен аклык-сафлык үрнәге булып кала. Нуриасма белән Сәгыйдулла, гаилә корган вакытта ук, намус пакьлеген изге канун итеп саклауны максат итеп куялар. Үзе аңлаган дөреслеккә омтылу һәм бернинди ташламаларсыз яшәве Нуриасманың үзенә генә түгел, аның гаиләсенә – балаларына да авырга килә. Язучы төрле тормыш вакыйгаларында героиняның гел туры юлдан баруын, кайчакта үз балаларына каты бәгырьле дә булуын сурәтли. Әлеге вакыйгалар фәлсәфи-психологик уйланулар белән үрелеп бара һәм укучыга яшәеш турында төрле яклап фикер йөртү мөмкинлеге бирә. Хакыйкатьнең үзе дә бертөрле генә булмыйча, кемнең хаклы, кемнең хаксыз икәнен аера алмаслык тормыш сынаулары чыгып тора. Авторның уңышы да шунда: Нуриасма сынауларны схематик образ сыман ансат кына узмый, ә икеләнү һәм күңел газаплары аша үтеп җиңүгә ирешә.

Нуриасманың дөньяга иҗтимагый-фәлсәфи карашы һәм яшәү рәвеше белән үз чорының типик вәкиле – советчыл аң сеңдерелгән татар карчыгын хәтерләтүен билгеләргә кирәк. Бу бигрәк тә аның каенсеңелесенең алыпсатарлыгына мөнәсәбәтендә ачык чагыла. Шулай ук Нуриасманың дингә карашы үзенчәлекле. Героиняда тупланган рухи-әхлакый кыйммәтләр дин белән уртаклыгы булмаган, кешенең үз мораль йөзенә бәйле гомумкешелек сыйфатлары итеп күрсәтелә.

Ф. Садриев яратып кулланган алымнарның берсе – чагыштыру. Күп очракта бу төп геройның антиподы аша башкарыла. Әсәр героена дөньяга карашы, холкы, яшәү рәвеше, зәвыгы белән капма-каршы сурәтләнгән сәнгати образ фонында автор күрсәтергә теләгән сыйфатлар тагы да ачыграк чагыла. «Таң җиле»ндә Нуриасманың антиподы итеп Мәскәү кодагые бирелә. Мөселман карчыклары янында алардан да уздырып намаз укыган Гыйльменур рус дуслары янында чукына, дуңгыз ите ашап, аракы эчеп утыра. Үзенең күңел дөньясы саф, кешеләргә карата да ихлас Нуриасма кодагыеның бу гамәлләренә өнсез кала. Иман мәсьәләсендәге икейөзлек әсәрдә гафу ителмәслек түбәнлек буларак бәяләнә: Нуриасма Гыйльменурны үләр алдыннан да кичерми.

Ф. Садриев бала тәрбияләүдә милли-табигый мохитнең әһәмиятен югары бәяли. Нуриасманың олы улы Фәрит белән килене Нәсимә Себердә яшәгәндә туганнан бирле сәламәтлеккә туймаган Маратны ничек кенә дәвалап карасалар да файдасы булмый. Аптырагач, табип киңәше белән баланы әниләренә кайтарып торырга булалар. Маратның әбисе белән таңнан торып кичкә кадәр хуҗалык эшләрендә кайнашуын, мал-туар, тавык-чебеш арасында йөрүен, яшьтәшләре белән агач башларына менеп уйнавын, су керергә йөрүләрен сурәтләп, язучы чын табигый яшәү бары авылда гына дигән фикеренә тугры кала: малай савыгу гына түгел, теле ачылып, өлкәннәргә тапкыр-тапкыр җаваплар да бирә башлый. Марат белән чагыштыру өчен әсәрдә шул ук Гыйльменурның оныгы Руслан китерелә. Чама белән Марат яшьләрендәге әлеге малайны әти-әниләре «дөрес» тәрбияләү максатыннан көндәлек катгый режимга көйләгәннәр, рәхәтләнеп уйнау, күңел ачу хокукларыннан, үзләренең иркә-назларыннан

мәхрүм иткәннәр. Мондый тәрбиянең нәтиҗәсе итеп язучы Русланның абыйсын китерә. Әбисе сүзләренә караганда, ул үскәндә акыллы гына бала булган, үсмер яшькә җиткәч, начар юлга кереп, өйгә кайтмый йөри башлаган. Шулай итеп, романда шәхес тәрбияләү мәсьәләсендә авыл һәм шәһәр мохитын бер-берсенә каршы кую һәм авылны өстенлекле итеп күрсәтү бар.

Гомумән, Ф. Садриев иҗатында авыл прозасы традицияләре дәвам иттерелә. «Таң җиле»ндә, сайланган тормыш ситуациясенә бәйләп, мәет күмү йолалары җентекләп сөйләп бирелә, кыз каршылау, туйга әзерлек күренешләре бәян ителә. Язучы табигатьне, кешеләрнең үзара мөгамәләләрен яратып сурәтли. Читтән кайткан һәр кешесен үз баласыдай якын күреп, ачык йөз белән каршылау (Гыйзденисаттинең Фәритләр белән исәнләшүе), кайтучыларның исә олысын-кечесен күчтәнәчләр белән сөендерүе (Үзбәкстаннан Сәлмән абзый алып кайткан калач тәме турындагы хатирә), күптән киткәннәрне хәтта балаларның да танып, хәтерләп торуы (Фәрит һәм кечкенә кызчык әңгәмәсе) авыл җирлегендә генә очрый торган матур гадәтләр буларак күрсәтелә. Бер-берсенә кереп хәл белешеп, шатлыгын да, михнәтен дә бергә күтәреп яшәгән авыл хатыннары Маһинур, Разия, Гыйздениса, Мосаллиялар турында язучы соклану катыш әрнү белән яза. Бөтен сәламәтлекләрен, гомерләрен колхоз эшенә багышлап та, тормыш авырлыгына зарланмыйча, булганына канәгать булып, кешеләргә яхшылык эшләүдән тәм табып яшәгән буын киткәч, алмашка кем калыр? Нуриасма уйлары аша романга татар авылы мохитенең үз йөзен югалта баруына борчылу-сызлану килеп керә.

Язучы тормыш, яшәү һәм үлем турындагы фәлсәфәне бер ноктага җыя: ике туйга әзерлек берьюлы бара. Ике хатын-кыз – ике юл башында: Нуриасма үлгәннән соңгы истәлекләре итеп кемгә камзул, кемгә яулык, кемгә намазлык бирәсен әйтеп калдыра, Зөбәрҗәт килен бүләге өләшә. Гаять тетрәндергеч мизгелләр булса да, бу гайре табигый хәл кебек кабул ителми. Моның сәбәбе – Нуриасманың үлемне тыныч күңел белән каршы алуында. Хәл белергә кергән Гыйзденисатти тынычландыргыч салмак тавышы белән Аллаһ биргән гомер, һәркемнең шуны үтүе, кыскамы ул, озынмы – тәмен, кадерен белеп яшәү кирәге турында сөйли. «Үлем турында сөйләсә дә, Гыйзденисаны тыңлавы рәхәт иде. Аның сөйләвендә чишмәнең мәңгелек челтерәве төсле тынычландыргыч моң, бернинди бизәкләргә төрелмәгән гадилек, сафлык, ачыклык бар иде... Тормыш белән үлем, төш белән өн аның өчен үзара тыгыз бәйләнештә торучы, күп очракта хәтта аерылгысыз әйберләр, яшәешнең ниндидер бер серле мизгелендә без белмәгән гайре көчләр тәэсирендә бер-берсенә әвереләләр иде» [4: 145]. Шулай итеп, әсәрдә үлем – юкка чыгу, бетү булып түгел, ә тормышның башкаларда дәвам итүе кебек бирелә.

Роман символик детальләргә гаять бай. Язучы күбрәк кояш, таң, җил, нур, аклык символларына игътибар бирә. Нурлы, якты, балкучы, югары, бөек мәгънәләрен белдергән Нуриасма исеме дә очраклы сайланмаган. Ф. Садриевның мәртәбәле, хөрмәтле, алдагы буыннарга да үрнәк булып торырлык гомер юлы үтүче героинясын, Ф. Бәширов әйткәнчә, символ дәрәҗәсенә җиткерә. «Романның икенче өлешендә Нуриасма конкрет персонаж булудан битәр, гореф-гадәтләрне буыннардан-буыннарга тапшырыла килә торган яшәү кануннарын, халыкның акылын, тәҗрибәсен үзендә туплаган символ-образ булып күзаллана. Ул образда татар халкының гамәл-хыяллары да, язучының милләт язмышы турындагы уйланулары да гәүдәләнеш алган» [1: 21].

Образ-символлар турында сөйләгәндә, укучы игътибарын берничә кат җәлеп иттергән кызыклы деталь турында да әйтеп китәргә кирәк. Ул – Марат киеп йөргән тузып беткән иске чалбар. Нәсимә аны берничә тапкыр ташларга

җыенса да, я Нуриасма, я Фәрит тотып кала. Әлеге чалбарның хикмәте соңыннан гына ачыклана: аны кечкенә чакта Фәрит үзе киеп йөргән икән. Ә аңа әнисе сугыштан киеп кайткан әтисенең гимнастеркасыннан теккән булган. Әсәрдә Сәгыйдулла – Фәрит – Марат чылбыры ир-ат символы буларак килгән чалбар аша күрсәтелә. Нуриасма шушы буыннар бәйләнешен тәэмин итүче, саклаучы хатын-кыз – ана архетибы буларак та алга баса.

Кеше күңелендә матурлыкны күрә һәм тоя белү сәләте тудыру, үстерү – Ф. Садриев иҗатының максаты. Гүзәллек орлыклары бала күңеленә кече яшьтән үк салынырга тиеш дип саный язучы. Ә матурлыкның чыганагын ул табигатьтә, аерым алганда, аның басу-кырларында, болыннарында күрә. «Таң җиле» романында баланы алып, гаилә белән кырга чыгу, арыш серкәсен очыру тавышларын тыңлау күренешләре сурәтләнә. Язучының эстетик дөнья пространствосында кыр, басу сакраль мәгънәгә ия матурлык идеалы булып тора. Хикмәт – аның кырны Кеше – Табигать – Хезмәт төшенчәләрен берләштерүче символ буларак кабул итүендә. Кыр кошы – сабан тургаеның да әсәрләрендә еш очравы шуның белән аңлатыла.

Ф. Садриев әсәрләренең теле, сүз белән сурәт ясау осталыгы турында аерым билгеләп үтү мөһим. «Тел-стильнең үтә дә нәфислеге, нәзакәтлеге, нечкәлеге; хис-кичереш дөньясының мәгърур музыкаль симфонияләрдәге шикелле бөек бер гармония һәм драматизм белән агышы; вакыты-вакыты белән югары романтиканың, ә кайчак иң-иң трагик аһәңнәр өскә калкып кеше рухиятенең гаять киң диапазонда һәм тирәнлектә-биеклектә чагылуы – болар барысы да бергә проза әсәрләренен шигърият белән якынайта, алар арасындагы чикне җуйдыр. <...> Ф. Садриев прозасының кайбер урыннары (бергәк тә геройларның эчке кичерешләрен биргәндә, яисә табигать күренешләрен тасвирлаганда, яки автор үзе хисләнеп лирик кичерешләргә кереп китсә) нәкъ менә шундый – зур күләмле әсәрдән аерып шигъри әсәр кебек кулланырлык дәрәҗәдә сәнгатьледер» [2: 92] дип яза Мансур Вәлиев.

Шулай итеп, «Таң җиле» романы күпкатламлы булуы, ягъни кешенең рухи дөньясын төрле яссылыкта (заман, хакыйкать, табигать, мәхәббәт, үлем һ.б.) карап, фәлсәфи гомумиләштерүләр ясый. Лирик аһәң, символик сурәтләр әсәрнең эмоциональ көчен куәтли. Сәнгати камиллек һәм мәгънәви бөтенлек романны татар әдәбиятының иң югары әсәрләре рәтенә куя.

ӘДӘБИЯТ

1. Бәширов Ф. Исә җилләр... // Фәрит Бәширов. Сөйлә, каләм! Әдәби уйланулар, тәнкыйть мәкаләләре, рецензияләр. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2001. – 21 б.
2. Вәли-Барҗылы М. Намуслы кешеләр // Мәйдан. – 2011. – № 3. – 92 б.
3. Заһидуллина Д. Таң җилләре кебек // Яңа дулкында (1980–2000 еллар татар прозасында традицияләр һәм яңачалык). – Казан: Мәгариф, 2006.– 11 б.
4. Садриев Ф. Таң җиле: Роман.– Казан: Татар. кит. нәшр., 1993.– 89 б.

ИЗУЧЕНИЕ ТВОРЧЕСТВА ГАБДУЛЛЫ ТУКАЯ НА УРОКАХ РОДНОЙ (ТАТАРСКОЙ) ЛИТЕРАТУРЫ: МЕТОДИЧЕСКИЕ ТРАДИЦИИ И СОВРЕМЕННЫЕ КРИТЕРИИ

К. Б. Гарипова, Г. Б. Мухаметзянова

МБОУ «Суксинская ООШ» Высокогорского муниципального района Республики Татарстан, Россия; МБОУ «Кшкловская начальная общеобразовательная школа – детский сад» Атнинского муниципального района Республики Татарстан, Россия

klaragaripova@yandex.ru, kshlau@mail.ru

THE STUDY OF GABDULLA TUKAI'S CREATIVITY AT THE LESSONS OF NATIVE (TATAR) LITERATURE: METHODOLOGICAL TRADITIONS AND MODERN CRITERIA

K. B. Garipova, G. B. Muhametzyanova

Suyksu Comprehensive School of the Vysokogorsky municipal district of the Republic of Tatarstan, Russia; Kshklovo primary general educational school – kindergarten of the Atninrsky municipal district of the Republic of Tatarstan, Russia

klaragaripova@yandex.ru, kshlau@mail.ru

В статье рассматриваются особенности изучения творчества классика татарской литературы Габдуллы Тукая уроках родной (татарской) литературы. На материале произведений поэта, включенных в образовательные программы, выделяются основные критерии анализа лирических произведений. Авторами статьи определяются идейно-проблематические и поэтические особенности произведений Тукая, на которые следует уделять внимание при изучении творчества поэта.

Ключевые слова: татарская литература, методика преподавания родной литературы, Габдулла Тукай, идея-проблематика, поэтика.

The article discusses the peculiarities of studying the creativity of the classic of Tatar literature Gabdulla Tukai in the lessons of native (Tatar) literature. Based on the material of the poet's works included in educational programs, the main criteria for the analysis of lyrical works are highlighted. The authors of the article determine the ideological, problematic and poetic features of Tukai's works, which should be paid attention to when studying the poet's work.

Key words: Tatar literature, methods of teaching native literature, Gabdulla Tukay, idea-problematics, poetics.

МӘКТӘПТӘ ГАБДУЛЛА ТУКАЙ ИҖАТЫН ӨЙРӘНҮДӘ МЕТОДИК ТРАДИЦИЯЛӘР ҺӘМ ЗАМАНЧАЛЫК

К. Б. Гарипова, Г. Б. Мөхәмәтҗанова

Мәктәптә туган телдә (татар) әдәбият укыту программаларында, дәреслек-хрестоматияләрендә Г. Тукайның тормыш юлын һәм иҗатын өйрәнүгә сәгатьләр күп карала. Аның әдәби мирасына зур урын бирелү, һичшиксез, дөрес.

Соңгы елларда әдәбият укытуда, бигрәк тә XX башы әдәбиятын өйрәтүдә, укытучыларга галимнәребез тарафыннан зур ярдәм күрсәтелә. Тукай иҗатын өйрәнүгә яңача караш туу әдәбият укытучысы алдына зур бурычлар куя. Әлеге иҗатны мөмкин кадәр тулырак, күпкырлырак төстә укучыга җиткерү юлларын эзләү бара. Шагыйрьнең иҗтимагый карашлары белән янәшә фәлсәфи, милли, дини күзаллау да укучыга җиткерелергә тиеш, шулай ук Тукай шигырьләрен анализлаганда, «чорга хас иҗтимагый-сәяси һәм әдәби-мәдәни мохитне күзаллау белән бергә үреп бару зарур» [4: 154].

Тукай фәнен мәктәптә укыту мәсьәләсе тирәсендә XX гасыр башында ук эзләнүләр башлана. Гаяз Исхакый әдәбият дәресләрендә Г. Тукай иҗатын өйрәнүнең максатын һәм әһәмиятен болай аңлый: беренчедән, бала күңелендә Тукайга ихтирам тәрбияләү; икенчедән, шагыйрь мирасы белән мөмкин кадәр тулысынча танышу; өченчедән, әсәрдән рухи азык алу; дүртенчедән, тәрҗемәи хәле, шигырьләре үрнәгендә балаларны тормышка әзерләү.

Ул Тукайны сабый баланың дусты, яшүсмернең фикердәше, тормышка аяк баскан егетнең таянычы, кирәк чакларда көрәштәше буларак карый. «Мәктәптә бала Тукай берлән үсәргә тиеш. Тукай берлән егет булып мәйданга

чыгарга тиеш. Тукай берлән «Җырлый-җырлый үләрмен үлгәндә дә, дәшми калмам Газраилне күргәндә» дип, батырларча тормышның тартышуына атларга кирәк». Укучыны, тормыш авырлыгына карамыйча, татар халкының якты киләчәге өчен каһарманнарча көрәшкә әзерләү Тукай дәресләренең төп бурычы төсендә билгеләнә. Автор фикерен: «Тукай яңа буынның үзен-үзе аңлавында, үзеннән-үзе дөньяга караш карауны ясавын – үзенең тирә-юнен тануында беренче роль тотачак шагыйребез, әдибебез, мөхәрририбез», – дип төгәлли. Ә инде мәктәп-мәдрәсәләрнең вазифасы, мөгаллим-мөгаллимәләрнең бурычы – ул биргән җимешләрдән файдалана алу, ул биргән җимешләрне мөмкин кадәр күбрәк тарату. Ана теленә, әдәбиятка яшәү өмете биргән шагыйрь иҗатының үлемсезлеге яше-карты күңелендә халык шагыйре буларак буыннан-буынга күчәргә тиеш дигән фикер Г. Исхакыйның «Милли җитешсезлегебез» (1916) дигән публицистик мәкаләсендә янә бер кат раслана [1: 23].

Мәктәптә татар әдәбиятын укыту үзгәреш кичергән чорда хезмәтнең әһәмияте тагын бер кат арта, чөнки ул күтәргән мәсьәләләр бүгенге көнебездә дә актуаль яңгырыйлар, шагыйрь иҗатын мәктәптә өйрәнү өлкәсендә әйтелгән фикерләре, киңәшләре хәзер дә әһәмиятен югалтмаган. Шулай да Тукай иҗатын өйрәнүдә бүгенге көн галимнәребезнең үз фикерләре бар. Мәктәптә бөек шагыйребез иҗатын өйрәнгәндә, бу хезмәтләрне дә файдалану укыту-тәрбия эшен тагын да нәтиҗәле итә. Укучыларны фикерләргә өйрәтү, мөстәкыйль белем тупларга күнектерү – бүгенге көн укытучысы алдына куелган төп бурычларның берсе, «Ул укучыны һәрдаим уйланырга, эшләргә һәм фикерләшергә этәрергә тиеш» [3: 151]. Тукай шигъриятенең офыклары киң, әгәр укучы өстәмә рәвештә шөгыльләнмәсә, бай мирасның бик аз өлеше генә аның күңеленә кереп калачак. Югары сыйныф укучылары белән семинар дәресләр оештыру, шагыйрь иҗатының төрле юнәлешләрен колачлаган темаларга чыгышлар әзерләү укучыларның белем дәрәҗәсен арттыра. Түбән сыйныфларда Тукайның балалар өчен язылган шигырьләрен өйрәнү күздә тотылса, хәзер шагыйрьнең милләт, кеше, дин хакындагы фәлсәфи уйланулары чагылган шигырьләре белән таныштыру үзәккә куела.

Г. Тукай иҗат мирасында фәлсәфи шигырьләр шактый күп һәм төрле. Шагыйрьне кеше, гомумән кешегә хас сыйфатлар, аларның нинди нәтиҗәләргә китерүе, тормыш кануннары кызыксындыра. Фәлсәфи шигырьләренең күбесе үткән/бүгенге оппозициясенә корылганнар. Алар барысы да диярлек тормышны ике: лирик герой үзен бәхетле дип санаган һәм бәхетле булу мөмкин түгеллеген аңлаган баскычларга бүлә. Шуның ярдәмендә экзистенциализм (латинчадан; «яшәү» дигән мәгънәне аңлата, философиядә һәм әдәбиятта кешенең яшәештәге урынын билгели, тормышны курку һәм борчылу халәте буларак билгели торган агым) фәлсәфәсе белдерелә.

Г. Тукайның «Бәйрәм һәм сабыйлык вакыты» шигырендә лирик герой Алладан бәйрәм көнне генә бала чагына кайтаруын үтенә. Кеше бала чагында гына чын бәхетле була ала дигән фикер яшәешнең бер кануны төсле тәкъдим ителә: «Хозур ла соң инсан өчен бу хәл, бу яшь!» [5: 67].

Тукайның иҗат мирасында дин фәлсәфәсен чагылдырган шигырьләр байтак. Аларның кайберләре Коръәннән мәгълүм фикерләрне кабатлап килә. Мәсәлән, «Тәәссер» (1908) шигырендә сүз Аллага ышануның кеше күңеленә тынычлык, сафлык китерүе, авыр вакытларны җиңеләйтүе хакында бара. «Ана догасы» (1909) шигырендә улына Алладан бәхет сораучы ана образы тудырыла. Бары тик ана кеше генә баласы өчен шулай ялварып сорый ала. Бала кеше моны аңына сеңдерергә тиеш.

Тукайның һәр иҗат җимеше укучыларны тормышка әзерләүдә зур чыганак булып тора. Аның шигырьләрен тирәнтен аңлау һәм анализлау өчен, балалар кече яшьтән үк лирик әсәрләрне анализлау ысулын үзләштерергә тиеш, ә моңа әдәбият укытучысының тырыш, белемле, эзләнүчән, яңалыклар белән даими танышып баруы нәтиҗәсендә генә ирешеп була. Д. Ф. Заһидуллина мөһәррирлегендә дөнья күргән «Әдәби әсәргә анализ ясау» методик кулланмасында әдәби әсәрдәге бөтенлекне тәэмин итә торган төп төшенчәләрне: образлар системасын, сюжетны, композицияне, психологизмны, тема һәм идеяләр дөньясын, хронотопны, стильне тикшерү Габдулла Тукайның «Өзелгән өмет» шигыре үрнәгендә бирелә [2].

Соңгы елларда Габдулла Тукайның мәхәббәт лирикасын өйрәнүнең әһәмияте арта бара. Бүгенге көндә мәхәббәтнең олы хис булу дәрәҗәсе кимегән чакта, Тукайның шәхси үрнәге һәм мәхәббәт лирикасы бу хиснең саф, чиста булуын расларга ярдәм итә. Югары сыйныф укучыларына, сыйныфтан тыш уку өчен, Р. Харисның «Тукайның мәхәббәт төшләре» поэмасын тәкъдим итү урынлы булыр. Сыйныфтан тыш чара итеп сәхнәләштергән очракта тәэсир көче тагын да арта. Без моңа инандык. Балалар, шулкадәр бирелеп, шагыйрь образын тудыралар, алай гына да түгел, әзерлек барышында өстәмә мәгълүматлар белән танышып, күпме яңа белем туплыйлар. Һәр елны мәктәптә Г. Тукайның туган көнен билгеләп үтү, Туган тел айлыгы кысаларында шигырь конкурслары үткәрү Бөек шагыйребезнең иҗатын тирәнрәк өйрәнергә ярдәм итә. Укучыларны сәнгатьле сөйләү конкурсларына әзерләгәндә, моңарчы сәхнәдән яңгырамаган шигырьләрен сайларга тырышабыз. Югары сыйныф укучылары белән Г. Тукай иҗатында кеше һәм тормышка кагылышлы фәлсәфи күзаллау булдырган шигырьләрне өйрәнәбез. Шагыйрь, кеше тормышын ике чорга аерып, балачакны – бәхетле, өметләр белән яши торган вакыт кебек бәяли. Яши-яши кешенең өметләре өзелә һәм ул тормышның чиклелеген, үлем белән төгәлләнәчәген аңлауга килә. Кеше өчен чикләнгән, караңгы, авыр тормышта кеше булып яшәүнең бердәнбер юлы – көрәш. Көрәш дигәндә, күңел-җанның югарыга омтылышын саклау, милләтне алга җибәрү өчен тырышу, мәхәббәтне эзләү, иҗат эше ярдәмендә башкаларга фикерне җиткерергә омтылу күздә тотыла. Болар кешене караңгылык, битарафлык упкынына төшүдән саклый торган кыйммәтләр, яшәү максаты. Мәктәптә Г. Тукай биографиясен һәм иҗатын яңача өйрәнү бурычы куела. Әдәбият укытучысы, һичшиксез, бу бурычны тормышка ашырырга тиеш.

ӘДӘБИЯТ

1. Гыйләҗев Т. Әдәби мирас: тарих һәм заман. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2005. – 206 б.

2. Заһидуллина Д. Ф., Ибраһимов М. И., Әминева В. Р. Әдәби әсәргә анализ ясау: Урта гомуми белем бирү мәктәбе укучылары, педагогика колледжлары һәм югары уку йортлары өчен кулланма. – Казан: Мәгариф, 2005. – 111 б.

3. Мөхәрләмова Г. Н., Абдуллина Д. М. Әдәбият дәресләрендә коммуникатив компетенция формалаштыру // Правовые основы функционирования государственных и региональных языков в условиях дву- и многоязычия (мировой опыт реализации языковой политики в федеративных государствах): Материалы международной научно-практической конференции. – Казань: ИЯЛИ, 2019. – С. 150–153.

4. Надыршина Л. Р., Ханнанова Г. М. Г. Тукай шигъриятен мәктәптә өйрәтү: милли мотивларны анализлау // Правовые основы функционирования государственных и региональных языков в условиях дву- и многоязычия (мировой опыт реализации языковой политики в федеративных государствах): Материалы международной научно-практической конференции. – Казань: ИЯЛИ, 2019. – С. 153–155.

5. Тукай Г. Сайланма әсәрләр: шигырьләр. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2012. – 262 б.

ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ РОДНОЙ (ТАТАРСКОЙ) ЛИТЕРАТУРЫ
(на примере творчества Д. Гарифуллина)

Ф. И. Габидуллина
Елабужский институт (филиал) ФГАОУ ВПО «Казанский (Приволжский) федеральный университет», г. Елабуга, Россия
farida-vip@mail.ru

FORMATION OF NATIONAL SELF-CONSCIOUSNESS OF STUDENTS IN THE LESSONS OF NATIVE (TATAR) LITERATURE
(on the example of D. Garifullin's creativity)

F. I. Gabidullina
Yelabuzhsky Institute of Kazan (Privolzhsky) Federal University, Yelabuga, Russia
farida-vip@mail.ru

Статья посвящена проблеме формирования национального самосознания учащихся на уроках родной (татарской) литературы. Она тесно связана с формированием личности ученика. В процессе анализа литературного произведения, с помощью методических приемов осуществляется воздействие на мысли и чувства учеников. Через самостоятельную деятельность учащихся, содержательное обсуждение, сопоставление вопросов истории и современности делаются выводы о ценностях Родины и родной земли, о понятиях нации и свободы личности.
Ключевые слова: личность ученика, национальное самосознание, родная литература, анализ, прием, ценности.

The article is devoted to the problem of formation of national self-consciousness of students in the lessons of native (Tatar) literature. It is closely related to the formation of the student's personality. In the process of analyzing a literary work, with the help of methodological techniques, the thoughts and feelings of students are influenced. Through the independent activity of students, meaningful discussion, comparison of issues of history and modernity, conclusions are drawn about the values of the Motherland and native land, about the concepts of nation and individual freedom.
Key words: student's personality, national identity, native literature, analysis, reception, values.

ӘДӘБИЯТ ДӘРЕСЛӘРЕНДӘ УКУЧЫЛАРДА МИЛЛИ ҮЗАҢ ФОРМАЛАШТЫРУ
(Д. Гарифуллинның әдәби иҗаты мисалында)

Ф. И. Габидуллина

Укытуның яңа стандартлары уку-укыту процессының эчтәлеген һәм формасын үзгәртү аша укучының шәхесенә йогынты ясауны, аның бүгенге катлаулы дөньяда үз-үзен табып яши алуын күздә тота. Укучы шәхесе күп төрле компонентларга бәйле, ягъни ул күп тапкыр кабатлаулы эш-гамәлләр аша формалаша [3: 78]. Укучыларның дөньяга ачык карашын булдыруда туган тел һәм әдәбият мөһим урын алып тора. Дәресләрдә өйрәнелә торган әдәби әсәрләрдә халыкның күпгасырлык акылы, тәҗрибәсе, тормышны аңлавы, кабул итүе чагылыш таба. Шуларны өйрәнү барышында укучылар төрле гыйбрәтле тари-

хи сәхифәләр, аерым кешеләр тормышына бәйле хәл-күренешләр белән танышa, аларны бәяли, билгеле бер нәтиҗәләр ясый. Әлеге мәкаләдә Д. Гарифуллин әсәрен өйрәнү барышында укучыларга йогынты ясау, милли үзаңнарын үстерү, баету юллары, алымнары күрсәтелә.

Татар әдәбияты бай булып, анда классик әдипләр белән бергә, әдәби иҗат белән шөгыльләнүче икенче-өченче рәт авторлар әсәрләре дә урын ала. Болай дип атау һич тә аларның иҗатын түбәнсетү түгел, чөнки нәкъ менә шундый авторлар әдәбиятны яңадан-яңа тема-мотивлар, эзләнүләр белән баета. Сарман районында яшәп иҗат итүче Д. Гарифуллин – шундый әдипләрнең берсе. Аның иҗаты шактый бай булып, проза һәм лирик әсәрләрдән тора. Соңгы вакытта төбәк язучыларын өйрәнүгә игътибар артты. Аерым авторларны я өстәмә дәресләрдә, я сыйныфтан тыш уку дәресләрендә өйрәнүнең уңышлы тәҗрибәләре бар. Без түбәндә Д. Гарифуллинның «Норильлаг тоткыны» әсәрен өйрәнүнең бер юлын тәкъдим итәбез.

Дәрес җитди әзерлек алып баруны, укучыларның әсәрне укып килүләрен, фикер алышырга әзер булуларын таләп итә. Дәреснең шәхескә юнәлтелгән нәтиҗәсе милли үзаң формалаштыру белән бәйле. Дәреснең актуальләштерү этабында укытучы Д. Гарифуллин турында мәгълүмат биреп китә. Моны өйдә әзерләнеп килеп, бер-ике укучы да эшли ала.

Уку мәсьәләсен куюавтор иҗаты белән кызыксындыруны, укучыларны укылган әсәргә бәйле җитди уйлану-эзләнү процессына алып керүне күздә тота. Мөһим урынны шәхси фикер белән уртаклашу алып тора. Милли үзаң нәкъ менә теге яисә бу мәсьәләгә бәйле үз фикереңне булдыруны алга куя.

Уку мәсьәләсен чишү дәреснең төп өлешен били. Укытучы алдында җитди сорау-биремнәр ярдәмендә укучыларны әңгәмәгә, эзләнүгә тарту бурычы тора. Өйрәнелә торган әсәргә бәйле түбәндәге сорау-биремнәрне куярга була: 1. Әсәрдә нинди вакыйгалар сурәтләнә? Алар турында моңа кадәр укыганыгыз бар идеме? 2. Әлеге вакыйгаларның тарихи нигезе нидән гыйбарәт? 3. Әсәрнең төп герое кем? Аның турында текстта нинди мәгълүмат бирелә? 4. Тексттагы хикәяләүче һәм аның янындагыларга нинди бәя бирелә? 5. Әсәр синдә нинди хис-тойгылар, уй-фикерләр уятты?

1. Әсәрдә нинди вакыйгалар сурәтләнә? Алар турында моңа кадәр укыганыгыз бар идеме? Әлеге сорауга бәйле төп вакыйгалар искә төшерелә. Язучының «Норильлаг тоткыны» хикәясендә Сталин хакимияте оештырган репрессия тоткыннарының ачы язмышы сурәтләнә. Вакыйгалар сугыштан соңгы елларда бара. Нәрсә соң ул Норильлаг? Әлеге лагерь – шәхес культы елларындагы кешелексез тарихыбыз сәхифәләрен үз эченә сыйдырган урыннарның берсе. И. Сәлаховның «Колыма хикәяләре», А. Гыйләҗевнең «Йәгез, бер дога!» әсәрләреннән безгә хезмәт һәм төзекләндерү лагерьлары тормышындагы аянычлы кайбер яклар ачылган иде инде.

Бу урында укучыларга компьютердан файдаланып, Норильлаг турында мәгълүмат тупларга кушыла. Табылган мәгълүмат берләштерелә. Әлеге лагерьдагы тормыш кырыслыгы белән аерылып тора. Моңа кадәр сәнагать объектларын поляр түгәрәк артында төзү тәҗрибәсе дөньяда гомумән булмый. Норильлаг тоткыннары үтә начар, кешелексез шартларда әлеге эшне башкаралар: аларны Норильск комбинаты төзү өчен кул кораллары һәм палаткалар белән генә тәэмин итеп мәңгелек бозлык шартларында эшкә куалар. Бөек Ватан сугышы елларында, Википедия чыганакларына караганда, биредә 7223 кеше вафат булган. Үлемнең төп сәбәбе – тоткыннарның ашату эше бик начар куелышында [6]. Интернет-ресурста мондый мәгълүмат та

бар: «тиешле 800 грамм ипи урынына лагерь тоткыннары 700 грамм ипи алалар. Чүпрәне санамаганда, бернинди витаминнар да бирелми, әле хәтта анысы өчен дә тиешле ипинең 50 граммын һәм 30 сум акчаны тотып калалар. Киемнәр җитми, ә бирелгәннәре берничә срок файдаланыла. Нәтиҗәдә йөрәккан авырулы тоткыннар саны арта, дистрофия, үпкә авырулары таралыш ала. Моннан кала теләсә кайсы тоткын кыйнаулардан, котыртылган этләрнең тешләүләреннән, «коралны дөрес кулланмау» нәтиҗәсендә вафат була ала – барлык бу алымнар конвой офицерлары һәм солдатлары тарафыннан кечкенә генә килешмәүчәнлек күрсәтелгәндә дә кулланылалар» [6].

2. Әлеге вакыйгаларның тарихи нигезе нидән гыйбарәт? Бу сорау үткәннәрне искә төшерүне таләп итә. Димәк, бергәләп чор үзенчәлекләре ачыклана. Әлеге әфәтнең тарихи нигез бар, билгеле. Автор бары шуларга таяна. Гомумән, тарихилык – Д. Гарифуллин иҗаты һәм эшчәнлегенең үзенчәлекле ягы ул. «Тарихилык ул – язучының үз әсәрендә документаль, хроник, мемуар чыганакларга, тарихи легенда һәм мифларга нигезләнеп кайсы да булса дәверне, ерак яки якын үткәнне тудыруы, әсәр тукымасына тарихи персонажларны, чынбарлыкта яшәгән шәхесләрне кертүе, кайбер очракларда сюжет нигезе итеп тарихи вакыйгаларны һәм фактларны файдалануы» [4: 61]. Бу уңайдан танылган рус язучысы С. Залыгинның әдәбият белән тарих бәйләнеше турындагы фикерләре кызыклы: «Әдәбият һәм художник – кеше турында, ә тарих кешелек турында яза. Һәм без һәр икесенең бәйләнешләрын эзлибез» [4: 63]. Шул рәвешле, вакыт мөмкинлек бирсә, фикер алышуны дәвам итәргә була.

3. Әсәрнең төп герое кем? Аның турында текстта нинди мәгълүмат бирелә? Әсәрнең төп герое – танылган язучы Сөббух Рафыйков. Укучыларны мөстәкыйль эшчәнлеккә тарту максатында С. Рафыйков турында берничә укучыдан материал әзерләп килүне оештыру да уңышлы. Укучылар чыгышы тыңлана һәм фактлар гомумиләштереп дәфтәрләргә языла. Иң элек Сөббух Рафыйковның ни рәвешле «Норильлаг тоткыны»на әверелү тарихын карыйк. Әлбәттә, монда шәхеснең гаебеннән бигрәк тарихи фактлар зуррак роль уйный. Дошманнар, көнләшүчеләрнең төрле әләкләре аркасында иркеннән мәхрүм ителгән фән, мәдәният эшлеклеләренең, атаклы шәхесләрнең санын ул елларда дистәләп түгел, йөзләп санарга булыр иде. «Җинаятьләр кодексы»ның дәһшәтле 58 нче маддәсе буенча гаепләнеп хөкем ителгән меңнәрчә шәхесләр арасында С. Рафыйков та була. Язучының «гаебе» турында геройның эчке монологы рәвешендә әсәрдә мондый мәгълүмат бирелә: «Ә бит әллә нинди гаепләр тактылар. «Имеш, мин ун троцкийчы буржуаз милләтчедән торган контрреволюцион оешмада булганмын», – дип әйтеп куйды ул үз-үзенә. «Мин хәзер дә белмим андый оешма булганлыгын», дип өстәде. «Галимҗан Ибраһимовка язылган котлау хатында да контр нәрсә юк! Юбилее белән генә котладык, Октябрьнең XX еллыгы белән тәбрикләдек, шул гына!» Сөббух кулындагы ипигә сөйли иде бу вакытта. Ул авыр сулап куйды да кружкага тагын шәраб салды. «Башларым ГУЛАГка китәрлек гаебем нәрсәдә иде соң минем?» [1: 9].

4. Тексттагы хикәяләүче һәм аның янындагыларга нинди бәя бирелә?

Әлеге сорауга килү җиңелдән түгел. Укытучы укучыларның үзләрен активлыкка тарта, аларның шәхси фикерләрен әйтүгә, хәтта бәхәскә тарту мөһим. Фикер алышу мондый мәгълүматларга бәйле алып барыла. Әлбәттә, хакимият башында утыручыларның мантыйгы ул чорның күп кенә зыялылары өчен сәер һәм хикмәтле тоела. Билгеле, XX гасырның төп лозунгы-шигаре

көрәш идеясеннән гыйбарәт. Ләкин инкыйлаб җилләре күптән тынган, Бөек Ватан сугышында җиңү яуланганнан соң кем белән һәм нәрсә хакына көрәшергә кирәк? Кеше үзе яшәгән җәмгыять белән нигә көрәшергә тиеш? Ни өчен зыялы кешеләрнең күбесе халык дошманы булып чыга? Әлеге һәм башка сораулар Сөббух Рафыйковны гына түгел, бик күпләрне борчый. Һәм әнә шул зыялылар илдәге хакимиятнең кешелексез эш-гамәлен теге яки бу рәвештә фаш итәләр дә. Хикәядә Д. Гарифуллин, ретроспекция алымын файдаланып, героен үткәннәрне искә төшерергә мәҗбүр итә һәм төп геройның «гаеп»ләре шактый күп булуы ачыклана.

Укучылар әсәрдән өзекләр табып укыйлар. Текст буенча эшләүгә вакыт җәлләмәскә кирәк. Укучы язучы сүзенең асылына тирәнрәк төшенсен. Менә әсәрдән өзекләр: «Сөббух шәхес культы чорының үлеш-бетеш сәясәтенә нәфрәтен белдерә. Аш табынында Банат апасы аларны «шомлы сүзләр»дән туктата туктатуын. Әмма Галимҗанны озата чыккач, шактый гына төшереп алган Сөббух йөрәк ярсуына чыдый алмый: чирәмгә ятып совет властен сүгә, чит илне мактап ташлый, илдә мондый власть озак яшәмәс, ди» [1: 9]. «Гаеп» дип атарлык башка фактлар да искә төшә башлый: кемгәдер Фәтхи Бурнашны кысалар, дигән ул; шагыйрь Мансур Крымовны үзенең остазы дип таныган; Татарстан язучылары җитәкчесе Ләбиб Гыйльмановның халык дошманы булуына шик белдергән һ.б. Нәтиҗәсе – шул еллар өчен типик: төнлә килгән «кара козгын» машинасы аны еракка алып китә.

Билгеле, фикер алышу төрле юнәлештә булырга мөмкин. Укытучы исә әлеге елларның каршылыгын ача. Кешеләрнең пропагандага ышанырга мәҗбүр булулары турында сөйли.

Д. Гарифуллин хикәясендә сәяси тоткыннарның язмышы бөтен трагизмы белән сурәтләнә. Мәсәлән, тоткыннар азат ителгәч, алар «чит элемент», кирәксез, төрмәдә утыру белән тапланган кеше буларак кабул ителәләр. Моның ачысын үз вакытында Хәсән Туфан да, Аяз Гыйләҗев тә татып карыйлар. Сөббух Рафыйковка да бу күренешнең шаһиты булырга туры килә. Д. Гарифуллин бу хакта язмаса да, китапта язучының авылдашы Н. Гарифҗанованың әрнү тулы шигыре теркәлә. Н. Гарифҗанова, эпиграф рәвешендә «Төрмә, сөргеннәрне үтеп исән кайткан С.Рафыйковны авылы танымаган, кул бирмәгән...» дип язып куя. Еллар аша ул Сөббух Рафыйковка мөрәҗәгать итә: *«... Әйе, Сөббух абый, гафу сорыйм, / Менә күпме шаһит каршында...»* [1: 9].

5. Әсәр синдә нинди хис-тойгылар, уй-фикерләр уятты? Дәреснең иң җитди өлешендә укучылар, укыганнарына нигезләнеп, нәтиҗә ясыйлар. Әһәмияте шунда, укучылар үткәндәге тарихыбыз сабакларын бәяләү аша милләтнең алдынгы шәхесләрен шул рәвешле юкка чыгару сәясәтенә юл куярга ярамаганын аңласыннар иде. Шәхси фикерләр буенча сөйләшү вакыт мөмкинлек биргән кадәр дәвам иттерелә.

Дәреснең рефлекция өлешендә укучылар әсәргә анализ ясау юлын эзлекле сөйләп, гомуми нәтиҗәгә киләләр. Өй эшенә эссе язарга бирелә: «Сталин репрессияләре фаҗигасе һәм аның нәтиҗәләре».

Шулай итеп, әлеге дәрестә Д. Гарифуллин әсәрен анализлау юлы һәм, укучыларны актив эшчәнлеккә тарту максатында, фронталь эшләү, мөстәкыйль биремнәр үтәү, компьютердан файдалану алымнары күрсәтелде. Боларның әсәрдәге вакыйгалар аша укучыларда милли үзаң формалаштыруга хезмәт итүе билгеләнде.

ӘДӘБИЯТ

1. Гарифуллин Д. Норильлаг тоткыны. – Яр Чаллы: «Яр Чаллы» типографиясе, 2003. – 80 б.

2. Заһидуллина Д. Милли үзаңны үстерү мәсьәләләре // Мәгариф. – 2008. – № 5. – Б. 5–8.

3. Закирҗанов Ә. М., Гафиятуллина Э. Х. Хәзерге әдәбият дәресе: тәҗрибә аша нәтиҗәлеләккә // Правовые основы функционирования государственных и региональных языков в условиях дву-и многоязычия (мировой опыт реализации языковой политики в ивных государствах): международная научно-практическая конференция, 11 декабря 2019 года, г.Казань: сб. материалов / сост.: Г. Н. Мухарлямова, Д. М. Абдуллина, М. М. Шакурова, Л. М. Гиниятуллина. – Казань: ИЯЛИ, 2019. – Б. 78–81.

4. Историки и писатели о литературе и истории // Вопросы истории. – 1988. – № 6. – С. 60 – 63.

5. Википедия. Д. Гарифуллин. – URL: https: //tt.wikipedia.org/wiki/ Дамир_Гарифуллин; Д. Гарифуллин: «Татарның газапларын, горурлыгын дөньяга танытырга кирәк». – URL: https://www.azatliq.org/a/25424321.html Мөрәҗәгать итү вакыты 08.10.2021.

6. Норильлаг. Темное прошлое города. – URL: https: //diletant.media/articles/43730941/. Мөрәҗәгать итү вакыты 08.10.2021.

ФОРМИРОВАНИЕ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА УРОКАХ РОДНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Г. И. Гизеева, Е. Г. Чегаева

МБОУ «Основная общеобразовательная школа № 17 имени Героя Советского Союза Н. А. Катина Зеленодольского муниципального района Республики Татарстан», Россия

Gizeeva@mail.ru, alenkachegaeva@gmail.com

FORMATION OF READING ACTIVITY IN THE LESSONS OF NATIVE LITERATURE

G. I. Gizeeva, E. G. Chegaeva

Municipal budgetary educational institution «Basic secondary school No. 17 named after Hero of the Soviet Union N.A. Katina Zelenodolsk municipal district of the Republic of Tatarstan», Russia

Gizeeva@mail.ru, alenkachegaeva@gmail.com

Читательская деятельность способствует развитию познавательных функций ученика. Особенности чтения как речевого занятия делают его очень эффективным средством обучения, расширяются знания о действительности, формируются и закрепляются нравственно-духовные качества, что способствует полноценному развитию обучающихся как личности.

Ключевые слова: чтение, речь, читательская деятельность, родная литература, обучающийся, интеллект.

Reading activity contributes to the development of the student's cognitive functions. The peculiarities of reading as a speech lesson make it a very effective means of teaching, knowledge about reality expands, moral and spiritual qualities are formed and consolidated, which contributes to the full development of students as a person.

Key words: reading, speech, reading activity, native literature, student, intellect.

Чтение является основным средством обучения, инструментом для понимания мира, развития интеллектуального потенциала ребенка.

Выражение «умение читать» охватывает широкий спектр определений: от умения вкладывать слоги в слова до умения не только читать текст, но и его осознание, эмоциональная реакция на каждое действие героя, беспокойство о нем.

Трудности формирования читательской деятельности выходят за рамки школьной программы. Успешность обучающихся как личности в целом, зависят от таких основных факторов как культура чтения, способности усваивать максимум информации из прочитанного. Правильная и осознанная читательская деятельность способствует достижению следующих целей, поставленных образованием:

– создание творческого человека, обладающего некоторым научным потенциалом;

– освоение учащимися базовых общеобразовательных знаний, способствующих развитию их познавательных навыков и умений в процессе освоения образовательных программ школы;

– знакомство с национальной, мировой культурой, с традициями своей страны, с самобытностью культурных и исторических особенностей с учетом национального мировосприятия;

– формирование у обучающихся гражданской и нравственной позиции, ориентированной на национальные ценности и глобальные гуманитарные науки в целом.

Формирование и развитие читательской деятельности на уроках родной литературы во многом определяет успехи обучающихся. Чтение – это важный инструмент образования, при помощи которого можно влиять не только на ум, но и нравственность учеников.

Чтение – неиссякаемый источник обогащения знаний, универсальное средство развития познавательных и речевых навыков учащегося, его творческих способностей, мощное средство воспитания нравственных качеств.

Продуктивность работы с разнообразными текстами зависит от методов семантической обработки, которые читатель использует для понимания. Любая учебная деятельность основана на правильном, беглом и главное осознанном чтении. Необходимость формирования и совершенствование читательской деятельности на уроках родной литературы который помогает улучшить качество чтения в школьном возрасте, обосновано современностью, так как ученикам необходимо воспринимать огромное количество информации.

Чтение – это сложная психологическая деятельность, прежде всего процесс смыслового восприятия письменной речи и ее понимания. Каждый текст является лишь условием умственной деятельности: то, что объективно содержится в тексте, может принимать субъективную форму в сознании читателя, и эта субъективная форма существования является результатом его собственной умственной деятельности.

В настоящее время уровень качества чтения является низким, и, следовательно, важность этого процесса остается неизменной, что обуславливает актуальность формирования читательской деятельности на уроках родной литературы.

Уроки родной литературы помогают ученикам познавать и углублять знания о традициях и самобытности своего народа, читать книги авторов на родном языке, рассказывающие о жизни родного народа. Такие писатели гораздо ближе, то, что они описывают, понимается практически сразу, а зарубежные

произведения можно полностью понять только тогда, когда изучишь историю и особенности другой страны.

Изучение литературы коренных народов важно для формирования личности каждого человека, поскольку произведения национальных писателей затрагивают не только вечные проблемы, но и вопросы, важные для данной страны.

Изучение прозы соотечественников тем более ценно, что эти авторы являются представителями определенного региона данной страны. С помощью литературы о Родине углубляется чувство любви к ней. А любовь к Родине – важная нравственная черта каждого человека. В этом ценность отечественной литературы.

Чтение является одним из средств улучшения учебного процесса для различных уровней образования, от начальной до средней школы. Школа закладывает фундамент для всестороннего развития детей. Основную роль в этом процессе играет читательская деятельность, которая способствует формированию успешности обучающегося.

В школе дети учатся читать согласно литературным программам чтения, которые учитывают их психофизические особенности и направлены на исправление и компенсацию нарушений речевого развития.

Правильная и красивая речь также является предпосылкой для общего и полноценного развития детей и их уровня чтения. Чем насыщеннее и правильнее речь ребенка, тем легче ему выражать свои мысли, чем больше у него способности познавать окружающую действительность, тем значительнее и полнее отношения с окружающими, тем активнее его умственное развитие. Вследствие этого важно позаботиться о своевременном формировании детской речи, ее чистоте и правильности, ритме, богатстве интонации, чему способствует читательская деятельность на уроках родной литературы.

Читательская деятельность на уроках родной литературы способствует воспитанию у детей богатой и нравственно ориентированной духовной личности через ее приобщение к культурному наследию, формирование этнокультурной идентичности у детей школьного возраста, что занимает важное место в воспитании молодого поколения, способствует творческому развитию личности и повышает уровень чтения для каждого учащегося.

ЛИТЕРАТУРА

1. Авдеева А. В., Молькова М. В. Формирование читательской компетенции младших школьников // Молодой ученый. – 2015. – № 22.1 (102.1). – С. 44–46.
2. Акимова А. Г. Читательская культура молодежи: мифы и реальность // Электронный источник. Режим доступа: http://lib.1september.ru/2006/08/16.ht
3. Галкина Л. П. Формирование читательского интереса младшего школьника как педагогическая проблема // Научное сообщество студентов XXI столетия. Гуманитарные науки: сб. ст. по мат. XLV междунар. студ. науч.-практ. конф. – № 8 (45). URL: https://sibac.info/archive/guman/8(45).pdf (дата обращения: 09.10.2021)/
4. Доскарина Г. М. Исследование в действии: Способы и приемы повышения уровня читательской грамотности учащихся / Г. М. Доскарина, А. С. Сабитова // Молодой ученый. – 2016. – № 10.4. – С. 19–21/
5. Шифрина Д. В. Новые подходы к литературному образованию младших школьников в свете современных требований // Проблемы и перспективы развития образования: материалы Междунар. науч. конф. – Пермь: Меркурий, 2011. – С. 192–195.

ПРИМЕНЕНИЕ РАЗНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Ч. Х. Гилязиева

МБОУ «Арская НОШ № 3 – детский сад», г. Арск, Россия
tchulpan00@mail.ru

THE USE OF DIFFERENT TECHNOLOGIES IN THE LESSONS OF THE NATIVE LANGUAGE IN ELEMENTARY SCHOOL

Tsch. H. Gilyazieva

Municipal budgetary educational institution «Arskaya primary secondary school No. 3 – kindergarten», Arsk, Russia
tchulpan00@mail.ru

Данная статья посвящена анализу технологий, проименяемых на урокоах роднога языка. Особое внимание уделяется работе в начальной школе. Рассматриваются такие технологии, как компьютерные, игровые, здоровьесберегающие, личностно-ориентированные.
Ключевые слова: родной язык, начальная школа, техгологии, речевые навыки.

This article is devoted to the analysis of technologies used in native language lessons. Special attention is paid to work in primary school. Such technologies as computer, gaming, health-saving, personality-oriented are considered.
Key words: native language, elementary school, technical sciences, speech skills.

Родной язык является средством овладения знаниями, изучения всех учебных дисциплин в школьном и последующем образовании. Обучение родному языку помогает решать задачи нравственного воспитания. Ребенок усваивает через язык нормы морали, нравственные установки, которые при целенаправленном воспитании, становятся эталонами его собственного поведения, отношения к окружающему миру, к себе.

Успешное обучение возможно только в том случае, если учителю удается пробудить интерес к изучаемому предмету и не только пробудить, но и систематически поддерживать его. В связи с этим возникает задача использования различных технологий при организации учебного процесса.

При проведении уроков родного языка я стараюсь использовать такие педагогические технологии как: компьютерные, игровые, здоровьесберегающие, личностно-ориентированные технологии.

Применение ИКТ является одним из важных и новых средств в учебном процессе. Использование его способствовало появлению новых информационных технологий. Компьютерные технологии позволяют реализовать основные методы обучения родному языку: показ, объяснение, оценка знаний.

Использование ИКТ на уроках родного языка помогает:

– наглядно представить обучения изучаемым языковым явлениям;

– формировать речевые навыки на изучаемом языке;

– контролировать знания, определенной степени формирования умений и навыков.

Применение ИКТ на уроках родного языка имеет следующие положительные стороны:

– индивидуализация содержания учебного процесса, быстрое усвоение объемного материала;

– возрастает познавательная активность учащихся;

– за счет экономии времени возрастает эффективность урока;

– учет психологических особенностей детей и объективная оценка знаний;

– меняется характер работы учителя.

Следующая форма – это групповая работа. Главное педагогическое правило – не разделять учеников на сильных и слабых, а организовать взаимообучение детей методом совместно-групповой учебной деятельности. Задача данной формы: включить каждого ученика в деятельность, обеспечивающую формирование и развитие познавательных потребностей. Разрабатывается такое задание, и такая методика при котором ученик обязательно справляется с работой. Класс разбивается на 2–3 группы. Дети в группах организованы с разным уровнем развития. Группы получают задания. Задания выполняют все, при этом идет опрос друг друга, сильный ученик помогает слабому ученику. Таким образом, все ученики все полезное время потратили на достижение главной цели урока.

Большое значение на уроках уделяю здоровьесберегающей технологии. Задачи этой технологии: помочь ученику преодолеть усталость, неудовлетворенность. У учащихся развита способность улавливать эмоциональный настрой учителя, поэтому с первых минут урока, с приветствия нужно создать обстановку доброжелательности, положительный эмоциональный настрой. На уроках использую простейшие упражнения для глаз, физкультминутки, различные упражнения.

Игровую технологию использую при освоении понятий, изучении темы, объяснении нового материала и его закреплении, при обучении устным видам речевой деятельности.

Задачи игровой технологии: активизация коммуникативной деятельности учащихся, правильное распределение ролей между детьми, поскольку они имеют разный уровень речевой подготовки, создание ситуации взаимопомощи, активного устно-речевого общения, эмоциональное состояние учащихся, что может повлиять на качество усвоения материала и результат игры.

При организации уроков родного языка можно использовать нетрадиционные виды уроков такие как – урок-путешествие, урок-игра. Во время игры учащиеся более свободно ориентируются в предложенной ситуации, могут свободно импровизировать. У них появляется живой интерес к уроку. В ролевой игре можно работать в паре, в составе группы.

Личностно – ориентированные технологии главной задачей являются не только дать определенную сумму знаний, но и развивать у них интерес к учению, к творческой работе, стремиться использовать полученные знания самостоятельно, учитывать индивидуальный подход, построить учебный процесс в форме диалога с учеником.

Одним из путей такой новизны я вижу разработку и применение различных видов дидактического материала, создание которого позволяет восполнить ограниченность в заданиях учебников, разнообразить формы обучения, повышающие творческую активность учащихся. При этом учащиеся приобретают умения и навыки. Ученики не замечают, что учатся, познают, запоминают новое, проявляют творчество.

Таким образом, использование новых технологий на уроках родного языка в начальной школе, формируют интерес к предмету, активизируют познавательную и мыслительную деятельность, творческие способности, раз-

вивают наблюдательность. Такие яркие уроки помогают детям легко и быстро усвоить учебный материал.

Основным результатом своей деятельности, я считаю, получение детьми прочных знаний, умений, навыков по родному языку. Умение их применять на практике. Обучение будет успешным, если знания, умения, навыки усваиваются учащимися в строгой последовательности, постепенно в порядке вырастающей трудности и сложности с ним, чтобы школьник поднимался по ступеням. При изучении любого языка мира человек старается научиться его коммуникативной деятельности. Исходя из принципов коммуникативной методики, содержание должно соотноситься с возрастными особенностями учащихся.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мухаметзянова А. Х. Методическое пособие по ФГОС для учителей татарского языка и литературы: Учебное пособие. – К.ТРМУИ, 2015. – 105 с.

2. Шакурова М. М. Методика преподавания татарского языка: Учебное пособие. – Казань: Магариф, 2014. – 47 с.

3. Применение педагогических технологий на уроках в начальной школе. https://mega-talant.com/biblioteka/primenenie-pedagogicheskih-tehnologiy-na-urokah-v-nachalnoy-shkole-kak-sredstvo-povysheniya-kachestva-obucheniya-88753.html

ПРОБЛЕМНЫЕ СИТУАЦИИ НА УРОКЕ КАК ОСНОВА ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ

Л. Г. Гилязова, Г. В. Хадиева

Институт развития образования Республики Татарстан, Россия
glg4@yandex.ru

PROBLEM SITUATIONS IN THE CLASSROOM AS THE BASIS OF PROBLEM-BASED LEARNING

L. G. Gilyazova, G. V. Khadieva

Institute of Education Development of the Republic of Tatarstan, Russia
glg4@yandex.ru

Современное образование требует от педагога не только трансляции готовых знаний, но и умения научить учащихся понимать и разбираться в теме самостоятельно. Одной из технологий достижения такого результата является проблемное обучение. При проблемном обучении учитель создает проблемную ситуацию, направляет и организует поиск решения. У учащегося развивается творческий подход к познанию учебного материала, развиваются мыслительные способности.
Ключевые слова: проблемное обучение, проблемная ситуация, универсальные учебные действия, методы обучения, творческая деятельность.

Modern education requires from the teacher not only the translation of ready-made knowledge, but also the ability to teach students to understand and understand the topic independently. One of the technologies to achieve such a result is problem-based learning. With problem-based learning, the teacher creates a problem situation, directs and organizes the search for a solution. The student develops a creative approach to learning the educational material, develops thinking abilities.
Key words: problem-based learning, problem situation, universal learning activities, teaching methods, creative activity.

ПРОБЛЕМАЛЫ УКЫТУНЫҢ НИГЕЗЕ БУЛАРАК ДӘРЕСТӘ ПРОБЛЕМАЛЫ СИТУАЦИЯЛӘР

Л. Г. Гыйләҗева, Г. В. Һадиева

Федераль белем бирү стандартлары *(алга таба ФДББС)* таләп иткәнчә, укытучы уку бурычларын укучыларны актив эшчәнлеккә тарта, укуга мотивация тудыра торган уку ситуацияләренә (*алга таба УС)* күчерә белергә тиеш. УС укучыны алдагы эшчәнлеккә кызыктыра, дөрес оештырылган ситуациядән укучыларның уку бурычын куя алу-алмаулары хәл ителә.

Мәктәптә универсаль уку гамәлләре (*алга таба УУГ)* үстерүнең технология, метод һәм ысуллары арасында билгеле бер УУГ үстерүгә караган уку ситуацияләре зур урын алып торалар. Алар предмет эчтәлегендә төзелгән булырга мөмкин һәм предметтан тыш характерга ия булалар.

Проблемалы укыту укучы алдына тормышта кирәк булган әһәмиятле мәсьәләләрне хәл итү бурычын куя. Бу исә укучыда аз гына вакыт эчендә дөрес юнәлеш ала белү, эзләнү өчен үзендә булган белем һәм күнекмәләрне туплый алу, ышанычлы һәм төгәл юл сайлый белү кебек сыйфатларны формалаштыра.

Проблемалы укыту элементларын Сократның эвристик әңгәмәләрендә, Жан Жак Руссоның дәрес эшкәртмәләрендә, шулай ук К. Д. Ушинский хезмәтләрендә күрергә мөмкин. Проблемалы укытуның идея һәм принципларына караган фәнни-тикшеренү эшләре фикерләүнең психология юнәлешендә психиатрлар С. Л. Рубиштейн, Д. Н. Богоявленский һәм Н. А. Менчинский тарафыннан эшләнде. Ә мәктәп укыту системасында аны куллану турында М. А. Данилов һәм М. Н. Скаткин кебек дидактлар язып чыктылар, педагог-галимнәр М. И. Мәхмүтов, И. Я. Лернер күп шөгыльләнделәр [5].

Федераль белем бирү стандартларын тормышка ашыру этабында предметны өйрәнүгә мотивлаштыра белү бик мөһим. Танып белү активлыгын стимуллаштыруның бер ысулы булып дәрестә проблемалы ситуация санала. Югарыда әйтелгәннән тыш, бу метод күзәтүчәнлекне, логиканы, чит кешенең фикеренә игътибарлы булуны, дискуссия алып бара белүне үстерә. ФДББС таләп иткәнчә, укытучы уку бурычлары аша укучыларны актив эшчәнлеккә тарта, укуга мотивация тудыра торган уку ситуацияләренә күчерә белергә тиеш. Уку ситуацияләре укучыны алдагы эшчәнлеккә кызыктыра, дөрес оештырылган ситуациядән укучыларның уку бурычын куя алу-алмаулары хәл ителә.

Мәктәптә УУГ үстерүнең технология, метод һәм ысуллары арасында билгеле бер гамәлләрне үстерүгә караган УС зур урын алып торалар. Алар предмет эчтәлегендә төзелгән булырга мөмкин һәм предметтан тыш характерга ия булалар.

Уку ситуацияләре – дәреснең дифференциацияләнгән өлеше, ул махсус нәтиҗәләр алу өчен кирәкле шартлар комплексын үз эченә ала. Ул – укыту процессының үзенчәлекле берәмлеге, анда балалар укытучы ярдәмендә үзләренең эш-хәрәкәтләрен белдереп, аны тикшерәләр, төрле укыту гамәлләре башкарганда, үзгәртеп формалаштыралар яки үзләренең тасвирламасын тәкъдим итәләр, өлешчә истә калдыралар. УС – дәреснең үзенчәлекле нәтиҗәләргә ирешү өчен кирәкле шартлар комплексын үз эченә алган дифференциацияләнә торган өлеше. [1]

Уку ситуацияләре проблема (каршылыклар) һәм аны хәл итү ысулын үз эченә ала, укытучы, балалар алдына проблема куеп, куелган мәсьәләнең асылын үзе аңларга, шулай ук, балаларга ничек җавап бирергә һәм укучыларга

проблемаларны хәл итү, фикер йөртү алгоритмын төзүдә буталмаска ярдәм итәргә әзер булырга тиеш. УС булдыру проблемалы укыту процессыннан гыйбарәт. Ул диалог ярдәмендә белемнәрне иҗади үзләштерүне тәэмин итә. Әлеге метод белем бирү системасын үстерергә, белемнең югары сыйфатын, интеллектның һәм иҗади сәләтләрнең нәтиҗәле үсешен, актив шәхес тәрбияләүне тәэмин итә.

УС булдыру юлы белән укыту методы түбәндәгеләргә юнәлтелгән: проблемаларны ачыклау, проблемаларны хәл итү юлларын сайлау, мәгълүмат белән эшли белү, башка кешеләрне тыңлау һәм аңлау, төркемдә эшли белү.

Уку ситуацияләре формалаштырганда укытучының бурычы – УС булдыру, уку материалын сайлап алу, оештыру ысулын билгеләү, балаларның мөмкин булган гамәлләрен фаразлау, уку бурычларын ситуациягә күчерү.

Дәрестә УС бер яки берничә булырга мөмкин, дәрес билгеле бер тәртиптә бер-бер артлы төрле УС торырга мөмкин һәм ул конкрет укучыга юнәлгән була. Һәр УС өчен эш чаралары була: укучыларның эчке (белем һәм күнекмәләр) һәм тышкы (дәреслекләр, күрсәтмәлелек, төрле типтагы приборлар һ.б.) эш чаралары. УС укучылар укытучы ярдәмендә үзләренең эшчәнлек предметларын билгелиләр, төрле характердагы уку эшчәнлекләре кулланып, аны өйрәнәләр, табалар, үзгәртәләр, яңадан формалаштыралар яки үзләренең фикерләрен, эшләрен тәкъдим итәләр, өлешчә – истә калдыралар [4: 18].

УС дәреснең максатларын куйганда, регулятив УУГ (дәреснең максатларын кабул итү, аңлау, бурычларны формалаштыру) өстендә эш бара. Уку бурычларын кую аркылы планлаштыру эшчәнлеге җайга салына. Шул ук вакытта танып белү УУГ дә (анализ, синтез, гомумиләштерү) тормышка ашырыла. УС өстендә эшләү өчен эчтәлеккә логик-дидактик анализ үткәрергә кирәк, чөнки максатлар эчтәлек нигезендә формалашалар. Эчтәлек үз эченә белем, күнекмәләрне генә түгел, ә универсаль күнекмәләрне дә, тәҗрибәне дә, иҗади эшчәнлекне дә кертә. Мәсәлән:

– укучыларда танып белү мотивы булу, белергә омтылыш булу, конкрет уку максаты булу;

– укучыларда предмет буенча башлангыч (база) белем, күнекмәләр булу;

– мөстәкыйль эшләргә сәләтле булу;

– укучыларның фикер йөртү конструкциясен үзгәртүгә сәләтле булуы.

УС барлыкка килү өчен түбәндәге кагыйдәләр исәпкә алынырга тиеш:

– укучы яңа белемнәр ачарга тиеш;

– проблемалы бирем укучы «ачарга» тиеш булган яңа белемне (теманы) үз эченә алырга тиеш;

– укучы үти алмаган практик бирем нигезендә яңа теманы өйрәнү ихтыяҗы туарга тиеш.

ФДББС шартларында урта мәктәптә УС типологиясенә ситуация-проблема, ситуация-иллюстрация (цитата, тормыштан алынган факт, тарихи яки фәнни факт һ.б.), ситуация-бәя һәм ситуация-тренинг кебек төрләр керә [2: 18].

УСнең максаты – укучыларга үзләрен иҗади яктан тормышка ашырырга һәм билгеле бер сыйфаттагы үз продукциясен алырга мөмкинлек бирә ала торган мохит тудыруда. Дәрестә «укытучы-укучылар» үзара хезмәттәшлегенең продуктив эшчәнлеге генә нәтиҗәләр бирәчәк. УС баланың яшен, уку предметының үзенчәлеген, укучыларның УУГ формалашу чараларын исәпкә алып төзелә.

УС ярдәмендә укыту нәтиҗәсендә биш универсаль компетентлык үсеш ала: 1) тикшеренү сәләте; 2) нәтиҗәле коммуникацияләргә һәм үзара

хезмәттәшлекне оештыруга сәләт; 3) карар кабул итү сәләте; 4) кабул ителгән карарны гамәлгә ашыру сәләте; 5) эшчәнлекнең яңа төрләрен даими үзләштерү сәләте.

УС теләсә нинди предметлы эчтәлектә һәм теләсә нинди белем бирү баскычында кулланыла ала. Әлеге методика укучыны гына түгел, укытучыны да үстерә. Укытучы иҗади шәхес, коммуникатив лидер буларак үсә, ул хәзерге шартларда катлаулы педагогик бурычларны уңышлы хәл итәргә сәләтле.

Тел дәресләренең нәтиҗәлелеге – укучыларның телдән һәм язма сөйләменең үзара бәйләнеше ничек итеп рациональ рәвештә үзгәрүенә, фикердән сөйләмгә күчкәндә барлыкка килә торган кыенлыкларны бетерү өчен шартлар тудыруына турыдан-туры бәйле. Телдән һәм язма сөйләмне кабул итә белү телдән һәм язма сөйләмне төзү осталыклары белән бергә формалаштыра торган сөйләмгә комплекслы өйрәтүнең иң нәтиҗәлесе булып тора.

ӘДӘБИЯТ

1. Андреев В. И. Педагогика / В. И. Андреев. – Казань: Центр инновационных технологий, 2014. – 605 с.

2. Добротина И. Г. Современные модели уроков русского языка в 5–9 классах/ И. Г. Добротина. – М.: Просвещение, 2014. – 192 с.

3. Матюшкин А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении/ А. М. Матюшкин. – М.: Педагогика, 2015. – 186 с.

4. Новикова Э. Б., Берандзе М. З. Инновационные методы обучения/ Э. Б. Новикова, М. З. Берандзе // Кейс-метод Педагогические науки. – 2014. – № 3 (66). – С. 18–19.

5. Хуҗиәхмәтов Ә. Н. Педагогика / Ә. Н. Хуҗиәхмәтов. – Казан: Мәгариф, 2004. – 543 б.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЯЗЫКОВЕДЧЕСКИХ КОНЦЕПЦИЙ ФИЛОЛОГИЧЕСКОГО (ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО) АНАЛИЗА ТЕКСТА

Л. М. Гиниятуллина, М. М. Шакурова

Институт языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова
Академии наук Республики Татарстан, Россия
gin_liluk@mail.ru, mshakurova@inbox.ru

THEORETICAL FOUNDATIONS OF LINGUISTIC CONCEPTS OF PHILOLOGICAL (LINGUISTIC) TEXT ANALYSIS

L. M. Giniyatullina, M. M. Shakurova

Institute of Language, Literature and Art named after G. Ibragimov
of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Russia
gin_liluk@mail.ru, mshakurova@inbox.ru

Статья посвящена проблемам изучения теоретической основы лингвистического анализа текста в русском и татарском языклзнании. Особое внимание уделяется строению текста и средствам связи между абзацами текста. Подчеркивается необходимость анализа текста в функциональ-лингвистическом, текстуальном (структурно-семантическом) и функционально-коммуникативном направлениях.
Ключевые слова: текст, стилистика, синтаксическое целое, лингвистический анализ, художественная литература.

The article is devoted to the problems of studying the theoretical basis of linguistic analysis of the text in Russian and Tatar linguistics. Special attention is paid to the

structure of the text and the means of communication between paragraphs of the text. The necessity of text analysis in functional-linguistic, textual (structural-semantic) and functional-communicative directions is emphasized.
Key words: text, stylistics, syntactic whole, linguistic analysis, fiction.

ТЕКСТКА ФИЛОЛОГИК (ЛИНГВИСТИК) АНАЛИЗ ЯСАУДА ТЕЛ КОНЦЕПЦИЯЛӘРЕНЕҢ ТЕОРЕТИК НИГЕЗЛӘРЕ

Л. М. Гыйниятуллина, М. М. Шәкүрова

Әдәби әсәр теленә бәйле мәсьәләләрне өйрәнү, стилистика мәсьәләләре, стилистика һәм синоним арасындагы нисбәт рус тел белемендә А. А. Потебня, А. М. Пешковский, Л. В. Щерба, В. В. Виноградов, А. Н. Гвоздев, А. И. Ефимов, В. П. Сухотин, Г. Я. Солганик, И. И. Ковтунова, И. Р. Гальперин, Ю. М. Лотман, А. И. Горшков, Н. А. Николина, Л. Г. Бабенко һ.б., татар тел белемендә С. Кукляшев, К. Насыйри, В. Н. Хангилдин, Х. Р. Курбатов, В. Х. Хаков, Ш. Ханбикова, М. З. Зәкиев, С. М. Ибраһимов, Ф. С. Сафиуллина, Г. Ф. Саттаров, И. Б. Бәширова, Р. С. Абдуллина, М. М. Шәкүрова, А. Ф. Йосыпов һ.б. хезмәтләренә таяныла.

XX гасырның 20-30 елларында рус тел белемендә текст, стиль мәсьәләсе зур кызыксыну уята. Бу өлкәдә А. М. Пешковский, Л. В. Щерба, В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, Б. В. Томашевский, А. И. Ефимов кебек тел галимнәренең хезмәтләре дөнья күрде. Әлеге галимнәрнең хезмәтләрендә әдәби форманы эчтәлектән аерып өйрәнү, стиль төшенчәсе (Г. О. Винокур, В. В. Виноградов, М. М. Бахтин һ.б.), синонимика (А. М. Пешковский, А. И. Ефимов) кебек проблемалар яктыртыла. 1922 елда Л. В. Щербаның «Опыты лингвистического толкования стихотворений» дигән хезмәтендә рус теле элементларын бирүдә мәгънәви төсмерләрне бирү нюанслары (сүзләр, төрле конструкцияләр, басым, ритм һ.б.) турында фикерләр бар.

Филологик текстны өйрәнүнең синтаксик аспектын Г. Я. Солганик, И. И. Ковтунова, А. И. Овсянникова, Л. Г. Бабенко һ.б. җентекләп тикшерә. Соңгы елларда Н. М. Шанский филологик анализны уку-укыту барышында лингводидактик алым буларак та тикшерә: текст белән танышу, анализ (уку-анализлау), синтез (уку-текстны җыю), текстны анализлауда интерпретаторның роле һ.б. [10: 153].

И. Р. Гальперин текстның лингвистик ягын өйрәнә, текстка тулы билгеләмә бирә: текст ул – төгәлләнгәнлеккә ия булган, язма документ буларак объективлашкан һәм шуңа хас рәвештә әдәби эшкәртелгән сөйләм процессының нәтиҗәсе, үзара лексик, грамматик, логик, стилистик чаралар белән бәйләнгән берәмлекләр тезмәсеннән төзелгән әсәр, синтаксик берәмлек. Ул текстның категорияләрен икегә бүлә (семантик категорияләр, структур категорияләр) һәм текстка гына хас булган билгеләрне күрсәтә: чикләнгәнлек, информативлык, билгеле бер жанрга карау, тәмамланганлык һ.б. И. Р. Гальперин текстны күләм-прагматик һәм контекст-вариатив дигән төрләргә бүлә, текстта сөйләмнең өч төрле актын билгели: автор сөйләме, чит сөйләм һәм уртак сөйләм [3: 18].

Г. Я. Солганик текст эчендәге чылбырлы бәйләнешне (тәмамлык – ия; хәл – ия; тәмамлык – тәмамлык; ия – тәмамлык, ия – ия) һәм параллель бәйләнешләрне (бертөрле грамматик төзелештәге җөмләләрне) тикшерә [8: 238].

Л. Г. Бабенко әдәби текстны тикшергәндә төрле үзенчәлекләргә туктала, төп геройны үзәккә куя, прагматиклык, концептуальлек, эчке һәм тышкы бәйләнеш, текстны интерпретацияләүне алга чыгара. Соңгы елларда әдәби

текстка лингвистик анализ ясауга караган хезмәтләр арасында Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казаринның «Лингвистический анализ художественного текста» (2003) дигән хезмәте аеруча игътибарга лаек. Авторлар текстның семантик кырын һәм аңа анализ ясауга җентекләп тукталалар: текстның семантикасын өйрәнү аспектлары, концептуаль, денотатив, эмотив кырлары яңача анализлана [1: 49].

Текст эчендә текст булуга – интертекстуальлеккә Л. А. Новиков та игътибар итә. Авторлар, әсәрне тагын да җанландырып җибәрү максатыннан, әлеге алымны бик яратып кулланалар. Галим әсәр атамаларының мәгънәви аермаларына җентекләп туктала һәм аларның текст эчендәге функцияләрен күрсәтә [5: 23]. Мәсәлән, Галимҗан Гыйльманның «Фронтовиклар» парчасында фронтовик карт белән танышып кына калмыйбыз, аның ап-ак чәчле малай турындагы хикәясе дә безне үзенә җәлеп итә.

Әдәби әсәрдән алган өзекләр ХХ гасыр башы татар әдәбиятын тирәнрәк өйрәнү белән бергә, әсәрләрнең лексик үзенчәлекләрен дә тикшереп-карап үтүнең мөһимлеген, тарихи-мәдәни белешмә бирүнең, гомумән, комплекслы өйрәнү зарурилыгын ассызыклау өчен тикшерелә. Текст мәсьәләсе белән бәйле фикерләр Һ. Максуди, Г. Ибраһимов, Г. Алпаров, Җ. Вәлиди, Х. Бәдигый, Х. Курбатов һ.б. хезмәтләрендә урын алган. Соңрак И. Б. Бәширова шигъри һәм прозаик әсәрләрдә сүз белән сурәт ясауның төрле алымнарын бирә [2: 14].

В. Х. Хаков исә ХХ гасыр башларында иҗат ителгән әсәрләргә һәм публицистик язмаларга лексик-семантик һәм лингвистик-стилистик анализ ясый [9: 62]. С. Ш. Поварисов әдәби әсәрнең телен өйрәнә, сурәтләү чараларын, грамматик формаларны тикшерә [6: 44]. Ф. С. Сафиуллина текст теориясен, татар әсәрләренең текст буларак оешу закончалыкларын өйрәнә [7: 49]. И. М. Низамов татар сөйләменең массакүләм коммуникация системасындагы ролен тикшерә [4: 41].

Текстның төзелешенә килгәндә аны өч өлешкә бүлеп тикшерәләр: хикәяләүче текст, хөкем йөртүче һәм тасвирламалы текст. Когезия аерым җөмләләр, абзацлар арасындагы бәйләнешне белдерә. Мәсәлән, Г. Гыйльмановның «Фронтовиклар» парчасында 12 абзац, 453 җөмлә, 2621 сүз бар. Абзацлар үзара бик тыгыз бәйләнгәннәр һәм уңышлы итеп бүленгәннәр. Аларның өчесе генә диалог рәвешендә башланган, ләкин 7–11 нче абзацлар бер үк кешенең туры сөйләмен – фронтовикның хатирәләрен чагылдыра. Абзацларны башлап җибәрүдә бертөрлелек күзәтелми, автор төрле чаралардан мул куллана:

Ә мин бу көнне бик кыю идем. Уйлап та тормыйча, карт ветеранның сугыш юлларында тап булган иң истәлекле хатирәсе хакында сорадым.

Әңгәмәдәшем шунда ук уйчанланып, басылып калды. Әмма бу сорау аның өчен бөтенләй үк көтелмәгән түгел иде.

Малай... – дип куйды ул, соравым артыннан ук. – Ап-ак чәчле малай...

Инде мин җитдиләндем. Ничек инде – малай?.. Әллә соравымны аңламадымы?

Ап-ак чәчле! Беләсеңме, ап-ак... Ә күзләре... һәм ул сөйләп китте. (Г. Гыйльманов «Фронтовиклар»).

Аерым алганда, бәйләүче чара буларак түбәндәге сүз төркемнәре кулланыла:

исем: әңгәмәдәшем; Малай...;

сыйфат: ап-ак ...;

алмашлык: без...; мин...; кая ул...;

рәвеш: бүген...;
теркәгеч: ә ...;
кисәкчә: инде ...

Димәк, бер абзацны икенчесенә бәйләгәндә мөстәкыйль сүз төркемнәре белән беррәттән каршы куючы теркәгечләр дә күпләп кулланыла, шушы ук вазифаны башкара [11: 82].

Ф. Әмирханның «Кадерле минутлар» әсәреннән алынган өзектәге абзацара бәйләнешләргә тукталып үтик [12: 43]. Өзек 16 абзацта бирелә, шуларның дүртесе диалог формасында башланып китә, ләкин, безнең фикеребезчә, 7 нче абзацны, шул ук диалогик сөйләмне игътибарга алып, икегә бүлеп кую уңышлырак булыр (ягъни «– Беләсез, әфәнделәр! Язның бу мин сөйли торган...» дип башланган өлешне сигезенче абзацка чыгару кулайрак). Өзек күбесенчә монологик сөйләмнән торса да, мондагы диалог өлешләре Рәшат белән мәҗлестәге дуслары арасында бара:

Эчпошыргыч сүзләрдән мәҗлес халкы үзе дә туйган иде инде. Кызыклырак бер мәсьәлә ачылмасмы өмете белән Рәшатны шул кадерле минутларын сөйләргә кыстый башладылар.

Рәшат, әйле-шәйле бераз торганнан соң, йомшак креслоларның берсенә киерелебрәк кырын ятты, пенснесен уңгайлап куйды да сөйләргә тотынды:

– Кадерле минутларымның берсен, иң әүвәлгесен, әфәнделәр, мин сезгә сөйлим:

Мин әле ул вакытта унсигез генә яшьтә идем. Бу көнге шикелле хәтеремдә, май числосының унҗидесе, кичкә кырын иде. Артык ямьле, гаҗәеп аяз көннең якты, җылы, тыныч һәм хуш [яхшы, гүзәл] исле кичен мин Ботанический бакчадан ерак түгел бер җирдә, Кабан күле читенә ясалган бер агач күпер өстендә каршы алдым. (Ф. Әмирхан. «Кадерле минутлар»)

Абзацара бәйләнеш:

1 нче > 2 нче: Рәшатны (...) кыстый башладылар > Рәшат (...) сөйләргә тотынды;

2 нче > 3 нче «кадерле минутлар») > 4 нче: фикер күчеше;

4 нче > 5 нче: «агач күпер» үзара бәйләп килә;

Күргәнебезчә, зур күпчелектә абзацара бәйләнеш фикер күчеше ярдәмендә бирелә, әмма кайбер абзацларның бәйләнеше шактый үзенчәлекле бирелә. Тексның башлам өлеше (динамик башламнар, тематик башламнар, тасвирлама башламнар һ.б.), төп өлеше һәм бетем өлеше (микротеманы йомгаклау) була. Ф. Әмирханның «Кадерле минутлар» әсәре диалог формасында башланып китә. Биредә абзацара бәйләнешләр җентекләп карала (зат алмашлыклары, теркәгечләр, кереш сүзләр, исемнәр, рәвешләр бик актив кулланыла), текстның сүзлек составы ачыклана, морфологик, синтаксик һәм пунктуацион үзенчәлекләре күрсәтелә. Болар ярдәмендә герой-персонажларның эчке кичерешләрен, психологик моментларын, рухи дөньяларын тирәнрәк итеп ачып була.

Әдәби текстның төп берәмлекләрен аеруда өч юнәлешкә таянырга кирәк:

1) функциональ-лингвистик юнәлеш, ягъни текстны тел структурасы ягыннан анализлау;

2) текстуаль (структур-семантик) юнәлеш (авторга хас булган үзенчәлекләрне дә истә тоту);

3) функциональ-коммуникатив юнәлеш (автор һәм адресат) [13: 130].

Текст теориясендә континуум вакыт һәм урын төшенчәләре белән турыдан-туры бәйле. Г. Гыйльмановның «Фронтовиклар» парчасында

автор-хикәяләүче сөйләмендә фигыльнең билгеле һәм тәмамланмаган үткән заманнары өстенлек итә, ә фронтовик сөйләмендә аларга хәзерге заман формасы да өстәлә һәм хатирәләрне күз алдына китереп бастырырга ярдәм итә.

Вакыт һәм урын төшенчәләре белән турыдан-туры тыгыз бәйләнгән ретроспекция һәм проспекция дә текстның үстерелешендә мөһим роль уйный. Ретроспекция – укучыны алдагы эчтәлеккә юнәлтә торган, текстагы тел материалын берләштергән грамматик категория: укучы хәтерендә элек әйтелгәннәрне торгызу һәм аларны контекстта уйлап карау өчен мөмкинлек бирү. Проспекциядә сөйләнә торган вакыйгаларның киләчәккә таба юнәлтелгән булуы шарт.

Текстның бай сүзлек хәзинәсендә төрле-төрле мәгънә төсмерләре бирүдә, стиль үзенчәлекләре барлыкка китерүдә фразеологизмнар, синонимнар, тел-сурәтләү чаралары, чагыштырулы төзелмәләр, сүзтезмәләр синонимлыгы, актив һәм пассив төзелмәләр, тиңдәш кисәкләрнең стилистик кулланылышы һәм аларның тоткан урыны гаять зур, абзацара бәйләнешләр, текстның хисси-халәт кырын билгеләү бик мөһим. Алар сөйләмнең төгәллегенә, нәфислегенә һәм сәнгатьчә яңгырашына ирешүдә әһәмиятле чара булып торалар, текстта эчтәлекне төгәл һәм дөрес чагылдыруга ярдәм итәләр, телдән файдалану мөмкинлекләрен арттыралар.

ӘДӘБИЯТ

1. Бабенко Л. Г., Казарин Ю. В. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика: Учебник практикум / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарин. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 496 с.

2. Бәширова И. Б. Сәнгатьле чәчмә әсәрләр теле: Татар прозасында хикәяләү стильләренең үсеше һәм аның әсәр теленә тәэсире / И.Б. Бәширова. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1979. – 96 б.

3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 140 с.

4. Низамов И. М. Уем тел очында / И. М. Низамов. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1995. – 288 б.

5. Новиков Л. А. Филологический анализ художественного текста. – М.: Академия, 2003. – 272 б.

6. Поварисов С. Ш. Тел – күңелнең көзгесе / С. Ш. Поварисов. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1982. – 160 б.

7. Сафиуллина Ф. С. Текст төзелеше: Югары уку йортлары өчен дәреслек-кулланма / Ф. С. Сафиуллина. – Казан: Казан ун-ты нәшр., 1993. – 263 б.

8. Солганик Г. Я. Синтаксическая стилистика: Сложное синтаксическое целое / Г. Я. Солганик. – М.: Высш. школа, 2003. – 214 с.

9. Хаков В. Х. Татар әдәби теле (стилистика) / В. Х. Хаков. – Казан: Татар. кит. нәшр, 1999. – 304 б.

10. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М.: Высшая школа, 1985. – 160 с.

11. Шәкүрова М. М. Лингвистик анализ / М. М. Шәкүрова, М. Р. Шәехов // Мәгариф. – 2008. – № 10. – Б. 82 – 87

12. Шәкүрова М. Әдәби әсәрне өйрәнүгә комплексы якын килү (Ф. Әмирханның «Кадерле минутлар» хикәясе мисалында) / М. Шәкүрова, М. Барабанова // Милли мәдәният. – 2010. – № 21. – Б. 43 – 47

13. Шәкүрова М. М., Гыйниятуллина Л. М. Әдәби әсәргә лингвистик анализ ясау (татар әдәбияты һәм фольклоры мисалында) / М. М. Шәкүрова, Л. М. Гыйниятуллина. – Казан, 2018. – 147 б.

НРАВСТВЕННО-ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ

Р. Ф. Давлетова
МБОУ «Тойгильдинская основная общеобразовательная школа» Муслюмовского муниципального района Республики Татарстан, Россия
rushaniya44@mail.ru

INDIVIDUAL-ECOLOGICAL REVIEW ON LITERATURE LESSONS

R. F. Davletova
Muslyumovsky Municipal District Municipal Budget General Education Institution «Toigelde Basic Secondary School», Russia
rushaniya44@mail.ru

В статье проводится сравнительный анализ системы образования в стране, развитие и традиции народной педагогики.
Ключевые слова: народная педагогика.

The article gives comparative analysis of the education system in the country, its development and the tradition of folk pedagogy.
Key words: folk pedagogy.

ӘДӘБИЯТ ДӘРЕСЛӘРЕНДӘ ӘХЛАКЫЙ-ЭКОЛОГИК ТӘРБИЯ БИРҮ

Р. Ф. Дәүләтова

Заман алга бара дип чын күңелдән сөенәбез. Ләкин тирә-як мохит моңардан зыян гына күрүен онытып җибәрмәскә тиешбез. Кешелекнең табигать белән бәйләнеше – хәзерге заманның актуаль мәсьәләләреннән санала. Промышленностьнең үсүе табигатьнең тигезлеген югалтуга китерде: сулыкларның, һава, җир өслегенең пычрануы кеше сәламәтлегенә куркыныч яный, бигрәк тә балаларга. Күп кешеләрдә экологик белемнәр һәм экологик культура җитеп бетми. Һичшиксез, бу укыту-тәрбия эшенең җитешле дәрәҗәдә булмавы – илебез халкына, табигатькә карата дөрес караш формалаштыра белмәү нәтиҗәсе.

Әхлакый-экологик белем һәм тәрбия бирүдә әдәби әсәрләрнең әһәмияте зур. Язучыларыбыз, беренчеләрдән булып, табигатьне саклау турында чаң сукты. Әйләнә-тирә дөньяны, кеше сәламәтлеген, аның рухын, телен саклау аларны иң борчыган һәм дулкынландырган проблемага әйләнде. Нәфис сүз, сәнгать чаралары ярдәмендә кешедә югалып бара торган иң изге әхлакый-рухи кыйммәтләрне торгызу, Җир-анага игелек, хөрмәт хисләрен уяту, кешелекнең экологик һәлакәт каршында торуын да искәртергә кирәк иде.

Дәреслекләрнең эчтәлегенә игътибар итсәк, әсәрләрдә экологик тәрбия бирү яктыртыла. Мәсәлән, Әхмәт Халидовның «Урман сакчылары», Фирдәвес Гарипованың «Су кадере», Клара Булатованың «Ана сүзләре», Сибгат Хәкимнең «Яшь юкә», Габдулла Тукайның «Бала белән күбәләк», «Яшь агач» укучыларда экология проблемасы турында белү генә түгел, аны чишү юлларын эзләү теләге уята. М. Кәрим «Озын-озак балачак», Г. Сабитов «Ярсулы яз», Г. Бәширов «Туган ягым – яшел бишек», Ә. Баянов «Сәяхәтнамә» әсәрләрендә кеше һәм табигать мөнәсәбәтләре, табигатьне саклау мәсьәләләре үткен итеп куела.

Г. Тукай күп кенә шигырьләрендә җәнлекләрне, кошларны, бөҗәкләрне яратырга, аларга мәрхәмәтле, шәфкатьле булырга өнди, үзенең шигъри бизәкләре белән табигатьнең гүзәллеген ача. Табигатьне саклау – милләтебезне, туган телебезне, гореф-гадәтләрне, рухи һәм тарихи байлыкларны саклау белән тыгыз бәйләнгән. Чөнки туган тел, әдәби һәм тарихи мирас газиз җиребездә барлыкка килгән. Шуңа күрә балаларны татар халкының рухи тамырлары, ерак бабаларыбызның яшәү рәвеше, һөнәрләре белән таныштыру, аларда милли горурлык тәрбияләү мөһим. Табигатьнең матурлыгын, серлелеген Тукаебыз үзенең җаны, саф күңеле, йөрәк җылысы салынган шигъри юллары белән укучы күңеленә кертүче, ныгытучы, мәңгеләштерүче.

Тау башына салынгандыр безнең авыл,
Бер чишмә бар, якын безнең авылга ул;
Аулыбызның ямен, су тәмен беләм,
Шуңа күрә сөям җаным-тәнем белән.

(Г. Тукай. «Туган авыл») [4: 64]

«Су анасы», «Шүрәле» әсәрләрендә баланы гаҗәеп табигать дөньясына алып керә. Матурлык дөньясын тою балаларда гүзәллеккә омтылу хисе уята. Бу әсәрләр аша балаларда кешегә, аның акылына, зирәклегенә, хәйлә катнаш тапкырлыгына, кыюлыгына, батырлыгына соклану хисе уяна. Ә хисләр, хыяллар дөньяны танып белүнең башлангычы ул.

Урман татар халкының тормышында да зур урын алып тора. Тукай урманнарның гүзәллегенә соклана. Ул яхшы белә: урман саф һава чыганагы да, бетмәс-төкәнмәс байлык та. Кырлай урманнарының матурлыгы, сихри тылсымы аның күңелендә мәңгелеккә уелып калган. Шагыйрь үзенең «Исемдә калганнар» әсәрендә «Бу Кырлай авылы минем дөньяга иң элек күзем ачылган урыным», – дип юкка гына язмагандыр. Шагыйрь фикеренчә, урман – саулык, байлык сандыгы.

Табигать турындагы белемнәр халык авыз иҗатында да киң чагылыш тапкан, әкият, мәкаль, әйтем, сынамыш һәм табышмакларда күп кенә экологик мәгълүмат бирелгән. Бу чыганакның төп өстенлеге шунда: белемнәр балаларга мавыктыргыч рәвештә җиткерелә.

Дәресләрдә халык авыз иҗатының бар төре булган табышмакларны еш кулланабыз. Аларның күбесе еш очрый торган табигать күренешләренә багышланган «Ак яулыгым төшеп калды...», яки табигый җисемнәргә хас үзенчәлекләр турында «Җәен соры, кышын ак, аңа шулай яхшырак». Табышмаклар балаларда зирәклек, күзәтүчәнлек кебек сыйфатлар тәрбияли, дәресне җанландыра, укучыларның активлыгын күтәрергә ярдәм итә. Табышмакларны теләсә кайсы дәреснең уңайлы моментын табып файдаланырга мөмкин. Аларны кулланып кроссвордлар, төзергә була.

Халык авыз иҗатының икенче бер төре – мәкаль. Кыска, ләкин хикмәтле сүзләр белән халык бик тирән мәгънәле фикерләрне бер буыннан икенче буынга җиткергән; шуңа күрә күпчелек аны «ата-баба сүзе» дип йөрткән. Мәкальләр арасында табигатькә багышланган һәм экологик тәрбияне күз алдында тотканнарын сайлап, дәресләрдә куллану, аларның асылын укучыларга җиткерү дәреснең нәтиҗәлелеген күтәрә, аларга игелекле эшләр башкарырга омтылыш уята. Мәсәлән, «Суга сусаган – чишмә әрчегән», «Агач утырткан – ага булган», «Кул пычранса, су белән юарсың?» һәм башка шундый мәкальләрдән файдаланабыз.

«Кешенең борынгыдан килгән гуманлы карашларына, гореф-гадәтләренә, еллар буена сыналып килгән тормыш тәҗрибәсенә хилаф килердәй, аны рухи,

әхлакый яктан рәнжетердәй башабаштаклык ахыр чиктә табигатькә дә зарар булып төшә», – дип язган халык язучысы Г. Бәширов. [2: 45] Димәк, яшь буында табигатькә сакчыл караш тәрбияләүне кешедә гасырлар буе тупланган, аңа хезмәт аша сеңгән гомумкешелек әхлак сыйфатларын, тирә-юньгә кешенең элеккеге мөнәсәбәтен эзләү белән тыгыз бәйләргә кирәк.

ӘДӘБИЯТ

1. Гафаров И. Ә. Туган як мирасы. – Казан, 2004.
2. Галимуллин Ф. Эзләнү вакыты. – Казан: Мәгариф нәшрияты, 2005.
3. Заһидуллина Д. Ф. Урта мәктәптә татар әдәбиятын укыту методикасы: метод. кулланма. – Казан: Мәгариф, 2000.
4. Тукай Г. Сайланма әсәрләр. Шагыйрь турында истәлекләр. – Казан: Татарстан Республикасы «Хәтер» нәшрияты (ТаРИХ), 2002. – 511 б.
5. Хаков В. Х. Татар әдәби теле тарихы. – Казан, КДУ нәшрияты, 1993.
6. http://www.docme.ru/doc/1062018/gimnaziya-N-155.-sbornik---2015.poslednij

ИННОВАЦИИ И МЕТОДЫ В ПРЕПОДАВАНИИ РОДНОГО (ТАТАРСКОГО) ЯЗЫКА

И. Г. Давлетшина

Государственное автономное общеобразовательное учреждение «Полилингвальный комплекс «Адымнар – путь к знаниям и согласию» г. Казани, Россия
ilmira2504@yandex.ru

INNOVATIONS AND METHODS IN TEACHING NATIVE (TATAR) LANGUAGE

I. G. Davletshina

State autonomous educational institution «Multilingual complex «Adymnar – the way to knowledge and consent» of Kazan, Russia
ilmira2504@yandex.ru

Хорошее владение двумя государственными языками как средством общения – веление сегодняшнего дня: оно необходимо для успешной учебы, интеллектуального и нравственного становления детей раннего возраста. Бесспорным является положительное влияние двуязычия на развитие памяти, умение понимать, анализировать и обсуждать явления языка. Обучение детей татарскому языку в начальной школе – одна из самых сложных методических задач. Применение инновационных компьютерных технологий позволяет значительно сократить время на развитие языковых и речевых средств, коммуникативных навыков, словесно-логического мышления. Компьютер помогает повысить уровень заинтересованности детей в изучении татарского языка, обеспечивая наглядность, контроль, большой объем информации, являясь стимулом в обучении. Использование нестандартных методических приемов способствуют развитию любознательности, активности и творческих способностей каждого ребенка.

Ключевые слова: Туган (татар) теле, татар теле үстерү мохите булдыру, инновацион технологияләр кулану, индивидуаль эш башкару, кызыксындыру системасын куллану, балаларны үз эшчәнлекләрендә уңышларга җәлеп итү.

Good command of two state languages as a means of communication is the imperative of today: it’s necessary for successful study, intellectual and moral development of young children. The positive influence of bilingualism on the development of

memory, the ability to understand, analyze and discuss the phenomena of language is indisputable. Teaching children the Tatar language in primary school is one of the most difficult methodological tasks. The use of innovative computer technologies can significantly reduce the time for the development of language and speech means, communication skills, verbal and logical thinking. The computer helps to increase the level of interest of children in learning the Tatar language, providing visibility, control, a large amount of information, being a stimulus in learning. The use of non-standard teaching methods contributes to the development of curiosity, activity and creativity of each child.

Key words: Creating a native (Tatar) language, creating an environment for the development of the Tatar language, using innovative technologies, performing individual work, using a system of incentives, attracting children to success in their activities.

«ТУГАН (ТАТАР) ТЕЛ»НЕ УКЫТУДА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛӘР

И. Г. Дәүләтшина

Мәгариф системасында иң актуаль проблемаларның берсе – икенче телне үзләштерү мәсьәләсе. Бүгенге көндә Республикада телне өйрәнүдә яңа вәзгыять шартларында шәхес буларак формалашу ике милли мәдәният, гореф-гадәтләр, сөйләм һәм этик нормалар йогынтысында башкарыла.

Аралашу чарасы буларак, ике дәүләт телен дә яхшы белү бүгенге көннең фәрманы булып тора. Ике дәүләт телен аңлап белү, уңышлы укытуның зарурлыгы кече яшьтәге балаларның интеллектуаль һәм әхлакый үсеше өчен кирәк. Икетеллелекнең хәтер үсешенә уңай йогынтысы, тел күренешләрен аңлый белү, анализлый һәм тикшерә белү бәхәссез булып тора. Психологлар тарафыннан икенче телгә кече яшьтән өйрәтә башлау иң уңай вакыт дип танылды. Кече яшьтәге балаларга барысы да кызык, аларны теләсә нинди уенга җәлеп итәргә, гадәти курчак яки йомшак аю күрсәтеп кызыксындырырга мөмкин. Балалар үзләре, аларның якыннары, дуслары һәм танышлары сөйләшә торган телне өйрәнүләре, белүләре һәм хөрмәт итүләре хәзерге көндә бик мөһим.

Балаларны башлангыч мәктәптә татар теленә өйрәтү – иң катлаулы методик бурычларның берсе. Балаларны татар теленә өйрәтүдә, беренчедән, аларда туган якка мәхәббәт, табигать һәм аңа карата сакчыл мөнәсәбәт тәрбияләү мөһим. Икенчедән, шәһәрнең, республиканың, илнең тарихи үткәненә кызыксыну тудыру. Шулай ук патриотик хисләр, үткәнгә һәм бүгенгегә кече Ватанга карата горурлык һәм хөрмәт тәрбияләү, татар халкының кызыклы тарихи вакыйгалары, хезмәт эшчәнлеге, мәдәнияте, көнкүреше һәм бәйрәмнәре белән таныштыру.

Бүгенге көнгә кадәр килеп җиткән тел – ул халкыбызның зирәклеген, гореф-гадәтләрен, рухи байлыгын меңнәрчә еллар буе үз эченә туплаган кыйммәтле хәзинә. Һәр халык өчен туган теле – иң кадерле һәм иң изге байлык. Бу байлыкны саклап калу һәм үз балаларыбызга тапшыру – һәркемнең бурычы. Укытучылар һәм ата-аналарның тырышлыгы балансланган вакытта гына яхшы нәтиҗәләргә ирешеп була.

Әмма безгә ата-аналарның татар теленең әһәмиятен (өстәвенә, рус телле генә түгел, татар милләтеннән булган ата-аналар да), Татарстан Республикасының булачак гражданнары – кече яшьтәге балаларның әхлакый-патриотик хисләрен тәрбияләүдә туган проблеманы аңлап бетермәү белән очрашырга туры килде. Үткәрелгән анкеталаштырудан соң, барлык ата-аналар да Татар-

стан Республикасында ике тел барлыгын белмәүләре, балаларны татар теленә өйрәтүгә тәнкыйди караулары турында ачыкланды, әмма бөтен ата-аналар да балаларының башка милләт кешеләре белән тигез итеп аралашырга, туган якны хөрмәт итәргә тиешлеге белән килештеләр. Шулай ук рус телле укытучыларның татар телен белмәү проблемасы да барлыкка килде.

Уку-укыту методик комплектларын гамәлгә кертүнең максаты балаларны Татарстан Республикасының ике дәүләт телендә ирекле аралашуга өйрәтергә юнәлтелгән. Билингвизм (икетеллелек) – ике телне бер үк вакытта ирекле белү һәм сөйләм аралашуы шартларына бәйле рәвештә аларны бертигез куллану.

Башлангыч мәктәптә белем һәм тәрбия бирү буенча федераль дәүләт белем бирү стандартларына таянып, без – укытучылар, безнең мәктәптә, ата-аналар белән эшләүнең актив формаларын кулланабыз. Аларны инновацион эшчәнлек белән таныштыру максатында, лекторияләр, консультацияләр, мастер-класслар, презентацияләр, дискуссияләр, ата-аналар белән очрашулар аша заманча мәгълүмат технологияләре кулланып, актив эш алып барабыз. Ата-аналарга үз балаларына татар теле лексикасын үзләштерүдә һәм сөйләм материалын кесә сүзлекләре, карточкалар аша беркетүдә ярдәм итәргә, «Татарча сөйләшәбез», «Сәлам» проектлары диалоглары аша, «Карале һәм истә калдыр» дискларын тыңлап өйрәтүне оештыру мөһим [3: 84].

Алдан ук ата-аналар белән эшләү безнең полилингваль комплексның икетеллелек үсешенә ярдәм итте, бүгенге көндә ата-аналар татар телен икенче тел буларак өйрәтүне уңай кабул итә, балаларның уңышларын күзәтеп шатлана.

Һәр дәрестән соң балалар белән эш дәверендә алган белемнәрне инновацион ысуллар һәм технологияләр кулланып, уен һәм белем бирү эшчәнлеген кулланып ныгытабыз.

Инновацион компьютер технологияләрен куллану тел һәм сөйләм чараларын, коммуникатив күнекмәләрне, логик фикерләүне үстерүгә вакытны шактый киметергә мөмкинлек бирә. Компьютер балаларның татар телен өйрәнүдә кызыксыну дәрәҗәсен арттырырга ярдәм итә, күрсәтмәлелекне, контрольне җиңеләйтә, белем бирүдә стимул булып тора. Компьютер технологияләрен үзләштерү укытуның уңай мотивациясен көчәйтергә, танып белү эшчәнлеген активлаштырырга, баланың да, укытучының да иҗади эшчәнлеген көчәйтергә мөмкинлек бирә. Компьютер мультфильмнар карауны оештырырга ярдәм итә. Компьютер ярдәмендә слайдлар һәм компьютер дидактик уеннары кулланып, үтелгән материалны беркетәбез. Аудиоплеер ярдәмендә балалар аудиоязма тыңлау һәм кушылып җырлау мөмкинлегенә ия.

Уен методикалары, эшчәнлек төрләрен алыштыру, күрсәтмәлелекнең төрле төрләрен куллану, балаларда татар теле белән кызыксынуны сакларга ярдәм итә, ә моннан башка башлангыч этапта чит телгә өйрәтү мөмкин түгел [1: 58].

Баланың бармаклары һәм кул чуклары хәрәкәте аң үсешенә аеруча көчле йогынты ясый. Кешенең баш мие үсешенә мануал (кул) хәрәкәтләренең тәэсире күптәннән билгеле, ә татар телендә бармак гимнастикасы куллану балалар өчен үзенчәлекле уенга әверелә һәм алар белән сүз материалын истә калдыруга уңай йогынты ясый.

Баланың тавыш һәм сүзләрне дөрес әйтүе бик мөһим. Моңа артикуляция методы ярдәм итә.

Татар телендә сөйләшергә өйрәтү – сүзләрне һәм гыйбәрәләрне өйрәнүне генә түгел, башка мәдәни киңлектә яшәүне дә аңлата. Башка телне өйрәнү башка мәдәният, башка халыкның бәйрәмнәре һәм йолалары, әкиятләре, балалар уеннары һәм фольклоры белән танышуны күздә тота.

Татар теленә өйрәтүдә тел тирәлеге булдыруда укытучының роле мөһим.

Милли көнкүреш әйберләре, татар шагыйрьләре һәм язучылары иҗаты белән танышу буенча этнографик почмак, дидактик уеннар, альбомнар, «Без татар телен өйрәнәбез» дигән күчмә папкалар урнаштырылган, шул папкаларга татар теле дәресләрендә өйрәнелә торган материал тупланган.

Укучыларны туган шәһәрләре, Идел буе халыклары мәдәнияте һәм көнкүреше белән таныштыруда системалы һәм максатчан эш алып барыла. Толерантлык тәрбияләүгә «Туган тел көне»ндә оештырылган чаралар ярдәм итә. Татарстан территориясендә яшәүче барлык халыкларның туган ягы, уеннары һәм традицияләре белән танышалар. Укучылар белән бергә туган якны өйрәнү музеена йөрибез, шәһәр буйлап экскурсияләргә барабыз.

Сәламәтлек саклау технологияләрен уку процессына кертү балаларның сәламәтлегендә уңай үзгәрешләргә ирешергә мөмкинлек бирә. Физкультминутлыклар, татар халык уеннарын оештыру балаларның сәламәтлеген ныгытуга ярдәм итә. Укучыларга шулай ук рифмалы, хәрәкәтле җырлар җырлау кызыклы.

Укучыларның белемнәрен ныгыту процессын аңлаешлы, мавыктыргыч һәм кызыклы итү өчен тавыш ассоциацияләре методына өстенлек бирәм. Методның асылы – туган телнең яңгыравыклы сүзләрен истә калган чит телдәге сүзгә тәңгәл сайлап алудан гыйбарәт. Мондый тавыш ассоциацияләре икенче телнең сүзләрен истә калдыруны җиңеләйтә. Бу эштә Р. К. Шаехованың «Раз-словечко, два-словечко» ярдәмлеген кулланам [4: 96].

Стандарт булмаган методик алымнарны куллану һәр баланың кызыксынучанлыгын, активлыгын һәм иҗади сәләтләрен үстерүгә ярдәм итә.

Таныш әсәрләр буенча театральләштерелгән уеннар телне актив файдалану этабында әһәмиятле, балаларга рәсемнәрне («Чәй эчү», «Хайваннар дәрестә», «Гаилә кич белән» һәм башкалар) җанландырырга тәкъдим ителә – диалог уйлап табарга һәм аны курчак театрының теләсә кайсы төрендә «уйнарга» тәкъдим ителә [2: 60].

Театральләштерелгән уенда балалар шул процесстан ләззәт ала. Шуңа күрә балалар бу уенда һәрчак катнаша. Димәк, яхшы нәтиҗәләргә ирешергә мөмкин. Белем дәрәҗәсе диагностикасы балаларның татар теле материалын яхшы үзләштерүләрен, куелган бурычларның уңышлы үтәлүен күрсәтә.

Инновацион технологияләр кулланып эшләү рус телле балаларны татар теленә өйрәтүдә уңышка ирешүдә бер яктан татар телен үстерү мохите булдыру, икенче яктан балага шәхси ориентлаштырылган якын килү, кызыксындыру системасын куллану, балаларны үз эшчәнлекләрендә уңышларга җәлеп итү мөмкинлеге бирә.

ӘДӘБИЯТ

1. Исаева Р. С. Играя изучаем татарский язык. Методическое пособие. – Набережные Челны, 2010. – 58 с.

2. Муяссарова И. Х. Отдохнем чуть-чуть: Физкультминутки и сюжетные игры (на татарском языке). – Казань, 1998. – 60 с.

3. Программа по обучению детей татарскому языку. – Казань: Школа, 2004. – 84 с.

4. Шаехова Р. К. Раз словечко, два словечко…: занимательное обучение татарскому языку. – Казань: Татарское республиканское издательство «ХЭТЕР», 2011. – 96 с.

РЕЦЕНЗИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСКИХ РАБОТ УЧАЩИХСЯ КАК МЕТОД РАЗВИТИЯ УСТНОЙ РЕЧИ

З. С. Данилова, Р. И. Ашрафуллина
«Полилингвальный образовательный комплекс «Адымнар – Алабуга», г. Елабуга, Россия; Муниципальная общеобразовательная средняя школа № 10, г. Елабуга, Россия
1804000265@mail.ru, rozaliya_nais@mail.ru

REVIWINQ STUENTS ‘ CREATIVE WORKS AS A METOD OF DEVELOPINQ ORAL SPEECH

Z.S. Danilova, R. I. Ashrafullina
«Polylingual educational complex «Adimar – Alabuga», Elabuga, Russia; Municipal secondary school N 10, Elabuga, Russia
1804000265@mail.ru, rozaliya_nais@mail.ru

Данная статья посвящена использованию метода рецензирования в обучении письменной речи школьников среднего звена общеобразовательной школы. В ней авторы разрабатывают этапы организации работы, направленной на развитие их умений письменной речи на основе метода рецензирования.
Ключевые слова: метод, рецензирование, письменная речь, аргументировать свои мысли, синонимические конструкции.

This article is devoted to the use of the review method in teaching writing to secondary school students. In it, the authors develop the stages of organizing work aimed at developing their writing skills based on the review method.
Key words: method, review, written speech, argue your thoughts, synonymous constructions.

СӨЙЛӘМ ТЕЛЕН ҮСТЕРҮ АЛЫМЫ БУЛАРАК УКУЧЫЛАРНЫҢ ҮЗАРА ИҖАДИ ЭШЛӘРЕН РЕЦЕНЗИЯЛӘҮЛӘРЕ

З. С. Данилова, Р. И. Ашрафуллина

Мәктәп шартларында рецензия термины түбәндәгечә аңлатыла: «фәнни хезмәтне, әдәби әсәрне, спектакль, концерт, кинофильмны тикшереп, аңа язма рәвештә бирелгән бәяләмә» [1: 142]. Мәктәп практикасында гадәттә әдәби әсәргә рецензия язу таралыш алган, мондый эш – сочинение-рецензия исеме белән аталып йөртелә. Башка сәнгать әсәрләренә (нәфис фильм, спектакль) рецензияләр тәнкыйтьнең бер төре буларак урын алсалар да, укучылар белән эшләгәндә кулланылмыйлар диярлек. Традицион булмаган рецензияләр рәтендә укучыларның үзара иҗади эшләренә язылган бәяләмәләр дә урын ала. Укучыларның иҗади эшләре дигәндә, без нәрсәләрне күзаллыйбыз соң? Әлбәттә, укучының үзе язган, оригинальлеккә дәгъва итә алган һәр эше дә иҗади булып тора. Бу очракта без укылган әсәр буенча язылган сочинениене генә күзалламыйбыз. Балаларның иҗади үсешенә, креатив фикер йөртүен үстерүгә игътибар биргән укытучы җитәкчелеге, кул астында укучылар эссе, шигырь, сценарий, отзыв, очерк, юлъязма һәм башка бик күп жанрларда үзләрен сынап карыйлар.

Әйтергә кирәк, укучыларның иҗади эшләренә дәреслек авторлары методист-галимнәр да игътибар юнәлтәләр. Мәсәлән, алар тарафыннан тәкъдим ителгән биремнәр арасында түбәндәгеләр бар:

– «Туган авылым», «Туган төбәгем» дигән темаларга иҗади эш башкарыгыз (хикәя, шигырь языгыз, рәсем ясагыз) [4: 109];

– кечкенә генә берәр әсәрне рус теленнән татарчага тәрҗемә итәргә (мәсәлән, А. Чехов хикәяләрен) [4: 109];

– әсәргә нигезләнеп (сүз Ф. Әмирханның «Фәтхулла хәзрәт» повесте турында бара), медицина фәне белән бәйләп, кечкенә фантастик хикәя языгыз [1: 72] һ.б.

Шушы биремнәрне өй эше буларак эшләргә тәкъдим итәргә һәм алдагы дәресне яки дәреснең бер өлешен иҗади эшләрне үзара рецензияләүгә багышларга була. Әлеге рецензияләрнең эчтәлеге күп кенә дәрәҗәдә әдәби әсәргә язылган рецензиянеке белән туры килә. Без әлеге теманы тәфсилле өйрәнгән галимә О. А. Сальникова тәкъдим иткән план буенча эш алып баруны максатка ярашлы дип саныйбыз [2: 87]. Укучыларга эшне түбәндәге план буенча язарга тәкъдим итәбез:

1. Әсәргә характеристика-бәя бирергә.
2. Эчтәлек һәм форманы анализларга.
3. Мөмкин булган очракта, әсәрнең автор иҗатында тоткан урынын билгеләргә.

Әлбәттә, укучы иптәшенең шигыренә (хикәя, эссега) беренче мәртәбә рецензия яза икән, әлеге пункт төшереп калдырыла, әмма эш ел ахырында башкарылып, укучы сыйныфташының берничә иҗади эше белән инде таныш булса, рецензия эчтәлегендә әлеге фикерләр кыйммәтле урын алачак.

4. Әсәргә укучы игътибарын тарту һәм рекомендацияләр бирү.

Л. М. Фридман, И. Ю. Кулагина үзара рецензияләр язу нәтиҗәсендә укучыларның үз эшләренә карата да таләпчәнлек күрсәтә башлаулары турында фикер әйтелә [3: 261]. Безнең фикеребезчә, үзара рецензияләүнең тагын бер мөһим ягы – укучыларның белем һәм тел күнекмәләрен үстерүдә зур мөмкинлекләргә ия булуы. Бу ни рәвешле ачыла соң?

Укучылар үзара иҗади эшләрне рецензияләгәндә, тәнкыйть жанрына хас төрле синонимик конструкцияләрне кулланырга өйрәнәләр. Рецензия язу кебек эшләр даими башкарылганда, укучыларның телдән һәм язма сөйләме мондый модельләр белән шактый байый, алар әсәрне анализлау, сочинение язганда, фәнни конференция өчен мәкалә әзерләгәндә дә иркен куллана башлыйлар. Шундый синонимик конструкцияләрнең кайберләрен таблицада теркәп китик.

Анализлана торган объект	Кулланыла торган синонимик конструкцияләр
Автор	– автор гаҗәеп оста (яхшы) психолог (шагыйрь, әдип) кына түгел, ул әле... – аның әсәрләре (хикәяләре, иҗат җимешләре) .... хисләр (фикерләр, уйлар, омтылышлар) уята
Сюжет	– әлеге хикәя .... турында; – үзәк сюжет линиясе түбәндәгеләрне эченә ала: ... – авторның игътибар үзәгендә...
Герой	– хикәяләүче герой укучыларга шуны аңлатырга тырыша:... – әсәр геройлары яшәгән дөнья... – төп герой....

Әсәрдән алынган тәэсирләр	– әсәрдән алынган беренче тәэсир турында шуны әйтәсем килә: ... – беренче карашка... кебек тоела; – әсәр ... белән таң калдыра
Тематика һәм проблематика	– автор кагылган проблемалар киңкырлы; – хикәядә ... проблемасына күп урын бирелә; – проблематиканы ... буларак билгеләргә мөмкин булыр иде.
Автор позициясе	– автор .....-ны тәфсилле рәвештә анализлый; – автор көтелмәгән нәтиҗәләр ясый: ... – авторның ... турындагы фикерләре кызыклы; – автор ... дип саный (икәнен раслый, икәненә инана)
Әдәби терминологияне кертү	– әсәрнең стилен искә алып, ... – әсәрнең композициясен уңышлы дип бәяләргә була; – геройларның сөйләм характеристикалары игътибарны җәлеп итә
Тәнкыйди искәрмәләр	– әлбәттә, авторның барлык фикерләре белән килешеп бетеп булмый; – автордан аермалы буларак, мин ... дип саныйм; – кызганычка каршы, автор үз фикерен мисаллар белән дәлилләмәгән.

Программа һәм дәреслекләрне күзәтү күрсәткәнчә, укучылар рецензия төшенчәсе белән бишенче сыйныфта ук танышалар һәм дәреслек авторлары тәкъдим иткән биремнәрнең берсе болай яңгырый: «Үз илемдә» шигыренә, үз фикерегезне белдереп, кечкенә генә рецензия языгыз» [4: 105]. Бишенче сыйныф укучысы өчен бу – шактый катлаулы бирем. Эшнең күләмен «кечкенә генә» итеп билгеләү дә кайбер авырлыкларны җиңәргә ярдәм итми, чөнки нинди генә күләмдә язылмасын, эш рецензиягә куела торган таләпләр, аңа хас лексика һәм синтаксик конструкцияләрне кулланып язылырга тиеш була. Әлеге факт әзерлек эшен күпкә алдан башлау әһәмиятен аңларга ярдәм итә. Без мондый әзерлек эшен укучыларның дәрестә бирелгән җавапларны үзара телдән рецензияләүдән башларга тәкъдим итәбез. Әлбәттә, бу рецензияләр кыска булачак, әдәби әсәр, иҗади эшкә карата язылган бәяләмәдән аерылып торачак, әмма укучылар, бердән, фикерләрен дәлилле итеп җиткерергә өйрәнәчәкләр, икенчедән, рецензияләргә хас конструкцияләрне телдән сөйләмнәрендә куллана башлаячаклар. Көтелгән «рецензия»ләр түбәндәгечә әйтелергә мөмкин: «*Миңа (укучының исеме) җавабы ошады, ул әсәрнең идеясен дөрес аңлаган, фикерен аңлаешлы, төгәл итеп җиткерде. Әмма киләчәктә мин аңа фикерен белдергәндә, әсәрдәге цитаталарга да мөрәҗәгать итәргә киңәш бирер идем*» яисә «*(укучының исеме) җавабы дөрес, әмма ул фикерен аңлаешлы итеп җиткерә алмады, дип саныйм. Җөмләдә сүз тәртибен бутау, монотон тавыш белән сөйләү аның фикерен аңлап бетерергә комачау итә*».

Беренче мәртәбә укучыларның иҗади эшләренә үзара рецензия язу дәресенә укытучы аеруча җитди якын килергә тиеш. Ничек оештырырга соң мондый дәресне? Без түбәндәге алым һәм юлларны тәкъдим итәбез. Мисал өчен, укучыларга Фатих Әмирханның «Фәтхулла хәзрәт» повестенә нигезләнеп, медицина фәне белән бәйләп язылган кечкенә фантастик хикәяләренә бер-

берсенә бәяләмә язарга тәкъдим ителә, ди. Укучыларның хикәяләре бер-берсе белән алышына. Укытучы партадашларга бер-берсенең эшләрен укырга тәкъдим итә, караламаларда балалар хикәядә ошаган һәм ошамаган урыннарны билгеләп баралар, алга таба мондый билгеләр бәяләмә язганда аларга кирәк булачак. Укытучы сорау куя: «Сезгә иптәшегез эшендә нәрсә аеруча ошады?». Укучыларның җаваплары якынча түбәндәгечә формалашырга мөмкин, дип фаразларга була:

– Миңа Ирекнең хикәясе сюжеты белән ошады, ул кызыклы, көтелмәгән;

– Миңа Әлфиянең теле ошый, аның хикәясе җиңел укыла, көчле тәэсир калдыра һ.б.

– Минем уйлавымча, Гөлшатның хикәясе исеме белән үк игътибарны җәлеп итә.

Аңлашылганча, укучылар ирексездән фикерләрне дәлилләргә кирәклеген тоеп эш итәләр: ошаган якны атап кына калмыйлар, фикерләрен аңлаталар да. Турыдан-туры язу эшенә керешкәнче, укучылар түбәндәгеләрне дә искә төшерәләр: рецензия – әсәргә анализ һәм бәя бирүне күздә тота; бирелгән бәя объектив булырга тиеш; бәя әсәргә анализ нигезендә ясала; анализдагы фикерләр цитаталар ярдәмендә раслана.

Эш тәҗрибәсе күрсәткәнчә, укучылар фикерләрен өземтәләр ярдәмендә дәлилләүне еш кына төшереп калдыралар, бу хакта оныталар. Моны кисәтү максаты белән таблица белән эш оештырырга була. О. А. Сальникова таблицаны ике баганадан төзергә тәкъдим итә: 1) «миңа нәрсә ошады»; 2) өземтә [2: 124]. Безнең фикеребезчә, чын тәнкыйтьчеләр кебек үк, укучылар тексттагы кимчелекләргә дә игътибар бирергә тиешләр.

Миңа нәрсә ошады?	Өземтә	Миңа нәрсә ошамады?	Өземтә
Әсәрнең идеясе			.
Әсәрнең исеме			
Метафора, чагыштыруларның мул кулланышы			
Хикәянең ышандыру көче			

Һәр укучы үзе рецензия язачак әсәр өстендә шундый эш алып барганнан соң, укучылар үзара рецензияләү эшенә керешәләр. Рецензия язылганнан соң, алар тикшерелә. Алдагы дәреснең бер өлеше рецензияләрне редакторлауга багышлана.

Нәтиҗә ясап, шуны ассызыклыйсыбыз килә: укучыларның үзара иҗади эшләрен рецензияләүләре татар теленнән лексик, грамматик күнекмәләрен камилләштерә, сөйләм телен баета, әдәбият буенча белемнәрен гамәлдә кулланырга өйрәтә.

ӘДӘБИЯТ

1. Мотыйгуллина Ә. Р., Ханнанов Р. Г., Вәлиуллина Р. Һ. Татар әдәбияты: рус телендә төп гомуми белем бирү оешмалары өчен дәреслек (татар телен өйрәнүче укучылар өчен). 8 нче сыйныф. Ике кисәктә. 2 нче кисәк. – Казан: Мәгариф – Вакыт, 2015. – 143 б.

2. Сальникова О. А. Обучение рецензированию как способу выражения аргументированной оценки: дис. … канд. пед. наук. – М., 1998. – 224 с.

3. Фридман Л. М., Кулагина И. Ю. Психологический справочник учителя. – М.: Просвещение, 1998. – 288 с.
4. Хәсәнова Ф. Ф., Сафиуллина Г. М., Гарифуллина М. Я. Татар әдәбияты: рус телендә төп гомуми белем бирү оешмалары өчен дәреслек (татар телен туган тел буларак өйрәнүче укучылар өчен). 5 нче сыйныф. Ике кисәктә. 1 нче кисәк. – Казан: Мәгариф – Вакыт, 2014. – 143 б.

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕРЕВОДЧИКА НА ПРИМЕРЕ ПЕРЕВОДОВ ПОЭЗИИ ДЭРДМЕНДА

И. А. Еникеев
Институт языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова Академии наук Республики Татарстан, Россия
eniki07@mail.ru

METHODOLOGY FOR THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF A TRANSLATOR ON THE EXAAMPLE OF TRANSLATIONS OF DARDMENDS POETRY

I. A. Enikeev
Institute of Language, Literature and Art named after G. Ibragimov of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Russia
eniki07@mail.ru

В статье рассмотрены критерии формирования профессиональной компетентности переводчика. Выводы основаны на теоретических исследованиях ученых и анализе переводов поэзии Дэрдменда. Формирование компетенции имеет множество аспектов. Переводчик должен сочетать культурологическую подготовку с грамотным лингвистическим анализом. Уметь проследить динамику лексических и синтаксических конструкций в творчестве писателя. Определить частоту употребления грамматических форм.
Ключевые слова: Перевод, дискурс, компетентность, грамматическая форма, синтаксические конструкции, лексика, аксиология, поэзия, Дэрдменд

The article discusses the criteria for the formation of the professional competence of a translator. The conclusions are based on theoretical studies of scientists and analysis of translations of Dardmends poetry. Competence building has many aspects. The translator must combine culturological training with competent linguistic analysis. To be able to trace the dynamics of lexical and syntactic constructions in the writers work. Determine the frequency of the use of grammatical forms.
Key words: translation, discourse, competence, grammatical form, syntactic constructions, axiology, vocabulary, poetry, Dardmend.

Проблема художественного перевода является важным фактором культурной и межъязыковой коммуникации. А в ситуации взаимного перевода флективных и агглютинатативных языков, в частности, русского и татарского, она имеет специфические особенности. В монографии А. В. Штанова «Технология перевода и методика преподавания (компетентностный подход)», посвященной взаимодействию русского и турецкого языков, отмечается, что «перевод, находясь на стыке разных культур, языковых и ассоциативно-понятийных систем, разворачиваясь между представителями разных лингвокультур, а также отражая в себе особенности окказионального и ситуативного характера,

имеет ряд принципиальных характеристик, отличающих его от монолингвальной коммуникативной ситуации» [11: 3–4]. В отечественном переводоведении, начиная с 1974 года широко применяется теория языковых спектров, предложенная М. Д. Литвиновой. Суть этой фундаментальной лингвистической идеи заключается в том, что «каждое явление в конкретном языке (это относится к морфологии, лексике, синтаксису, категориям – части речи, виды сказуемых, наклонения, залоги, приставки) имеет определенную среднестатистическую частоту употребления. Совокупность этих частот и была названа «спектром языка». Каждый автор имеет свой спектр – частоту употребления различных «кирпичиков» текста. Но у авторов обычно нарушен какой-то один регистр» [7: 14]. Например, русские авторы редко употребляют временные предложения и то, в основном, с союзами **когда** и **пока**, а со сложными союзами такие предложениями встречаются в 10 раз реже. Спектр языка писателя «меняется на протяжении жизни: частота определенных лексических единиц и синтаксических конструкций разная в начале и конце творчества. Спектр языка меняется на протяжении истории народа – носителя языка. Имеется однако некоторый «ствол», который сохраняется многие столетия (в английском языке это временные предложения с союзами **befor** и **after**), а для русского языка характерны примыкания и бессоюзия» [7: 14]. В связи с этим «ошибки переводчиков происходят не только от непонимания текста или полноты замысла автора, но еще и от несоблюдения частоты употребления конструкций, существующих как в языке оригинала, так и в языке, на который делается перевод» [7: 13]. Буквализмы при переводе также могут рассматриваться как нарушение русских частотных норм. Поэтому «статистическая характеристика помогает составить наглядную характеристику языка, употребляемого в текстах разных исторических эпох, разных авторов, в разных жанрах и даже в составляющих художественного произведения: экспозиция, описания, диалоги. Этим явлением можно пользоваться, сознательно ориентируясь на исторически отработанную частотность элементов языка и речи в процессе перевода, а также оценивая степень отступления от норм изящной словесности» [7: 15].

В настоящее время в качестве основного метода формирования профессиональной компетентности переводчиков выступает когнитивно-дискурсивный анализ текста. Исследователи С. А. Бойко и С. К. Гураль отмечают, что «в рамках лингвокогнитативного подхода и анализа художественных текстов работа над ними рассматривается как когнитивная и коммуникативная деятельность, раскрывающая особенности его восприятия и интерпретации. Этот подход отвечает задачам и целям современного обучении переводу иноязычных художественных текстов» [1: 61]. Желательно, чтобы переводчик художественной литературы имел дело не с подстрочником, а оригинальным текстом. Только через чтение иноязычных текстов «можно увидеть как передается в дискурсе значение, выявить когнитивные единицы, формирующие концептосферу, а также изучить структуру текста» [1: 64]. Предложенный дискурсивный подход учитывает «экстралингвистические характеристики, обусловливающие конкретный дискурс, а именно: исторические, социальные, культурные, ситуативные характеристики, влияющие на создание перевода» [1: 65]. Помимо этого существует и текстовый подход в обучении переводу, когда для адекватного перевода единиц текста переводчик должен научиться воспринимать текст как целостное смысловое образование, созданное по определенному замыслу автора. В процессе данной методики анализа переводчик учится выявлять компоненты когнитивной и дискурсивной базы иноязычного лингвокультурного сообщества и это помогает выстроить диалог межкультурного

взаимодействия. В результате происходит «формирование навыков освоения эффективных стратегий нахождения вариантов разрешения проблемно-практических ситуаций в последующей переводческой деятельности» [1: 63].

На практике это означает, что переводчик должен знать культуру другого народа, его обычаи и традиции, знать литературный контекст и творчество переводимого писателя. Желательно разбираться в его синтаксических, лексических и грамматических предпочтениях. В сфере практикующих русско-татарских переводчиков ближе всех к осмыслению этих сложных теоретических проблем подошла В. Думаева-Валиева, осуществившая последний по времени перевод поэтического наследия Дэрдменда. В своей статье «Роль русского перевода в освоении творчества Дэрдменда и Тукая» она пишет «что язык наших классиков очень сложен и сильно затрудняет возможность наслаждения высоким строем их мыслей и образов, а иногда нуждается даже в расшифровке» [2: 66]. Она приводит пример из стихотворения Г. Тукая о Пушкине, где выдвигает идею о том, что перводчик должен учитывать все значения татарских слов в процессе перевода, дабы не попасть в конфузную ситуацию: «Это двустишие «Альхам» пока не было объяснено правдоподобно, адекватно теме, ситуации. Сложность коренилась в том, что словарь соотносит **хаинанә** с **хыянәт** (преступление), хотя словарь Махмутова дает второе значение этого слова: вероломный. Перевод стихотворения, на который удалось выйти, возможен только с этим значением. Такой перевод предполагает более глубинный, чем на первый взгляд, смысл этих строк. Нельзя бесцеремонно толковать Пушкина, пусть «альхам» и поддается произвольному толкованию!» [2: 67]. Переводчик пишет, что наличие арабизмов и тюркизмов старотатарского языка «в классической поэзии для современного читателя является, к сожалению, непреодолимым препятствием для восприятия ее несомненных шедевров. На старотатарском языке практически непрочитанными оставались все ранние стихотворения Тукая» [2: 67]. Аутентичный русский перевод должен точно воспроизводить музыку стихотворения, размер, особенности рифмовки, лексику, стиль. Применительно к Дэрдменду она пишет о важности выбора ключевого смысла в тексте, чтобы «прихотливый, архаичный слог этого утонченного ценителя национального языка, истории, родной природы с его щемящей болью за их судьбу не пропал при переводе, но проступил как фотография при проявке» [2: 71]. В процессе переводов Думаева-Валиева открыла для русских читателей полемику между Тукаем и Дэрдмендом в стихотворениях «Стихоплету» и «Поэту», показав, что слово время в строке Тукая являлось намеком на созданную Дэрдмендом газету «Вакыт»: «Как могло случиться, что в строке «Сам все время признаешься ты в бессилии свое» слово «время» вышло в печати в скобках. Именно в скобках, а не в кавычках. И как, при отчетливых, дифференцированных правилах пунктуации, читатели повсюду «угадали» в этом намек на газету «Время»! [5: 8].

Приведенные примеры показывают как важно переводчику знать историко-философский, религиозный и литературный контекст эпохи для точного понимания смысла произведения. Тем не менее переводчик не полностью раскрыл смысл полемики Тукая и Дэрдменда, остановившись на этапе творческих амбиций двух гениев. Противостояние здесь было более глубинным, здесь столкнулись светские, модернистские устремления Тукая и многовековой пласт суфийско-религиозной литературой, стоявшей за Дэрдмендом. Фактор религиозного дискурса практически не учитывается при переводе поэзии Дэрдменда. На этом момент в переводоведениии обратили внимание Литвишко О. М. и Милетова Е. В., которые особо подчеркнули,

что в смысловом поле перевода «религиозный дискурс как русско, так и иноязычный, является аксиологически нагруженным пространством, в пределах которого находят свою практическую реализацию ключевые духовные и нравственные ценности, характерные для каждой религиозной культуры» [8: 69]. Они рассматривают его как совокупность речевых актов реализующих общение коммуникантов и базирующихся на ритуалах и обрядах, нацеленных на приобщение человека к вере в Бога или сверхъестественные силы. Особенно наглядно проблема религиозного дискурса видна на примере переводов стихотворении Дэрдменда «Бүзләрем мана алмадым». Пожалуй это единственное стихотворение Дэрдменда, где переводчики не пришли к смысловому консенсусу. В настоящее время опубликованы пять переводов с разными названиями: «Не отбелил на саван бязи», «Я не соткал белой ткани», «Не перекрасить савана» и одинаковое название у Н. Беляева и Р. Бухараева – «Не сумел я окропить савана». Все переводчики переводят строки «кәфнем бүзләр**ен** мана алмадым» и «бүзләр**ем** мана алмадым» как синонимичные предложения, не обращая внимания на несовпадение окончаний: ен // ем. В данном случае за ним стоят разные грамматические формы слова, а значит разные смыслы. Не принималось во внимание явное нарушение ритма и музыкального строя стиха в последней спорной строфе, которая в отличии от всех остальных состоит из 7 строк. Совершенно не учитывался религиозно-суфийский контекст творчества Дэрдменда, а ведь это стихотворение опубликовано вместе с другим произведением «Наставление» на одной странице журнала «Шура» в 1908 году. И в последнем очень много суфийских образов. Дэрдменд в своем творчестве нередко использовал игру слов и разных смыслов одного слова. Все переводчики ухватились за первое значение «белая ткань». Но у слова **бүз** есть и устаревшие значения: пепельная масть лошади, а также молодой, норовистый [9: 274]. А слово **ману** имеет смыслы: покрывать, хлестать кнутом, бить [10: 18]. Кстати последний смысл актуализирован Дэрдмендом в более позднем стихотворении «Наставлении» (1913), где он сравнивает мир с норовистым конем, которого надо обуздать. Причем это не просто конь, а суфийский символ человеческого эго – нафса, которое надо усмирить.

Помимо суфийского контекста здесь может скрываться полемика, адресованная конкретным лицам, потому что здесь использованы риторические формы самооправдания. Примеры таких стихов имеются в творчестве поэта [3]. Также не учитывается фактор изафет и возможность пропуска или сокращения слов. В любом случае здесь требуется тщательный лингвистический анализ не только этого произведения, но и творчества Дэрдменда в целом. Обращают на себя внимание и совершенно разный контекст переводов Р. Бухараева [4: 68] и Р. Кутуя [6: 86]. Бухараев в свойственной ему манере стилизации и синтеза восточной культуры с западной позиционирует себя как двойника лирического героя Дэрдменда. Поэтому его перевод очень субъективен. Рустем Кутуй наоборот вводит в перевод драматический сюжет исторического масштаба – степь, войны, тюркские цивилизации. Фактически он создает новое произведение на русском языке. Исходя из приведенных примеров и теоретических положений, разрабатываемых в переводоведении, можно сделать выводы о том, что формирование профессиональной компетентности переводчика это сложная проблема, имеющая множество аспектов. Очень важно сочетать культурологическую подготовку с умением грамотного языкового анализа не только предлагаемого текста, но и творчества писателя в целом, умением проследить динамику его лексических и синтаксических конструкций, часто употребляемых грамматических форм.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бойко С. А., Гураль С. К. Основные подходы, методы и принципы обучения переводу на основе когнитивно-дискурсивного анализа текста // Вестник ПНИПУ. Проблемы языкознания и педагогики – 2015. – № 1 – С. 61–75.

2. Думаева-Валиева В. С. Роль русского перевода в освоении творчества Дердменда и Тукая // Дәрдемәнд мирасы һәм хәзерге заман. – Казан: ИЯЛИ, 2009. – С. 66–72.

3. Дэрдменд. Стихи. – Казань: Татар. кн. изд-во, 1970. – 95 с.

4. Дәрдемәнд. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2003. – 160 с.

5. Дэрдменд. Стихотворения. – Татар. кн. изд-во, 2009. – 160 с.

6. Дэрдменд: вольный перевод с татарского Рустема Кутуя. // Казань – 1999. – № 12 – С. 85–87.

7. Литвинова М. Д. Методика преподавания художественного перевода в филологических вузах. Критерий оценки переводов // Мосты. Журнал переводчиков – 2019. – № 3 (63) – С. 13–15.

8. Литвишко О. М., Милетова Е. В. Религиозный дискурс как аксиологически маркированное пространство // Вестник ПНИПУ. Проблемы языкознания и педагогики – 2019. – № 2 – С. 65–72.

9. Татарско-русский словарь в двух томах. Том 1. – Казань: Магариф, 2007. – 726 с.

10. Татарско-русский словарь в двух томах. Том 2. – Казань: Магариф, 2007. – 726 с.

11. Штанов А. В. Технология перевода и методика преподавания (компетентностный подход): монография. – М.: МГИМО-Унивеситет, 2011. – 250 с.

ОБРАЩЕНИЕ КАК САМОСТОЯТЕЛЬНЫЙ КОМПОНЕНТ ПРЕДЛОЖЕНИЯ

А. М. Зайнуллина

МБОУ «Гимназия № 36», Казань, Россия

Aygul_zaynull@mail.ru

APPEAL AS AN INDEPENDENT COMPONENT OF THE SENTENCE

A.M. Zaynullina

Municipal budgetary educational institution «Gymnasium № 36», Kazan, Russia

Aygul_zaynull@mail.ru

Обращение – самый массовый и самый яркий этикетный признак. И в русском, и в татарском языках обращение может повторяться. Причем в обоих языках обращение произносится с особо сильной интонацией, когда оно занимает начальное положение в предложении. Как в русском, так и в татарском языках обращения служат или для привлечения внимания слушателя, собеседника, или употребляются только для модальных целей. Таким образом, обращения русского и татарского языков по значению и по структурным показателям, средствам выражения во многом одинаковы.

Ключевые слова: обращение русского и татарского языков, речевой этикет, татарская речь.

Address is the most popular and the most striking feature of etiquette. In Russian and Tatar languages address can be repeated. And in both languages address is pronounced with an especially high tone? when it takes the initial position in the sentence. In Russian and Tatar languages addresses serve to attract the attention of the listener or a company, or are used only for modal purposes. Thus addresses of Russian and Tatar languages by meaning, by structural indicators, by means of expression are largely the same.

Key words: Russian and Tatar languages addresses, speech etiquette, tatar speech.

Немаловажных целей в общении человеку помогает достичь речевой этикет. Под речевым этикетом следует понимать выработанное обществом правила речевого поведения, обязательные для членов общества, национально специфичные, устойчиво закрепленные в речевых формулах, но в то же время исторически изменчивые.

Правила речевого поведения регулируются речевым этикетом – сложившейся в языке и речи системой устойчивых выражений, применяемых в ситуациях установления и поддержание контакта. Это ситуация обращения, приветствие, прощание, извинения, благодарности, поздравления, пожелания, сочувствие и соболезнования, одобрения и комплемента, приглашения, предложения, просьбы совета и многое другое. Речевой этикет охватывает собой все, что выражает доброжелательное отношение к собеседнику, что может создать благоприятный климат общения.

Обращение – это название лица, предмета или явления к которому обращена речь говорящего. В обращении, во-первых, устанавливается адресат речи, во-вторых, при помощи интонации – отношении говорящего ко всему высказыванию.

И в русском, и в татарском языках обращения бывают нераспространенные и распространенные. Нераспространенные обращения в обоих языках выражаются формами именительного падежа существительного, а также субстантивированных прилагательных, причастий, местоимений, значительно реже – порядкового числительного и очень редко – количественного числительного.

Обращение в обоих языках может терять свое основное лексическое значение. Например, в русском языке в обращении к женщине (в просторечии) может употребляться слово брат, в татарском языке – малай («мальчик»). А также, например, в татарском – в обращении к чужому человеку – «туган», «агай-эне» и т.п.

Обращения в обоих языках могут состоять из нескольких следующих друг за другом слов, соединенных между собой способом сочинения. И в русском, и в татарском языках обращение может повторяться. В рамках предложения обращение в обоих языках может занимать любое место и всегда обособляется. Причем в обоих языках обращение произносится с особо сильной интонацией, когда оно занимает начальное положение в предложении.

Как в русском, так и в татарском языках обращения служат или для привлечения внимания слушателя, собеседника, или употребляются только для модальных целей. В первом случае немногие из них могут употребляться без эмоциональной окраски, во втором же случае все они носят ярко выраженный эмоционально – экспрессивной характер.

Таким образом, обращения русского и татарского языков по значению и по структурным показателям, средствам выражения во многом одинаковы. И поэтому неслучайно, что в переводах с русского языка на татарский обращения оригинала очень часто передаются соответствующими элементами: «Ну, куда же ты, миленький, убегаешь?» – «Я инде, сөеклем, кая качасың?» (Н. Остр.)

Обращение русского языка, повторяемое через частицу «а», при переводе на татарский язык приобретает вспомогательное слово «дим»: «Мать, а мать!» – «Әни, әни, дим!». Порядок расположения обращений в предложении в двух языках также не всегда совпадает.

Установление контакта при общении начинается с приветствий, которые зависят от участников. Приветствие «Әссәламәгаләйкем!» и ответ «Вәгаләй-

кемәссәлам!» употребляются в речи стариков, хотя могут иметь место и среди молодежи. Здороваются татары за руку, пожимая обе руки. Подавать только одну руку считается неуважением. Более всего употребительно «Исәнмесез!» (Здравствуйте!). Приветствие Хәерле иртә! Хәерле көн! Хәерле кич! (Доброе утро! Добрый день! Добрый вечер!) употребительны в официальной обстановке, среди интеллигенции. Рукопожатие при этом необязательно. Несколько просторечными и фамильярными являются приветствия Нихәл? (Как дела?), Саумы? (букв. Здоров ли?), Саумысыз? (букв. Здоровы ли вы?), Сәлам! (Привет!). Среди студенчества под влиянием русской речи в шутливом стиле употребляется Чао! Салют! Привет!

К близким знакомым, родным обращение – всегда на «ты». Вежливая форма обращения на «вы» распространилась под влиянием русской речи и приобрела нормативность при обращении к знакомым людям, при соблюдении субординации между собеседниками, как выражение уважительного отношения.

Своеобразием для татарской речи является обращение к родственникам с использованием термина родства: апа (сестра), абый (старший брат), энем (младший брат), апам (сестра моя), сеңлем (сестренка), җизни (дядя), балдыз (свяченица). Раньше гораздо чаще использовались такие обращения к близким родственникам, как «чибәр апа» (красивая сестра), «алма апа» (яблоко+сестра), «шикәр апа» (сахар+сестра), «бәләкәй абый» (маленький брат), «ерак әби» (далекая бабушка) и др.

Обращение детей к своим дедушке и бабушке сохранилась в форме әби, бабай, дәү әни, дәү әти (в диалектах есть формы зур әни-зур әти, карт әти-карт әни).

Татары выработали целую систему обращений к любимым, близким людям, отличающиеся доброжелательностью, эмоциональностью: кадерлем – дорогой мой, сөеклем – милый мой, алтыным – золото мое, күгәрченем – голубка моя, былбылым – соловей мой, аккошым – лебедь мой, акыллым – умный мой, җаным – душа моя, җанкисәгем – чистица моей души, бәгерем (букв. печень моя) – дорогой, бәгыркәем – дорогой мой и т. д.

У татар широко были распространены прозвища, которые давались исходя из этнической характеристики, своеобразия социальной и внешней характеристики личности, особенностей его поведения, речи, одежды, профессии, характера жилища, курьезов связанных с человеком, и т. д. Много прозвищ по названиям животных и птиц: Аю Вәли, Саескан Сафура, Төлке Гата, Тавык Гафур и т. д. Прозвищами больше наделяются мужчины, чем женщины. Прозвищами употребляются часто перед именами лиц.

Беседа происходит сидя, беседовать стоя считается немного неприличным. Обычно татары не начинают сразу деловую часть беседы. Как правило, она проходит за столом, за чаем, что является признаком уважения и гостеприимства. За неинформативной частью беседы следует деловая часть, где излагается цель визита говорящего. Разговор завершается благодарностью за угощение, пожеланием хозяевам благополучия. Когда уходит гость, он обычно просит извенения в форме «Гаеп итеп калмагыз» (букв. «Не обессудьте»), на что хозяин отвечает «Үзегез гаеп итеп китмәгез» («Сами не уходите с осуждением»).

Общение проходит в форме диалога, где большую часть роль играют вопросы неинформативного характера, для того чтобы завязать разговор, частицы для поддержания и продолжения разговора, модальные слова. При прощании татары произносят хуш – хушыгыз (прощай – прощайте), сау бул –

сау булыгыз (букв. Будь здоровым – будьте здоровыми), исән бул – исән булыгыз (букв. будь живым – будьте живыми).

Речь татар старшего поколения небогата жестами и мимикой. Можно отметить следующие жесты татар: кивок головой направо – налево – отказ; кивок оловой сверху вниз – согласие; рукой вперед – указание; похлопывание руками по бедрам – уивление, потрясение; движение ладонью от себя – отвергающий жест; рукой к себе – приглашение и т. д. Раньше девушки во время посиделок мимикой бровей обьяснялись с парнями, пощелкивали суставами пальцев, чтобы привлечь к себе внимание.

Татарская речь очень эмоциональна, что достигается частично употреблением междометий, особенно женщинами.

Речевой этикет – важный элемент всякой национальной культуры. В языке, речевом поведении, устойчивых формулах общения сложился богатый народный опыт, неповторимость обычаев, обычаев, образа жизни, условий быта каждого народа. Речевой этикет представляет собой совокупность словесных форм учтивости, без которых просто нельзя обойтись.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сафиуллина Ф. С., Галиуллин К. Р. Русско-татарский разговорник. – Изд. 2, испр. и доп. – Казань: Татар. кн. изд-во, 1991.

2. Введенская Л. А. Культура речи. «Серия» Учебники, учебные пособия. – Ростов н/Д: Феникс, 2002.

3. Культура устной и письменной речи делового человека: пособие, учебник / под ред. Н. С. Водина. – 9-е изд., испр. – М.: Флинта; Наука, 2002. – 314 с.

4. Казарцева, О. М. Культура речевого общения: теория и практика обучения / учеб. пособие для студентов / О. М. Казарцева. – 5-е изд. – М.: Флинта; Наука, 2003. – 496 с.

ИЗУЧЕНИЕ ЛИТЕРАТУРЫ ЭПОХИ ПРОСВЕЩЕНИЯ НА УРОКАХ РОДНОЙ (ТАТАРСКОЙ) ЛИТЕРАТУРЫ

А. М. Закирзянов

Институт языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова
Академии наук Республики Татарстан, Россия
Alfat_zak@mail.ru

THE STUDY OF LITERATURE OF THE ENLIGHTENMENT ERA IN THE LESSONS OF NATIVE (TATAR) LITERATURE

A. M. Zakirzyanov

Institute of Language, Literature and Art named after G. Ibragimov
of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Russia
Alfat_zak@mail.ru

Статья посвящена проблемам изучения литературы просветительства на уроках родной (татарской) литературы. Особое внимание уделяется подготовке к проведению обзорных уроков по данной теме, приемам работы с учениками в раскрытии целей и задач урока. Повышению эффективности в процессе изучения материала служат такие приемы и средства, как работа в группах, использование компьютера, а также самостоятельная работа учащихся.

Ключевые слова: эпоха Просвещения, татарская литература, этапы урока, методика, прием, результат.

The article is devoted to the problems of studying the literature of enlightenment in the lessons of native (Tatar) literature. Special attention is paid to the preparation for conducting review lessons on this topic, methods of working with students in revealing the goals and objectives of the lesson. Methods and means such as working in groups, using a computer, as well as independent work of students serve to stimulate and increase efficiency in the process of studying the material.
Key words: the Age of Enlightenment, Tatar literature, lesson stages, methodology, reception, result.

ДӘРЕСЛӘРДӘ МӘГЪРИФӘТЧЕЛЕК ЧОРЫ ӘДӘБИЯТЫН ӨЙРӘНҮ

Ә. М. Закирҗанов

Татар әдәбиятының күпгасырлык тарихы булып, ул эзлекле рәвештә үсеп-үзгәреп тора. Ил-халык тарихы белән тыгыз бәйлелектә сүз сәнгате гаять катлаулы һәм каршылыклы юл үтә. Шуңа нисбәтле аның тарихын аерым дәверләргә, чорларга, этапларга бүлеп өйрәнү кабул ителгән. Әдәбият үсешендә «Мәгърифәтчелек чоры әдәбияты» исеме белән кереп калган дәвер җитди урын алып тора. Әдәбият фәнендә ул XIX йөзнең икенче яртысы һәм өлешчә XX йөз башы белән билгеләнә [3: 209]. Әлеге чор урта гасырлардан Яңа заман әдәбиятына күчеш буларак та бәяләнә. Шунлыктан бу еллар әдәбиятында сан һәм сыйфат үзгәрешләрен билгеләү, үз чиратында, үткәннең традицияләрен барлау һәм җитди яңачалыкны ачыклауга хезмәт итә. Мәкаләнең актуальлеге әнә шулар белән билгеләнә. Төп максат булып мәгърифәтчелек чоры әдәбиятының үзенчәлекләрен ачыклау һәм әдәбият дәресләрендә аларны укучыларга җиткерү алым-юлларын билгеләү тора.

Татар һәм рус телләрендә белем бирә торган мәктәпләрдә шактый аз санда вакыт бирелеп, әлеге тема гадәттә күзәтү дәресендә өйрәнелә. Бу дәрестә алда өйрәнеләчәк аерым авторлар иҗатына җирлек әзерләнә, шуңа да аны җитди әзерлек белән үткәрү сорала [1: 85]. Дәреснең планлаштырылган нәтиҗәләрен болай күрсәтеп булыр иде. Метапредмет нәтиҗәсе мәгърифәтчелек әдәбиятының гомум сүз сәнгате тарихындагы урынын билгеләүне күздә тота; предмет нәтиҗәсе исә XIX йөзнең икенче яртысында, тәгәлрәге соңгы чирегендә урын алган әдәби процесска күзәтү ясауны, аның сыйфат-билгеләрен аерып чыгару белән бәйле. Шәхескә караган нәтиҗә әлеге чор әдәбиятына кызыксыну тудыруга нигезләнә.

Дәреснең укучыларны кызыксындыру һәм актуальләштерү этабында үткәннәр искә төшерелә. Игътибар үзәгендә сүз сәнгатенең чорлар аша үтеп тә үзенә хас үзенчәлекләрен саклап калуы һәм яңа сыйфатлар белән баюы тора. Укучылар әлеге дәвамлы күчешне ачык аңлап калган очракта гына яңа чор үзенчәлеген дөрес кабул итә. Укучылар белән бергә мондый сораулар ачыклана: 1. XIX йөзнең беренче яртысында булган тарихи-иҗтимагый вакыйгаларны санап чыгыгыз. 2. Казан университетының татарлар тормышындагы роле турында ниләр беләсез? 3. Татарча китапларның басылу тарихы сезгә танышмы? Укучыларның әзерлегенә бәйле, аерым эшне өйгә дә бирергә була. Бер-ике укучының максатчан әзерләнеп сөйләвен оештыру да үзен аклый. Болар турында фикер алышып, укытучы материалны түбәндәгеләр белән тулыландыра.

Белгәнебезчә, XVI йөз уртасында Казан ханлыгы рус дәүләте тарафыннан яулап алынгач, татар халкы коточкыч матди һәм рухи югалтуларга дучар була. Авыл-шәһәрләр белән бергә, мәчет-мәдрәсәләр, алардагы бай әдәбият, мирас юкка чыгарыла. Халыкның бер өлеше читкә күчеп китә, калганнары да милли һәм социаль изүгә дучар була. Халык ислам диненә сыенып кына

үзен саклап кала ала. Шундый шартларда әдәбият торгынлыкка кереп, ул ике гасырдан артыкка сузыла. Бары XVIII гасыр ахырында гына татар халкында үзен табу, барлау, алга таба хәрәкәт итү күренешләре пәйда була. Бу, билгеле, чит илләргә чыгу, сәүдә эшенең акрынлык белән булса да үсеше, кайбер хокуклар бирелү белән бәйле. XIX йөзнең беренче яртысында җитди тарихи һәм иҗтимагый вакыйгалар була: рус-француз сугышы, декабристлар восстаниесе, Казанда университет ачылу, татарча китаплар чыга башлау һ.б. Болар халыкның иҗтимагый-фикере үсешенә уңай йогынты ясый. Бу чорда татар мәдәнияте үзәкләре буларак Оренбург, Җаек, Уфа таныла һәм шул төбәкләрдә Ә.Каргалый, Ш.Зәки, Һ.Салих кебек шагыйрьләр үсеп чыга. Татар әдәбияты өч юнәлештә үсеш кичерә: дини-әхлакый, дини-суфыйчыл, дөньяви. Билгеле, алар барысы да ислам дине, Коръән тәгълиматы белән тыгыз бәйле була. Әнә шундый шартларда гасыр уртасына таба яшәештә башка халыклар белән кызыксыну, үрнәк алу, белем-мәгърифәткә омтылу көчәя бара.

Үткән материалны кабатлау, тулыландыруга таянып, уку мәсьәләсе куела. Дәреснең максаты-бурычлары ачыклангач, чорга күзәтү ясала. Төп материал түбәндәге сорауларга җавап эзләү белән бәйле: Мәгърифәтчелек хәрәкәте нәрсә ул? Аның сәбәп-шартлары, үзенчәлекләре нидән гыйбарәт? Мәгърифәтчелек хәрәкәте белән әдәбиятның бәйләнешен ачыклагыз? Мәгърифәтчелек әдәбияты төшенчәсенең асылын билгеләп, төп көчләрен атарга?

Материал шактый катлаулы һәм күләмле, шуңа да укытуның төрле технологияләрен, алым-формаларын куллану сорала. Максатка нигезле педагогик технологияләрнең берничә төрен файдаланып була, бу укытучының эш стиленә бәйле. Иң мөһиме, укытучы һәм укучыларның программалаштырылган, системага салынган эшчәнлеген оештыру [6: 37–40]. Аерым алганда, беренче сорауга җавапны дәреслек ярдәмендә табу эше оештырыла. Төркемнәрдә эшләү дә аклый. Аерым сораулар төркемнәргә бирелә, алар исә дәреслектәге материалга нигезләнеп, җавап әзерли.

1. Мәгърифәтчелек хәрәкәте нәрсә ул? Аның сәбәп-шартлары, үзенчәлекләре нидән гыйбарәт?

Бу чорда татарларның мәркәзе ролен Казан шәһәре үти башлый. Ул сәнәгать, фән, мәгариф үзәгенә әверелә, шуңа татарлар да шунда туплана башлый. Капитал мөнәсәбәтләре үсү алдынгы карашлы эшчеләр булуны таләп итә. Татар дөньясында уяну хәрәкәте башлана, ягъни яшәешне заман таләпләренә нигезләнеп кору максатында мәктәп-мәдрәсәләрдәге уку-укыту процессын үзгәртү башлана. Шул ук вакытта ислам динен бертөрле, берьяклы аңлатулар да каршылыкка керә. Мәдәни тормыштагы үзгәрешләрдә алгы планда мәгърифәт мәсьәләләре тора. Шуңа да бу хәрәкәтне Мәгърифәтчелек хәрәкәте дип атый башлыйлар. Әлеге киң мәгънәдәге төшенчә, бер яктан, мәктәп-мәдрәсәләрне үзгәртеп коруны, дин белән бергә дөньяви фәннәр укытуны һәм башка халыклар мәдәниятендәге казанышларны өйрәнүне күздә тота [4: 112]. Мәгърифәтчелек, идеология буларак, яңалык өчен мәйданны чистартучы фәлсәфи, этик һәм эстетик карашлар системасы ул [2: 10–12]. Әлеге хәрәкәтнең актив вәкилләре булып К. Насыйри, Ш. Мәрҗани, М. Акъегетзадә, З. Бигиев, Р. Фәхретдин, Ф. Кәрими, Г. Чокрый, М. Акмулла һ.б. тора. Аларга Г. Исхакый, Г. Камал, М. Гафури, Ш. Камал кебек әдипләр килеп кушыла, беренче әсәрләрендә уку-укыту, әдәп-әхлак мәсьләләләрен алгы планга куеп язалар.

2. Мәгърифәтчелек хәрәкәте белән әдәбият бәйләнешен билгеләгез?

Мәгърифәтчел карашлар әдипләр тарафыннан күтәреп алына. Алар аң-белемле, әдәпле, тәрбияле кеше тормышта да бәхетле була дигән карашны яклап чыгалар. Шул рәвешле әдәбият мәгърифәтчел карашларны тарату,

халыкка җиткерү вазифасын үти башлый. А. Юзиев фикеренчә, җәмгыятьтә мәгърифәтчелек әхлакый һәм фәлсәфи идея буларак тарала башлый [7: 144]. Әдәбиятта мәгариф белән бәйле мәсьәләләр үзәккә куела, ул исә ислам дине, кеше шәхесе, башкалар тәҗрибәсен өйрәнү һ.б. белән үрелеп бара.

Әлеге сорауга бәйле укучыларга мөстәкыйль эш бирелә. Ул өстәмә материалны үзлектән укып, план төзү яисә кыскача конспект ясау була ала.

3. Мәгърифәтчелек әдәбияты төшенчәсенең асылы һәм төп көчләре.

Татар мәгърифәтчелек әдәбиятының төп көчләре булып М. Акъегетзадә, З. Бигиев, Г. Ильяси, Ф. Халиди, Р. Фәхретдин, Ф. Кәрими, М. Акмулла санала. Аларның иҗаты әлеге яңару идеяләре белән сугарылган. Киң планда мәгърифәтчелек әдәбиятының төп үзенчәлекләре булып түбәндәгеләр тора. 1) Иске типтагы мәдрәсәләрне тәнкыйтьләү һәм иске карашлы дин әһелләренең, шулай ук мөгаллимнәрнең эш-гамәлләрен фаш итү. М. Акъегетзадәнең «Хисамеддин менла»сындагы Бикбулат хәзрәт, З. Бигиевның «Зур гөнаһлар»ындагы Нәкас мулла, Ф. Кәриминең «Шәкерт илә студент»ындагы Шәкерт образлары искелек тарафдарлары буларак фаш ителеп, хурлыкка калдырыла. 2) Әдәби әсәрләрдә яңача белем бирүче уку йортлары үрнәк итеп куела. Дини гыйлем кешенең рухы өчен булса, дөньяви гыйлем яшәеш өчен кирәк дигән фикер яклана. Аның матур үрнәге булып М. Акъегетзадә, Р. Фәхретдин Ф. Кәрими һ.б. әдипләрнең геройлары тора. 3) Бу типтагы әсәрләрдә яхшылык һәм начарлык капма-каршы көчләр рәвешендә сурәтләнә. Бу исә аларның асылын тирәнрәк ачуга хезмәт итә. Нәтиҗәдә начарлык кире кагыла, ә белем-мәгърифәткә бәйле карашлар күтәреп кеуела. М. Акъегетзадә, З. Бигиев, бераз соңрак Р. Фәхретдин, Ф. Кәрими, Г. Чокрый, Акмулла иҗатларында яхшылык җиңүе әдәби сурәтләрдә, гыйбрәтле мисалларда раслана. «Кешелек җәмгыятенең эволюциясен алар кеше шәхесенең аеруча мөһим сыйфатларыннан булган әхлакый камиллеге белән бәйләп карыйлар» [5: 32], – дип яза Ә. Сибгатуллина. 4) Әдәби әсәрләрдә төп конфликт буларак искелек – яңалык, наданлык – гыйлемлелек алга чыга. Ул исә геройларның ачык күренеп торган ике лагерьга бүленүенә китерә. Нәтиҗәдә искелек тарафдарлары җиңелә, яңалыкны яклаучылар җиңеп чыгып, бәхетле яшәешкә ирешә. Беренчеләрдән буларак әлеге сәнгати алым М. Акъегетзадәнең «Хисаметдин менла» әсәрендә чагыла һәм алга таба исемнәре югарыда аталган барлык әдипләр иҗатында урын ала. 5) Әдбиятның иң зур яңалыкларыннан берсе – табигый кеше образының үзәккә куелуы. Әсәр геройлары реаль чынбарлыктан алына.

Укучыларда кызыксыну уяту, нәтиҗәлелекне үстерү максатында компьютердан файдалану да уңышлы. Әлеге сорауга компьютердан файдаланып җавап әзерләргә бирелә. Аерым укучыларга теге яисә бу язучы турында мәгълүмат тупларга бирелә. Аларның җаваплары тыңлану барышында, сыйфатбилгеләр дәфтәргә языл барыла. Әнә шул рәвешле төп сорауларны ачыклау аша уку мәсьәләсенең чишелешенә киленә. Дәрес ахырында рефлекция буларак үткәннәр гомумиләштереп кабатлана. Өй эшенә өч төрле бирем тәкъдим ителә. Аның берсе дәреслектәге материалны уку, сорау-биремнәргә җавап әзерләү белән бәйле, икенчесе мәгърифәтчелек әдәбияты үзенчәлекләрен күрсәтеп карточкалар әзерләү була ала. Өченче сорау итеп мәгърифәт, әхлак идеяләренең һәр чор әдәбиятында урын алуы турында бер-ике әсәргә нигезләнеп эссе язу бирелә ала.

Шулай итеп, әдәбият тарихында үзенчәлекле этап булып торган Мәгърифәтчелек чоры әдәбиятын өйрәнү җитди әзерлек таләп итә. Дәрес күзәтү төсендә булып, материалны системалы гомумиләштереп бару сорала. Аерым этапларда укучыларның мөстәкыйль эшчәнлеген оештыру да үзен аклый.

Төркемнәрдә эшләү, компьютердан файдалану кебек алымнар үзара җаваплылыкны, шәхси инициативаны үстерүгә ярдәм итә.

ӘДӘБИЯТ

1. Габидуллина Ф. И. Нетрадиционные уроки внеклассного чтения // Воспитательный потенциал семейного чтения в эпоху цифровизации и глобализации: материалы Международной научно-практической конференции (19–20 сентября 2019 г.). – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2019. – С. 85–89.

2. Исхаков Д. Феномен татарского джадидизма: введение к социокультурному осмыслению. – Казань: Иман, 1997. – 80 с.

3. Надыршина Л. Р. XX йөз башы татар поэмаларында мәгърифәтчелек идеяләре // Просветительское движение у тюркских народов и творчество Абая: материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 175-летию со дня рождения казахского поэта, просветителя, общественного деятеля Абая (Ибрагима) Кунанбаева (14 декабря 2020 года). – Казань: ИЯЛИ им. Г. Ибрагимова, 2020. – С. 209–211.

4. Очерки истории татарской общественной мысли. – Казань: Татар. кн. изд-во, 2000. – 191 с.

5. Сибгатуллина А. Т. В поисках человека (концепция личности в поэзии XIX века). – Елабуга: Изд-во ЕГПИ, 2001. – 142 с.

6. Технологии и методики обучения литературе: учеб. пособие / под ред. В. А. Кохановой. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2011. – 248 с.

7. Юзеев А. Татарская философская мысль конца XVIII-XIX вв. – Казань: Татар. кн. изд-во, 2001. – 192 с.

ОБЫЧАИ, ПРАЗДНИКИ, ТРАДИЦИИ ТАТАРСКОГО НАРОДА В ПАТРИОТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ

Д. Ф. Зарипова

МБОУ «Школа № 85» Ново-Савинского района г. Казани, Россия

4812000865@edu.tatar.ru

CUSTOMS, HOLIDAYS, TRADITIONS OF THE TATAR PEOPLE IN PATRIOTIC EDUCATION

D. F. Zaripova

Municipal budgetary educational institution «School No. 85» of the Novo-Savinsky district of Kazan, Russia

4812000865@edu.tatar.ru

Вопросы, связанные с культурой этносов и наций, особенно национальные традиции, сколько бы их не исследовали, всегда вызывают большой интерес. Накопленный в течение многих веков огромный жизненно-практический опыт народов Поволжья аккумулируется в народных знаниях. Эти знания складываются и совершенствуются в процессе общения всех народов, проверяются на практике и передаются из поколения в поколение.

Ключевые слова: Родной язык, этнокультурное развитие, формы обучения.

Questions related to the culture of ethnic groups and Nations, especially national traditions, no matter how much they are studied, always arouse great interest. The vast vital and practical experience of the peoples of the Volga region accumulated over many centuries is accumulated in folk knowledge. This knowledge is developed and improved in the process of communication between all peoples, tested in practice and passed on from generation to generation.

Key words: Native language, ethnic and cultural development, forms of education.

ПАТРИОТИК ТӘРБИЯ БИРҮДӘ ТАТАР ХАЛКЫНЫҢ ЙОЛАЛАРЫ, БӘЙРӘМНӘРЕ, ТРАДИЦИЯЛӘРЕ

Д. Ф. Зарипова

Бүгенге көндә милли тәрбияне үстерү мәсьәләсе яңа проблема түгел. Милли тәрбия, телне үстерү, саклау, милли үзаң формалаштыру белән тыгыз бәйләнештә. Баланы шәхес буларак тәрбияләү өчен тел белү, тел өйрәнү генә җитми, татар халкының мәдәниятен белү, үз милләте белән горурлану, шул халыкка хезмәт итү омтылышы мөһим. Шәхескә белем бирү, аны тәрбияләү һәм тормышка әзерләүдә күп факторлар катнаша: гаилә, тирә-юнь, урам, табигать һәм шулар белән бәррәттән милли-региональ үзенчәлекләр. Һәр халык, һәр милләт үзенең рухи байлыгын үзенчәлекле шартларда, үзенчәлекле юллар һәм алымнар белән туплаган. Аларның һәрберсе дөнья мәдәниятенә үзеннән сизелерлек өлеш кертә, баета. Балаларны кечкенәдән үк үз халкының, үз туган җиренең үзенчәлекләре белән таныштыру гомумкешелек кыйммәтләре белән таныштыруның башлангычы булып тора. Безнең бурыч – үткән буыннар туплаган рухи байлыкны саклап, баетып, аның кешелек тарафыннан иң кыйммәтле дип табылган үрнәкләрен балаларга җиткерү.

Татар халкының уй-холкы, фикере, барлык йолалары, гореф-гадәтләре, традицияләре-үзе бер тәрбия ысулы. Аларны өйрәнү балаларның рухи үсешенә этәргеч бирә. Баланың гаиләдә, коллективтагы тәрбияви нормалары, кагыйдәләре халык педагогикасына салынган. Халык традицияләрен кулланып уздырган дәресләр, чаралар баланың актив үсешенә өстәмә чыганак итеп кулланыла. Һәр укытучы үзенең педагогик эшчәнлегендә аларны куллануның күпләгән юлын һәм ысулларын таба. Бүген яңа методик алымнар, технологияләр зур тизлек, күзгә күренмәгән темплар белән үскән вакытта, методик эшнең әһәмияте аеруча арта. Халык педагогикасы – фәнни педагогиканың нигезе. Анда борынгы заманнардан ук халык акылы, аның зирәк фикерләре, киңәшләре тупланган. Аларны һич тә югалтырга ярамый. Халыкның үзенә генә хас булган тарихи үсешен, аның психологиясен чагылдырган, балаларга һәм яшьләргә белем һәм тәрбия бирү ысуллары, чаралары турындагы карашлар, буыннан-буынга күчеп үсәргә, камилләшергә тиеш. Традицияләрне, гореф-гадәтләрне кире кайтару гына түгел, аларны заманчалаштыру, яңарту, гомумкешелек кыйммәтләре юнәлешендә үстерү дә мөһим эш. Халкыбызның гореф-гадәтләрен, йолаларын өйрәнү хәзерге көндә бигрәк тә актуаль. Әгәр без халкыбызның гореф-гадәтләрен, йолаларын белмибез икән, димәк, без үзебезнең тамырыбызны югалтабыз, милләт буларак яшәүдән туктыйбыз дигән сүз. Әдәбият укытучысының бурычы программада каралган әсәрләрне аңлап үзләштерүдән, аның идея-эчтәлеген аңлатудан, укучыда эчке матурлыкка омтылу кебек күркәм сыйфатлар тәрбияләүдән, әйләнә-тирә мохиткә, төрле вакыйгаларга дөрес бәя бирүдән, мөстәкыйльлеккә өйрәтүдән гыйбәрәт. Шуңа күрә мин укучыларыма үз милләтен, эти-әнисен, әби-бабасын, туганнарын, туган телен яратучылар итеп тәрбияләүгә зур әһәмият бирәм. Дәресләрне тормыш белән бәйләп, халык педагогикасы нигезендә оештырырга тырышам. Халык авыз иҗаты әсәрләрен киң куллану, җирле материаллардан файдалану бик әһәмиятле дип саныйм. Аларда әхлак сыйфатлары киң чагылыш таба. Мәктәптә милли тәрбия берничә юнәлештә бара: телне өйрәтү, халыкның әдәбиятын һәм аның аша мәдәниятен өйрәтү, гореф-гадәтләренә, тарихына карата кызыксыну уяту, дәрестән тыш чаралар ярдәмендә, шул тирәлектә яшәү ихтыяҗы тудыру. Һәр халыкның да рухи мәдәниятендә туган тел төп урынны алып тора. Халыкның милли йөзе, гореф-гадәтләре,

йолалары, туган тел, үз ана теле саклаган очракта гына саклана. Мин төрле яшьтәге укучы балалар белән эшлим. Балаларны туган телебез белән тагын да кызыксындыру максатыннан «Сәнгатьле уку» түгәрәге оештырылды. Халык йолалары, традицияләре, фольклор аркылы бала шәхесендә олыларга карата хөрмәт, табигатькә сакчыл караш, үзара хөрмәт, ярдәмләшү тәрбияләнә. Билгеле бер йолаларның үтәлеп килүе җәмгыятьне дә тотрыклы итә, алардан башка халык тулы кыйммәтле тормыш белән яши алмый. Яшь буын бәйрәмдә катнашу тәртибен кечкенәдән үк өйрәнеп үсә. Татар халкы һәрвакыт үзенең йолаларына тугры булды. Чөнки алар безгә бик ерак бабаларыбыздан мирас булып калганнар. Татар теленең аңлатмалы сүзлегендә «йола теге яки бу халыкның яшәешендә борыннан кереп урнашкан тормыш-көнкүреш традицияләрен яки дини кануннарны үтәүгә бәйләнешле тәртип һәм гадәтләр, «гореф-гадәт», ә «традиция тарихи барлыкка килгән һәм буыннан буынга күчә торган гореф-гадәтләр, әхлак кагыйдәләре, карашлар, зәвыклар» дип бирелә. Тик онытмаска, сакларга, буыннан буынга җиткерергә иде аларны. Татар халкының борынгыдан килгән ел фасылларына бәйле Сабан туйлары, Нәүруз, Нардуган, Сөмбелә; ислам диненә бәйле Рамазан һәм Корбан бәйрәмнәре бүгенге көндә дә сакланган. Табигый, буыннан буынга күчә торган рухи тәҗрибә һәм йолалар вакытлар узу белән һич тә әһәмиятләрен югалтмыйлар, киресенчә, аларның кыйммәте арта гына. Моның шулай булуы әдәби әсәрләр мисалында тагын бер кат исбатлана. Г. Бәшировның «Туган ягым – яшел бишек» әсәре халык йолаларын өйрәнергә, аларны саклап калырга кирәклекне искәртә. Әсәрдә да борынгыдан килгән гореф-гадәтләр, йолалар җентекләп бирелгән. Яшьләр һәм алар арасындагы мөнәсәбәтләр дә барлык нечкәлекләренә игътибар итеп язылган, бала туу йоласы, Корбан бәйрәме, Урак өмәсе, Каз өмәсе, Сабан туе, Яңгыр боткасы, Урак уру, Печәнгә төшү бәйрәмнәре сурәтләнгән. Әсәрләрдәге гореф-гадәтләрне, бәйрәмнәрне истә калдыру максатыннан, дәресләрдә компьютер технологияләрен актив куллану, видеоролик һәм презентацияләр карау яхшы нәтиҗә бирә. Аеруча язучы иҗатларын, әсәрләрен өйрәнгәндә укучы шәхесен һәрьяклы үстерү өчен ярдәм итә. Укучылар үзләре дә төрле сайтлардан кирәкле мәгълүматларны табалар, эзләнәләр һәм сыйныфташлары каршында чыгыш ясыйлар. Укучыларның мөстәкыйльлегенә, танып-белү активлыгына, ныклы һәм тирән белемле булуларына ирешүдә дәрестән тыш эшләрнең дә әһәмияте зур. Мәсәлән, «Каз өмәсе», «Аулак өй» һ.б. күренешләрдә катнашу, укучыларның активлыгын аттыра, татар халкының гореф-гадәтләренә карата хөрмәт уята. Бу гадәтләр югалмасын өчен без аларны онытмаска, хөрмәт итәргә, белергә тиеш. Аларны белсәк, безнең телебез дә югалмас, сакланыр. Шуңа күрә хәзерге заманда бу бик актуаль проблемаларның берсе дип уйлыйм. Бу проблема өстендә заманында танылган шәхесләребез Г. Ибраһимов, Р. Фәхретдин да эшләгән, үзләренең тормыш максатларын тәрбияле, милли буын үстерүдә күргәннәр.

Дөрестән дә, халыклар арасында дуслык бәйләнешләрен ныгытуда бәйрәмнәрнең роле зур, чөнки алар аша халыклар бер-берсенең мәдәниятен, яшәү рәвешен, гореф-гадәтен, йолаларын өйрәнә һәм шулар аша бер-берсенә хөрмәт тәрбияли, үз итә, дуслыгын ныгыта.

ӘДӘБИЯТ

1. Баязитова Ф. С. Татар халкының бәйрәм һәм көнкүреш йолалары. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1995.

2. Татар мөселман календаре. – Казан, 1998.

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У УЧАЩИХСЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ РОДНЫМ ЯЗЫКАМ И ЛИТЕРАТУРЕ

Н. З. Кашипова

МАОУ «СОШ № 17» г. Альметьевска Республики Татарстан, Россия
kashipova73@mail.ru

WAYS OF FORMING STUDENTS' COMMUNICATIVE COMPETENCE WHEN TEACHING NATIVE LANGUAGES AND LITERATURE

N. Z. Kashipova

Municipal autonomous educational institution «Secondary school 17» of Almetyevsk, Republic of Tatarstan, Russia
kashipova73@mail.ru

Статья посвящена проблеме обучения русскоязычных учащихся общению на татарском языке. На сегодняшний день важно формирование коммуникативных умений, поскольку коммуникация является основой всего процесса обучения. Важно сформировать в детях умение сотрудничать с людьми, быть терпимыми к различным мнениям, слушать и слышать собеседника, свободно и аргументировано излагать свою точку зрения. Изложены пути формирования коммуникативной компетенции учащихся, которые основаны на систему обучения учителя-практика иностранных языков В. Н. Мещеряковой.
Ключевые слова: коммуникативность,коммуникативная компетенция, мотивация, деятельность, игровая технология, партнерство.

The article is devoted to the problem of teaching Russian-speaking students to communicate in the Tatar language. Today, it is important to form communicative skills, since communication is the basis of the entire learning process. It is important to develop in children the ability to cooperate with people, be tolerant of different opinions, listen and hear the interlocutor, freely and argumentatively express their point of view. The ways of formation of students' communicative competence are described, which are based on the teacher's training system-the practice of foreign languages by V. N. Meshcheryakova.
Key words: communication, communicative competen, motivation, activity, gaming technologye, partnership.

ТУГАН ТЕЛ ҺӘМ ӘДӘБИЯТНЫ ӨЙРӘТКӘНДӘ УКУЧЫЛАРНЫҢ КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНЦИЯСЕН ФОРМАЛАШТЫРУ ЮЛЛАРЫ

Н. З. Кашипова

Бүгенге көн заманча укытуга нигезләнгән мәктәпләр алдына куелган төп шартларның иң әһәмиятлесе – иҗади фикер йөртә алырдай, инициативалы, мөстәкыйль, рус һәм татар телләрендә аралаша белгән, барлык дәүләт һәм җәмгыять эшләрендә актив катнаша алырдай шәхесләр тәрбияләп чыгару. Федераль дәүләт белем бирү стандартлары укытучылардан мәктәптә тупланган белем һәм тәҗрибәне тормышта куллана алырлык, коллективта уңай эшчәнлеккә ярашырдай шәхесләр тәрбияләүне таләп итә. Шушы таләпләрне тормышка ашыруда төп эшчәнлек – коммуникатив эшчәнлек.

Коммуникатив эшчәнлекнең нигезендә партнерларның бер-берсен тыңлый, аңлый, үзе ия булган мәгълүматны янәшәдәгеләргә тапшыра,

үз эшен партнерыныкы белән чагыштыра һәм нәтиҗә ясый, бәяли белү осталыгы ята.

Бүгенге татар теле укытучылары алдында торган төп бурыч – рус телле укучыларны татарча аралашуга чыгару. Әлеге эш нәтиҗәле булсын өчен укучыларда коммуникатив компетенцияне формалаштыру мөһим.

Коммуникация – «аралашу», компетенция – «сәләт» дигән төшенчәләрне аңлата. Димәк, коммуникатив компетенция ул – укучыларның бер-берсе белән «аралашу сәләте».

Рус телле укучыларны татарча сөйләшүгә чыгару өчен аралашу шартлары тудырырга кирәк. Озак еллар мәктәптә эшләү дәверендә безгә бик күп төрле дәреслекләр, технологияләр, методикаларга нигезләнеп дәрес бирергә туры килде. Соңгы елларда рус телле укучыларны татар телендә сөйләшергә өйрәтүне, аларның коммуникатив компетенцияләрен камилләштерүне практик укытучы В. Н. Мещерякованың тел өйрәтү системасына нигезләнеп алып бардык. Әйтергә кирәк, әлеге системаның нигезендә тулысы белән коммуникатив эшчәнлек ята.

Укучы телне теләп өйрәнсен өчен укытучы аларны кызыксындыра алырдай алшартлар тудырырга, мотивация булдырырга тиеш. Кем өчендер ул – киләчәктә аралашу дәрәҗәсендә телне өйрәнү, кемгәдер – яхшы билге алу мөмкинлеге.

В. Н. Мещерякованың белем бирү системасына нигезләнеп уздырылган дәресләрдә аралашу ишек төбеннән башлана дип әйтсәк, хаталанмабыз. Сыйныфка үтүче һәр укучы, бүгенге кәефенә карап, укытучы белән исәнләшү алымын сайлый, укытучыдан мактау, юату сүзләрен ишетә. Сыйныф ишегенең бу ягына узгач, русча сөйләшү мөмкинлеген оныту, «авызны йозакка бикләү» һәм ачкычын дәрес азагына кадәр кесәгә салу кирәклеген билгели. Ә дәрес – тулы бер театр!

Башыннан ахырына кадәр укучының сөйләмен, аралашу мөмкинлеген оештыруга юнәлтелгән күнекмәләр бер-берсен тулыландырып, баетылып бара. Эш төрләре җиңелдән катлаулыга таба оештырыла, ләкин укучылар бу катлаулылыкны сизмиләр. Сәбәбе: коммуникативлыкны үстерүдә уен технологиясен куллану. Әлеге технологиягә нигезләнеп оештырылган һәр дәрестә укучылар әкият геройлары белән аралашалар, аларны ашханәгә, даруханәгә, кибеткә озаталар, шул ук вакытта, әкият геройларына татарча аралашырга булышалар. Рус телле укучылар төзеп, аралаша алырдай диалоглар, ял итү вакытларында истә калдырыр өчен кабатлана торган җөмләләр, күмәк уеннар, уен вакытында җырлана торган җырлар, бию һәм спорт хәрәкәтләре – барысы да татарча аралашуга китерә алырдай, коммуникатив компетенцияне камилләштерә торган эш төрләре. Укучы армый, дәрескә кәефсез килгәннәренең дә кәефләре күтәрелә, киеренкелек, сыйныфташлардан, укытучыдан оялу кебек сыйфатлар арткы планда кала. Бер-берләре арасында дуслык, теләктәшлек, ярдәм итү кебек кешелеклелек сыйфатлары урнаша. Дәрес башында «кесәгә яшерелгән ачкыч» балаларны тәрҗемә күнекмәләрен кулланмыйча гына татар телендә аралашуга алып чыга. Һәр укучы аңлый: әйткән сүзне, куелган таләпне үтәү мөһим! «Мин булдырам»! «Мин татарча сөйләшә алам!» Менә бу – дәрескә куелган иң отышлы мотивация. Аралашу осталыкларын практик камилләштерү чаралары да еш оештырыла. Укучылар, төркемнәргә бүленеп, кибет, музей, китапханә, балалар бакчаларында практик сөйләшүләрдә булып кайталар. Әлеге әңгәмәләр видеога яздырыла. Һәр чирек азагында бу эшләрнең унышлы һәм хаталы яклары турында фикер алышу оештырыла, җиңүче дип табылган төркемнәргә мактау грамоталары тапшырыла.

Нәтиҗә: ел азагында укучылар яшьтәшләре, укытучылар һәм әти-әниләренә татар телендә мюзикл тәкъдим итәләр. Бу мюзикл башыннан ахырына кадәр ел буена өйрәнелгән диалоглар, рольле уеннар, ситуатив күнекмәләрне кулланып төзелә.

Белем бирүнең нәтиҗәсе – искиткеч! Әмма укытучыдан бик зур әзерлек, иҗадилык, сабырлык, укучыларның яшь үзенчәлекләрен, психологик халәтләрен, әти-әниләр белән бәйләнешне истә тотып эшләүне таләп итә. Башлангыч сыйныфларда алган белемнәр урта һәм югары сыйныфларда фәнни-тикшеренү эшләре, проектлар эшчәнлеге белән шөгыльләнүгә нигез булып тора.

ӘДӘБИЯТ

1. Сафиуллина Ф. С. Татар теленә өйрәтүнең фәнни-методик нигезләре. – Казан: «Хәтер» нәшрияты, 2001. – 68 б.

2. Харисов Ф. Ф. Татар телен өйрәнүдә заманча технологияләр // Мәгариф. – 2002. – № 8. – Б. 34–35.

ДИДАКТИЧЕСКАЯ КОММУНИКАЦИЯ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРНОГО ЧТЕНИЯ

Г. Ф. Каюмова

Казанский Федеральный университет, Россия
gulfar21@mail.ru

DIDACTIC COMMUNICATION AS A MEANS OF DEVELOPING COGNITIVE ACTIVITY IN LITERARY READING LESSONS

G. F. Kayumova

Kazan Federal University, Russia
gulfar21@mail.ru

Автор статьи рассматривает дидактическую коммуникацию как средство развития познавательной активности младших школьников. Именно на начальном этапе школьного обучения складываются особые отношения между учащимися и учителем, которые влияют и на формирование личности учащихся, и на успешность обучения. Анализ современных учебников по литературному чтению (на родном языке) дает возможность сказать о новых подходах в обучении младших школьников. Техника сторителлинг, на котором основан учебник Г.М. Сафиуллиной, Ф.Ф. Хасановой, способствуют проведению урока как интересного путешествия-приключения, где у учителя и учащихся общая задача – помочь героям учебника в мире волшебства и приключений. Творческие вопросы и задания, предлагаемые в учебнике под авторством Ф.Ф. Гарифуллиной, И.Х. Мияссаровой продуманы как тематическая основа эффективной дидактической коммуникации не только по теме урока, но и о природе, обществе, о личностных отношениях.

Ключевые слова: дидактическая коммуникация, младший школьный возраст, литературное чтение, современный учебник, сторителлинг, творческое задание.

The author of the article considers didactic communication as a means of developing the cognitive activity of primary schoolchildren. It is at the initial stage of schooling that a special relationship develops between students and the teacher, which affects both the formation of the personality of students and the success of learning. Analysis

of modern textbooks on literary reading (in the native language) makes it possible to talk about new approaches in teaching younger students. The storytelling technique on which the textbook by G.M. Safiullina, F.F. Khasanova, contribute to the lesson as an interesting adventure travel, where the teacher and students have a common task – to help the heroes of the textbook in the world of magic and adventure. Creative questions and tasks offered in the textbook authored by F.F. Garifullina, I.Kh. Miyassarova are thought out as a thematic basis for effective didactic communication not only on the topic of the lesson, but also on nature, society, and savage relationships.
Key words: didactic communication, primary school age, literary reading, modern textbook, storytelling, creative task.

ӘДӘБИ УКУ ДӘРЕСЛӘРЕНДӘ ТАНЫП БЕЛҮ АКТИВЛЫГЫН ҮСТЕРҮ ЧАРАСЫ БУЛАРАК ДИДАКТИК КОММУНИКАЦИЯ

Г. Ф. Каюмова

Уку-укытуда укытучы һәм укучы арасындагы коммуникациянең уңышы, беренчедән, нәтиҗәдә укучы тарафыннан үзләштерелә торган белем, күнекмәләр белән билгеләнсә, икенчедән, белем бирү процессының тигез хокуклы ике субъекты (укытучы, укучы) арасында үзара аңлашу дәрәҗәсе, шәхесара мөнәсәбәтләрнең характерына да бәйле. Гомумән, педагогикага караган күп кенә хезмәтләрдә укытучыларны хәзерләүнең мөһим аспекты буларак аның коммуникатив компетенциясе, укучылар белән нәтиҗәле аралашу кора белү күнекмәләрен үстерү атала [4]. Галим, белгечләрнең хезмәтләрен өйрәнү [5] башлангыч сыйныф укытучысының коммуникатив компетенциясе үсеше турында түбәндәге күрсәткечләр буенча хөкем йөртергә мөмкинлек бирә:

– укучылар белән вербаль һәм вербаль булмаган чаралар ярдәмендә мәгълүмат алмаша белүе;

– укучылар белән хезмәттәшлек итүнең стратегиясен, тактикасын һәм техникасын нәтиҗәле куллану, уку-укыту һәм тәрбияви нәтиҗәләргә ирешү өчен укучыларның бер-берсе белән хезмәттешләгән оештыру;

– укучыларга эмпатияле мөнәсәбәт һ.б.

Дидактик коммуникация дигәндә, фәндә түбәндәге караш яши: «дидактик коммуникация дәрестә белем бирү шартларында тиләлек һәм үзең турында белемнәрне үзләштерү һәм күнекмәләргә ия будыруны бурыч итеп куйган укытучы һәм укучыларның үзара хезмәттәшлек итүнең максатчан һәм икеяклы процессы буларак танылa. Ул танып белүнең нәтиҗәлелеген, уку-укыту мәгълүматын җиткерү, үзгәртелгән шартларда уңышлы кулланылышын тәэмин итә» [2: 39]. Күп кенә хезмәтләрдә дидактик коммуникациянең төп бурычы буларак укучыларның танып белү активлыгын үстерүгә ирешү танылa [6: 9]. Әмма бүгенге көндә укытучы һәм укучыларның дәрестәге аралашуның вазифаларын, танып белү активлыгы үсешенең әһәмиятен таныган хәлдә дә шуның белән генә чикләп булмый. Бүген укытучы һәм укучы аралашу сыйфатын белем бирүнең шушы субъектларының бер-берләренә карата ышанычы, бер-берләренә ихтирамлы карашлары, аралашу нәтиҗәсендә укучының әхлакый кыйммәтләрне үзләштерүе, социаль тәҗрибәсе арту кебек күрсәткечләр дә билгели.

Замана укытучысы коммуникация коруда чор үзенчәлекләрен, укучыларның яшь үзенчәлекләрен, XXI гасыр баласының психологиясен истә тотарга тиеш. Сторителлинг – коммуникация коруның заманча инструменты, чарасы, аралашу технологиясе. Сүзнең мәгънәсе аның инглиз теленнән тәрҗемәсе

белән туры килә: сторителлинг нинди дә булса вакыйга турында хикәяләп сөйләп бирү дигәнне аңлата. Сторителлинг бик күп өлкәләрдә кулланыла, фәнни әдәбиятта ассызыклаганча, бу да заман таләбе белән аңлатыла: мәгълүмат бик күп булган, даими алмашынып торган заманда кеше текстка игътибар итсен өчен, аны ничек тә кызыксындырырга, игътибарын җәлеп итәргә кирәк [10].

Шунысы кызык, белгечләр мондый технологияне хәтта математика дәресләрендә куллану мөмкинлекләрен ассызыклыйлар [4]. Әдәби уку дәресләрендә исә, әсәрнең эчтәлегенә бәйле рәвештә мондый аралашу оештыру мөмкинлекләре аеруча күп. Күзәтүебез күрсәткәнчә, «Мәгариф – Вакыт» нәшриятында басылган «Әдәби уку» дәреслекләре бу яктан чын таяныч булып тора ала. Г. М. Сафиуллина, Ф. Ф. Хәсәнова, М. Я. Гарифуллина, Ә. Г. Мөхәммәтҗанова авторлыгындагы 1 нче сыйныф дәреслеге (татар телен туган тел буларак өйрәнүче укучыларга тәкъдим ителә) маҗара-сәяхәт рәвешендә төзелгән. Дәреслекнең беренче бүлеге шул рәвешле «Сәяхәткә чыгу» дигән исем астында тәкъдим ителә дә [7: 3]. Дәреслекнең мондый төзелеше – татар әдәбияты, әдәби уку дәресләрен оештыруда методик яңалык булып тора. моңарчы шушы рәвешле корылган дәреслекләр буенча эшләү эше гамәлгә куелмый, гомумән, мондый дәреслекләр язылмый иде. Укучыны дәреслекнең беренче битеннән Әмир белән Әминә дигән балаларның маҗаралары артыннан күзәтеп, шушы маҗаралар юлында үзләре дә теоретик материалны үзләштерәләр, әдәби дөньяга юл ачалар. Башлангыч сыйныф укучылары маҗара геройлары белән бергә «сәяхәт итәләр», юлдагы авырлыкларны җиңәргә өйрәнәләр, белем туплыйлар. Әмир белән Әминә – укучыларның яшьтәшләре, белем юлына яңа аяк басучы балалар, шуңа күрә аларның кичерешләре укучыларга якын. Дәреслек авторлары әкияткә хас сюжет элементларын кертсәләр дә (хикәядә Ябалак, Төлке кебек геройлар балалар белән иркен аралаша), вакыйгалар чынбырлыкка якын тора: балалар китапханәгә керәләр, биредәге тәртипләр белән танышалар.

Шунысы кызык: дәреслек геройлары бу маҗарага укучыларны да җәлеп итәләр. Еш кына алар геройларның гамәлләренә, сүзләренә бәя бирүче булып торалар. Мәсәлән, «Песәй» татар халык әкиятен укыгач, Әмир әкият героен куркак дип атый, ә Әминә батыр дигән бәя бирә. Дәреслек авторлары укучыларга мөрәҗәгать итә: «Ә син ничек уйлыйсың?» [8: 18]. Укытучы, дәреслектәге шушы үзенчәлеккә таянып эш иткән очракта, чын дидактик коммуникациягә ирешә ала: бу очракта укучылар белем, күнекмәләрне дә үзләштерәләр, таныш-белү юлында очраган киртәләр җимерелә, белем, мәгълүмат туплауда, аларны эшкәртүдә укытучы һәм укучылар партнерлар – тигез дәрәҗәдәге хезмәттәшләр буларак эшли башлыйлар, ягъни галимнәр дидактик коммуникациягә хас буларак билгеләгән вазифалар үтәлә [1: 74].

Рус мәктәпләрендә татар төркемнәрендә укучыларга атап төзелгән дәреслекләр традицион шәкелдә язылган, әмма тәкъдим ителгән тема, сораулар, биремнәр ярдәмендә дә уңышлы дидактик коммуникация кору мөмкинлекләре күп. Мисал китерик. 1 нче сыйныф укучыларына Ж. Тәрҗемановның «Табигать китабы» шигыре тәкъдим ителә:

Әйдәгез, урманга
Һәм кырга
Табигать китабын
Укырга.
Бу китап гаять зур,
Гаять бай.

Анда бар:
Җир,
Су,
Күк,
Кояш,
Ай [3: 57].

Дәреслек авторлары әлеге шигырьгә кагылышлы рәвештә ике сорау тәкъдим итәләр: шуларның беренчесе әсәрнең исеме, эчтәлеге белән бәйле (шигырьнең исемен атау һәм автор кулланган чагыштыруның нигезен (табигать – китап) табу). Икенче сорау болай яңгырый: «Табигатьтән нәрсәгә өйрәнергә мөмкин? Шул турыда фикерлә» [3: 57]. Безнеңчә, укытучы беренче сорауга формаль җавап белән канәгатьләнмәскә, укучыларны фикерләрне дәлилле итеп җиткерергә өйрәтергә тиеш: һәр чагыштыруның нигезе була. Табигать белән китап арасында охшашлык исә түбәндәге җирлектә хасил була: икесе дә кешеләр өчен юнәлеш бирүче дус, белем чыганагы булып тора, китап күрсәткән юл буенча атлаганда, тормышта начарлыкка, ямьсезлеккә урын калмаячак. Укучылар шуңа да игътибар итә алалар: Җ. Тәрҗеманов, табигать һәм китап арасындагы охшашлыкны ассызыклап, табигать җисемнәрен һәрберсен аерым тезмә итеп яза: Җир, Су һ.б., ягъни шагыйрь аталган һәр җисемнең китапның аерым бүлеге булуын ассызыклый. Аннары инде, укучы һәм укытучылар арасында «Минем табигатьтән алган дәресем» (ул дәреслектәге икенче сорауга җавапны алмаштыра) темасына әңгәмә-диалог оештырырга була. Укытучы юнәлеш бирүче сораулар, киңәшләр бирә ала, бер үк күренештән төрле, әмма һәрвакытта да файдалы киңәш, дәрес алу мөмкинлеген кисәтә. Әйтик, укучылар көз ел фасылы, көзге күренешләр турында уйлана алалар. Кемдер мондый сабак ала: байлык – вакытлыча күренеш, мал, мөлкәт барсы да ахыр чиктә тузанга, чүпкә әверелә, иясенә мәңге хезмәт итми. Көзен каеннар, өрәңге-усаклар ничек тырышып алтын киемнәрен кисәләр дә, ахыр чиктә усал җил аларны рәхимсез рәвештә тартып ала, җил белән очмаган яфраклар да карала, ямьсезләнә, җиргә түшәлә. Икенче укучы исә яфракларның көзен шәрәләнеп, моңаеп калуларын кеше күңелендәге ямансулык белән чагыштыра ала. Агачларның яз сан яңадан җанлануын, сусыл яшел яфраклар белән каплануын истә тотып, тормыштагы күңелсез, авыр минутларның вакытлыча булуын искәртә, дигән фикергә килә укучы. Шулай ук балаларын яратып ашатучы, очарга өйрәтүче кошлар, тырыш кырмыскалар, һәр кешегә дә нурын тигез таратучы Кояш һ.б. табигать җисемнәре күпме сабак бирә кешегә! Укучылар дәрестә, шул рәвешле, укытучы ярдәмендә әсәрне өйрәнүдә анда яшеренгән тирән мәгънәләрне дә эзләргә, аңларга, әсәрдәге фикерне үз тормыш тәҗрибәсе белән расларга яки инкарь итәргә өйрәнәләр. Болар барысы да дидактик коммуникация нәтиҗәсендә тормышка ашырыла. Ә инде дәрестәге диалог бары предметка турыдан-туры кагылган юнәлештә генә алып барылса, дәрестә укытучы сөйләме өстенлек итеп, укытучы әсәрнең темасы, геройларын, автор позициясен аңлату белән чикләнсә, дәреснең белем бирү һәм тәрбияви кыйммәте күпкә кими.

Нәтиҗә ясап, түбәндәге аспектларга игътибар юнәлтергә кирәк, дип уйлыйбыз: коммуникатив якын килүгә нигезләнеп укыту белән укытучының коммуникатив компетенциясенә таләпләр арта. Ул белем бирүче генә түгел, укучы белән аралашучы өлкән дус, юл күрсәтүче буларак та кабул ителә. Дәрестә укытучы һәм укучылар арасындагы аралашу, беренчедән, танып белү активлыгы үсешенә хезмәт итәргә, икенчедән, укучыларның социаль тәҗрибәсе, шәхес буларак үсешенә хезмәт итәргә тиеш. Әдәби уку дәреслә-

рендә диалогик принципка нигезләнү, сторителлинг кебек техникаларның кулланылышы уңышлы нәтиҗәгә китерә ала.

ӘДӘБИЯТ

1. Арпентьева (Минигалиева) М. Р. Разработка интегративной модели дидактической коммуникации и понимание // Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова. Сер. Педагогика, психология, социальная работа, ювенология, социокинетика. – 2014. – Т. 20. – № 3. – С. 73–78.

2. Арпентьева М. Р. Форсайт образования: «человек служебный» и «человек этический» как цели образования XXI века // Форсайт образования: ценности, модели и технологии дидактической коммуникации XXI века: коллективная монография. Торонто, 2018. – С. 12–21.

3. Гарифуллина Ф. Ф., Мияссарова И. Х. Әдәби уку: рус телендә башл. гомуми белем бирү оешмалары өчен д-лек. 1 с-ф. – Казан: Мәгариф – Вакыт, 2017. – 87 б.

4. Забелина С. Б., Середа Т. Ю. Сторителлинг как эффективная техника дидактической коммуникации на уроках математики // Вестник Московского государственного областного университета. Сер. Педагогика. – 2020. – № 4. – С. 30–37.

5. Карпова М. А. Специфика коммуникативной компетентности учителя начальных классов // Гаудеамус. – 2016. – Т. 15. – № 4. – С. 88–92.

6. Левитан К. М. Культура педагогического общения. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1985. – 102 с.

7. Сафиуллина Г. М., Гарифуллина М. Я., Мөхәммәтҗанова А. Г., Хәсәнова Ф. Ф. Әдәби уку. Туган телдә башлангыч гомуми белем бирү оешмалары укучылары өчен д-лек. 1 с-ф. Ике кисәктә. 1 нче кис. – Казан: Мәгариф – Вакыт, 2017. – 80 б.

8. Сафиуллина Г. М., Гарифуллина М. Я., Мөхәммәтҗанова А. Г., Хәсәнова Ф. Ф. Туган телдә башлангыч гомуми белем бирү оешмалары укучылары өчен д-лек. 1 с-ф. Ике кисәктә. 2 нче кис. – Казан: Мәгариф – Вакыт, 2017. – 80 б.

9. Стефанова М. Дидактическая коммуникация (методические рекомендации в помощь учителю начальных классов). – Челябинск: ЧИПКРО, 1990. – 48 с.

10. Челнокова Е. А., Казначаева С. Н. и др. Сторителлинг как технология эффективных коммуникаций // Перспективы науки и образования. – 2017. – № 5. – С. 7–12.

САМОУЧИТЕЛИ ТАТАРСКОГО ЯЗЫКА В 1920 ГОДЫ

З. Н. Кириллова

Казанский федеральный университет, Россия

zkirillova@yandex.ru

SELF-TEACHERS OF THE TATAR LANGUAGE IN THE 1920s

Z. N. Kirillova

Kazan Federal University, Russia

zkirillova@yandex.ru

В данной работе исследуются самоучители татарского языка, составленные в 1920-е гг. Фатихом Сайфи и Ахметхади Максуди. В результате анализа были выявлены особенности работ «Самоучитель татаро-башкирского языка или руководство научиться без помощи учителя читать, писать и говорить по-татаро-башкирски» Ф. Сайфи (1923 г.) и «Татарстан. Самоучитель татарского языка для русских, составленный по индуктивному методу и десятичной системе» А. Максуди (1926 г.).

Ключевые слова: татарский язык, самоучители, Ф. Сайфи, А. Максуди, индуктивный метод.

This work explores the self-teachers of the Tatar language, compiled in the 1920s by Fatih Saifi and Ahmethadi Maksudi. As a result of the analysis, the features of the works «Self-teacher of the Tatar-Bashkir language or leadership to learn to read, write and speak Tatar-Bashkir without the help of a teacher» F. Sayfi (1923) and «Tatarstan. Self-teacher of the Tatar language for Russians, compiled according to the inductive method and decimal system» A. Maksudi (1926).
Key words: Tatar language, self-teachers, F. Saifi, A. Maksudi, inductive method.

1920 ЕЛЛАРДА ТАТАР ТЕЛЕННӘН ҮЗӨЙРӘТКЕЧЛӘР

З. Н. Кириллова

1921 елда татар теле беренче тапкыр рәсми рәвештә рус теле белән тигез дәрәҗәдәге дәүләт теле итеп игълан ителгәннән соң, аны иҗтимагый тормышның барлык өлкәләрендә дә куллану буенча киң эш җәелеп китә. Мәгариф комиссариаты карамагындагы төрле тип уку йортларында татар теле укытыла [1: 11]. Татарстанның күпчелек үзәк оешмаларында һәм кантоннарда рус хезмәткәрләрен татар теленә өйрәтү курс-түгәрәкләре оештырыла [2: 173]. Шул ук вакытта татар телен үзлегеннән өйрәнүчеләр өчен кулланмалар бастыру да максат итеп куела.

XX гасырның 20 нче елларында төзелгән үзөйрәткечләрнең саны күп түгел: бары Ф. Сәйфи [5] һәм Ә. Максуди [4] хезмәтләрен күрсәтергә мөмкин.

Ф. Сәйфинең «Самоучитель татаро-башкирского языка или руководство научиться без помощи учителя читать, писать и говорить по-татаро-башкирски» дип аталган үзөйрәткече 1923 елда Уфада басылып чыга. Исеменнән күренгәнчә, үзөйрәткеч татар һәм башкорт телләрен өйрәтү максатын күздә тотып язылган, әмма анда башкорт теле өчен хас үзенчәлекле авазлар чагылыш тапмый. Хезмәт түбәндәге бүленешкә ия: «Хәрефләр турында», «Уку һәм язу буенча күнегүләр», «Тормышта күбрәк кулланыла торган сүзләр», «Уку һәм сөйләшү» һәм аерым текстлар тупланган бүлек.

Беренче бүлектә (3–9 б.) татар алфавитындагы хәрефләргә һәм аларның әйтелешенә аңлатма бирелә, аерым алганда, хәрефләр язылышының тулы һәм кыска формалары, сузык һәм тартык авазларның әйтелеш үзенчәлекләре (автор аларны хәрефләрнең әйтелеше дип бирә. – *З. К.*) рус телендәге авазлар белән чагыштырыла, ике очракта алман телендәге авазлар белән дә тәңгәллек үткәрелә. Авазларның әйтелеше буенча каршылык тудыра торган фикерләре дә урын ала. Мәсәлән, ә авазын рус телендәге э һәм я хәрефләре уртасында кебегрәк әйтелешле, ү авазын – рус телендәге у һәм ю кебек әйтелешле дип билгеләве һ.б.

Икенче бүлек (9–17 б.) уку һәм язу буенча күнегүләргә багышлана. 10 төркемгә берләштерелеп, башта татарча сүзләрнең кириллицадагы язылышы, җәя эчендә русчага тәрҗемәләре һәм ахырда аларның гарәп шрифтындагы язылышы бирелә. Әлеге сүзлекчәдән соң шул сүзләр белән гарәп язуында сүтезмәләр яки кыска җөмләләр төзелә, аннары аларның русчага тәрҗемәсе урын ала. Сүзләр теге яки бу тематик төркемчәгә берләштерелмәгән, сүтезмә һәм җөмләләр дә мәгънәләре ягыннан бер-берсеннән бик нык аерыла. Мәсәлән: *Кар аз. Ат ара. Кара каш. Аксак каз. Тар такта. Кара сарык. Артка кара. Ата ат сата. Карт кашык сата* [5: 10]. Сүзләр-

нең кирилл хәрефләре белән язылышы күбесенчә рус телендәге хәрефләргә җайлаштырылып эшләнгән. Мәсәлән: *унг (правый), джийылыш (собрание)* һ.б. Рус телендә булмаган үзенчәлекле сузыкларны бирү өчен, өске билгеләр кулланылган: *хǎм (и), кўгǎрчэнь (голубь)* һ.б. Сүзләрнең язылышында сорау тудыра торган урыннар да бар. Мәсәлән: *уким (читаю), бўгхнь (сегодня), кузгэ (зеркало)* һ.б.

Өченче бүлектә (17–35 б.) тормышта аеруча еш кулланыла торган сүзләр тематик төркемнәргә тупланып бирелгән. Барлыгы 17 төркем урын ала: «Үлчәү һәм саннар», «Вакытны күрсәтү», «Кеше», «Әгъзалар», «Киемсалым», «Ашамлык-эчемлек», «Йорт һәм йорт хуҗалыгында кирәкле нәрсәләр», «Мәктәп һәм уку әсбаплары», «Дөнья һәм табигать үзгәрешләре», «Авыл көн күреше», «Хайваннар», «Кошлар», «Шуышып йөри торган хайваннар һәм хәшәрәтләр», «Агачлар һәм җимешләр», «Кәсеп вә һөнәрләр», «Мәгъдәнләр (металл һәм минераллар)», «Сәүдә вә сәнәгать һәм мәдәният». Болардан тыш, еш кулланыла торган сыйфат һәм фигыльләр 18–28 нче төркемнәргә туплап бирелгән.

Дүртенче бүлек «Чтение и разговор» дип исемләнгән (35–39 б.) һәм, 7 төркемгә берләштерелеп, башта гарәп шрифтындагы җөмләләр, аннары аларның русчага тәрҗемәләре бирелгән. Җөмләләр билгеле бер тематик бүленешкә нигезләнмәгән, араларында татар халык мәкаль-әйтемнәре дә очрый.

Бишенче бүлектә (39–47 б.) кечкенә хикәяләр, аерым алганда, «Торна белән төлке», «Ярлы кеше белән төлке», «Мулла» хикәяләре, Г.Тукайның «Шүрәле» поэмасыннан өзек, шулай ук мәкальләр, табышмаклар һәм кыска җырлар да тәкъдим ителгән. Бу бүлектә дә текстларның русчага тәрҗемәләре биреп барыла.

Үзөйрәткечтә рус телендәге кайбер сүз һәм терминнарның язылышында шактый күп хата күзәтелә. Мәсәлән: *светок, былизкий, пиштся, курглый, яболоко, пило; неударенный, гортаныный* һ.б. Болар, әлбәттә, хезмәтнең тиешенчә эшләнеп бетмәве турында сөйли. Шулай ук татар авазларының әйтелешен күрсәтүдәге төгәлсезлекләр, хезмәтнең билгеле бер система яки методик принципка нигезләнеп төзелмәве дә үзөйрәткечнең гамәли әһәмиятен киметә.

Ә. Максудиның «Татарстан. Самоучитель татарского языка для русских, составленный по индуктивному методу и десятичной системе» дип аталган үзөйрәткеченең икенче басмасы 1926 елда Казанда басылып чыга, ә беренче басмасының елы билгеле түгел.

Кулланманың индуктив методка нигезләнүен автор «Сүз башы»нда болай дип аңлата: «Методның индуктивлыгы шуннан гыйбарәт: укучыларга башта телнең грамматик кагыйдәләре түгел, ә сүзләр һәм типик фразалар бирелә. Фразалар шундый комбинациядә төзелгән ки, сүзләрнең грамматик үзгәрешләрендәге каршылыкларны яки тәңгәллекләрне чагыштырып, укучылар үзләре төшенәләр, ягъни тел кагыйдәләре хакында индуктив нәтиҗәләр ясыйлар» [4: 3].

Үзөйрәткечнең унлы системага корылуы түбәндәгечә аңлатыла: «Дәресләр шундый тәртиптә урнашкан: аларның һәрберсе, 11 дәрестән алып китапның ахырына кадәр, бер үк номерда булган алдагы дәресләрнең эчтәлегенә өстәмә яки аларны киңәйтү булып тора. Мәсәлән, 11 дәрес – 1 нче дәресне, 21 – 11, 31 – 21 һ.б.» [4: 3]. Шул рәвешчә, әлеге үзөйрәткечнең бер үк номерлы һәр ун дәресе грамматиканың билгеле бер темаларына кагылышлы бер бөтен система тәшкил итә. Укучылар да, 11 дәрестән башлап, һәр дәресне

узар алдыннан, шул ук номердагы дәресләрне кабатлап алырга тиеш булалар. Ә. Максуди үзе дә: «Шунда ук ун тапкыр кабатланган предмет якынча һәр ун көн саен өч тапкыр кабатланганына караганда тизрәк онытыла» [4: 3], – дип басым ясый.

Үзөйрәткечнең төзелеше түбәндәгедән гыйбарәт: русча-татарча әлифба, дәресләр һәм сүзлек. Башта татар хәрефләре һәм авазлары, басым, авазларның кайбер үзенчәлекләре хакында мәгълүмат бирелә, моннан соң «Русча-татарча сүзләр» исеме белән ике телдә дә кулланылган 118 сүз урын ала. Мәсәлән: татар, базар, фазан, Кабан, лабаз, сарай, калач, заказ, сазан һ.б. [4: 11]. Сүзләрнең гарәп шрифтындагы язылышы янында татарча әйтелешкә нигезләнгән кириллицадагы чагылышы да урын ала. Аерым бер биттә рус исемнәре дә туплап бирелә [4: 14]. Шуннан соң гына үзөйрәткечтә дәресләр урын ала. Аларның төзелеше нигездә бер үк: калын хәрефләр белән гарәп шрифтында язылган яңа сүзләр, аларның русчага тәрҗемәләре бирелә; әлеге сүзләр белән күп санлы диалоглар һәм (яки) аерым җөмләләр тәкъдим ителә, аларның русчага тәрҗемәләрен бирү кирәк дип табылмый, чөнки алар бик гади һәм аңлаешлы; кайбер дәресләрдә генә бер төркем сүзтезмә яки җөмләләрнең русчага тәрҗемәләре дә параллель рәвештә бирелә; дәрес ахырында күбрәк рус теленнән татарчага тәрҗемә итүгә багышланган бирем урын ала. Гадәттә, үзөйрәткечтә грамматикадан кагыйдәләр, теоретик материал күзәтелми, бу тел өйрәнүчеләргә мөстәкыйль рәвештә нәтиҗә ясарга мөмкинлек бирә, бары бик сирәк очракта гына теге яки бу күренешкә аңлатма урын ала.

Үзөйрәткечнең бер өлешен «Сөйләшүләр» («Разговоры») алып тора. Алар арасында «Исәнлек-саулык сорашу», «Дус белән күрешү», «Казанда», «Мосафирханәдә», «Китап кибетендә» кебек диалоглар бар. Аларны укып һәм үзләштереп, укучылар сөйләшергә, шул үрнәктә әңгәмә корырга өйрәнәләр, сөйләм гыйбарәләрен истә калдыралар.

Үзөйрәткеч ахырында бирелгән сүзлектә иң еш кулланыла торган мең сүз тупланган. Сүзлек укучының тел өйрәнүдәге хезмәтен җиңеләйтә, игътибарны бер үзәккә туплый, эшнең нәтиҗәлелеген арттыра.

Күренгәнчә, Ә. Максуди үзөйрәткече бик үзенчәлекле ысулга нигезләнеп төзелгән. Материалның гадидән катлаулыга таба үсүе, күп тапкыр кабатлап истә калдыру алымнары хезмәттә кулланылган ысулларның файдалы булуын раслый.

Әлеге ике кулланмадан тыш, 1920–1930 елларда башка үзөйрәткечләр дөнья күрми, бары 1941 елда гына М. Корбангалиевның «Татарлардан башкаларга татар телен читтән торып өйрәнү өчен татар теле дәреслеге» басылып чыга [3].

Йомгак ясап әйткәндә, XX гасырның 20 елларына караган ике үзөйрәткеч кенә билгеле. Ф. Сәйфи кулланмасы белән чагыштырганда, Ә. Максудиның индуктив методка нигезләнгән һәм унлы системага корылган «Татарстан» үзөйрәткече зуррак уңыш казана.

ӘДӘБИЯТ

1. Кириллова З.Н. 1920–1930 елларда ТАССРда тел сәясәте // Фәнни Татарстан. – 2020. – № 2 (26). – Б. 9–18.

2. Кириллова З.Н. 1920-1930 нчы елларда руслар өчен татар теле курс-түгәрәкләре эшчәнлеге // Многоуровневая языковая подготовка в условиях поликультурного общества: материалы VI междунар. науч.-практ. конф. (11 июня 2019 г.). – Казань, 2019. – С. 172–176.

3. Корбангалиев М. Татар теле дәреслеге. Татарлардан башкаларга татар телен читтән торып өйрәнү өчен. 1-кисәк. – Казан: Татгосиздат, 1941. – 244 б.

4. Максудов А. Татарстан. Самоучитель татарского языка для русских, составленный по индуктивному методу и десятичной системе. 2-е изд. – Казань: Татгосиздат, 1926. – 252 с.

5. Сейфи Ф. Самоучитель татаро-башкирского языка или руководство научиться без помощи учителя читать, писать и говорить по-татаро-башкирски. Вып. I. – Уфа: Изд. книгоизд. т-ва «Башкнига», 1923. – 47 с.

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ «ВОРДСКЕМ КЫЛ» («РОДНОЕ СЛОВО») КАК РЕСУРС ДЛЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ УЧИТЕЛЕЙ УДМУРТСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

А. А. Клементьев

Редакция научно-методического журнала «Вордскем кыл»
АУ УР «Издательский дом национальной прессы», Удмуртская Республика, Россия
juber1@yandex.ru

SCIENTIFIC AND METHODICAL JOURNAL «ВОРДСКЕМ КЫЛ» («NATIVE WORD») AS A RESOURCE FOR PROFESSIONAL DEVELOPMENT TEACHERS OF UDMURT LANGUAGE AND LITERATURE

A. A. Klementyev

Editorial board of the scientific-methodical journal «Вордскем кыл»
Autonomous institution of the Udmurt Republic «Publishing House of the National Press», Udmurt Republic, Russia
juber1@yandex.ru

В статье рассматривается потенциал журнала «Вордскем кыл» («Родное слово») как ресурса для научно-методического сопровождения, педагогов, обучающих удмуртскому языку и культуре. Раскрываются особенности среды журнала, способствующей информальному образованию педагогов. Приводятся результаты анкетирования учителей удмуртского языка и литературы как читателей журнала. Даётся описание форсайт-сессии по конструированию образа будущего издания. Определяются 5 векторов развития журнала.

Ключевые слова: научно-методический журнал, ресурс, среда, профессиональное развитие, учитель удмуртского языка и литературы.

The article discusses the potential of the journal «Вордскем кыл» («Native word») as a resource for scientific and methodical support, teachers who educate Udmurt language and culture. The features of the journal that promotes the informal education of teachers are revealed. The results of the survey of teachers of the Udmurt language and literature, as readers of the journal, are given. A description of the foresight-session on the design of the image of the future edition is given. 5 vectors of journal's development are determined.

Key words: the scientific and methodical journal, resource, education, professional development, teacher of the Udmurt language and literature.

Сегодня приоритетной задачей государственной политики Российской Федерации является сохранение и развитие культурного разнообразия и языкового наследия её многонационального народа. В качестве одного из главных механизмов, ресурсов достижения данной задачи признаётся система

образования [4]. Процесс обучения родному языку, воспитание носителей этнической культуры, создания развивающей этнокультурной среды образовательной организации требует научно-методического и информационного сопровождения. Важную роль в этом направлении играют профессиональные периодические издания, обеспечивающие актуальными и востребованными материалами в области реализации этнокультурного содержания образования, обучения родному языку и литературе.

Научно-методический журнал «Вордскем кыл» («Родное слово») как ресурс для профессионального развития педагогов дошкольных образовательных организаций, учителей начальных классов, учителей удмуртского языка и литературы, педагогов дополнительного образования способствует реализации инновационных подходов в обучении удмуртского языку и культуре. Позиционируется как издание научно-методической ориентации, направленное на публикацию результатов фундаментальных и прикладных научных исследований в области удмуртской филологии, этнокультурного образования, материалов из опыта педагогов-практиков, издаётся на удмуртском и русском языках.

Открытая среда журнала «Вордскем кыл» направлена на профессиональное развитие педагогов через ресурсы издания в условиях инновационного образовательного пространства, включает печатный (журнал, методические пособия и сборники методических материалов) и электронный (сайт, группы в социальных сетях, виртуальная библиотека) контент, а также научно-методические события (конференции, семинары, круглые столы, конкурсы). Она способствует построению индивидуального маршрута повышения профессионального мастерства, информального образования воспитателей и учителей. Сегодня информальное образование является трендом и понимается как «индивидуальная деятельность человека, направленная на познавательный процесс, который сопровождает его повседневную жизнь, при котором не всегда существует конкретный результат. Оно носит спонтанный характер, реализуется путем активизации людей в культурно-образовательной среде, а именно общение между собой, чтение, посещение театров, музеев и различных культурных учреждений, путешествия, просмотр СМИ и т. д., где взрослый превращает все средства образовательных потенциалов общества в инструменты своего самосовершенствования, результат ежедневной работы, семейной и досуговой жизни, который не имеет чёткой структуры» [1]. Результатом обучения через ресурсы журнала «Вордскем кыл» является непрерывное профессиональное развитие педагогов в логике ЧИТАТЕЛЬ – АКТИВНЫЙ ЧИТАТЕЛЬ – АВТОР. В то же время воспитатели и учителя решают проблемы методического характера, заявленные в Концепции преподавания родных языков народов России: «обобщение, систематизация и внедрение наиболее эффективных методов, методик и технологий преподавания учебного предмета «Родной язык» с учётом возрастных особенностей обучающихся и содержания обучения; методических рекомендаций по реализации проектной деятельности в рамках учебного предмета «Родной язык» <…> использование возможностей информационно-образовательной средыи технологий дистанционного обучения родным языкам, а также современных технологий личностно-ориентированного и развивающего обучения, основанных на познавательной, проектной и коммуникативной деятельности» [3].

В этой связи, а также подготовкой новой, третьей, Концепции развития журнала (с 2021 по 2030 годы) в сентябре 2020 года проведено анкетирование.

В нём приняли участие учителя удмуртского языка и литературы Удмуртской Республики, республик Татарстан и Башкортостан – всего 125 человек.

Анкетирование выявило, что 59 % респондентов более 10 лет являются подписчиками и читателями журнала «Вордскем кыл». Благодаря публикуемым на страницах издания материалам педагоги повышают свою компетентность в области технологий обучения и воспитания (93 %), знакомятся средствами решения актуальных проблем в сфере этнокультурного образования (72 %). По мнению респондентов, следует увеличить объём публикаций методических разработок уроков и внеклассных мероприятий (73 %) и материалов, направленных на повышение мотивации обучающихся и их родителей к изучению удмуртского языка и культуры. Анкетирование также выявило востребованность методических пособий и сборников методических материалов, издаваемых редакцией (100 %). Наиболее актуальными для педагогов являются пособия с поурочными разработками по предметам «Родной (удмуртский) язык» и «Родная (удмуртская) литература» (84 %) и пособия по изучению жизни и творчества удмуртских писателей в школе (53 %).

Респонденты отмечают эффективность организуемых редакцией событий по актуальным вопросам обучения удмуртскому языку и культуре (конференций, семинаров, круглых столов, конкурсов). По их мнению, конференции, семинары и круглые столы способствуют развитию профессиональной компетентности педагогов в области преподавания удмуртского языка и литературы (83 %) и презентации эффективных практик этнокультурного образования (81 %), конкурсы дают возможность для самореализации, распространению эффективного опыта (98 %).

Современным средством коммуникации являются социальные сети. Официальной страницей редакции журнала «Вордскем кыл» является страница в социальной сети «ВКонтакте». Открытая группа для педагогов является источником информации, связанной с обучением удмуртскому языку и культуре в образовательных организациях (56 %) и деятельностью редакции (54 %). Однако, 19 % респондентов в официальную группу не заходят и не пользуются её контентом.

После анкетирования в рамках празднования 30-летия журнала проведена форсайт-сессия «Будущее не придёт само» или «Вордскем кыл-2030». В форсайте приняли участие читатели журнала – педагоги дошкольных образовательных организаций, учителя начальных классов, учителя удмуртского языка и литературы, руководители дошкольных и общеобразовательных учреждений, специалисты управлений образования, учёные-филологи, методисты, журналисты. Методологической основой проведённой сессии является Rapid Foresight. Версия 0.4

Организация форсайт-сессии состояла из трёх этапов: подготовка, проведение, обработка результатов и разработка итогового продукта.

На подготовительном этапе с целью ознакомления читателей с методикой проведения форсайта накануне опубликована статья, для сотрудников редакции организован методологический семинар, разработан сценарий и технологическая карта мероприятия, определены и подготовлены модераторы.

В день форсайта участники по принципу судьбы (по цветным стикерам) распределены по 4-м группам таким образом, чтобы в каждой из них оказались представители разных категорий читателей журнала в соответствии с их профессиональной деятельностью. Сессия состояла из 4-х тактов: пленар (постановка задач, выступление эксперта), работа в микрогруппах над картой образа будущего журнала «Вордскем кыл», 2-й пленар (презентация

продуктов деятельности микрогрупп – карт будущего издания, формирование общей карты), рефлексия.

После сессии проведена мемориализация результатов. Форсайт был пролонгированным, поэтому организована встреча модераторов для обработки продукта события – карты образа будущего журнала «Вордскем кыл». На основе карты образа будущего издания подготовлена Концепция развития научно-методического журнала «Вордскем кыл» с 2021 по 2030 годы. Она разработана с учётом современных трендов (индивидуализация, непрерывное образование, средовой подход, самообразование, информальное образование, горизонтальное обучение, цифровизация) в российском образовании, направлений развития этнокультурного образования в сочетании с принципом сохранения традиций.

Деятельность редакции направлена на реализацию средового подхода, способствующего профессиональному развитию педагогов на основе индивидуальных образовательных маршрутов. Определены 5 векторов развития журнала:

– повышение качества и разнообразия контента (достижения в области удмуртской лингвистики, технологии и стратегии обучения удмуртскому языку и культуре);

– методическое обеспечение деятельности педагогов (методические пособия и сборники методических материалов);

– создание цифровой среды журнала (разработка нового сайта, организация работы интернет-магазина, создание электронной библиотеки и интерактивного ресурсного каталога для обучающихся «Этнокультурное образование: удмуртский язык и культура»);

– повышение привлекательности журнала через активизацию имиджевой политики (работа над дизайном издания, освещение деятельности редакции в СМИ);

– организация информального образования педагогов (конференции, семинары, круглые столы, индивидуальные консультации).

Таким образом, научно-методический журнал «Вордскем кыл» является одним из эффективных ресурсов для профессионального развития педагогов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гаврилова И. В, И. В. Гаврилова, Л. А. Запруднова. Формальная, неформальная и информальная модели образования // Молодой ученый. – 2016. – № 10 (114). – С. 1197–1200. https://moluch.ru/archive/114/29876/ (Дата обращения: 15.10.2021).

2. Концепция преподавания родных языков народов России [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://docs.edu.gov.ru/document/616ab265aa2810f14a2c3fd1203a0aaa/ (Дата обращения: 14.10.2021).

3. Методология Rapid Foresight. Версия 0.4. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://files.asi.ru/iblock/9a2/9a28c0a2a83f95c34a65378924657fe0/Forsight_0.4_2017.pdf (Дата обращения: 15.10.2021).

4. Стратегия государственной национальной политики Российской Федерации на период до 2025 года [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://docs.cntd.ru/document/902387360 (Дата обращения: 14.10.2021).

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЭВЕНСКОГО ЯЗЫКА НА ТЕРРИТОРИИ ЯКУТИИ

Р. П. Кузьмина

Институт гуманитарных исследований и проблем малочисленных народов Севера Сибирского отделения Российской академии наук, Россия
raisakuzmina2013@yandex.ru

SOME FEATURES OF THE FUNCTIONING OF THE EVEN LANGUAGE ON THE TERRITORY OF YAKUTIA

R. P. Kuzmina

The Institute for Humanities Research and Indigenous Studies of the North Russian Academy of Sciences Siberian Branch, Russia
raisakuzmina2013@yandex.ru

В этой статье представлена некоторая информация о языке и этногенезе эвенов. Приведены данные социолингвистических исследований, собранные в местах компактного проживания эвенов на территории Республики Саха (Якутия). Для эвенов, проживающих на территории Якутии характерно многоязычие, оказавшее большое влияние на формирование лексики говоров и диалектов эвенского языка. В настоящее время, присущим для эвенов, стало эвенско-якутско-русское трехъязычие, и в повседневной жизни, кроме родного языка, эвены используют якутский, русский языки. Материалом исследования якутских послужили полевые материалы автора, собранные в разные годы в местах компактного проживания эвенов.
Ключевые слова: эвенский язык; классификация; этническая история; ассимиляция; респонденты.

This article provides some information about the language and ethnogenesis of the evens. The data of sociolinguistic research collected in places of compact residence of evens on the territory of the Republic of Sakha (Yakutia) are presented. The evens living on the territory of Yakutia are characterized by multilingualism, which had a great influence on the formation of the vocabulary of dialects and dialects of the even language. At present, the even-yakut-russian trilingualism has become inherent in the evens, and in everyday life, in addition to their native language, the evens use the yakut and russian languages. The material for the study of the Yakut were the author’s field materials collected in different years in places of compact residence of the evens.
Key words: even language; classification; ethnic history; assimilation; respondents.

Эвены являются одним из малочисленных народов Севера и Сибири Российской Федерации. В этнографической литературе известны как ламуты, что означает «приморские жители». Эвены живут на обширной территории Северо-Востока Азии локальными группами в различных административных образованиях: Республика Саха (Якутия) (Аллаиховский, Момский, Томпонский, Среднеколымский, Верхоянский, Усть-Янский, Кобяйский, Нижнеколымский, Оймяконский, Абыйский, Булунский, Эвено-Бытантайский, Верхнеколымский улусы и г. Якутск); Магаданская область (Ольский, Северо-Эвенский, Омсукчанский, Тенькинский, Ягоднинский районы); Хабаровский край (Охотский район); Чукотский автономный округ (Билибинский, Анадырский районы); Камчатская область (Быстринский район); Корякский автономный округ (Пенжинский, Олюторский, Тигильский районы). По данным всероссийской переписи 2010 г. численность эвенов насчитывается 21830 человек, из них эвенским языком владеет 6080 чел. В Республике Саха (Якутия) по последним данным эвенским языком владеет только 16,6 % респондентов.

Эвенский (ламутский) язык относится к северной группе тунгусо-маньчжурских языков. Этническая история эвенов может быть разделена на четыре основных периода: 1-й (ранний) – до X в. Распад пратунгусской языковой общности сопровождался расселением тунгусоязычных племен из Прибайкалья на северо-восток. Активную роль в формировании эвенского этноса, древние контакты с аборигенным палеоазиатским, а отчасти и пришлым монголо-тюркским населением Сибири; 2-й – с X по XVII в. Переселение якутов на Среднюю Лену, которое завершилось в XIII в. Переход части эвенов на северо-восток Сибири сопровождался ассимиляцией с юкагирами на севере и коряками – на востоке. Оставшаяся часть эвенов, отчасти подверглась слиянию с якутским этническим окружением; 3-й – с XVII по XX в. Приход русских в Восточную Сибирь способствовал продвижению эвенов на новые территории вплоть до Чукотки и Камчатки; 4-й – современный. Переход к оседлому образу жизни, массовому двуязычию (начиная с 20-х гг. XX в.)» [1].

Эвены на территории Республики Саха (Якутия) на протяжении многих столетий проживают в культурном, политическом и социально-экономическом взаимодействии с представителями 4 коренных малочисленных народов Севера (эвенками, чукчами, юкагирами, долганами), принадлежащими к разным этническим группам, различающихся по антропологическим чертам, культуре, языку, традициям и самосознанием. Для большинства эвенов Якутии исторически характерно эвенско-якутское двуязычие, а в XX в. – эвенско-якутско-русское трехъязычие, а в некоторых районах проживания эвенов, в частности, у эвенов Нижней Колымы отмечается многоязычие, кроме родного языка, они используют якутский, русский, юкагирский, чукотский языки. Необходимость обозначений и выражений в языке-реципиенте новых понятий, предметов обусловило активное функционирование русизмов и якутизмов. Заимствования проникают в говоры эвенов Якутии через устную речь, СМИ, художественную литературу. Немаловажную роль сыграло также изучение русского и якутского языков в школах. Данные лексические единицы отмечены почти во всех тематических группах, частях речи и характеризуются рядом особенностей.

В Якутии в настоящее время, в связи с принятием законов о языках в РФ и РС (Я) функционируют два государственных языка: русский язык, язык народа Саха и пять официальных языков в местах компактного проживания коренных малочисленных народов Севера (КМНС). В этом большом «котле» языков в течение длительного времени эвенский язык, имеющий множество говоров и диалектов, подвергся и подвергается влиянию различной адаптационной и ассимиляционной эволюции. В настоящее время хорошо исследованы лишь говоры восточного наречия эвенов, ареал проживания которых является Камчатка, Чукотка, Магаданская область, Хабаровский край, на территории же Якутии диалектологические исследования далеки от завершения [2]. По языку ряда локальных групп эвенов Якутии существуют только отрывочные сведения.

Таким образом, в связи с тем, что в последнее время идет интенсивная ассимиляция языков малочисленных народов Севера, характеристика говоров и диалектов эвенов Якутии имеет большое значение для описания миноритарных языков. Также при выявлении и описании языковых особенностей, классификации имеющихся данных необходимо учитывать специфику функционирования языка в нынешней ситуации и условиях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Роббек В. А. Эвенско-русский словарь. – Новосибирск: Наука, 2005. – 356 с.

2. Шарина С. И., Кузьмина Р. П. Лингвистические контакты эвенов Якутии // Европейский журнал социальных наук. – Москва, 2012. – № 8 (24). – С. 23–234

ИЗУЧЕНИЕ ПРИЕМОВ КОМИЧЕСКОГО В ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В. Ф. Макарова

Институт языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова Академии наук Республики Татарстан, Россия
makarova_vf@mail.ru

THE STUDY OF COMIC TECHNIQUES IN PROJECT ACTIVITIES

V. F. Makarova

Institute of Language, Literature and Art named after G. Ibragimov of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Russia
makarova_vf@mail.ru

В статье рассматривается возможность изучения приемов комического в проектной технологии на уроках литературы и в исследовательской деятельности обучающихся на уровне общего образования. Приведены примеры из произведений татарской литературы.
Ключевые слова: изучение приемов комического, метод проектов, комическая ситуация, неожиданный финал, сатира, ирония, аллегория, алогизм, гипербола, пародия, гротеск.

The article considers the possibility of studying comic techniques in project technology in literature lessons and in the research activities of students at the level of general education. Examples from the works of tatar literature are given.
Key words: study of comic techniques, project method, comic situation, unexpected ending, satire, irony, allegory, alogism, hyperbole, parody, grotesque.

КӨЛКЕ ЧАРАЛАРЫН ПРОЕКТ ЭШЧӘНЛЕГЕНДӘ ӨЙРӘНҮ

В. Ф. Макарова

Гомуми белем бирү дәрәҗәсендә укучыларның мөстәкыйль эшчәнлегенә нигезләнгән проект педагогик технологиясе бүгенге көндә активлашып килә. Әдәбият дәресләрендә классикларыбызның көлке әсәрләрен өйрәнгәндә, мөстәкыйль фәнни тикшеренү эшчәнлегендә көлке тудыру алымнарын өйрәнүне проект методы ярдәмендә оештыру отышлы дип уйлыйбыз.

Әсәрне өйрәнгәндә укучылар тарафыннан комик чаралар һәм сатирик образ тудыру алымнары туплана, классификацияләнә, иҗади фикерләү эшчәнлеге активлаштырыла, төркемнәрдә эшләү күнекмәләре булдырыла. Алга таба әлеге алымнарны кулланып, укучы үзе дә иҗат итә ала.

Иҗади проектны оештырганда укытучы башта укучыларны комизмга караган теоретик төшенчәләр белән таныштырырга тиеш. Бу эштә әлеге язмабыз укытучыга ярдәм итәр дип ышанабыз.

Әдәбият белгечләре сатира белән юморны карикатура, ирония, гротесклар белән рәттән комиклыкның модификацияләре яки субкатегорияләре итеп күрсәтәләр [3]. Без шартлыча сатира, юморны комиклыкның ике төп категориясе итеп, ә ирония, пародия, сарказм һ.б. ны аның чаралары итеп карарбыз.

Көлке әсәрләрнең уңышын беренче чиратта язучының фантазия белән тудырылган комик ситуация, ягъни көлкеле, мәзәк хәл билгели, ягъни комизм комик ситуациядән башлана. Мәгълүм булганча, комик ситуацияләр тормышның үзендә дә күп. Сатирик аларны әзер килеш кенә алмый, ә иҗади фантазиясе аша уздырып үткенәйтә. Еш кына аңлашылмаучанлыклар комизм өчен чыганак булып тора.

Үткен интригалар, аңлашылмаучанлыклар, каршылыклар нәтиҗәсендә туган көлкеле хәлләргә корылган әсәрләр әдәбиятыбызда байтак. Иң беренче булып хәтергә килгәннәре – Г. Камалның «Беренче театр», Ш. Камалның «Хаҗи әфәнде өйләнә» комедияләре, М. Җәлилнең «Томаулы гыйшык», «Хәдичә», Г. Афзалның «Мәхәббәттә новаторлык» шигырьләре. Прозада әлеге алымны Х. Сарьян уңышлы кулланды [2]. Аның «Хәбетдиннең ике хаты» хикәясендә герой ике хат яза. Хәбетдин «нәчәлниген» хурлап язган, абыйсына дигән хатны ялгыш «нәчәлник»нең үзенә сала, ә абыйсына «нәчәлнигенә» ялагайланып язган хаты китә. Язучының көлкеле мохит тудыру остасы булуы «Чишмә буенда» хикәясендә ачык күренә. Әлеге хикәядә яраткан хатыны Сәкинә көндез эштә булу сәбәпле, Гомәр, хатын-кыз эше дип, кешеләрдән оялып, суга төнлә генә йөри. Көтелмәгән финал – чишмәгә, куакларга посапоса, партком секретаре дә йөри икән. Хикәядә шундый алты-җиде ирнең чишмә буенда очрашулары сурәтләнә.

З. Хәкимнең әсәрләрендә дә мәзәкләрдә очратырга мөмкин булган ситуацияләр еш кулланыла («Шифоньер», «Чын ярату» һ. б.).

Р. Гыйззәтуллинның «Инша» хикәясенең нигезендә, шулай ук, комик хәл ята. Мәктәптә, инспектор кереп утырган «контроль диктант» вакытында, алдан сөйләшеп куелганча, укытучы Зәмзәмия апа укучыларга кул хәрәкәтләре белән тыныш билгеләрен күрсәтергә тиеш була. Өтер куярга кирәк урында кашын сыйпый, өндәү билгесенә җиткәч борынын сөртеп ала. Көтелмәгән борылыш: инша язылып бетте дигәндә генә, бер укучы эшне боза – каушаудан тирләп чыккан укытучының алдан карандаш белән билгеләгән миңенә күрсәтеп: «Апа, «ноктагыз» агып төште!» – ди. Көтелмәгән чишелеш: укытучы каушаудан «ноктаны» сөртә, «колак-сорауга» тотынып ала... Укучылар дәфтәрләренә төрле тыныш билгеләре куеп бетерәләр.

Көтелмәгән финалның уңышлы кулланылышына әдәбиятыбызда мисаллар җитәрлек. М. Җәлилнең «Борча», Х. Сарьянның «Бастырылу» әсәрләре төш ярдәмендә логик адаштыруга, Ф. Батталның «Тыелган җимеш», З. Хәкимнең «Чын ярату», «Телевидение шаукымы» хикәяләре көтелмәгән чишелешкә корылган.

Комик әсәрләрдә аеруча киң кулланылыш тапкан чара – ирония, ягъни уңай формада әйтеп, кире мәгънәсеннән көлү. Г. Тукайның «Егет илә кыз», «Безне урынсызга хурлыйлар» шигырьләре иронияга корылган. З. Хәким исә «Ышанырга кирәк» хикәясендә «автор маскасы» астында ирония белән экстрасенсларга ышанырга чакыра. Х. Сарьянның «Без әнинең туган көнен ничек бәйрәм иттек», «Дөнья бу!» хикәяләрендә дә персонажның ирония аша үзүзен фаш итүе кебек алым – ягъни үзирония үзен аклый. Герой үзен мактый, ә тышкы мактау артында инкарь итү, хурлау ята. Персонаж үзенең уйлары аша да фаш ителә.

Комик чараларның иң еш кулланыла торганы – арттыру. Әйберне яки хәлне-күренешне гадәттән тыш арттырып, зурайтып, гадәттән тыш үстерү – гиперболаның кулланылышын карыйк. «Шәфигулла агай» хикәясендә Ф. Әмирхан, сатирик типның идеологиягә фанатикларча бирелгәнлеген күрсәтү өчен, геройның мәгънәсез тәртипләрне үтәвен арттырып, кабатлап килә (иртә-кич балаларыннан дога урынына Ленин рәсеменә карап «Интернационал»ны җырлаттыру күренеше, йорт-җирләрен сатып, хаҗга барган шикелле, Шәфигулланың Мәскәүгә Ленин мавзолеена баруы һ.б.). Үз сүзе булмаган, ә «пример» булам дип лозунг сүзләр генә сөйләп йөргән буш кешенең зурга дәгъва итүе, милләтенең киләчәгенә балта белән сугучы тәртипләргә сукырларча табынуы көлке һәм кызганыч.

З. Хәкимнең «Авылга рок килмәсен» сатирик хикәясе тулысынча гиперболага корылган. Рок музыкасы концертыннан соң авылда барган үзгәрешләр гадәттән тыш арттырылып бирелә: тегермән, күпер җимерелү, мәрткә киткән кешенең терелүе, Гөлфирәнең кылый күзе тураю һ. б.

Т. Миңнуллинның «Минһаҗ маҗаралары» сатирик романында арттыру һәм литоталар әсәрнең буеннан-буена кулланылган. Минһаҗның атны көнгә өч тапкыр исле сабын белән юуы, снарядның итек үкчәсен кыеп китүе, Гитлерның Минһаҗны кочаклап елаганда бөтен костюмын юешләп бетерүе һ.б. арттыруга мисал була ала.

Юмористик һәм сатирик әсәрләрдә Н. Г. Чернышевский күрсәткән «эчке бушлык һәм мәгънәсезлекнең тышкы яктан реаль мәгънәгә ия булырга дәгъва итүе» кебек алымны Ә. Еникинең «Бөке», «Йөри бер кеше», «Майбәдәр карчыкның туган көне», Ф.Шәфигуллинның «Әфләтүнов – бүлек мөдире», «Яхшылык хакына», Х. Сарьянның «Картлык чире», «Нокталы өтер» кебек әсәрләрендә күрергә мөмкин. Х. Сарьянның «Гафу итегез» хикәясендә үзен «культурный» итеп күрсәтергә теләгән кеше чынлыкта исә әрсез-мәнсез кеше булып чыга. Х. Сарьян әрсез бәндәләрне һәм андыйларны урынына утырта белмәгән йомшак, үшән кешеләрне тәнкыйтьли. Моңа ул арттыру алымы һәм эчке мәгънә белән тышкы форманың туры килмәве аша ирешә.

Язучылар тормыштагы күренешләрне тасвирлаганда, көлдерү чарасы буларак, халкыбызда борынгыдан килгән тапкыр сүз әйтү, җорлык, үткенлек кебек сыйфатларны кулланырга онытмыйлар. Комик төсмер бирү өчен художестволы алым буларак диалектизмнар, варваризмнар, неологизмнар, әдәби нормага туры килмәгән сүзләр кулланыла ала. Сүз уйнату, каламбур, сүздәге авазны алыштыру, омонимия, полисемия, омография күренешләренә таянып, язучы төрттереп көлә, шаярта, чеметә. Әйтик, Г. Мөхәммәтшинның «Ике әби бәрәңге ала» хикәясендә әбиләр «тилевизер», «тилеграм», «тилефун»нарны ни өчен «тиле» диделәр икән дип баш вата. Персонажлар телендәге халыкчан юморга М. Мәһдиев, Г. Афзал, Ш. Галиев иҗатларыннан мисаллар күп китерергә булыр иде.

Алогизм (грекча: мәгънәсезлек) да комик эффект тудыра ала. Т. Миңнуллинның герое бутый: «Эш беткәч уйнарга ярый, дигәнме әле С. Сәйдәш?» – бу Минһаҗның наданлыгын күрсәтү өчен кирәк. З. Хәкимнең «Агымсуда ни булмас» сатирик повестында прокурорның чикләнгән кеше булуын аның Идел елгасының кайсы диңгезгә койганын «белмәве» күрсәтә. Махсус логик булмаган итеп төзелгән фразалар, грамматик күренешләрнең комизм чыганагы булуына Х. Сарьянның «Нокталы өтер» әсәрендәге дилетант Чәмәтнең филология буенча бәхәсләре һәм «монография» юллары уңышлы мисал булып тора. Автор, Чәмәтнең наданлыгын күрсәтер өчен, үзара ярашмаган төшенчәләрне юри берләштергән, логик бәйләнешләрне аңлы рәвештә бозган, алогизм ярдәмендә фәнни хезмәткә пародия туган.

Пародия, мәгълүм булганча, язучының нинди дә булса әсәренә ияреп, аның стиленнән, мәгънәсеннән көлү ысулы. Пародия авторы тәнкыйтьлисе әсәрнең формасын саклаган хәлдә, аның эчтәлегенә әсәрнең үзендә булмаган яңа мәгънә бирә, шул юл белән аны юкка чыгара. Бу алым татар сатирасында күп кулланылган. Мәсәлән, Ф. Шәфигуллин «Суда балык йөзәдер» әсәрен тәнкыйть мәкаләсенә пародия буларак язса, «Ботка» хикәясе диссертациягә пародия буларак туган. Автор фәнни терминнар белән «Кәҗә һәм сарык» әкиятендәге бүреләрнең нинди ботка пешерүләрен ачыклый.

Т. Миңнуллин исә Минһаҗ очрашкан тарихи шәхесләрнең һәммәсенә пародия ясаган Мәсәлән, Брежневның портретын тудырганда, аның үз фикере булмавын, чыгышларын, китапларын башка кешеләр әзерләп бирүен күрсәтү

өчен бирелгән эпизодларны мисал итеп китерергә булыр иде. Генсек Минһаҗның исемен, фамилиясен көчкә иҗекләп җыя («Минһаҗ маҗаралары»).

Сатирик образ тудыруның тагын бер алымы – аллегория. Читләтеп сөйләүгә корылган әлеге алым күпчелек мәсәлләрдә кулланыла (М. Гафури – «Ике чебен», «Чикерткә белән кырмыска», Ә. Исхак – «Аю яңа урында», «Балык һәм балыкчылар»). Метафора, символлардан аермалы буларак, аллегорик сурәт әсәрнең бөтен нигезенә салына. Аллегория тормышны бер төрле сурәтләү аша бөтенләй икенче мәгънә белдерә. Сатирада аллегория кинаяләп, ишарәләп көлә. Х. Сарьянның «Нокталы өтер» повестенда профессор Хәмидинең «Ике козгын сугышканда карга тук була» дигән гыйбарәсен Чәмәтнең аңламавы язучыга героен чикләнгән кеше буларак күрсәтү өчен кирәк булган.

«Минһаҗ маҗаралары»ннан мисал: «Козгыннар башлаган сугышны аккошлар туктата ала микән?» – әлеге аллегория Чечня сугышын туктатырга алынган генерал Лебедька ишарәдер.

Сарказм (грекча – мәсхәрәләү) – усал көлү тәнкыйтьләнүче күренешкә яки кешегә үтергеч бәя бирә. Сарказм авторы бәясен яшерми, турыдан-туры әйтә. Мәсәлән, Х. Сарьян алда әйтелгән әсәрендә героена «очлы баш» кушаматы бирә. Ә бит татар халкында акыллы кешегә «йомры баш» дип әйтәләр. Күргәнебезчә, автор бәясе аяусыз.

Геройның тискәре тормыш теләге җәмгыятькә никадәр зарарлы тоелса, сатирик әсәр аны шул кадәре нык чалшайтылган сәнгатьчә формага төрә, тышкы кыяфәте нык күпертелгән художестволы алым аша әлеге тискәрелекнең җәмгыятькә зарарын, тирәлектә яшәүче халыкка куркынычлы булуын кискен фаш итә. «Сатирик үткенләү һәм аңлы рәвештә күпертү сәнгатькәр тарафыннан сурәтләнгән социаль вакыйганың мөһим индивидуаль үзенчәлекләрен кабарынкы, күзгә бәрелеп тора торган, конкрет итеп тоярга мөмкинлек бирә» [1: 216].

Х. Сарьян да үз героен нык чалшайтылган, деформацияләнгән формалар аша сәнгатьчә тирән гомумиләштереп сурәтли. Чәмәтнең сәер чирен рентген тапларының формасына карап, «Noktalae utrum» («Нокталы өтер») дип атыйлар. Рентген сурәтләрендәге баш миенең формасы, йөрәктәге «караңгылык», кыяфәтнең нокталы өтергә охшавы М. Гогольнең «Борын», М. Салтыков-Щедринның «Бер шәһәрнең тарихы», В. Маяковскийның «Мистерия-буфф», «Утырыштагылар», «Кандала», «Мунча» әсәрләрендәгечә гаҗәеп формаларны хәтерләтә. Әйтик, совет учреждениеләрендәге бюрократлыкны тәнкыйть итү өчен, В.Маяковский ярымкешеләр, ә С. Щедрин башында ике генә сүз әйтә белә торган җырлау аппараты салынган шәһәр башлыгы образларына мөрәҗәгать итәләр. Сарьян исә баш мие буразнасыз (димәк – кеше тиле), нокта һәм өтерләрдән торган филолог образы тудыра. Ягъни, автор сатирик образ тудыруның гротеск алымын эшкә җигә.

Шул рәвешле, укучылар көлке чараларын, аларның әсәрдә ролен билгеләргә өйрәнәләр, алга таба фәнни тикшеренү эшчәнлеге өчен кирәкле күнекмәләр алалар.

ӘДӘБИЯТ

1. Борев Ю. Б. Комическое. – М.: Искусство, 1970. – 272 с.

2. Макарова В. Ф. Хәсән Сарьян прозасының поэтикасы. Монография. – Яр Чаллы: Яр Чаллы типографиясе, 2003. – 152 б.

3. Рюмина М. Эстетика смеха: Смех как виртуальная реальность. Изд. 2-е, испр. – М.: КомКнига, 2006. – 320 с.

ВОСПИТАНИЕ ТОЛЕРАНТНОГО ЧЕЛОВЕКА В ДВУЯЗЫЧНОЙ АТМОСФЕРЕ

Р. С. Мардеева

МАОУ «Основная общеобразовательная школа № 30» г. Казани, Россия
rumiya-s@list.ru

EDUCATION OF A TOLERANT PERSON IN BILINGUAL ATMOSPHERE

R. S. Mardeeva

Municipal autonomous educational institution «Primary school No. 30» Kazan city, Russia
rumiya-s@list.ru

В данной статье рассматривается проблема сохранения и развития языков народов России в поликультурном социуме. Обосновывается идея о том, что внедрение билингвизма в образование детей выступает как условие их успешной адаптации к иным условиям жизни. Следовательно, родная культура является той базой, которая делает возможным приобщение личности к культуре другого народа, изучению и пониманию ее с помощью языка. Результатом коммуникативного и социокультурного развития учащихся должна быть межкультурная компетенция, которая подразумевает и социальную интеграцию личности в иную культуру, и обретение ею личного и национального достоинства.
Ключевые слова: двуязычие, поликультурное образование, билингвизм, межкультурная коммуникация, методика сопоставительного изучения.

This article is devoted to the problem of preservation and development of the languages of Russia’s peoples in a multicultural society. The idea is that the introduction of bilingualism in the education of children acts as a condition for their successful adaptation to other living conditions. That is why, native culture is the basis that makes it possible for a person to become familiar with the culture of other people to study and understand it with the help of the language. The result of the communicative and socio-cultural development of students should be intercultural competence, which implies both the social integration of the individual into another culture and its acquisition of personal and national dignity.
Key words: bilingualism, multicultural education, intercultural communication, methods of comparative study.

Современный период развития методики преподавания языков характеризуется обостренным интересом к культуроносной функции языка, к обучению языку как средству приобщения к национальной культуре.

В современной системе поликультурного образования также значительное место отводится изучению родного языка, который является основным средством передачи подрастающему поколению социокультурного опыта этносов, человечества в целом в процессе включения их в систему образовательных языков и формирования у них социально-этнических гражданских качеств.

«Язык – это клад, передающий из века в век, из поколения в поколение традиции, философские взгляды, историю… – все богатство души народа», – писал Г. Баширов.

А К. Д Ушинский утверждал: «В языке одухотворен весь народ и его родина, вся история духовной жизни».

На иностранном языке нельзя привить ребенку присущие народу перечисленные выше богатства души народа. Только народ, сумевший сохранить свой язык, сохранится как этнос, а иначе ему грозит исчезновение с исторической арены как нации. Язык – сильное оружие любого народа, его будущее, его жизнь, красота и богатство.

В связи с этим особенно острой является проблема сохранения и развития языков народов России в поликультурном социуме. Такое построение образовательного процесса расширяет возможность возрождения языка и культуры коренных народов, проживающих в регионе. Равноправие при изучении языков – корень овладения национальной культурой, а для этого надо вести борьбу за чистоту и сохранение каждого языка.

Как научить детей любить родной язык, уважать русский язык, проживать в мире и согласии, ценя культуру не только своего народа, но и другого народа?

В нашей школе ребенок билингвен, бикультурен. Нужно грамотно выстраивать методику, чтобы ребенок билингв успешно овладел родным языком, вторым языком и культурой народа, с которыми его народ веками проживает вместе.

Внедрение билингвизма в образование детей выступает как условие их успешной адаптации к иным условиям жизни. Выходом из проблем языковых барьеров в поликультурном образовании может стать построение такой системы образования, которая в своем содержании имела бы национальный компонент, опирающийся на идеи диалога культур, полилингвизма, современные ценностные ориентации личности и общества, позволяющие развивать свою культуру представителям всех региональных этносов.

Межкультурная коммуникация (диалог двух культур) также может быть реализован на базе родной культуры. Следовательно, родная культура является той базой, которая делает возможным приобщение личности к культуре другого народа, изучению и пониманию ее с помощью языка. Результатом коммуникативного и социокультурного развития учащихся должна быть межкультурная компетенция, которая подразумевает и социальную интеграцию личности в иную культуру, и обретение ею личного и национального достоинства.

Хорошие результаты в интенсификации процесса обучения и воспитания поликультурной личности дает методика сопоставительного изучения русского и татарского языков, разрабатываемая профессором Ф. Ф. Харисовым Самый простой пример: изучая тему «Наречия», ученики получают задание: узнать, как наречия используются в «Русско-татарском словаре»; это также может быть, например, эпиграф из В. Брюсова и Г. Тукая о родном языке, прозвучавший в начале урока, который задает тон всему уроку.

Современная культура – это культура диалога. Обучение «способу согласования» «своего» и «чужого», способу овладения языком других культур возможно через дополнение содержания образовательной области «Филология» образовательными программами, отражающими литературные связи родного и русского народов, приобщающими к культурным достижениям другого народа, показывающими, как в родной и русской литературах отражаются сходные социальные и эстетические явления, содействующими включению носителей русской культуры в уникальный мир проживающих в России этносов, формированию уважительного отношения к другим народам.

Это программы:

1. Основанные на параллельном и сопоставительном изучении:

а) творчества русских писателей и писателей родной литературы:

– Пушкин – Тукай, Пушкин – Аббай, Лермонотов – Аббай, Чехов – С. Агиш и.т.д.

– Переводы А. Ахматовой, Г. Тукая

– Русские писатели о Востоке и другие

б) предметов материальной культуры (одежда, утварь и.т.д.) на уроках изобразительного искусства, технологии;

в) обрядов родного и русского народа;

г) проведение праздников одной общины с обязательной поддержкой других, поэтому знакомство с различными народными культурами следует проводить по следующим параллелям:

– народная философия как основа существования этнокультуры;

– человек в природе: отношения с космосом, природой (народный календарь); правила поведения в природе;

– семья, отношения к родству и его значимость, взаимоотношения между членами семьи; народное искусство: игрушка, костюм, жилище;

– отношение с другими народами;

– народная медицина, физическое воспитание;

– этноэтикет; табу: система запретов;

– народные традиции, обряды, ритуалы;

– ценностные ориентации.

(Для примера: опыт параллельного изучения этнокультур на уроке русского языка проводится беседа, словарная и грамматическая работа над текстами о русских народных промыслах (гжель, дымковская игрушка, павлово-посадские платки) и татарских народных промыслах (ичиги).

2. Это может быть диалог культур различных эпох, помогающий ощутить восхищение, сострадание, симпатию к героическим событиям в истории другого народа, творцам истории; проследить авторов учебников, которые дают искажение фактов истории другого народа.

3. Это могут быть программы, ориентированные на передовые достижения в современной мировой культуре и культуре национальной, в которых закладывается все многообразие духовных ценностей человечества и народа, к которому принадлежит данный индивид.

Человек и его феномен – основа развития вселенной. Если прекращается общение, исчезает история и народ. Только выйдя за рамки своей культуры, то есть столкнувшись с другим мировоззрением можно увидеть различия. Особая ценность диалога культур состоит в уникальной возможности увидеть себя «глазами» другой культуры. Диалог, основывающийся на равноправии культур, позволяет сохранить многоцветность культур посредством взаимного восприятия и обмена ценностями этих культур. Диалог-символ межличностного взаимодействия и общения. Диалог – творческий процесс и, как любая творческая попытка, он может состояться или не состояться.

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В УСЛОВИЯХ ПРОФИЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

Л. К. Мирвалиева

Муниципальное автономное общеобразовательное учреждение «Лицей № 2» г. Альметьевска Республики Татарстан, Россия

milka306@mail.ru

DEVELOPING OF COMMUNICATIVE COMPETENT IN THE PROFILE EDUCATION CONDITIONS

L. K. Mirvalieva

*Municipal autonomous educational institution «Lyceum № 2»,
Almetyevsk, Tatarstan, Russia*
milka306@mail.ru

В статье рассматривается проблема формирования коммуникативной компетенции в условиях профильного обучения. Представлена актуальность проблемы. Предложены методы и формы, формирующие коммуникативную компетенцию во внеурочной деятельности в школе. Так же проанализирован педагогический опыт по формированию коммуникативной компетенции, где доказывается возможность ее формирования у школьников во внеурочной деятельности.
Ключевые слова: направления внеурочной деятельности, коммуникативная компетенция, творческий потенциал, погружение в языковую среду, направления развития личности (духовно-нравственное, общекультурное, общеинтеллектуальное).

This article is devoted to the problem of the communicative competent developing in the profile education conditions. There is the actuality of the problem. The methods and ways, developing communicative competent in the extra-curriculum activity, are suggested. The author of the article has analyzed teachers' experience in communicative competent developing and suggested an ability of its developing among students in the extra-curriculum activity.
Key words: directions of the extra-curriculum activity, communicative competent, creative potential, settling down into language environment.

ПРОФИЛЬЛЕ УКЫТУ ШАРТЛАРЫНДА КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНЦИЯ ҮСТЕРҮНЕҢ ҮЗЕНЧӘЛЕКЛЕ ФОРМАЛАРЫ

Л. К. Мирвәлиева

Элек-электән укытучы хезмәте гаять катлаулы һәм җаваплы хезмәт булып саналган. Бүгенге көндә дә бу һөнәр ияләренә, алрның хезмәтенә карата таләпләр артканнан-арта, чөнки җәмгыятьтә барган үзгәрешләр укыту-тәрбия процессын, әлбәттә, урап уза алмый.

Әгәр без РФ «Мәгариф турында»гы законына күз салсак, анда буыннарның тарихи дәвамчанлыгын тәэмин итү, милли мәдәниятне саклау, тарату һәм үстерү, Россия халыкларының тарихи һәм мәдәни мирасына сакчыл караш тәрбияләү зарурлыгы ассызыклана. Бу максатка ирешергә бүгенге көндә нәрсә комачаулый соң? Бүген без тел мохите булдырылмау, бик зур социаль-психологик киртә: шәһәрдә үскән, рус мөхитендә тәрбияләнгән балаларның туган телне белмәү, милли йолаларны, мәдәни һәм тарихи кыйммәтләрне югалту проблемалары белән очрашабыз. Шәһәр шартларында туган телен онытып барган татар баласында милли үзаң тәрбияләү гади генә мәсьәлә түгел шул.

1995 елда табигать һәм математика фәннәре гимназиясе (ЕМГи) булып ачылган, 26 еллык бай тарихы булган рус телендә гомуми белем бирү учреждениесе – Әлмәт шәһәренең 2 нче лицее турында сүзем. Безнең 2 нче лицейда бүгенге көндә 1401 бала белем ала. 154 бала – татар, 713 бала рус төркемнәрендә туган (татар телен) телне өйрәнәләр. 2 нче лицейның иң мөһим тәрбия юнәлешләренең берсе булып, белем бирүнең этномәдәни компонентын тормышка ашыруның уңышлы юлларын эзләү, яшь буынны үз халкының рухи кыйммәтләренә тарту тора. Укучыларның иҗади потенциалын тормышка ашырырга мөмкинлек бирүче тәрбияви яссылыкның берсе – укучыларны предмет буенча дәрестән тыш эшчәнлеккә тарту. Дәрестән тыш эшчәнлек – укучылар

эшчәнлегенең барлык төрләрен (уку эшчәнлегеннән тыш) берләштерә торган төшенчә, чөнки аларда тәрбия һәм социальләшү бурычлары хәл ителә.

Укытучылар мәктәпнең милли тәрбия планы буенча дәрестән эшчәнлекнең рухи-әхлакый, гомуммәдәни, гомуминтеллектуаль, социаль юнәлешләре буенча эш алып баралар. Кызыксындыру чаралары да төрле форматта үтә: татарча мультфильмнар иҗат итү студиясе эшчәнлеге (яңа юнәлеш), түгәрәк эшчәнлеге кысаларында язучы, шагыйрь, депутат, җәмәгать эшлеклеләре белән очрашулар, Казан шәһәренә сәяхәт, иҗади сәләтләрен арттыру максатыннан зур сәхнәгә алып чыгу, квестлар һ.б.

Туган тел буенча оештырыла торган түгәрәкләр – бөтен укыту-тәрбия процессының аерылгысыз өлеше. Мондый эшчәнлек укучыларга сөйләм культурасын, иҗади мөмкинлекләрен үстерергә, татар теле предметына кызыксыну уятырга ярдәм итә. Бу эшләрнең барысы да төп программа материалын тирәнтенрәк өйрәнүгә, киңәйтүгә, укучыларыбызның телебезгә, мәдәниятебезгә карата кызыксынуларын арттыруга хезмәт итә. Укытучы дәрес кысаларында күпме генә тырышмасын, укучыны татар телендә камил аралашырга, милли кыйммәтләр формалаштырырга җирлек тудыра алмый. Чөнки балалар дәрестән чыгуга рус телендә сөйләшә башлыйлар. Өйдә дә әти-әниләре белән күбрәк аралашу русча. Әйләнә-тирә мохит тә русча аралашырга ихтыяҗ тудыра.

Шушы уңайдан лицейда 2008 нче елдан бирле И. А. Шәмсиева җитәкчелегендә «Ләйсән яңгыр» исемле драма түгәрәге эшләп килә. Балалар алышынып тора, ә түгәрәк бүгенге көндә дә һаман үз эшен дәвам итә. Иң мөһиме – укучыларның татар теле һәм әдәбиятына теләп йөрүләре, үз туган телләрендә камил сөйләшүләре, шул милләт вәкилләре булулары белән горурлану. Шушы вакыт аралыгында драма түгәрәге укучылары төрле бәйгеләрдә, чараларда катнашып үзләрен күрсәтә алдылар: шәһәр, район күләмендә үткәрелгән шигырь бәйгеләрендә дә актив катнашып урыннар алу; К. Тинчурин исемендәге татар дәүләт драма һәм комедия театры үткәргән фестивальләрдә катнашу; «Театр – мәгърифәтнең көзгесе» муниципаль бәйгесе җиңүчеләре һ.б.

Рус телендә белем бирүче математика һәм табигать фәннәрен тирәнтен өйрәнә торган уку йорты булсак та, әдәбиятка, мәдәнияткә битараф булмаган талантлы балалар ел саен ачылып тора. Алар төрле дәрәҗә әдәби-иҗади һәм интеллектуаль конкурслар, акция, флешмоб һ.б. чараларда актив катнашалар. 3 сыйныф укучысы Н. Гарипова 2019 елда Яр Чаллы шәһәренең М. Вахитов исемендәге татар гимназиясе базасында үтә торган «Кызыл төлке» республикакүләм фестиваль-конкурсында «Сәнгатьле сүз» номинациясендә 1 нче дәрәҗә дипломант исеменә лаек булды; 2019, 2020 елларда 5 нче, 9 нчы сыйныф укучылары командасы «Тамчы-шоу» интеллектуаль уенында җиңүче һәм призер исемнәре яуладылар; 2021 елда 2 укучыбыз ШАЯН-ТВ үткәргән «Мин – татар баласы» республикакүләм бәйгесе җиңүчеләре, Туган телләр көненә багышлап «Альметьевский вестник» һәм Әлмәт Башкарма комитеты үткәргән «Туган телгә мәхәббәт белдерү» акциясендә 3 укучы җиңүче исеменә лаек булды; 2021 елда 2 укучыбыз Г. Ибраһимов исемендәге тел, әдәбият һәм сәнгать институты җитәкчелегендә үткәрелгән «Батырлар эзеннән» Республикакүләм интернет-бәйге призерлары, 5 нче сыйныф укучысы Р. Шигапов күптөрле әдәби конкурслар җиңүчесе һ.б.

Ел саен милли тәрбия планында шәһәребезнең танылган яшь артистлары, язучы, шагыйрьләре белән очрашулар планлаштырыла. «Ак чәчәкләр» фильмында Мансур ролен башкарган Әлмәт драма театры артисты Д. Хөснетдинов, Р. Сафиуллин белән «Без – Тукай оныклары» дип исемләнгән очрашулар укучылар күңелендә нинди хисләр уятканын чамалавы авыр түгел. Аудиторияне тоя,

яшьләр белән уртак тел тиз таба, ике телдә дә камил сөйләшә торган актерлар укучылар күңелен яулап алды. Әлмәт төбәгендә яшәп иҗат итүче балалар шагыйрәсе З. Захарова белән «Балачакта – кунакта» дип исемләнгән, журналист, талантлы шагыйрә Н. Сабирзянова катнашында әдәби кичә оештырылды.

Без әле муниципаль күләмдә үткәрелә торган «Сәлам, Тукай!» квестын оештыручылар да. Бу уен-бәйге ел саен апрель аенда Шигърият көннәре кысаларында уздырыла. Квест-уенның төп максаты – милли мирасны саклау, татар теленең даирәсен киңәйтү, укучыларның иҗадилыгын арттыру. Уенның программасы бик күп иҗади биремле һәм Тукай иҗаты белән бәйле. Квестта Әлмәт шәһәренең төрле мәктәпләреннән 5 җыелма команда катнаша.

Горурланып сөйләрлек тагын бер зур уңышыбыз бар. 2019 ел – Театр елы уңаеннан «Асылташ» татар теле укытучылары иҗади төркеме Әлмәт мәгариф идарәсе, Әлмәт драма театры оештырган «Театр – мәгърифәтнең көзгесе» исемле конкурсында катнаштык. Нигезләмәнең бөтен шартларына туры китереп, Т. Миңнуллинның «Әниләр һәм бәбиләр» әсәреннән бер өзек алынды. Әлеге өзекне Әлмәт татар дәүләт драма театры сәхнәсендә уйнап, III дәрәҗә дипломга лаек булдык.

2021 «Туган телләр һәм халыклар бердәмлеге елы» җиңүләргә бай булды. 2 нче лицей «Поддержка муниципальных дошкольных образовательных организаций и муниципальных общеобразовательных организаций в реализации проектов, направленных на сохранение и развитие языков, традиций, культур народов, проживающих на территории РТ, в рамках Года родных языков и народного единства» проекты җиңүчесе булды.

Йомгак ясап, шуны әйтәсе килә: туган телне өйрәнүдә югары нәтиҗәләргә бары үз эшенең остасы булган, заман белән бергә атлап, аның казанышларын актив куллана торган педагогик кадрлар булганда, укучыларны кызыктыру алымнары уңышлы кулланылганда, әлбәттә, һичшиксез ирешергә була.

ӘДӘБИЯТ

1. Шәймәрданов Р. Х., Хуҗиәхмәтов Ә. Н. Татар милли педагогикасы. – Казан: Мәгариф, 2007.

2. Степанов П. В. Внеурочная деятельность школьников: методический конструктор. – М.: Просвещение, 2010.

ИЗУЧЕНИЕ КРИТИЧЕСКОЙ И ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПИСАТЕЛЯ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ
(на примере деятельности Р. Сибата)

А. Р. Мотигуллина

Поволжский государственный университет физической культуры, спорта и туризма, Россия
alfiya311065@mail.ru

THE STUDY OF THE CRITICAL AND JOURNALISTIC ACTIVITY OF THE WRITER IN LITERATURE LESSONS
(on the example of R. Sibat’s activity)

A. R. Motigullina

Privolzhsky State University of Physical Culture, Sports and Tourism, Russia
alfiya311065@mail.ru

В статье рассматриваются приемы изучения критических и публицистических статей на примере деятельности Рафаэля Сибата. Особое внимание уделяется жанро-

вому разнообразию его статей, эссе, литературных портретов и монографических исследований. Также учащиеся во время обзорных тем, исследуя деятельность талантливого критика и публициста, учатся анализу литературного процесса. Тем самым глубже проникают в проблемы татарской литературы конца XX века.
Ключевые слова: татарская литература, критика, публицистика, литературный процесс, эссе, литературный портрет, статья.

The article discusses the methods of studying critical and journalistic articles on the example of the activities of Raphael Sibat. Particular attention is paid to the genre diversity of his articles, essays, literary portraits and monographic studies. Also, students during review topics, exploring the activities of a talented critic and publicist, learn to analyze the literary process. Thus, they penetrate deeper into the problems of Tatar literature of the late twentieth century.
Key words: тatar literature, criticism, journalism, literary process, essay, literary portrait, article.

ӘДӘБИЯТ ДӘРЕСЛӘРЕНДӘ ЯЗУЧЫНЫҢ ТӘНКЫЙДИ ҺӘМ ПУБЛИЦИСТИК ЭШЧӘНЛЕГЕН ӨЙРӘНҮ ЮНӘЛЕШЛӘРЕ

(Р. Сибат эшчәнлеге мисалында)

Ә. Р. Мотыйгуллина

Әдәби әсәрне аңлау, бәяләү язучының шәхси лабораториясеннән башка күзаллана алмый. Гәрчә урта белем алу системасында тәнкыйди эшчәнлекне өйрәнү эше чикле булса да, өстәмә белем бирү рәвешендә генә булса да әдип эшчәнлегендә зур урын алып торган, аның иҗтимагый-мәдәни карашларын ачыклауга нигезләнгән, шәхси мөнәсәбәтен билгеләгән якны читтә калдыру мөмкин түгел [2].

Күзәтү дәресләрендә XX гасыр икенче яртысында әдәби барышны бәяләү вакытында әдәби тәнкыйть һәм публцистика өлкәсендә актив эшләгән прозаик Р. Сибат читләтеп үтеп булмый. Язучының мәкаләләрендә, язмаларында, хезмәтләрендә иҗтимагый, гуманистик һәм эстетик карашлары чагылыш таба.

Укучылар белән эшләү вакытында әдипнең тәнкыйди-публицистик эшчәнлеген берничә юнәлешкә бүлеп мөмкинлеген ачыклыйбыз: беренчесе – әдәби портретлар язу осталыгы. Р. Сибатның әдәби портретлар галлереясе киңкырлы: Мөхәммәт Мәһдиев, Рудольф Нуриев, Асия Юнысова, Дамир Хәйруллин һ.б. Ул әлеге шәхесләрнең аерым сыйфатларын ачарга омтыла, аларның татар халкына күрсәткән хезмәтләрен бәяли.

Р. Сибатның әдәби портретларына түбәндәге сыйфатлар хас: ул үзе сурәтләгән шәхесләрнең иҗатын югары күтәрү максатын куймый, бары тик гуманистик сыйфатларының иҗатларында чагылышын күрсәтә.

Р. Сибатның тәнкыйди-публицистик эшчәнлегенең икенче юнәлеше – тәнкыйди-биографик очерклар. Аларда теге яки бу әдип иҗатына бәя тормыш юлы белән тыгыз үреп бирелә. Әмма биографик фактларны барлау үзмаксат булып тормый, игътибар үзәгендә иҗат үзенчәлекләре, аерым тема-мотивлар, мәсьәләләр, дөньяга караш һ.б. язучы биографиясе призмасы аша чагыла [1: 155].

Әйтик, Рашат Низаминың юбилее уңаеннан язылган «Рашатка без шат!» очеркында иҗатка шагыйрь булып килеп кергән әдипнең прозага борылуын күрсәтеп, Р. Сибат аны «романтик рухлы реалист» дип атый һәм прозасында лирик башлангычның көчле булып калуын ассызыклый [6].

Р. Сибатның эшчәнлегенең өченче юнәлешен публицистиканың эссе жанры. Эссены әдип лирик һәм публицистик чигенешләр, истәлек-мемуарлар белән үреп бирә.

«Әдәбиятыбыз Ахуны» эссесында Х.Туфан, С. Хәкимнәрдән соң татар әдәбиятында рухи остазларның берсе булып калган Гариф Ахунов иҗаты яктыртыла [6]. Тәнкыйтьче Гариф Ахуновның туры сүзле, сабыр, тырыш һәм үҗәт булуына соклана [7: 147].

Р. Сибат эсселарында әдипләрнең эшчәнлеген бәяләү критерие итеп милли рухны ачуга йөз тотып, Аяз Гыйләҗев, Рәдиф Гаташ, Рауль Мирхәйдәров, Газинур Морат һ.б. иҗади сыйфатлары ягыннан яктыртыла. Аяз Гыйләҗев – Яшәү һәм Үлем, Яхшылык һәм Яманлык, Матурлык һәм Ямьсезлек турында үз «Дога»сын иҗат итүче; Роберт Әхмәтҗан – сүзләр ярдәмендә матурлык тудыручы, тормышның ямьсез якларын кагылып та матурлык эзләүче; Айдар Хәлим – кискен, фидакарь, усал, тугры, көрәшче; Рауль Мирхәйдәров – татар җанлы; Газинур Морат – фәлсәфи тирәнлеккә ия иҗат әһеле; Мөхәммәт Мәһдиев – пәйгамбәрләрчә бөек, олпат, олы мәгънәле язучы буларак ачыла. Р. Сибат эсселарында лирик һәм фәлсәфи чигенешләр бик зур урын алып тора.

Р. Сибат игътибар иткән әдәби тәнкыйть жанрларының дүртенчесе – рецензияләр. Аның үрнәген тәнкыйтьченең Зөлфәт Хәкимнең «Гөнаһ» романына язылган рецензиясендә күрәбез [3]. Ул аны Кафканың «Замок» әсәре белән чагыштыра. Уртак яклар дип кешеләрдәге фаҗига, көчсезлек, курку, чарасызлык мотивларын күрсәтә.

Р. Сибат тәнкыйтендә аерым урынны (бишенче) монографик мәкаләләр алып тора. Р. Сибатның монографик мәкаләсенә мисал Равил Фәйзуллинның өч томлыгын укыгач туган «Өчтомлыкны укыгач өч сүз» мәкаләсен китерергә мөмкин.

Р. Сибат шагыйрьнең ирекле шигырьләрен татар әдәбияты үсешендә яңа баскыч буларак бәяли. Ул поэзиянең иҗтимагый-сәяси вазифаларын актуальләштерә, үз сүзен әйтеп бирә алган, үз сукмагы белән киткән яшь шагыйрьнең татар поэзиясен озак еллар дәвамында кысып тоткан кануннардан азат булуын үзенә үрнәк итеп ала. Р. Сибат бу мәкаләсендә шагыйрьнең шактый гына нюансларын цитата итеп китерә, аларның бертөсле, озын-ялыктыргыч шигырьләрдән соң яңа сулыш булуын билгели. «Кемгә ничектер, бер карaганда, салкын акыл белән хиссез генә язылган тәгъбирләргә охшасалар да, мин аларда эчке энергия – Җан җылысы тоям. Юк, болар уй-хиссез генә туган юллар түгел!» [4: 136].

Тәнкыйтьченең фикерләре чагылган тагын бер юнәлеш – әдәби процессны бәяләү. Әдипнең тәнкыйди язмаларының бер өлешен әдәби барышның аерым чорын, аның үсеш закончалыкларын һәм тенденцияләрен бәяләү тәшкил итә.

«Бүгенге прозаның нинди җитешсезлекләрен күрәсез? Аларның сәбәбе нәрсәдә дип уйлыйсыз?» дигән сорауга Р. Сибат тезислар формасында җавап бирә һәм шул чор прозасының төп кимчелекләре дип түбәндәгеләрне санап күрсәтә: а) әдипләрнең кайберләре «үз корсагыннан югарырак фикердә тора алмавы», ә бит әдәбиятның иң беренче максаты – кешенең Җанын, Рухын дәвалау; ә) әдәбиятта тулы бер Татар Әдәбияты Концепциясенең тудырылмавы, ягъни сүз сәнгатенең, шул исәптән прозаның да шәрык белән гареб арасында бәргәләнүе, үз юлын билгели алмавы; б) прозаның артык «реаль-тормышчан» булуы; Р. Сибат прозада Ә. Баян кебек лирик-романтик, сентименталь әсәрләр тудыра алырлык шәхесләрне күрергә тели; в) прозаның каты телле, коры булуы, татар теленең сыгылмалылыгын, нәфислеген, гаять колачлы икәнлеген, байлыгын, бөеклеген сөйләп торган әсәрләрнең булмавы; г) әдипләрнең тормыш мәшәкатьләрен кайгыртырга мәҗбүр булулары, ә матди проблемалар иҗат дәртен сүрелдерә, язарга вакыт калдырмый; д) прозаның «картаюы»,

яшьләрнең аз килүе, булганнарының да җиң сызганып эшкә тотына алмаулары; е) язучылар арасында үзара рухи туганлык, эчке якынлык аз булу, яшерен хөсетлекнең үзен сиздерүе; ж) вакыт җилләренә буйсынып, иҗат мәсләкләренә хыянәт иткән, «хамелеон» язучыларның булуы; ж) тәнкыйтьнең сүлпәнәюе [5: 160]. Шулай итеп, Р. Сибат XX гасыр ахырында татар прозасының үсеш юлларын билгели, шул ук вакытта аның кимчелекләрен дә күрсәтеп бара.

Шул рәвешле, Р. Сибатның әдәби тәнкыйть һәм публицистика өлкәсендәге эшчәнлегенең юнәлешләрен ачыклап, аның төрле төрле жанрларда булуын күрсәтәбез. Аларда әдипнең иҗтимагый, фәлсәфи, эстетик карашлары чагылыш табуына басым ясыйбыз. Ә дәрестә тәнкыйди материал белән танышу укучыларның әдәби зәвыгын үсүгә, мәдәни күзаллавы киңәюгә, әхлак сыйфатларның камилләшүенә игътибар итә алабыз.

ӘДӘБИЯТ

1. Закирҗанов Ә. Яңарыш юлыннан (Хәзерге татар әдәбият белеме мәсьәләләре). – Казан: Татар. кит. нәшр., 2008. – 303 б.

2. Леонов С.А. Изучение литературно-критических статей // Методика преподавания литературы: Учебник для студ. пед. вузов/ Под ред. О. Ю. Богдановой. – М., 1999. – С. 303.

3. Сибат Р. Зөлфәт Хәкимнең «Гөнаһ»ы, ягъни Төп Мәгънә // Ватаным Татарстан. – 1996. – 16 окт.

4. Сибат Р. Өчтомлылыкны укыгач өч сүз // Казан утлары. – 1996. – № 10. – Б. 133–148.

5. Сибат Р. Проза турында сөйләшү // Казан утлары. – 1997. – № 8. – Б. 158–160.

6. Сибат Р. Рашатка без шат! // Ватаным Татарстан. – 2000. – 3 март.

7. Сибат Р. Әдәбиятыбыз Ахуны // Казан утлары. – 2000. – № 9. – Б. 131–147.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ ПОНИМАНИЯ С ПОМОЩЬЮ ВИДЕОМАТЕРИАЛОВ

Г. Р. Мугтасимова

Казанский федеральный университет, Россия
Gulnaz-72@mail.ru

THE USE OF VIDEOS FOR THE FORMATION OF LISTENING SKILLS

G. R. Mugtasimova

Kazan Federal University, Russia
Gulnaz-72@mail.ru

В статье рассматривается проблема формирования навыков аудирования на старшем этапе обучения татарскому языку. Особое внимание уделено вопросам использования аутентичных видеоматериалов на уроках татарского языка. Автором обоснована важность использования видеоматериалов на уроках татарского языка, определен их дидактический потенциал, а также предложен комплекс упражнений на основе художественного фильма, направленный на формирование аудитивных навыков у обучающихся старших классов.

Ключевые слова: татарский язык, обучение, аудирование, навыки аудирования, видеоматериал, видеофильм.

The article deals with the problem of formation of listening skills at the senior stage of teaching the Tatar language. Special attention is paid to the use of authentic video materials in Tatar language lessons. The author substantiates the importance of using video materials in Tatar language lessons, determines their didactic potential, and also

offers a set of exercises based on a feature film aimed at the formation of auditory skills in high school students.
Key words: Tatar language, teaching, listening, listening skills, video material, video film.

ВИДЕОМАТЕРИАЛЛАР ЯРДӘМЕНДӘ ТЫҢЛАП АҢЛАУ КҮНЕКМӘЛӘРЕ ФОРМАЛАШТЫРУ ҮЗЕНЧӘЛЕКЛӘРЕ

Г. Р. Мөгтәсимова

Күп кенә белгечләр фикеренчә, иң авыры – сөйләшү һәм тыңлап аңлау күнекмәләрен үзләштерү. Тыңлап аңлау сөйләшү белән һәрвакыт янәшә. Тыңлап аңларга өйрәнмичә торып, сөйләшеп китеп булмый. Әлеге күнекмәләр уңышлы аралашуның алшартын тәшкил итә. Укучыларның тыңлап аңлау күнекмәләре, кагыйдә буларак, начар формалашкан була.

Шулай итеп, бу тема – татар теленә өйрәтү методикасында иң актуаль темаларның берсе, чөнки тыңлап аңлаудан башка сөйләшү, аралашу мөмкин түгел. Тыңлап аңлауны бәяләп бетермәү исә укучыларның тел әзерлегенә бик тискәре йогынты ясарга мөмкин. Моннан тыңлап аңлауга өйрәтү проблемасының мөһимлеге һәм актуальлеге ачык күренә. Хәзерге уку-укыту процессында тыңлап аңлауның күләмен һәм әһәмиятен арттырырга кирәк. Укучыларда татар телен өйрәнүгә карата теләк формалаштыру һәм уку материалын үзләштерүнең кабул ителерлек дәрәҗәсенә ирешү өчен, укытучы укыту процессына заманча алымнар, методлар һәм чаралар кертергә тиеш.

Укучыларны телдән сөйләмне аңларга өйрәтү – коммуникатив методикада татар теленә өйрәтүнең иң мөһим максатларының берсе. Сөйләм эшчәнлегенең әлеге үзенчәлекле төренә максатчан рәвештә өйрәтергә кирәк. Бу максатларга ирешүдә аутентик аудио- һәм видеоматериаллар зур әһәмияткә ия. Татар теле дәресләрендә төрле видеоматериаллар кулланырга мөмкин. Мәсәлән, реклама роликлары, танылган кешеләр белән әңгәмәләр, мультфильмнар, яңалыклар, документаль фильмнар, телетапшыруларның өзекләре һәм башка бик күп нәрсәләр. Төрле видеофильмнарны дәрестә куллану методикасы татарча сөйләмне иркен кабул итәргә һәм дөрес сөйләргә өйрәтә. Аудио һәм видео белән эшләгәндә, дәреснең туксан проценты сөйләшү практикасына нигезләнгән. Акрынлап, этаптан этапка таба сөйләм күнекмәләрен һәм тыңлап аңлауга өйрәтүнең эчтәлеген катлауландыру күздә тотыла.

Татар телендәге теләсә кайсы фильм уңайлы һәм нәтиҗәле дидактик материал була алыр иде. Мондый технологияләрне татар теле дәресләрендә куллану укучыларның сөйләм күнекмәләрен үстерергә булыша, сөйләмне тыңлап аңлауны һәм хәтта сүзләрне дөрес әйтергә өйрәтүне нәтиҗәле итә.

Фильм ул өстәмә мәгълүмат чыганагы гына түгел. Дәресләрдә мондый чараларны куллану укучыларның игътибарын һәм хәтерен ныгытуга йогынты ясый. Сыйныфта караганда, бергәләп танып белү эшчәнлеге даирәсе барлыкка килә. Бу вакытта фильмның мәгънәсен аңларга тырышып утырып, укучылар да игътибарлырак була. Шулай итеп, ирексез игътибар ирекле хәлгә күчә, ә игътибарның көче хәтергә тәэсир итә. Болар барысы да материалны истә калдыру дәрәҗәсенә уңай йогынты ясый.

Әмма фильмны кабызып куйдык та карап чыктык дип кенә уйлау дөрес булмас. Видеоматериалларны дәресләрдә куллану файда китерсен өчен, аларны бары тик карау гына җитми. Бу эшчәнлеккә алдан ныклап әзерләнергә кирәк. Иң элек сайланган фильмның укучыларның белем дәрәҗәсенә, программа һәм укыту планына туры килү килмәвен билгеләү уңышлы булыр иде. Фильмны укучыларга күрсәткәнче карап чыгып, лексик һәм грамматик яктан

анализларга, күрсәтү максатын ачыкларга да кирәк. Телдән фикер алышу яки инша язу яисә башка төрле эшләр күрсәтү максаты булып тора ала. Фильмны дидактик материал буларак кулланыуыбызны истән чыгармаска кирәк.

Әмма, тәҗрибә күрсәткәнчә, сыйныфта нәфис фильмны тулысынча карау нәтиҗәле түгел. Бу, беренче чиратта, фильмның озынлыгы 90 минут яки тагын күбрәк һәм тел мәгълүматы күләменең дә шактый булуына бәйле. Боларны бер дәрестә эшләп бетерү һич мөмкин түгел. Шуңа күрә нәфис фильмны өзекләргә бүлеп карау уңышлырак. Өзекләрнең эчтәлеге мәгънәсе буенча шартлы төгәлләнгән диалог яки персонажларның полилогларын тәшкил итәргә тиеш. Шул ук вакытта барлык нәфис фильмнарның да педагогик практика өчен яраклы булмавын онытмаска кирәк. Тыңлап аңлау компетенциясен булдыру практикасында кулланылырга мөмкин булган нәфис фильмнарны, аерым өзекләрне сайлаганда, кайбер критерийларны исәпкә алу уңышлы булыр иде. Мәсәлән, геройларның сөйләме хәзеге татар сөйләменә туры килергә, нәфис фильмның сюжеты реаль тормыш вакыйгаларын чагылдырырга, өзек персонажларның сөйләменә максималь дәрәҗәдә бай булырга тиеш.

Татар теле дәресләрендә нәфис фильмнарны куллану коммуникатив һәм аудитив компетенцияне нәтиҗәле формалаштыруга ярдәм итә дигән фәнни фаразның дөреслеген практикада тикшерү өчен, эксперимент уздырып карадык. Аның барышында «Инсаф» фильмына биремнәр эшләнде һәм тикшерелде. Режиссер Фәрит Дәүләтшинның «Инсаф» фильмы Рабит Батулланың «Кичер мине, әнкәй» пьесасына нигезләнеп төшерелгән. Бу картинада Бахчисарай авылында яшәүче малайның тарихы сурәтләнелә. Инсаф зур суммага лотерея ота. Әлеге хәбәр тирә-якка бик тиз таралып өлгерә. Шушы мизгелдән малайның тормыш юлы кинәттән яңа борылыш ала.

Барлык биремнәр барыннан да элек фильмның эчтәлеге һәм геройлар сөйләшә торган җанлы татар теле белән җентекләп танышуга юнәлтелгән. Моннан тыш, күп кенә күнегүләрнең лексикологик юнәлеше бар. Ул татар телендә күзәтелә торган кызыклы процессларга игътибарны юнәлтә.

Педагогик тәҗрибә барышында, фильмны караганчы, студентларга түбәндәге эшләр тәкъдим ителде: фильмның мәгънәсен аңлау өчен кирәк булган яки укытуның бу этабында файдалы булырга мөмкин яңа лексик берәмлекләр белән таныштыру, студентларны кызыксындыру, темага, фильм вәзгыятенә кертеп җибәрү, темага караган белемнәрне активлаштыру һәм башкалар. Шулай ук карар алдыннан фильмның исеме, төшерелгән елы һәм режиссеры турында да фикер алыштык. Нәкъ менә фильмны караганчы эшләнә торган биремнәр татар сөйләмен тыңлап кабул итү күнекмәләрен булдырырга һәм ныгытырга ярдәм итә.

Киләсе этап инде ул – фильмны карау. «Инсаф» фильмы 1 сәгать 14 минут дәвам итә, шуңа күрә без аны берничә өлешкә бүлеп карадык. Әгәр кыска метражлы фильм булса, аны тулысынча һәм, әлбәттә, бергә карау яхшырак. Бу этапта түбәндәге биремнәрне эшләп булыр иде. Мәсәлән, өзекне бер тапкыр карагач, рольләрне билгеләп һәм тавышны ябып куеп, экрандагы вакыйгаларны тавышландыру; иң кызыклы урында фильмны туктату һәм вакыйгаларның алга таба ни рәвешле дәвам итүе турында сөйләшеп алу. Тагын бер кызыклы бирем – фильмдагы геройларны тасвирлап бирү, ягъни студентлар персонажларның тышкы кыяфәте, характеры, гадәтләре турында сөйләргә тиеш.

Өченче этапның максаты – фильмны аңлауны тикшерү. Шул максаттан чыгып, фильмдагы проблемалы мәсьәләләр буенча гомуми фикер алышу үткәрелде. Әле тагын ошаган өзекне персонажларның берсе исеменнән сөйләргә дә мөмкин. Бу вакытта укучылар үз фикерләрен әйтергә, чагыштырырга, тәнкыйтьләргә, бәхәсләшергә, бер-берсе белән сөйләшергә өйрәнәләр.

Әлеге эксперимент күрсәткәнчә, «Инсаф» фильмы материалы белән эшләгәндә, студентлар үзләренең актив сүзлек байлыгын тулыландырдылар һәм ныгыттылар; проблемалы мәсьәләләр буенча фикер алышканда, телдән сөйләм күнекмәләре үсте.

Шулай итеп, татар теленә өйрәтү процессында видеоматериалларны куллану укытучы эшчәнлегенең нәтиҗәлелеген сизелерлек арттырырга сәләтле, чөнки видеоматериаллар аутентик аралашуы үрнәкләрен тәшкил итә, реаль аралашу даирәсен тудыра, татар теле материалын үзләштерүне тагын да җанлырак, кызыклырак, проблемалы, ышандыргыч һәм эмоциональ итә.

Тыңлап аңлауга өйрәткәндә, төрле видеоматериалларны куллануның мөһимлеген ассызыкларга кирәк. Аларны куллану һәркем өчен аңлаешлы, кызыклы, нәтиҗәле, уңайлы белем бирү мохите булдыра, укучылар һәм укытучыларга иҗади яктан үсәргә мөмкинлек бирә, укучыларда татар телен өйрәнүгә теләк формалаштыра.

ӘДӘБИЯТ

1. Бричева М. М., Берсирова С. А., Нещеретова Т. Т., Сасина С. А., Схаляхо Е. Н. Использование художественных фильмов в процессе обучения иностранным языкам // The Scientific Heritage. – 2020. – S. 38–40.

2. Гуняшова Г. А. Использование видеоматериалов в обучении аудированию на уроке иностранного языка // Вестник КемГУ. – 2015. – № 2–3. – С. 34–37.

3. Фатхуллова К. С., Мугтасимова Г. Р. Укучыларның татар телендә аралашу осталыгын үстерү // Языки культуры в контексте исторического наследия: к 100-летию со дня рождения Э. Р. Тенишева : сб. ст. по материалам Всерос. науч.-практ. конф. (г. Пенза, 21–23 апреля 2021 г.) / под ред. Ж. З. Туктарова, В. Ф. Мухамеджановой, Г. Х. Самочкиной. – Пенза: Изд-во ПГУ, 2021. – С. 174–178.

О СОВРЕМЕННЫХ УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКИХ КОМПЛЕКСАХ ПО УЧЕБНОМУ ПРЕДМЕТУ «ЛИТЕРАТУРНОЕ ЧТЕНИЕ НА РОДНОМ (ТАТАРСКОМ) ЯЗЫКЕ»

Г. Н. Мухарлямова, Д. М. Абдуллина

Институт языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова Академии наук Республики Татарстан, Россия

*m*ukharlamgul@gmail.com, gibadullina_13@mail.ru

ABOUT MODERN EDUCATIONAL AND METHODICAL COMPLEXES ON THE SUBJECT «LITERARY READING IN THE NATIVE (TATAR) LANGUAGE»

G. N. Mukharlyamova, D. M. Abdullina

Institute of Language, Literature and Art named after G. Ibragimov of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Russia

mukharlamgul@gmail.com, gibadullina_13@mail.ru

В статье рассматривается актуальная проблема национального образования – создание новых УМК по учебному предмету «Литературное чтение на родном (татарском) языке», в свете изменений в системе обучения родным языкам и литературам. Особенности, связанные с изменениями в обществе, в методике преподавания, в содержании учебного предмета находят отражение и в новых учебниках.

Ключевые слова: учебно-методический комплекс, компетенция, базовый уровень, углубленный уровень, учебник, сторителлинг.

The article deals with the actual problem of national education – the creation of new UMCS for the academic subject «Literary reading in the native (Tatar) language», in the light of changes in the system of teaching native languages and literatures. The peculiarities associated with changes in society, in teaching methods, in the content of the educational subject are reflected in new textbooks.
Key words: educational and methodical complex, competence, basic level, advanced level, textbook, storytelling.

«ТУГАН (ТАТАР) ТЕЛДӘ ӘДӘБИ УКУ» ПРЕДМЕТЫ БУЕНЧА ЗАМАНЧА УКЫТУ-МЕТОДИК КОМПЛЕКСЛАРЫ ТУРЫНДА

Г. Н. Мөхәрләмова, Д. М. Абдуллина

Белем бирү системасында туган тел һәм туган телдәге әдәбиятны заман таләпләреннән чыгып укыту өлкәсендәге үзгәрешләрне исәпкә алып, бу предметлардан яңа буын укыту-методик комплексларын булдыру хәзерге милли мәгариф өлкәсендә иң әһәмиятле мәсьәләләрнең берсе булып санала. Мәсьәләнең болай куелышы туган (татар) әдәбиятыннан да уку-укыту комплексларын эшләү кирәклеген искәртә.

2021 елда Федераль дәүләт белем бирү стандартлары таләпләренә туры китереп эшләнгән яңа Үрнәк белем бирү программалары нигезендә гомуми белем бирү оешмаларының 1–4 сыйныф укучылары өчен әдәби укудан дәреслекләр эшләнде.

Башлангыч гомуми белем бирү этабында «Туган (татар) телдә әдәби уку» предметы укучыларны татар балалар әдәбияты белән таныштыруга, укуга кызыксыну уятуга, әдәби текстны сәнгатьчә кабул итү культурасы тудыруга, милли үзбилгеләнү аша туган җиргә һәм туган илгә карата мәхәббәт хисләре тәрбияләүгә юнәлтелгән.

Уку-укыту предметының төп максаты – киләчәктә китапханә белән мөстәкыйль эшли ала торган, үзен кызыксындырган һәм уку программасы куйган максатлардан чыгып китаплар сайлый, куллана ала торган белемле укучы формалаштыру.

Бу максатны тормышка ашыру укучыларда уку һәм китапка карата кызыксыну тәрбияләү, аларның танып белү мөмкинлекләрен киңәйтү; телдән һәм язма сөйләмнәрен үстерү; уку техникасын камилләштерү; текстны аңлау, кабул итү алымнарын үстерү; чагыштыру, анализлау кебек эшчәнлекнең универсаль гамәлләрен формалаштыру; әдәби анализ элементлары аша укучыларны туган телдәге әдәбиятка, сүз сәнгатенә җәлеп итү, шулай ук укучыларның әхлакый һәм эстетик хисләрен формалаштыру бурычларын хәл итә.

Шулай итеп, әлеге уку предметы, бер яктан, әдәби-сәнгать әсәрләрен өйрәнүне, икенче яктан, укучыларның сөйләм күнекмәләрен һәм осталыкларын үстерүне күздә тота.

Әдәби укудан яңа УМК туган (татар) теле буенча укыту-методик комплексы белән бербөтен тәшкил итә. Алар формалаштырыла торган компетенцияләрдә дә, бирелгән тематикада да бер-берсен тулыландырып киләләр. Ике дәреслектә укучылар бер үк персонажлар белән очрашалар.

Дәреслектәге һәр тема дәресләрдә өйрәнелә торган әсәр белән бәйләнешле бирелә. Укучыларның яшьтәшләре булган дәреслек персонажлары да теманы өйрәнә башлаганнан алып ахырына кадәр укучылар белән бергә белем үзләштерәләр. Алар – укучыга кечкенәдән таныш булган геройлар. Алмаз – танылган татар шагыйре Роберт Миңнуллинның лирик герое булса, Гөлназ Җәүдәт Дәрзаман шигырьләреннән алынды. Тагын бер персонаж – Нур, ул

туган тел дәреслегендә дә бар. Бик акыллы, зирәк укучы. Һәрвакыт киңәшләре белән ярдәм итә, аңлата. Укучылар белән әңгәмәгә кереп, үз киңәшләрен бирә яки үзләштерү өчен катлаулырак материалны аңлата торган Хөрмәтле Дәреслек образына аерым урын бирелгән. Һәр уку елында дәреслектә яңа персонаж кушыла, ул агымдагы елда өйрәнелә торган әсәрләрнең берсенең төп герое буларак кертелә. Мәсәлән, икенче сыйныфта ул Сара исемле кыз. Өченче сыйныфта – татар халык әкияте герое Гөлчәчәк, дүртенче сыйныфта Фоат Садриевның «Тургай» әсәренең төп герое – Ислам.

Өйрәнелә торган темадан һәм куелган уку-укыту бурычларыннан чыгып әдәби персонажлар укучылар белән иркен сөйләшүләр алып баралар. Сторителлинг дип аталган әлеге үзенчәлекле алым укучыларга дәрескә куелган уку бурычын аңларга ярдәм итә, аларны теге яки бу әдәби әсәрне өйрәнүгә этәрә. Төрле коммуникатив биремнәр укучыларның телдән һәм язма сөйләмен үстерергә булыша.

«Туган (татар) телдә әдәби уку» предметыннан яңа укыту-методик комплексы туган телдәге әдәбият укучыларның сөйләмен баету, аларның сөйләм культурасын һәм коммуникатив күнекмәләрен формалаштыруда төп чыганакларыннан берсе булуын исәпкә алып, уку материалын, эш төрләрен, сораулар һәм биремнәрне сайлаганда, укучыларда коммуникатив компетенция формалаштыруны беренчел максат итеп куя.

Яңа дәреслекләр әдәби уку предметыннан белемне төп (база дәрәҗәсендә) һәм тирәнтен үзләштерү мөмкинлеген үз эченә ала. Төп (база дәрәҗәсендә) белем бирү рус телендә белем бирүче мәктәпләрнең татар укучыларын, тирәнтен белем бирү татар мәктәпләрендә, гимназияләрдә укучыларны күз алдында тота.

Мәктәпләрдә уку предметын өйрәнүгә бирелгән сәгатьләр саны төрле: рус мәктәпләрендә бер сәгать, ә татар мәктәпләрендә ике сәгать. Шуңа күрә тирәнтен өйрәнү өчен материал да күбрәк тәкъдим ителә. Шул нигездә өйрәнелә торган материалның күләме дә шактый нык аерыла. Бу авырлык тудырмасын өчен дәреслектә төп (база) һәм тирәнтен дәрәҗәдә белем алучылар өчен материаллар билгеле бер төс һәм график сурәт белән аерып бирелә. Өйрәнелә торган әсәрдән соң бирелгән сораулар һәм биремнәр дә ике дәрәҗәгә бүленә.

Дәреслектә материалны бирү дә үзенчәлекле һәм кызыклы. Әсәрләрнең күләме чагыштырмача зур булмаганга, өйрәнелә торган темага бәйле өстәмә материал кертелде. Бу, үз чиратында, әдәби материалны төрлеләндерергә ярдәм итте һәм укучыларга сайлау мөмкинлеге дә тудырды. Әгәр дә укучы программага караган төп материалны үзләштереп өлгерә икән, ул үз теләге яки укытучы тәкъдиме белән өстәмә әдәби материалга мөрәҗәгать итә ала. Сыйныфтан тыш уку өчен бирелгән материалны табу кыенлыгы туу сәбәпле бу әсәрләр дә дәреслеккә кертелде.

Әдәби әсәр белән танышканнан соң, укучыларга сүзлек тәкъдим ителә. Ул укучы өчен авыр аңлашыла торган сүзнең татарча синонимнары һәм рус теленә тәрҗемәсе белән таныштыра. Бу әсәрне кабул итүне җиңеләйтә.

Дәреслекләрдә үзләштерү өчен билгеле бер күләмдә әдәби-теоретик материал урын алды. Әйтергә кирәк, мондый төшенчәләр күп түгел, аларның саны сыйныф саен ике-өчтән артмый. Ятлау өчен бирелгән текстлар да өч яки дүрт була. Башлангыч сыйныфлар өчен шул җитә дә. Бу саннар тирәнтен өйрәнүчеләр өчен бераз артыграк.

Дәреслектә үткән материалны кабатлау да төрлеләндерелә. Традицион сорау-җавап кына түгел, төрле дидактик характердагы уеннар, ребус, кроссвордлар, квест-уен тәкъдим ителә.

Дәреслекләр татар халкының мәдәнияте, тарихы белән бәйле этномәдәни материалларга да бай. Укучылар Татарстандагы һәм Россиядәге музейлар, тарихи истәлекле урыннар, татар хакына хас ризыклар, милли уен кораллары, кием-салым, бизәнү әйберләре белән таныша. Шулай ук дәреслектә Сабантуй бүләге рәвешендә татар халык авыз иҗаты үрнәкләре тәкъдим ителә.

«Туган (татар) телдә әдәби уку» предметыннан Үрнәк программалар төзегәндә үк без Г. Тукай, М. Җәлил, А. Алиш, Б. Рәхмәт, Ш. Галиев, Р. Миңнуллин кебек татар әдәбияты классикларының һәм хәзерге балалар язучыларының әсәрләренә йөз тотып эшләдек. Нәтиҗәдә дәреслекләрдә кече яшьтәге мәктәп баласын кызыксындыра алырлык әсәрләр урын алды дип ышанабыз.

Шулай итеп, туган телләрне һәм әдәбиятларны укыту методикаларының эчтәлеген яңарту һәм камилләштерүгә вакыт таләбе куйган бурычлар туган телләрне өйрәнүнең мөһимлеген, туган тел һәм әдәбият буенча яңа дәреслекләр булдыру кирәклеген тагын бер кат раслый.

ЭЛЕКТРОННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ НА УРОКАХ ТАТАРСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Л. Р. Нагимуллина

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение «Татарская гимназия № 2 имени Шигабутдина Марджани при Казанском Федеральном Университете» Московского района г. Казани, Россия

g2.kzn@tatar.ru

ELECTRONIC EDUCATION ON TATAR LANGUAGE AND LITERATURE LESSONS

L. R. Nagimullina

Kazan Moscow district The 2nd Tatar gumnasium at Kazan Federal University under the name of Shigabutdin Mardjani, Russia

g2.kzn@tatar.ru

В статье анализируется значение электронного образования на уроках родного языка и литературы. Применение компьютерных технологий в процессе образования создает возможность решить ряд задач. Так же доступ к сети Интернет дает возможность воспользоваться огромным количеством дополнительных материалов, которые позволяют обогатить урок разнообразными упражнениями. Электронное образование открывает новые варианты обучения.

Ключевые слова: электронное образование, информационные технологии, электронные учебники, инновационные технологии, компьютерные технологии, татарский язык, татарская литература.

The article analyzes the importance of electronic education on tatar language and literature. The using of computer technologies in the education process creates an opportunity to solve a number of problems. Also, access to the Internet makes it possible to use a huge amount of additional materials, which allows enrich lessons with a variety of exercises. E-learning opens up new learning options.

Key words: electronic education, information technologies, electronic textbooks, innovative technologies, computer technologies, Tatar language, Tatar literature.

ТАТАР ТЕЛЕ ҺӘМ ӘДӘБИЯТЫ ДӘРЕСЛӘРЕНДӘ ЭЛЕКТРОН БЕЛЕМ БИРҮ

Л. Р. Нәгыймуллина

Бүгенге көндә алга киткән илләрдә электрон технологияләр ярдәмендә белем бирү киң таралыш алган. Россия Федерациясе хакимияте рәисе урынбасары Ольга Голодец кушуы буенча 2013 елдан башлап илдә электрон белем бирү беренче планга чыкты. Шушы вакытка кадәр белем бирү оешмаларының материаль-техник базасы яңартылды. Мәктәпләргә, белем бирүдә файдалану өчен, җитәрлек күләмдә электрон җиһазлар кайтартылды.

Электрон белем бирүнең төп максатына тукталыйк. Ул түбәндәгечә: һәр җирдә тигез, өзлексез белем бирү. Укучы, кайда гына яшәвенә карамастан, башка яшьтәшләре белән бер үк дәрәҗәдә белем алырга хокуклы. Моңа бәйле рәвештә, укытучы үзендә зур җаваплылык тоеп эш итәргә тиеш. Электрон белем бирү – укытучыны эштән читләштерү түгел. Белем бирүнең әлеге ысулы белән педагог бер-берсен тулыландыра, камилләштерә, көчәйтә.

Электрон белем бирү – ул мәгълүмати технологияләрне, программаларны куллану эшчәнлеге, ягъни укытучы һәм укучының үзара бәйләнешен телекоммуникацион челтәр аша булдыру дигән сүз. Мәктәптә электрон белем бирүнең төп максаты дәресләрдә компьютер мөмкинлекләрен күбрәк файдаланудан гыйбарәт. Хәзерге вакытта башка фәннәр белән беррәттән, туган тел һәм әдәбиятны укытканда да электрон белем бирү системасы актив кулланыла. Моңа бәйле рәвештә, туган тел укытучысы үз алдына түбәндәге максатларны куеп эш итәргә тиеш. Беренчедән, мәктәптә Интернет челтәре белән бәйләнеш булдырылырга тиеш. Икенчедән, дәресләрдә электрон дәреслекләрнең кулланылуы мөһим шарт булып тора. Өченчедән, укытучы Интернет ярдәмендә укучыларның белемнәрен киңәйтү һәм мөстәкыйль рәвештә белем алуга юнәлеш бирергә тиеш. Дүртенчедән, дәресләрдә электрон журнал мөмкинчелекләреннән файдаланырга була.

Башлангыч сыйныфларда туган тел дәресләрендә электрон белем бирүне ни рәвешле тормышка ашырырга мөмкин икән, шуңа тукталыйк. Дәресләрдә электрон белем бирүне берничә юнәлештә алып барып була. Шуларның берсе – Интернет челтәрендә мәгариф өлкәсенә караган татар телендәге сайтларны куллану. Әлеге сайтлар аша укытучы да хезмәттәшләре күрсәткән үрнәк ярдәмендә тәҗрибә туплый һәм андагы материалларны дәрестә файдалана ала. Мәсәлән, Татар мәгарифе порталы – belem.ru сайтын гына алыйк. Әлеге сайт туган тел укытучысы өчен зур табыш. Аның аша укытучы мәгариф яңалыклары, бәйгеләр, проектлар һ.б. белән таныша, «Белем+» һәм «Укытучы+» секцияләрендә тәкъдим ителгән материалларны дәрестә файдалана ала.

Электрон белем бирүнең тагын бер юнәлеше – дәресләрдә электрон дәреслекләр куллану. Хәзерге вакытта кулланылышта булган туган тел һәм әдәбият дәреслекләренең күбесенең электрон версияләре бар һәм аларны теләгән һәркем файдалана ала. Мисал өчен, «Мәгариф-Вакыт» нәшрияты тәкъдим итә торган дәреслекләр әлеге нәшриятның сайтында урнаштырылган. Шулай ук кайбер дәреслекләрне Татарстанн Республикасы Фәннәр академиясе сайтыннан да табарга мөмкин. Дәресләрдә электрон дәреслекләр белән беррәттән электрон сүзлекләр дә кулланырга була. Татар телендәге электрон сүзлекләр күптән түгел генә, ягъни 2018 елда гына барлыкка килде. «Татар теле: зур электрон тупланма» «TATZET» платформасының бер проекты булып тора. Ул Татарстан Фәннәр академиясе тарафыннан эшләнә. Әлеге сүзлекләрне татар теле дәресләрендә файдалану күп кенә мәсьәләләрне хәл итү мөмкинлеген тудыра.

Электрон сүзлекләр дәрестә укучы һәм укытучылар өчен нинди уңайлыклар барлыкка китерә, шуларга тукталыйк. Беренчедән, дәрестә нинди дә булса сүзне эзләү тизлеге арта. Димәк, дәрестә вакыт шактый экономияләнә дигән сүз. Шунысын да искәртергә кирәк: эзләү системасына эзләнелә торган сүз хата белән язылган булса, сүзлекнең электрон версиясе әлеге сүздәге хатаны күрсәтә. Мисал өчен, сүзләрнең төрле үзлекләрен өйрәнгәндә дә электрон сүзлек кулай вариант булып тора. Чөнки ул сүзгә бәйле үзенчәлекләрне бер генә төрле юнәлештә тәкъдим итеп калмыйча, төрле яклап ачыклап бирә. Ә басма сүзлекләрдә бу уңайлыклар тудырылмаган.

Белем бирү барышында электрон дәреслекләр куллану түбәндәге мөмкинлекләрне бирә:

1) акбур белән тактага язу өчен вакыт сарыф ителми, ягъни бу эш кирәкми;

2) теманы аңлату өчен вакыт күбрәк кала;

3) дәресләр кызыграк, үзенчәлеклерәк, нәтиҗәлерәк уза.

Электрон дәреслекләр файдаланып уздырылган дәресләргә укучылар да битараф калмый. Аларның фәнгә карата кызыксынуы арта, күп күләмдә мәгълүмат бирелә һәм әлеге мәгълүмат төрле яклап үзләштерелә. Мондый дәресләрдә баланың игътибары бермә-бер арта.

Татар теле һәм әдәбияты дәресләрен электрон белем бирү кысаларында оештыру күнегүләрне төрләндерү мөмкинлеген дә бирә. Мисал өчен, укучыларга түбәндәге эш төрләре тәкъдим ителә ала: аудирование, текст белән эш, яңа сүзләр белән танышу, диалог белән эш, сорауларга җавап бирү, үзеңне тикшерү, схема, сурәт, таблицалар белән эш һ. б. Шулай ук балаларга тестлар, диагностик тикшеренүләр, күчереп язу, изложение һәм инша язу эшләрен дә эшләтергә мөмкин.

Туган тел дәресләрендә компьютер куллану күп кенә мәсьәләләрне чишү мөмкинлеген тудыра. Мисал өчен, укытучы яңа материалны аңлатканда, компьютер ярдәмендә шактый мәгълүмат бирү мөмкинлеген ала. Шулай ук дәрес барышында төрле фото, портрет, картина, сурәт, күрсәтмә материаллар буенча да биремнәр башкарырга була. Язучылар, шагыйрьләр турында фоторәсемнәр, видеоязмалар күрсәтү, әдипнең үзе язган шигырен укыганын тыңлату, аларның биографияләренә кагылышлы видеоматериаллар күрсәтү, сәнгатьле уку күнекмәләрен булдыру, әдәби әсәр мотивлары буенча төшерелгән спектакль-кинофильмнардан өзекләр күрсәтү һ.б. – болар барысы да компьютер технологияләре аша тормышка ашырыла ала. Укылган әсәрләр буенча да компьютер технологияләре ярдәмендә төрле дәрәҗәдәге иҗади эшләр башкарырга була. Хәзерге вакытта электрон белем бирү шактый киң таралыш алган булса да, дәреснең 15–20 минуты гына компьютер белән эш итүгә багышланган булырга тиеш.

Гомумән алганда, электрон белем бирү укучыларда татар телен өйрәнүгә карата уңай караш формалаштыра, аларның белем һәм культурасын камилләштерергә ярдәм итә, фәнгә кызыксыну уята һ.б., шул ук вакытта укытучыга эшләү өчен уңышлы җирлек тә булдыра. Чөнки электрон чыганаклар аша тәкъдим ителгән материалны укучы тизрәк һәм яхшырак үзләштерә.

ӘДӘБИЯТ

1. Харисов Ф. Ф. Татар телен чит тел буларак өйрәтүнең фәнни-методик нигезләре. – Казан: Татһ. кит. нәшр., 2015. – 302 б.

2. Шәкүрова М. М., Йосыпов А. Ф. Татар телен укыту методикасы: теория һәм практика. – Казан: Казан ун-ты, 2009. – 167 б.

ИЗУЧЕНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ЖАНРА ПОЭМЫ НА УРОКАХ РОДНОЙ (ТАТАРСКОЙ) ЛИТЕРАТУРЫ
(на примере поэмы «Татарларым» Р. Миннуллина)

Л. Р. Надыршина

Институт языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова
Академии наук Республики Татарстан, Россия
leysan_tatar@mail.ru

THE STUDY OF THE PECULIARITIES OF THE GENRE OF THE POEM IN THE LESSONS OF NATIVE (TATAR) LITERATURE
(on the example of the poem «My tatars» by R. Minnullin)

L. R. Nadyrshina

Institute of Language, Literature and Art named after G. Ibragimov
of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Russia
leysan_tatar@mail.ru

В статье рассматривается проблема изучения жанровых особенностей поэмы на уроках родной литературы. На материале творчества Р. Миннуллина рассматривается алгоритм анализа поэмы, выделяются ключевые моменты, на которых необходимо сфокусировать внимание при изучении произведения. Особое внимание уделяется выявлению доминирующих в поэме проблем и разъяснению авторской позиции. В результате анализа определяются жанрово-стилевые особенности произведения.
Ключевые слова: татарская литература, методика преподавания родной литературы, жанр, поэма, идея-проблематика.

The article deals with the problem of studying the genre features of the poem in the lessons of native literature. Based on the material of R. Minnullin's creativity, the algorithm for analyzing the poem is considered, the key points on which it is necessary to focus attention when studying the work are highlighted. Special attention is paid to identifying the dominant problems in the poem and explaining the author's position. As a result of the analysis, the genre and style features of the work are determined.
Key words: Tatar literature, methods of teaching native literature, genre, poem, idea-problematics.

ӘДӘБИЯТ ДӘРЕСЛӘРЕНДӘ ПОЭМА ЖАНРЫ ҮЗЕНЧӘЛЕКЛӘРЕН ӨЙРӘТҮ
(Р. Миңнуллинның «Татарларым» поэмасы мисалында)

Л. Р. Надыршина

Әдәбият дәресендә текст белән эшләү – һәр дәреснең төп бурычларының берсе [4: 152], чөнки әдәби әсәр укучының рухи дөньясына йогынты ясап, аны шәхес буларак үстерә [1: 172]. Шул ук вакытта әдәби әсәрнең эчтәлеге буенча мәгълүматлы булу белән чикләнмичә, текстны теге яки бу жанр үрнәге буларак системалы өйрәнү-анализлау һәрвакыт игътибар үзәгенә куелырга тиешле мәсьәлә булып тора. Төрле авторларның әсәрләрен уку барышында, аларның жанр хасиятләре барлана, әйтик, шигъри текстларга бәйле урта мәктәп курсында лирик (гражданлык, күңел, пейзаж лирикасы һәм фәлсәфи лирика) һәм лиро-эпик (поэма, баллада) турында нәзари күзаллау булдырыла. Поэмага мөнәсәбәтле, бу жанрның төп үзенчәлеге – анда лирик һәм эпик башлангычларның бергә үрелеп килүе; эпик башлангычның – сурәтләнгән

вакыйгалар сюжетыннан, лирик башлангычның сурәтләнгәннәргә шәхси мөнәсәбәт, автор-хикәяләүче яки лирик геройның хисләре, фикерләре, бәясеннән гыйбарәт булуы искәртелә. Кайсы катламның әйдәп баруына карап, аның ике төре – лирик яки эпик башлангыч өстенлек иткән поэмалар аерып чыгарылуы әйтелә. Поэманы жанр буларак анализлау барышында, әдәби әсәрдә эпик вакыйгалар, лириклык тудыру алымнары, автор бәя-мөнәсәбәтен җиткерү чаралары һ.б. махсус калкытыла.

Әйтик, туган телдә (татар) белем бирүче мәктәпләрнең 9 нчы сыйныфында Роберт Миңнуллинның «Татарларым» поэмасын өйрәнү каралган. Әлеге әсәрне анализлауда автор артыннан бару алымы [бу алым турында кара.: 2: 73–78] уңышлы булыр дип саныйбыз. Шагыйрь үзе дә поэмасын аерым бүлекләргә бүлгән, һәр бүлектә билгеле бер фикер-карашны махсус калкытып куйган, әлеге фикерләрне табып-билгеләп чыгу автор позициясен ачыкларга ярдәм итәчәк.

Мәсәлән, поэманың беренче бүлегендә Р. Миңнуллинның татарларга хас нинди уңай якларны ассызыклавын билгеләтеп, татар милләтенең менталитетын күрсәткән холык сыйфатларын ачыкларга мөмкин, аны укучылар дәфтәрләренә дә язып куя алалар (бу очракта укытучы әлеге сыйфатларны схема рәвешендә дә бирә ала): «Татарлар – талантлы, булдыклы, укымышлы, тырыш, тапкыр, чыдам халык». Лирик геройның үз милләте белән горурлануы лирик катламда әйдәп баруы ачыклана, бу хиснең «Тарих дигән биек йолдызлыкта / Бөек татар булып кабынганбыз!..» икеюллыгында яңгыравы билгеләнә.

Поэманың икенче бүлегендә татар халкы тарихына караган аерым сәхифәләр барлана: автор милләтнең дөньяны шаулаткан күпсанлы олы кабиләләр белән бәйләнеше булуын ассызыклый, Идел буе Болгар дәүләте, Алтын Урда, Казан ханлыгына мөнәсәбәтле шанлы чорларны хәтердә яңарта. Бу бүлектә укучылар табарга тиешле төп фикер татар халкының данлы тарихка ия булуын аңлау белән бәйле. Хис катламында милләтнең бөеклеге белән горурлану хисенең югалган дәүләтчелек турында уйланып үкенү, ачыну, шул чакларны кайтарып булмаудан сагышлану катыш булуы да аерым билгеләнә, аның «Теләсәк тә хәзер кайтып булмас / Бабайларның бөек дәверенә» юлларында чагылуы искәртелә.

Өченче бүлектә милләтнең киләчәге турында уйлану үзәктә тора, укучылар аның «татар юлы» метафорасына салынган булуын билгеләргә тиеш була. Авторның, бу юлның катлаулы булуын искәртеп, аннан язуны гөнаһка тиңләве, ягъни милләтнең һәр вәкиле татарлыгын онытмаска, милләтнең дөнья аренасыннан төшеп калмавына ирешү юлында тырышырга тиешлеген ассызыклавы күрсәтелә. Бу бүлекнең хис катламында алдагы көнгә бәйле шөбһә-билгесезлек хисе өстенлек алуы билгеләнә.

Дүртенче һәм бишенче бүлекләрнең үзәгендә укучыларга җиткерелергә тиешле мәсьәлә – маңкортлык проблемасы. Шагыйрь башка халыкларга хезмәт итеп, татарлыгын җуйган милләттәшләренә «Иманыннан һәм диненнән язган, / һәм теленнән язган татарларым...» дип эндәшә, шул рәвешле милләтнең асылын билгеләгән төп рухи кыйммәтләрне атый, «Без хәтерсез түгел, татарларым! / Татар барда һәрчак хәтер булсын!..» дип, милли хәтер һәм горурлыкның милләтне саклап калудагы ролен ассызыклый. Бу бүлекләрдә укучылар лирик геройның милли йөзен җуйган милләттәшләренә карата шелтәсе, бу хәлгә борчылуы, әлеге вазгыятьне үзгәртә алмаудган гаҗизлеге һ.б. хисләр тыгыз үрелеп килүен аңларга тиеш.

Алтынчы бүлектә шагыйрь татарларның территориаль яктан бүлгәләнгән булуын, дөньяның төрле почмакларына таралып яшәвен ассызыклый, шуңа

бәйле бердәмлек проблемасын калкыта. Укучлар, авторга ияреп, татар кешесе, кайда гына яшәсә дә, һәрвакыт үзенең кайсы милләт вәкиле булуын онытмаска, милләтенә хезмәт итәргә тиеш дигән нәтиҗәгә килә. Бу бүлектә дә лирик башлангыч өстенлек итүе билгеләнә: лирик герой татар милләтенең таркаулыгына борчыла, ачына.

Шуннан соңгы бүлектә Роберт Миңнуллин татарларны милләтне сакларга өнди, милләтне саклап калырга ярдәм итәчәк сыйфатларны санап бара, укучылар бу сыйфатларны аерым юлларны уку барышында үзләре билгеләп чыга: бердәмлек (Таркалырга безнең хакыбыз юк, / Бик тырышсалар да таратырга...), патриотлык (Исән әле Ватан сез бар чакта, / Татарларым – ватанпәрвәрләрем!), милләтпәрвәрлек Исән әле татар сез бар чакта, / Татарларым – татарпәрвәрләрем), җаваплылык (Без үзебез әгәр аттырмасак, / Кем аттырыр безнең татар таңын?! / Без үзебез әгәр сакламасак, / Кемнәр саклар безнең татар җанын?!), кыюлык (Кычкырып әйт, татар, үз сүзеңне!), маңкортлыкка бирелмәү (Киләчәккә маңкорт булып түгел, / Татар булып барыйк, татарларым!..).

Поэманың бетем өлешендә шагыйрь үзе язганнарга нәтиҗә ясый, бу өлештә төп фикер соңгы юлларда теркәлгән: «Халкыбызның киләчәген уйлыйк, / Кабатламыйк тарих хаталарын!.. / Мин сүземне әйттем! Язмышыбыз / Үзебездән тора, татарларым!» Бу бүлекне анализлап, укучы шагыйрьнең тарихтан сабак алырга, таркалмаска чакыруын, милләтнең киләчәге өчен һәрберебезнең җаваплы булуын ассызыклавын ачыклый.

Поэманы укып, аерым проблемаларны билгеләп барып, һәр бүлектә шагыйрь җиткерергә теләгән фикерләрне аерып чыгаргач, укучылар әсәрнең жанр үзенчәлекләрен системалы рәвештә атап бирә алачаклар, аның лирик башлангыч өстенлек иткән поэма булуын билгеләячәкләр. Шулай ук текстны анализлап бетергәч, шагыйрьнең аны ни өчен «оран-поэма» дип атавы турында да сорашу мөһим, бу билгеләмә хакында фикер алышу лирик герой һәм шагыйрьнең бер үк кеше булуын ачыкларга, әсәрнең язылу максатын аңларга мөмкинлек бирәчәк. Поэманы Р. Миңнуллинның үзе укуында тыңлау да әдәбият дәресләрен җанландырырга, шагыйрьнең җан авазын үтемле итеп җиткерергә ярдәм итәчәк.

Шул рәвешле, Р. Миңнуллинның «Татарларым» поэмасын анализлау-өйрәнү барышында укучылар поэмадагы эпик һәм лирик башлангычларны аерып чыгару күнекмәләре булдыралар, әсәрнең идея-проблематикасын, автор позициясен билгеләргә өйрәнәләр.

ӘДӘБИЯТ

1. Закирҗанов Ә. М. Мәктәп курсында әдәбият теориясен өйрәнү мәсьәләләре // Диалог культур в контексте образовательной деятельности: сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции. Отв. редакторы Н.М. Асратян, Э.Р. Ганиев, А.Г. Мухаметшин. – Набережные Челны: Набережночелнинский государственный педагогический университет, 2020. – Б. 171–174.

2. Заһидуллина Д. Ф. Мәктәптә татар әдәбиятын укыту методикасы. Яңадан эшләнгән һәм тулыландырылган икенче басма. – Казан: Мәгариф, 2004. – 367 б.

3. Миңнуллин Р. М. Татарларым: милли шигырьләр. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2012. – 262 б.

4. Мөхәрләмова Г. Н., Абдуллина Д. М. Әдәбият дәресләрендә коммуникатив компетенция формалаштыру // Правовые основы функционирования государственных и региональных языков в условиях дву- и многоязычия (мировой опыт реализации языковой политики в федеративных государствах): Материалы международной научно-практической конференции. – Казань: ИЯЛИ, 2019. – С. 150–153.

ЭЛЕКТРОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ ТАТАРСКОГО ЯЗЫКА

Р. С. Нуриева

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение «Лицей имени В. В. Карпова» села Осиново Зеленодольского муниципального района Республики Татарстан, Россия

mama6868@mail.ru

ELECTRONIC METHODS OF TEACHING IN THE TATAR LANGUAGE LESSONS

R.S. Nurieva

Municipal budgetary educational institution «Lyceum named after V.V.Karpov» of the village of Osinovo, Zelenodolsk municipal district of the Republic of Tatarstan, Russia

mama6868@mail.ru

В этой статье рассказывается электронные методы обучения татарскому языку учащихся начальных классов с обучением на русском языке. Анимационный сериал «Ак Буре» – инновационный проект, направленный на формирование у детей интереса к изучению татарского языка и татарской культуры. Учебник «Салям» также интересен детям для изучения татарского языка. По учебнику «Салям» создан сайт. На сайт можно зайти с компьютера, iPad, телефона и при необходимости просмотреть учебник, рабочую тетрадь, книгу учителя. Кроме того, можно поиграть в игру, выучить песню или попеть в караоке, или выучить слова через карточки. В статье также говорится о преимуществе программы ActivInspire для работы с интерактивной доской. ActivInspire – это новое программное обеспечение компании Promethean для обучения с использованием компьютеров и интерактивных досок. ActivInspire открывает перед нами новые, богатые возможности.

Ключевые слова: интерактивные доски, мультимедийные проекты, инновационный проект «Ак Буре», сайт «Салям», программа ActivInspire, задания разных типов.

This article describes electronic methods of teaching Tatar to primary school students with instruction in Russian. The animated series «Ak Bure» is an innovative project aimed at forming children’s interest in learning the Tatar language and Tatar culture. The textbook «Salam « is also interesting for children to learn the Tatar language. A website has been created based on the textbook «Salam». You can access the site from a computer, iPad, phone and, if necessary, view a textbook, workbook, teacher’s book. In addition, you can play a game, learn a song or sing karaoke, or learn words through flashcards. The article also talks about the advantage of the ActivInspire program for working with an interactive whiteboard. ActivInspire is Promethean’s new software for teaching using computers and interactive whiteboards. ActivInspire opens up new, rich opportunities for us.

Key words: interactive whiteboards, multimedia projects, Ak Bure innovation project, Salam website, ActivInspire program, tasks of various types.

ТАТАР ТЕЛЕ ДӘРЕСЛӘРЕНДӘ ЭЛЕКТРОН УКЫТУ АЛЫМНАРЫ

Р. С. Нуриева

Заман алга барган саен, бүгенге уку-укыту процессында иң әһәмиятле урынны заманча технологияләрнең берсе булган компьютер технологиясе алып тора. Хәзер әлеге технология кеше эшчәнлегенең барлык өлкәләренә дә нык үтеп керде. Бер генә белгечлекне, профессияне дә аңардан башка күз алдына китереп булмый. Мәгариф оешмаларын компьютерлаштыру – мәгариф

үсешендәге өстенлекле юнәлешләрнең берсе. Шунлыктан мәктәпләр интерактив такталар, мультимедиа проектлары белән җиһазлана, дәресләрдә компьютерлар кулланыла. Башка күп кенә һөнәрләр кебек үк, укытучы һөнәре дә компьютер технологияләрен нәтиҗәле куллануны күз алдында тота. Компьютер технологиясеннән нәтиҗәле файдалану – хәзерге көндә укыту методикасының мөһим бурычы. Яңа төр эшчәнлек, компьютерны «йөгәнли белү» гә кызыксыну булдыру бәрабәренә укытуның сыйфатын күтәрүгә ирешү – әлеге технологиянең иң өстенлекле ягы. Төрле фән дәресләрендә, шул исәптән, татар теле дәресләрендә дә мөгаллимнәр әлеге технологияләрне торган саен киңрәк һәм нәтиҗәлерәк кулланалар. Технологик алгарыштагы һәр яңалыкка балалар сокланып карый, һәм, әлбәттә, аларның кызыксынучанлыгын һәм танып-белү активлыгын үз шәхесләренең максатчан үсешенә юнәлдерү мөһим. Нәкъ менә дәрестә укучылар укытучылары җитәкчелегендә үз интеллектларын һәрьяклап үстерү, белем алу һәм тормыш мәсьәләләрен хәл итү өчен мәгълүмат туплау максатында компьютер технологияләрен кулланырга өйрәнә.

Компьютер – укучы белән белемнәр системасы арасында арадашчы, белем алу чарасы. Компьютердан файдалану укыту эшчәнлеген баета, укыту процессын кызыклы, нәтиҗәле һәм иҗади итеп оештырырга мөмкинлек бирә.

Татар телен башлангыч сыйныфларда укытканлыктан, бу уку елында «Ак Бүре» анимацион сериалын дәресләрдә куллана башладым. Беренче сыйныфлар өчен ул бигрәк тә отышлы. Мультфильмда яңгыраган музыка дәресне җанландырып җибәрә, күңелләр күтәрелеп китә. «Ак Бүре» анимацион сериалы – балаларда татар телен һәм татар мәдәниятен өйрәнүгә кызыксыну уятуга юнәлдерелгән инновацион проект. Мультфильмның төп герое Ак Бүре һәм аның дуслары балаларны татар сүзләренә һәм гыйбарәләренә аңлаешлы һәм күңелле өйрәтәләр, шулай ук халкыбызның гаҗәеп тере мәдәният дөньясына озаталар. Сүзләрне искә төшерү һәм дөрес язылышын истә калдыру өчен дә бик уңайлы.

Соңгы елларда рус төркемендәге балаларны «Сәлам» дәреслеге белән укыта башладык. Бу балаларга да, укытучыларга да бик уңайлы, чөнки «Сәлам» дәреслеге буенча сайт оештырылган. Сайтка компьютер, iPad, телефон аша да кереп була һәм кирәк вакытта дәреслекне, эш дәфтәрен, укытучы китабын карарга мөмкин. Моннан тыш, уен уйнап, җыр өйрәнеп яки караокега җырлап, яисә карточкалар аша сүзләр өйрәнеп тә була. Карусель, космос, капчык, фонарь, тир уеннары бирелгән. Бу уеннар балаларга сүзләрне истә калдырырга ярдәм итә, активлыкларын, телне өйрәнүгә кызыксынучанлыкларын арттыра. Уенда һәр баланың да катнашасы килә, шуңа күрә алар сүзләрне өйдә дә өйрәнеп килергә тырышалар, дәрестә дә игътибарлырак булалар. Карточкалар (рәсемнәр) укучыларга сүзләр өйрәнү өчен кирәк. Бер ягында – сүз, икенчесендә ул сүз аңлаткан рәсем булуы тел өйрәнүчегә бик уңайлы. Һәрбер бүлеккә туры килгән җырлар бирелгән. Җырларны төрлечә кулланырга була: сүзләре белән дә, сүзләрне яшереп тә, алга да, артка да җибәреп була. Җырның сүзләренә карап физкультминуткалар да ясарга мөмкин. Сайтта дәреслекне ачарга була. Кайбер күнегүләрне аудиода тыңларга була. Шулай ук эш дәфтәрен дә ачып күнегүләрне интерактив тактада да эшләргә була. Грамматик күнегүләр дә, кроссвордлар да, төрле типтагы күнегүләр бирелгән. Интерактив тактада эшләргә балаларга бик ошый. Алар үзләре теләгән төсне сайларга яраталар.

Интерактив такта укучыларда эшләү активлыгын гына арттырып калмый, ә яңа материалны һәр укучыга җиңел, аңлаешлы итеп җиткерергә дә ярдәм итә. Интерактив такта белән эшләү өчен ActivInspire программасы бик отышлы. Бу программада татар теле дәресләрен кызыклы, файдалы итеп үткәрү өчен төрле төрдәге күнегүләр төзергә була. Бу күнегүләрне татар төркемендә,

беррәттән рус төркемендә укучы балалар өчен дә кулланырга була. ActivInspire программасы белән мин тирәнрәк танышырга һәм аны дәресләрдә мөмкин кадәр күбрәк кулланырга дигән максат куйдым. Шулай ук, бу программа татар телен өйрәнүгә кызыксыну арттырыр, дәресләрне җанлырак итәр, балаларның үз-үзләренә ышанычын арттыруына шигем юк. Бу программа интерактив такта белән эшләү өчен, үз кушымталарыңның эшләүчесе (разработчик) булырга зур мөмкинлекләр ача. Укучылар өчен бу мавыктыргыч эшчәнлек, ул дәрес белән кызыксынуны арттыра һәм аларны татар теле дәресләрендә материалны күбрәк белергә, аңларга этәрә.

ActivInspire ул компьютер һәм интерактив такталарны файдаланып укыту өчен Promethean компаниясенең яңа программа белән тәэмин ителеше. ActivInspire безнең алда яңа, бай мөмкинлекләр ача:

– дәресне гадәти сыйныф тактасындагы кебек үк алып барырга, дәрес темпын контрольдә тотарга, практик күнекмәләр булдырырга ярдәм итә;

– гади тактада язган кебек язарга, рәсем ясарга һәм ясалган әйберне бетерергә мөмкин;

– үзең төзегән күнегүләрне флипчарт (Флипчарт – ActivInspire тәрәзәсендә урнашкан турыпочмаклы формадагы киң эш киңлеге (пронстранство), анда дәресләргә әзерләнергә һәм аларны үткәрергә мөмкин) файллары рәвешендә сакларга һәм башка дәресләрдә, сыйныфларда ачып кулланырга мөмкин;

– дәресләрнең флипчартларын сурәтләр, видеоклиплар һәм тавыш белән тулыландырырга мөмкин;

– дәрес материалларын һәм мәгълүматны чыгару тизлеген дәрес планы нигезендә төзергә мөмкин;

– Microsoft Word яки турыдан-туры интернеттан текст өстәргә мөмкин;

– гади һәм нәтиҗәле инструментарий ярдәмендә фикерләү процессын стимуллаштырырга, укучыларны дәрескә җәлеп итәргә, аларның игътибарын арттырырга мөмкин;

ActivInspire программасы ярдәмендә төрле типтагы күнегүләр төзеп, дәресләрдә кулланам. Мәсәлән: соответствивие (туры китерү), распределить по категориям (категорияләр буенча урнаштыру), кроссвордлар, тренировка памяти (хәтерне ныгыту), последовательности (эзлеклелек) кебек күнегүләрне яңа материалны аңлатканда да, ныгыту, кабатлау һәм тикшерү эшләре эшләткәндә дә кулланырга була.

ActivInspire программасы, интерактив такта аша, төрле типтагы биремнәр, күнегүләр эшләп, укыту сыйфатын күтәрергә, татар телен өйрәнүгә кызыксыну уятырга, югары нәтиҗәлелеккә ирешергә мөмкинлекләр ача.

Татар теле дәресләрен төрле уеннар кулланып, заманнан артта калмыйча, интерактив такталарда да эшләп үткәрсәк, бу балаларда телгә уңай караш, кызыксыну булдырыр, укыту сыйфатын арттырыр. Татар теле һәм әдәбиятын укытуны камилләштерүнең чиге юк, фәкать эзләнергә, яңалыкка омтылырга, билгеләнгән максатка кыю барырга гына кирәк.

ӘДӘБИЯТ

1. Габдулхаков В. Ф.Теория и практика // Развитие творческой одаренности учащихся. Сборник статей и методических материалов международной научно-практической конференции. – Казань: КФУ. – 214 б.

2. Фәтхуллова К. С., Юсупова Ә. Ш., Денмөхәммәтова Э. Н. Татар теле – күңелем теле. – Казань: Мир без границ, 2013. – 308 б.

3. Хәйдәрова Р. З. Татар теле һәм әдәбияты укытуда яңа технологияләр. – Яр Чаллы. –2011. –69 б.

4. prometheanworld.com›ru

5. http://selam.tatar/

НАИМЕНОВАНИЯ ЛИЦА, ФИГУРИРУЮЩИЕ В ИЗДАНИЯХ ДЛЯ ЮНЫХ ЧИТАТЕЛЕЙ

Н. Н. Сабирова

Казанский (приволжский) федеральный университет, магистр 2 курса.Научный руководитель – д-р филол. наук, профессор Ф. Ш. Нуриева

Gibadullina.nailya2012@yandex.ru

NAMES OF PERSONS APPEARING IN PUBLICATIONS FOR YOUNGER READERS

Kazan (Volga Region) Federal University, masters student 2nd year. Scientific supervisor – Doctor of Phil.sciences, professor F. SH. Nurieva

Gibadullina.nailya2012@yandex.ru

Мы обнаружили, что наименования лица очень часто используются и в печатных изданиях для юных читателей и раскрываются по множеству категорий: возрастным особенностям, статусу в обществе и профессии.

Ключевые слова: наименования лица, язык печати, функциональный стиль, лексическое значение, категория, статус.

We found that the names of personalities are very often used in print publications for young readers and are revealed in many categories: age characteristics, status in society and profession.

Key words: names of the person, printing language, functional style, lexical meaning, category, status.

КЕЧЕ ЯШЬТӘГЕ УКУЧЫЛАР ӨЧЕН ЧЫККАН МАТБУГАТТА ТЕРКӘЛГӘН КЕШЕ ШӘХЕСЕ БЕЛӘН БӘЙЛЕ АТАМАЛАР

Н. Н. Сабирова

Мәгълүмат мәйданы безнең заманда искиткеч зур һәм бай. Әлеге мәйданда берсеннән берсе яңа газеталар һәм журналлар, электрон мәгълүмат чаралары елдан-ел артып тора: аудио, видео язмалар пәйда булып тора. Бу шулай ук кече яшьтә укучылар өчен язылган матбугатка да карый.

Матбугат теле, әдәби телнең аерым бер кулланылыш шәкелләреннән булган публицистика стиленә карый. Әдәби тел – телнең үз нормаларына салынып эшкәртелгән кулланышы.

Функциональ-стилистик күзлектән чыгып караганда, үзенең күпкырлы максат-бурычларына бәйле рәвештә, публицистик стиль иң катлаулы стильләрдән санала [1: 4].

Матбугать битләрендә кеше эшчәнлеге белән бәйле атамалар зур урынны алып тора. Сәбәбе – кешенең дөньядагы тоткан урынын күрсәтү белән бәйле булу. Хезмәт әлеге юнәлештә башкарылды. Анализ ясау өчен без кече яшьтәге укучылар өчен язылган «Көмеш Кыңгырау» газетасына һәм «Ялкын» журналы материалларына мөрәҗәгать иттек, андагы мәкаләләрдә урын алган лексик берәмлекләргә күзәтү ясадык.

Исегездәме, моннан берничә ел элек федераль каналдан барган «Голос» проектында ***Сәйдә Мөхәмматҗанова*** *татар җыры башкарып безнең күңелләрне һәм тамашачы мәхәббәтен яулаган иде* [2: 5]. Әлеге мисалда исем + фамилия кулланылган. Еш кына авторлар үзләренең язмаларында иҗат белән бәйле шәхесләрне әлеге конструкция аша бирәләр.

*Фильмда **Җәмил ролен Уфа малае Арслан Крымчурин, Оксана ролен Мәскәү кызы,** инде танылып өлгергән **актриса Марта Тимофеева** башкара.* «Сеңелкәш» фильмының яшь актерлары белән танышабыз [2: 5]. Әлеге мисалда без шәхес атамасын да, кешеләрнең профессиясен ачыклаучы атамаларны да күрәбез. Танылган кеше булуларына карамастан, иҗат белән бәйле эш булганлыктан китерелгән мисалда да исем + фамилия кулланылып килгән.

«*Россия» каналыннан барган «Зөләйха күзләрен ача» фильмында Зөләйханың улы Йосыф ролендә безнең Казан егете, 171 нче мәктәпнең 4 нче сыйныф укучысы Исмәгыйль Низамиев та уйный* [3: 4]. Алдагы мисалда шәхес атамасының ике төрле кулланылу очрагы бар. Беренчесе – кешене исеме белән атау, бу очракта тарих аша безгә билгеле шәхесләр булса, икенчесе – исем фамилиясе кулланылган очрак, бу иҗат белән бәйле рәвештә килә. Шулай ук туганлык атамалары булган сүзне дә күрәбез: ул. Кешенең җәмгыятьтәге статусы – укучы. Яше ягыннан үзенчәлеген ачкан мисал – егет.

Г. Тукайның әкиятләрен уку, алар буенча театраль өзекләр күрсәтү, әти-әниләре белән бергә мультфильмнар карау балалар күңеленә бик якын килде [3: 5]. Әлеге мисалда татар укучысы өчен билгеле шәхес Габдулла Тукай китерелгән. Язучы буларак аның исемен тулысынча язмыйча, баш хәрефен генә куеп нокта куйсалар, фамилиясе тулысынча язылган.

Мондый идеяне Казанның мәктәп укучысы Алия Минһаҗи тормышка ашырган. Абыйсы да ярдәмгә килгән аңа. Озак та үтми абыйлы-сеңелле Минһаҗилар бу эшкә керешкән. Шунысын да әйтеп узыйк: Айзат Төркиянең Инстанбул шәһәрендәге Мимар Синан Гүзәл Сәнгатьләр Университетының сәнгать тарихы бүлегендә 3 нче курсында укый. Алия Казанның 4 нче гимназия-интернатының 10 нчы сыйныфын тәмамлый [4]. Әлеге мисалда шәхес атамалары күп яктан ачылган: а) туганлык атамалары – абыйсы – 2 нче зат тартым белән кулланылган, абыйлы-сеңелле – җенесе ягыннан аера, шулай ук парлы туганлык атамсы; ә) җәмгыятьтәге статусын күрсәтүче – укучы; б) атаманы исеме һәм фамилиясе белән – Алия Минһаҗи, исемен генә – Алия, Айзат, фамилиясе – Минһаҗилар.

Кадерле, балалар! Әле башланып кына килүче олы тормыш юлында сезгә уңышлар телим! Шуны онытмагыз: укытучыларыгыз сезне ярата, сагына һәм көтә! Татарстан Республикасы Премьер-министры урынбасары Татарстан Республикасы мәгариф һәм фән министры Р. Т. Борһанов [4]. Әлеге мисалда да шактый гына шәхесне атаучы сүзләр кулланылышка кергән, төрле бүленешне күрсәтәләр: а) яшь ягыннан үзенчәлек – балалар, профессиясе ягыннан – укытучыларыгыз, министр, шәхеснең фамилиясе генә кулланылган очрак – Борһанов.

Әмма моңа кадәр Тәслимә, улы Илназ өйдә булган көннәрдә талымлап тормый, башын мендәргә тидерүгә үк йоклап китә. Бүген улы юклыктан шулай боргалана инде ул. [4] Әлеге мисалда шулай ук исеме генә кулланылган, чөнки алдагы мисалдагы кебек үк телгә алынган шәхесләр бер даирә эчендә генә билгеле булып торалар. Туганлык атамасы ягыннан да бүленешне күрәбез: улы.

Нәтиҗәдә ясап әйткәндә, без шәхес атамаларының яшь укучылар өчен язылган матбугат битләрендә дә бик еш кулланылуына һәм аларның бик күп категорияләр буенча ачып бирелгәнлегенә тап булдык: яшь үзенчәлеге, җәмгыятьтәге һәм профессиясе ягыннан статусы.

ӘДӘБИЯТ

1. Миңнуллин Б. К. Гомуммилли телнең яшәеш формасы буларак әдәби тел һәм аның функциональ стильләре. – Фәнни Татарстан, 2017. – 31 б.

2. Гафарова В. Р. Текстка грамматик анализ ясау: Уку-укыту әсбабы / В. Р. Гафарова. – Казан: Отечество, 2016. – 85 б.
3. «Йосыф булу – җиңел түгел» // Көмеш кыңгырау. – 2020. – 21 апрель – Б. 5.
4. «Татар җыры белән җиңеп була» // Көмеш кыңгырау. – 2020. –14 май – Б. 2.
5. « Җаныңны бирсәң дә...» http://yalkyn.ru/news/ijat/anyny-birs-d – Б. 3–5.

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ ПОМОЩИ ПЕРЕВОДА

Р. К. Сагдиева, Д. Х. Хуснутдинов

КФУ Институт филологии и межкультурной коммуникации, Казань, Россия
ram-sag777@mail.ru

DEVELOPING COMMUNICATIVE COMPETENCE THROUGH TRANSLATION

R. K. Sagdieva, D. H. Husnutdinov

KFU Institute of Philology and Intercultural Communication, Kazan, Russia
ram-sag777@mail.ru

Основная цель уроков родного (татарского) языка – научить учащихся общаться. Для достижения этой цели учитель может использовать самые разные методы работы. Коммуникативную компетенцию можно также развить с помощью переводческой работы. Данная статья посвящена актуальной проблеме – развитию коммуникативной компетенции учащихся на уроках родного (татарского) языка. Речь идёт о роли фактического материала, контекста в образовании.
Ключевые слова: коммуникативная компетенция, перевод, текст, родной язык, урок.

The main goal of native (Tatar) language lessons is to teach students to communicate. To achieve this goal, the teacher can use a variety of working methods. Communication competence can also be developed through translation work. This article is devoted to an urgent problem – the development of the communicative competence of students in the lessons of their native (Tatar) language. It is about the role of factual material, context in education.
Key words: communicative competence, translation, text, mother tongue, lesson.

ТӘРҖЕМӘ АША КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНЦИЯНЕ ҮСТЕРҮ

Р. К. Сәгъдиева, Д. Х. Хөснетдинов

Татарстан Республикасы җирлегендә оештырыла торган билингваль, полилингваль мәктәпләрнең төп максаты – туган телне саклап калу һәм шул ук вакытта укучыларның рус һәм чит телләрдә дә иркен аралаша алуларын тәэмин итү. Шуның белән бәйле, татар телен укытканда, чагыштырмалы алымны файдалану уңышлы нәтиҗәләр бирә ала. Әлеге хезмәттә без аерым темаларны өйрәткәндә кулланыла ала торган кайбер эш төрләрен тәкъдим итүне максат итеп куйдык. 6–7 сыйныфларда аваз иялтемнәре белән таныштырганда, дәресне түбәндәге күнегү белән башларга мөмкин:

Шигырьләрне сәнгатьле итеп укыгыз. Калын хәрефләр белән бирелгән аваз иялтемнәренә игътибар итегез. Алар ничек аерыла? Нәтиҗә ясагыз.

Кикрикүк-кикрикүк!
Кычкырам иртән иртүк.
Иң беренче уянам,
Аннан сезне уятам.
Резеда Фәрхетдинова

Голосистый петушок,
Дай поспать ещё часок.
Ку-ка-ре-ку, ку-ка-ре-ку!
Нет покоя человеку!

Ишегалдында көн-төн	К нам пришла собачка
Ул – кизүдә, ул – сакта.	Умная собачка,
«Һау-һау» дип өреп куя,	Хвостиком виляет,
Шыгырдап алса капка.	Громко, громко лает: «Гав-гав-гав!»
Ленар Шәех	*Надежда Комисарова*

Укучылар үзара фикер алышканнан соң, татар, рус һәм инглиз телләрендә төрлечә әйтелә торган аваз ияртемнәренә мисаллар китерергә тиеш булалар.

Түбәндәге күнегү дә укучыларда гадәттә кызыксыну уята:

Укыгыз. Ни өчен бер үк сарык төрле илдә «төрлечә» кычкыра икән?

Сарык Англиядә дә сарык

Тик ул анда инглизчә сөйләшә. Төрле илләрдә хайваннарның тавышы төрлечә ишетелә икән. Бездә, татарларда, эт өргәне «һау-һау», руслар – «гав-гав», немецлар – «вау-вау», инглизләр – «ба-ба», французлар – «ау-ау», итальяннар «бу-бу» дип аңлаталар. Сарык бездә «бе-е-бе-е», Германиядә – «ме-ме-е», Испаниядә – «би-би», Төркиядә – «мми-мми», Англиядә – «ба-а» ди. Руслар дуңгыз «сөйләшүен» «хрю-хрю», татарлар – «мырык-мырык», инглизләр – «уинк-уинк», немецлар – «квик-квик», итальяннар – «фрон-фрон» диләр. («Күңелле атна» газетасыннан) [1].

«Татар теленнән презентацияләр» кулланмасы да әлеге дәресне мавыктыргыч итә ала [2].

Бәйлек һәм бәйлек сүзләрне өйрәткәндә, дәресне алдагы күнегү белән башларга тәкъдим итәбез:

Укыгыз, чыгыштырыгыз һәм нәтиҗә ясагыз.

Пишет пером – каләм белән яза.
Держит в руке – кулында тота.
Разговаривает с мамой – Әнисе белән сөйләшә.

Укучылар билгеле бер фикергә килгәннән соң, татар һәм рус телендәге бәйлекләрнең охшаш һәм аермалы якларын ачып бирә торган таблица күрсәтелә. Балалар андагы мәгълүмат белән танышалар:

Татар телендә: *Өйгә **таба** бара.* Бәйлек (послелог). Сүз артында килә. Бәйлекләр аерым языла. Сүзләрне һәм җөмләләрне бәйли. Сүзләрне килеш белән төрләндерәләр. Бәйлекләрне килеш кушымчалары белән алыштырып була (*укыр өчен килү – укырга килү*).

Рус телендә: *Идёт **к** дому.* Предлог. Стоит перед словом. Предлоги со словами всегда пишутся раздельно. Связывают слова в словосочетаниях и предложениях.Изменяют слова по падежам. Между предлогом и словом, к которому он относится, всегда можно вставить другое слово (*к дому – к большому дому*).

Ахырдан укучылар үзләре чыгарган нәтиҗәгә йомгак ясыйлар: татар һәм рус телендәге бәйлекләр кайсыбер очракта тәңгәл килә, ә кайчак татар телендәге бәйлек килеш кушымчасы белән генә белдерелә. Һәм киресенчә.

Татар теле дәресләрендә укытучылар һәрвакыт тәрҗемә эшләренә мөрәҗәгать итәргә мәҗбүр. Иң мөһиме: текст катлаулы булмаска, һәм шул ук вакытта укучыларның сүзлек байлыгын арттыру максаты да алгы планга чыгарга тиеш. Балаларга мәкаль-әйтемнәр, сынамышларны тәрҗемә итү бер яктан җиңел, икенче яктан кызыклы:

Мәкальләрне татар теленә тәрҗемә итеп языгыз. Нинди ярдәмче фигыльләр кулландыгыз?

*Когда голова думает, язык отдыхает.
*Мал язык, да всем миром владеет.

*Ешь суп с грибами, держа язык за зубами [1].

Сөйләм телен үстерү максатыннан, ике яисә өч телдәге охшаш текстларны файдалану да уңышлы бер алым булып тора. Мәсәлән, түбәндәге текст бирелә:

Иртән уянган Әхәт тәрәзәгә карады. Урамдагы күренешкә гаҗәпләнде. Кичә генә урамда яңгыр коя иде. Бүген кыш җиткән. Күлдәвекләрне көмештәй боз каплаган. Урам яктырган. Кояш болытлар арасыннан җиргә карый. Ул Әхәтне эзли шикелле.

Әхәт тиз генә ашады да өстенә җылы бишмәтен, башына кызгылт башлыгын киде. Аякта – итекләр. Урамга йөгереп чыкты. Урамда салкынча, күңелле. (Факил Сафиннан)

Укучылар әлеге өзекнең эчтәлеген сөйлиләр, фикер алышалар, билгеле бер грамматик бирем дә тәкъдим ителә ала. Аннары аларга эчтәлеге белән охшаш рус телендәге текст бирелә:

Голая земля промёрзла, а зимы ещё не наступила. Но вот потеплело, и к вечеру пошёл снег. Крупные снежинки закружились в воздухе. С каждой минутой их становилось больше, и наконец снег повалил хлопьями.

Я накинул на плечи полушубок и вышел на крыльцо… Воздух был чистый, свежий. Кругом было совсем тихо… Я стоял и следил за тем, как из вечернего неба сыпал и сыпал на землю белый пух зимы. (Георгий Скребицкийдан) [1].

Укучыларике текстны үзара чагыштыралар. Рус телендәге өзекне татар теленә тәрҗемә итәләр. Бу очракта алдагы татар телендәге текст балаларга ярдәмлек функциясен башкара.

Түбәндәге эш төрен дә укытучылар максатчан файдалана алалар:

Укыгыз, татарчага тәрҗемә итегез. Ничек уйлыйсыз: Сөләйман патшага сугышчы, сәүдәгәр һәм җир эшкәртүче нәрсә дип җавап бирделәр икән? Әкиятне дәвам итеп сөйләп карагыз.

Сулейман мудрый

Мудрый царь Сулейман состарился и стал бояться смерти. И тогда к нему явился повелитель злых духов и сказал:

– О царь! Прими этот волшебный сосуд с живой водой. Выпей её, и ты обретёшь бессмертие.

Старый царь Сулейман был мудр и потому осторожен. Он приказал, чтобы к нему привели первых трёх проходящих мимо его дворца. И вскоре предстали перед царём знатный воин, богатый купец и простой земледелец.

Спросил Сулейман каждого из них:

– Скажи, буду ли я счастлив, выпив живой воды?

Воин ответил: ....(Әкияттән) [1].

Текстны тәрҗемә иткәннән соң, укучыларның үзара татар телендә фикер алышулары бик мөһим. Теге яки бу текст белән эшләгәндә, балалар парлашып та шөгыльләнә алалар, ягъни текст белән танышканнан соң, бер-берсенә сораулар бирәләр, җавапларын тыңлыйлар, хаталарын төзәтәләр.

ӘДӘБИЯТ

1. Сәгъдиева Р. К., Харисова Г. Ф., Сабирҗанова Л. К., Нуриева М. Ә. Татар теле: рус телендә төп гомуми белем бирү оешмалары өчен дәреслек (татар телен туган тел буларак өйрәнүче укучылар өчен) 7 нче с-ф. – Казан: Мәгариф – Вакыт, 2015. – 215 б.

2. Сәгъдиева Р. К., Хөснетдинов Д. Х. Татар теленнән презентацияләр. 664 слайд. – Казан: Мәгариф – Вакыт, 2016. (диск)

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КРОССВОРДОВ В ОБУЧЕНИИ ТАТАРСКОМУ ЯЗЫКУ

Р. Р. Салахова

Казанский федеральный университет, Россия
Ruzilya5@mail.ru

FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE THROUGH CROSSWORDS IN TEACHING THE TATAR LANGUAGE

R. R. Salakhova

Kazan Federal University, Russia
Ruzilya5@mail.ru

В данной статье рассматриваются различные подходы к формированию речевого компонента профессиональной культуры в процессе подготовки специалиста к будущей профессиональной деятельности, отмечаются преимущества использования кроссвордов в формировании коммуникативной умений и навыков профессиональной коммуникации на татарском языке.
Ключевые слова: татарский язык, коммуникативная компетенция, речевая деятельность, кроссворд.

This article discusses various approaches to the formation of the speech component of professional culture in the process of preparing a specialist for future professional activity, and notes the advantages of using crosswords in the formation of professional communication skills in the Tatar language.
Key words: Tatar language, professional culture, speech activity, crossword puzzle.

ТАТАР ТЕЛЕНӘ ӨЙРӘТҮДӘ КРОССВОРДЛАР КУЛЛАНЫП КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНЦИЯНЕ ФОРМАЛАШТЫРУ

Р. Р. Сәлахова

Сөйләм – кеше эшчәнлегенең төп компонентны булып тора, аның үсеше сөйләм эшчәнлегенең башка төрләрен үзләштерүгә юл яра. Югары һөнәри белем бирү мәктәпләренең төп бурычы – булачак белгечләрдә һөнәри осталык һәм күнекмәләр формалаштыру, боларга студентларның белем дәрәҗәсе, фикерәү сәләте, һөнәри әзерлеге һәм коммуникатив компетенциясе керә. Коммуникатив компетенция белем алучыларның сөйләшә белү осталыгын, эзлекле рәвештә фикер йөртү сәләтен камилләштерү, сүзлек байлыгын арттыру, сөйләм күнекмәләренә ия булуын күздә тота. Аны формалаштыруда кроссвордлар куллану отышлы чаралардан санала. Кроссворд сүзе инглиз теленнән алынган, ул «сүзләр киселеше» дигән мәгънәгә ия [1: 8], аны чишү мавыктыргыч һәм файдалы шөгыль, ул балаларга да, урта буын кешеләренә дә, өлкәннәр дә ошый. Уку процессында кроссвордлар куллануның нәтиҗәлелеген арттыру өчен түбәндәге таләпләр үтәлергә тиеш:

1. Беренчедән, кроссвордларны чишү артык күп вакыт алмаска тиеш, чөнки нинди генә кызыклы тоелмасын, бер төрлелек ялыктыра, кызыксынуны киметә, икенчедән, әлеге таләпне үтәлмәсә, бер дәрес кысаларында телнең төрле аспектлары һәм сөйләм эшчәнлегенең башка төрләрен дә кулануга ирешеп булмый. Кроссвордның оптималь күләме, безнең фикеребезчә, 5–15 бирем чикләрендә.

2. Кроссворд биремнәре аңлаешлы булырга һәм андагы сораулар студентның алдан үзләштергән материалларына нигезләнергә тиеш. Кроссвордта аңлашылмый торган сүзләр яки терминнар булмау зарур.

3. Кроссворд биремнәрендә җиңел һәм катлаулы сорауларны аралаштыру мөһим. Катлаулы сораулар студентларның фикерләү сәләтен үстерү белән беррәттән, аларның әлеге эшкә кызыксынуын арттыра, тиз арада чишелә торган кроссворд кызык түгел, ул уйландырырыга тиеш. Әмма җиңел биремнәрсез дә булмый, алар, үз чиратында, һәр студентка дәрестә катнаша алу, ягъни фикерләрен туплап, үз җавап вариантын тәкъдим итү мөмкинлеге бирә, чөнки җиңел сорауларга җавапны һәркем дә белә.

Кроссвордлар чишү төрлечә оештырырыга мөмкин:

1. Индивидуаль мөстәкыйль эш: а) бөтен төркем бер үк вакытта; б) студентларның бер өлеше кроссворд чишә, шул ук вакытта калганнары сөйләм күнекмәләрен арттыру юнәлешендәге башка эш төрләре белән мәшгуль.

2. Төркем ике командага бүленә, аларның һәркайсына бер үк төрле кроссвордлар тәкъдим ителә. Кроссвордны чишү вакыты чикләнелми, әмма «Кем тизрәк чишә?» дигән шарт куела.

3. Ярышта бер үк төрле кроссвордлар чишәргә тиеш булган өч һәм аннан да күбрәк команда катнаша. Кроссвордны чишүгә чикләнгән вакыт бирелә.

Югарыда санап үтелгән вариантлар һәркайсы үз өстенлекләренә ия. Беренчесе студентны индивидуаль рәвештә эшләвенә уңай шартлар тудыра, шул ук вакытта укытучыга аның теге яки бу лексиканы үзләштерү дәрәҗәсен аңларга мөмкинлек бирә. Калган формаларның үзенчәлеге студентларның төркемләп эшләве белән аңлатыла, биредә конкурентлык сәләте алга чыга. Әлбәттә, бу очракта әзерлек дәрәҗәсе түбән булган студентлар эшнең нәтиҗәсен киметергә мөмкин, әмма аларның кроссвордны чишү барышында үз җавап вариантыларын тәкъдим итүләре, шул рәвешле аларның әлеге эштә катнашулары, активлык күрсәтүләре шулай ук зур әһәмияткә ия. Мәсәлән, «Көндәлек режим» темасына монолог сөйләргә яки диалогка әзерләнү барышында «Атна көннәре», «Вакытны ничек әйтәбез?» кебек темаларны үзләштерү мөһим. Түбәндәге кроссвордны чишү, беренчедән, текстны тулыландырырга ярдәм итә, икенчедән, атна көннәре исемнәрен кабатларга һәм истә калдырырга мөмкинлек бирә.

1. Кроссвордны чишегез. Җавапларны һәр баганага астан өскә таба языгыз, алар белән текстны тулыландырыгыз. Үрнәк буенча «Минем көн тәртибе» темасына монолог төзеп, сөйләргә әзерләнегез.

Кроссвордның биремнәре: 1. Көзнең беренче ае нинди ай? 2. Атнаның алтынчы көне нинди көн? 3. Атна башындагы көн ничек атала? 4. Ял көннең исеме ничек? 5. Берсекөнгә ял буласы көнне нинди көн дип атыйлар? 6. Кичә сишәмбе иде, ә бүген нинди көн? 7. Атна уртасындагы көннең атамасы ничек?

Институтта укулар (1. _________) аеннан башлана. Без, гадәттә, атнага алты көн укыйбыз. (4. ___________) көнне ял итәбез. Бу көнне туганнар, дуслар белән очрашабыз, кайвакыт кино-театрларга барабыз. (3. __________) атнаның иң авыр көннәреннән санала. Без һәр көнне дүртәр-бишәр пар дәрес укыйбыз. Уку атнасы (2. _________) тәмамлана, бу көнне мин аеруча көтеп алам, чөнки аның икенче көнендә ял итәм. Гадәттә, безнең дәресләр тугызынчы яртыда башлана. Ә менә атнаның дүртенче көнендә без институтка сәгать унга киләбез, чөнки (7.____________) көнне дәресебез унберенче ун минутта башлана. Аның алдагы көнендә, ягъни (6.___________) көнне институтта уникегә кадәр генә булабыз, аннан соң

*«Мәскәү» спорткомплексына физик тәрбия дәресенә китәбез. Миңа иң ошаган көн – (5.____________), чөнки бу мөселманнарда изге көн санала. Халыкта «**Сишәмбе** көнне яңа эш башларга ярамый, уңышсыз* була*», – дигән ышану яши. Минемчә, көнеңне дөрес планлыштырсаң, һәр эшең дә уңышлы булыр.*

					ч	
					ә	
					р	п
					ш	ә
		д		җ	ә	н
	ш	ү		о	м	җ
с	и	ш	ә	м	б	е
е	м	ә		г	е	ш
н	б	м		а		ә
т	ә	б				м
я		е				б
б						е
р						
ь						

Күргәнебезчә, әлеге кроссворд структурасы ягыннан әлләни авыр түгел, мондый кроссвордны командага бүленеп чикләнелгән вакыт аралыгында чишү өчен тәкъдим итәргә мөмкин. Биредә сүзләр киселеше юк диярлек, аркылы юлда язылган сүз (сишәмбе) кроссворд чишүне бераз җиңеләйтә, әмма аны да күрсәтмәскә мөмкин, бу исә студентларның телне белү дәрәҗәсеннән чыгып хәл ителә.

Студентка кроссвордны үзеннән төзетү дә сөйләм эшчәнлеген үстерүдә үзенчәлекле эш төрләренең берсе булып тора. Ул студенттан мөстәкыйльлек, иҗадилык таләп итә. Биредә әзер материалдан да, өстәмә материалдан да файдаланырга мөмкин. Өстәмә материал рус телендә булган очракта, студент татарчага дөрес итеп, төзек җөмләләр белән тәрҗемә итәргә тиеш була.

Укытуда яңа технологияләр куллану – заман таләбе. Мондый дәресләр укучыларны да, студентларны да битараф калдырмый киресенчә, аларның кызыксынучанлыгын арттыра. Кроссвордлар чишүне дә яңа технологияләр аша оештырырырга була. Бу юнәлештә кроссворд төзү өчен махсус сайтлар, он-лайн сервислардан файдаланырга мөмкин. Шундыйларның берсе – Фабрика кроссвордов [4]. Бу бик уңайлы сервис, биредә таблицалар ясап утыру ихтыяҗы юк, сайлап алынган сүзләрне әзер шакмакларга дөрес итеп урнаштырырга гына кирәк. Әлеге сервис ярдәмендә теләсә нинди структурага ия булган кроссвордларны эшләү мөмкинлеге бар. Төзеп бетергәч, аны бастырып чыгарасы гына кала. Дәресләр дистанцион форматта укытылган очракта, студентларга алдан төзелгән кроссвордның сылтамасы бирелә һәм студент мөстәкыйль рәвештә әлеге сылтама аша кереп, кроссвордны чишә ала. Югарыда тәкъдим ителгән кроссворд әлеге сервис ярдәмендә төзелде.

Кроссворды онлайн в Online Test Pad [3] сервисында кроссвордның бик күп төрләре тәкъдим ителә, биредә кроссворд конструкторы бар, аның ярдәмендә япон кроссворды, филворд яки сканфордлар да төзеп була. Әмма артык катлаулы структуралы башваткычлар дәрестә киенренкелекне арттырырга мөмкин, шуңа күрә биредә чама хисен югалтмау сорала.

Cross: составь свой кроссворд онлайн [5] сервисын аеруча игътибарга лаек. Биредә кроссвордның сүзләрен (җавапларын) кертү һәм үлчәмен билгеләү таләп ителә, соңыннан әзер (тутырылган) кроссвордны Word форматында компьютерга йөкләргә кирәк. Әеге сервис ярдәмендә төзелгән кроссвордны дәрестә файдалану өчен кроссворд шаблонына хәбәрләмәләрне (сорауларны) кертергә һәм кирәкле күләмдә (экземпляр) бастырып чыгарырга була.

Йомгаклап әйткәндә, телгә өйрәтү дәресләрендә кроссвордлардан файдалану, аларда коммуникатив компетенция формалаштыру белән бергә уку материалын аңлаешлы һәм кызыклы итеп җиткерергә; белемнәрне системага салырга булыша, студентларның иҗади үсешен тәэмин итә, үзлектән белем алуны яхшырта, яңа темага җиңелрәк төшенергә мөмкинлек тудыра.

ӘДӘБИЯТ

1. Волков В. В. Использование методики кроссворд-тестирования при изучении гуманитарных и социально-экономических дисциплин // Актуальные проблемы гуманитарных и социально-экономических наук. 2019. Т. 13, № 8. – С. 8–14.

2. Сафиуллина Ф. С. Татар теленә өйрәтүнең фәнни-методик нигезләре. – Казан, 2001. 383 б.

3. Кроссворды онлайн в Online Test Pad // URL: https://onlinetestpad.com/ (дата обр. 08.10.2021 г.)

4. Фабрика кроссвордов // URL: https://puzzlecup.com/crossword-ru/ (дата обр: 08.10.2021 г.).

5. Cross: составь свой кроссворд онлайн https://cross.highcat.org/ru_RU/ (дата обращения: 08.10.2021 г.).

ДЕРИВАЦИОННО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИЗУЧЕНИЯ ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ ТАТАРСКОГО ЯЗЫКА В РУССКОЯЗЫЧНОЙ АУДИТОРИИ

Р. Р. Салахова, Ф. Р. Сибгаева

Казанский (Приволжский) федеральный университет, Россия

Ruzilya5@mail.ru

DERIVATIONAL AND SEMANTIC ASPECT OF STUDYING THE VERBS OF THE TATAR LANGUAGE MOVEMENT IN THE RUSSIAN-SPEAKING AUDIENCE

R.R. Salakhova, F.R. Sibgaeva

Kazan (Volga Region) Federal University, Russia

Ruzilya5@mail.ru

Статья посвящена анализу лексико-семантической группы глаголов, обозначающих движение в современном татарском и русском языках. Интерес к изучению глаголов движения разноструктурных языков объясняется тем, что они занимают важное место в смысловой стороне языка и сравнительный аспект поможет студентам глубже проникнуть в суть сопоставляемых лингвистических явлений, а также послужит базой для построения лингводидактической теории.

Ключевые слова: татарский язык, глаголы движения, семантика, словообразование.

The article is devoted to lexical-semantic group of verbs denoting movement in modern Tatar and Russian languages. Interest in the study of verbs of motion of languages of different structures is explained by the fact that they occupy an important place in

the semantic side of language and comparative aspect will provide students with a deeper insight into the matching of linguistic phenomena and serve as the basis for constructing a didactic theory.
Key words: Tatar language, verbs of movement, semantics, word formation.

Актуальность данной темы определяется межкультурными барьерами при изучении татарских глаголов движения носителями русского языка, возникающими, на наш взгляд, вследствие недостаточного сопоставительного анализа. При сравнении разноструктурных языков специфика каждого из них проявляется достаточно ярко. Особенно интересен в этом плане словообразовательный уровень, поскольку при его исследовании на поверхность выступает тот типовой признак, который лежит в основе наименования целых классов слов, отчетливее проступают системные связи и отношения, связывающие всю структуру языка.

Основным признаком глаголов движения является направленность движения, состоящая из разных компонентов: движение по горизонтали и вертикали, вверх – вниз, внутрь – изнутри наружу, с пересечением границы пространства – без пересечения границы, от точки – к точке и т.д. На основе лексико-семантических признаков глаголы поступательного движения подразделяются на две подгруппы: 1. Глаголы, обозначающие направление движения: *бару* ‘идти’, *керү* ‘войти’, *күчү* ‘переехать’, *төшү* ‘спускаться’.

2. Глаголы, обозначающие способ движения: *атлау* ‘шагать’, *йөзү* ‘плавать’, *йөгерү* ‘бежать’, *агу* ‘течь’, *үрмәләү* ‘карабкаться’ [5: 74].

Глаголы, обозначающие направление движения, включают группу глаголов, фиксирующих векторные характеристики движения по ***вертикали*:** а) вверх: *күтәрелү* ‘подниматься’, *менү* ‘взбираться’, ‘подниматься’, ‘залезать’ ‘вверх’, ‘взбираться’; б) вниз: *төшү* ‘спускаться’, ‘опускаться’, *егылу* ‘падать’, *иңү* ‘опуститься’, ‘спуститься’; и по ***горизонтали**:* а) вовнутрь: *керү* ‘входить’, ‘въезжать’; б) изнутри: *чыгу* ‘выходить’, ‘выезжать’; *в*) к субъекту или объекту: *якынаю* ‘приблизиться’, *килү* ‘прийти’; г) от субъекта или объекта: *китү* ‘уходить’, *ерагаю* ‘удаляться’; д) разнонаправленное движение: *таралу* ‘расходиться’, *чәчелү* ‘рассыпаться’ [3: 49], [4: 15].

Указание на перемещение субъекта в пространстве между двумя точками как по горизонтали, так и по вертикали является обязательным для обоих языков и представлено антонимичными средств типа *керү* ‘входить’, ‘въезжать’, *килеп керү* ‘войти’, *кайтып керү* ‘вернуться’, *барып керү* ‘зайти’ и *чыгу* ‘выходить’, ‘выезжать’, *кереп чыгу* ‘заскочить’, *алып чыгу* ‘вывести’, *атлап чыгу* ‘перешагнуть’, *йөзеп чыгу* ‘переплыть’, *сикереп чыгу* ‘перепрыгнуть’, *китү* ‘уходить’, ‘уехать’, ‘отъехать’, ‘выехать’ и *килү* ‘приехать’, ‘приходить’, ‘подъехать’ и т.п.

Таким образом, в русском языке такие глаголы образуются при помощи *префиксов в-, вы-, от-, у-, под, при-, в.* Например значение, «движение вокруг точки» в русском языке выражается глаголами с префиксом *об-: объехать, облетать, обползать,* а в татарском языке лексемами *әйләнү, урау* или *әйләнеп үтү, урап узу*. Значение возвратного действия составляет основу русских глаголов *вернуться* и *возвращаться*. В татарском языке для такой цели существует глагол *кайту*, функционирующий как в самостоятельном употреблении, так и в составе производной конструкции: *кайту, очып кайту, барып кайту*.

Интересно отметить, что составные глаголы в русском языке отсутствуют, а в татарском языке они очень распространены. Как видно из примеров, составные глаголы в татарском языке состоят из комбинации деепричастия

на *-п* или на *-а/-ә, -ый/-и* с некоторыми модифицирующими глаголами. Причем, роль модифицирующих глаголов очень часто выполняют глаголы движения. Таким качеством обладают следующие глаголы: *йөрү* ‘ходить’, *керү* ‘войти’, *китү* ‘уходить’, *килү* ‘приходить’, *төшү* ‘спускаться’, *узу* ‘проходить’. Рассмотрим словообразующий тип «деепричастие + модифицирующий глагол *бару*, который выражает: 1) нарастание, развитие действия, усиление действия: *яхшыланып бару* ‘улучшаться’; 2) действие, развивающиееся в направлении своего конца, предела: *бетеп бару* ‘кончаться’; 3) регулярно совершающееся действие: *укып бару* ‘читать регулярно’; 4) внезапное или стремительное действие, направленное от говорящего или от какого-либо исходного пункта: *китеп бару* ‘уйти быстро’; 5) действие, протекающее в определенном направлении: *менеп бару* ‘подниматься’ [6: 479].

Такого рода глагольные конструкции могут и вызывают определенные трудности для русскоязычной аудитории. Дело в том, что подобные же конструкции могут являться и свободными синтаксическими сочетаниями и при переводе татарских текстов на русский язык бывает очень сложно установить, является ли данное сочетание составным глаголом или простым словосочетанием синтаксического порядка. Поэтому при изучении глаголов движения, необходимо, в первую очередь, обратить внимание на следующие структурно-семантические особенности:

– свободные сочетания возникают тогда, когда деепричастие выражает обстоятельство, а следующий за ним глагол – основное действие.

– когда деепричастие и следующий за ним глагол – выражают действия, происходящие последовательно или параллельно. Например, *шәһәргә барып кайттым.* ‘Съездил(а) в город’. *Кибеткә кереп чыкты.* ‘Вошла в магазин и вышла’. В приведенных примерах сочетания деепричастие – глагол в личной форме по структуре напоминают составные глаголы, однако своим содержанием коренным образом от них отличаются. Такие глаголы не образуют единого значения, а выражают два разных антонимичных друг-другу видов движения: *бару* ‘поехать*’* и *кайту* ‘приехать*’*, *керү* ‘зайти*’* и *чыгу* ‘выйти*’*.

Составные же глаголы движения выражают одно новое лексическое значение и в связи с этим в предложении носят единую для них синтаксическую функцию в качестве одного из членов предложения [2: 134–135]. Например, в предложении *Галия сәхнәгә менеп китте. ‘Галия поднялась на сцену*’ составной глагол выражает одно действие и в предложении является самостоятельным членом – сказуемым. Семантическая структура глаголов движения татарского языка в большей части значений совпадает с аналогичной структурой глаголов движения русского языка. Глаголы обоих языков развивают переносные значения, связанные со сменой субъекта действия, что по-видимому, объясняется сходством свойств данных субстанций, способных восприниматься органами чувств. Категории способа и направления действия в русском языке могут быть совмещены в одной лексеме: *карабкаться, лезть* [1: 67]. В татарском языке названные категории выражаются обычно разными аналитическими глаголами или глагольными сочетаниями, отображающими один денотат: *менеп бару ‘подниматься*’, *кереп басу ‘войти и остановиться*’, *‘войти и встать*’, *үрмәләп менү ‘карабкаться*’, *‘лезть‘, сөйрәлеп бару*’, *‘плестись*’ и др.

В процессе преподавания татарского языка русскоязычным учащимся, исключительную важность приобретает учет национального своеобразия семантической структуры глаголов. Так например, в речи у русскоязычных студентов в первые годы их обучения татарскому языку значительное место имеет трансференция. Лексико-семантическая трансференция в речи

у студентов заключается в том, что происходит перенесение значения тождественного по смыслу слова одного языка в другой язык. Механизм этого процесса заключается в том, что двуязычный учащийся в целях выражения того или иного значения использует не контекстуальное, а основное словарное соответствие. Например, обучающийся татарскому языку может сказать *кар бара* '*идет снег*' (правильно: *кар ява*), *өйгә килү* 'приходить домой' (правильно: *өйгә кайту), мәктәпкә килү* 'идти в школу' (правильно: *мәктәпкә бару*) и т.д.

В обучении правильному употреблению глаголов движения необходимо выделить 4 этапа. На первом этапе, когда учащиеся изучают падежи пространственного значения (*кая?* 'куда?', *кайдан*? 'откуда?'), вводятся основные глаголы движения, такие как *килү, китү, керү, чыгу.* На этом этапе необходимо подчеркнуть, что татарский глагол *бару* означает одновременно и 'идти' и 'ехать', глагол *китү* – 'уйти' и 'уехать', *кайту* – 'прийти', 'приехать', так же стоит отметить значение повторяемости у глаголов *йөрү* и *бару.*

На втором этапе изучаются аналитические глаголы движения. На наш взгляд, эту тему целесообразно вводить после ознакомления учащихся с структурно-словообразовательными особенностями татарского языка. На данном этапе рационально рассмотреть глаголы движения, которые выполняют модифицирующую роль: *укып бару* 'читать регулярно', *укып чыгу* 'дочитать'.

На третьем этапе изучаются глагольные фразеологизмы. Здесь рассматриваются фразеологизмы с компонентами «бару», «төшү», «килү» и т. п. Например: *чыгырдан* ***чыгу*** 'выводить из себя' – раздражаться; *аңга* ***килү*** 'приходить в себя' – успокаиваться; *рух* ***төшү*** 'падать духом' – унывать, отчаиваться. Очень важной задачей на этом этапе является грамотная подборка эквивалентов фразеологизмов на русском языке.

Таким образом, изучение глаголов движения татарского языка в русскоязычной аудитории остается актуальной и сложной задачей. Процесс изучения осуществляется поэтапно, требует определенных методов и тщательного подбора дидактических материалов.

Подводя итоги, можно констатировать следующее: были выявлены тождественности и различия глаголов движения в татарском и русском языках. Несмотря на не родственность исследуемых языков, обнаружено много схожестей в значении и употреблении глаголов движения. Результаты проведенного исследования могут быть использованы для дальнейшего изучения грамматического строя татарского и русского языков и вместе с тем могут помочь решить ряд важных практических лингводидактических задач, связанных с проблемами изучения глаголов движения татарского языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аминова А. А. Семантико-словообразовательный диапазон глаголов русского, татарского и английского языков // Ученые записки Казанского университета. 2008 г. Т. 150. Кн. 2. Серия гуманитарных наук. – С. 64–71.

2. Ганиев Ф. А. Образование сложных слов в татарском языке. – Казань: Печатный двор, 2002. –192 с.

3. Гилазетдинова Г. Х., Салахова Р. Р. Семантические особенности глаголов поступательного движения в татарском языке // Филология и культура. 2016. – № 1(43). – С. 48–52.

4. Суванова В. Б. Лексико-семантическая группа глаголов движения в тувинском языке (в сопоставительном аспекте): автореф. дис. … канд. филол. наук. – Новосибирск, 2006. – 23 с.

5. Татарская грамматика: в 3-х т. – Казань: Татар. кн. изд-во, 1993. Т. I. – 584 с.

6. Татарская грамматика. Т. II. Морфология. – Казань: Татар. кн. изд-во, 1993. – 397 с.

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РОДНОМУ(ТАТАРСКОМУ) ЯЗЫКУ, ЛИТЕРАТУРЕ

З. Г. Саляхова

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение «Гимназия № 10» Авиастроительного района г.Казани, Россия

zuhra.idrisova@yandex.ru

WAYS OF FORMATION OF STUDENTS' COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE PROCESS OF TEACHING NATIVE (TATAR) LANGUAGE, LITERATURE

Z. G. Salyakhova

Municipal budgetary educational institution «Gymnasium No. 10» of the Aviastroitelnaya district of Kazan, Russia

zuhra.idrisova@yandex.ru

В практике преподавания родного (татарского) языка и литературы могут применяться различные методы и приемы для формирования коммуникативных компетенций. Но при этом нельзя забывать, что развитие ее направлено на выражение учеником своих мыслей, чувств, желаний. В ходе обучения ученик должен научиться ориентироваться в любых речевых ситуациях, уметь строить монологические и диалогические высказывания, развивать творческое мышление, а все это способствует развитию нравственной личности ребенка. Развитие коммуникативной компетенции на уроках – одно из главных направлений работы учителя.

Формирование коммуникативной компетенции на уроках родного (татарского) языка и литературы способствует разностороннему развитию языковой личности ученика, а также предполагает необходимость гармоничного сочетания собственно учебной деятельности, в рамках которой формируются базовые знания, умения и навыки, с деятельностью творческой, связанной с развитием индивидуальных задатков учащихся, их познавательной активности, творческого.

Ключевые слова: Формирование коммуникативной компетенции, речь и речевое общение, речевая деятельность, диалог, текст, учащиеся.

Various methods and techniques can be used to form communicative competencies in the practice of teaching native (Tatar) language and literature. At the same time, we must not forget that its development is aimed at expressing the student's thoughts, feelings, desires. During the training, the student must learn to navigate in any speech situations, be able to build monological and dialogical statements, develop creative thinking, and all this contributes to the development of the moral personality of the child. The main direction of the teacher's work is the development of communicative competence in the classroom.

The formation of communicative competence in the lessons of the native (Tatar) language and literature contributes to the versatile development of the student's linguistic personality, and also implies the need for a harmonious combination of the actual educational activities, within which basic knowledge, skills and abilities are formed, with creative activities related to the development of individual inclinations of students, their cognitive activity, creative.

Key words: Formation of communicative competence, speech and speech communication, speech activity, dialogue, text, students.

ТУГАН ТЕЛ (ТАТАР ТЕЛЕ) ҺӘМ ӘДӘБИЯТ УКЫТУ БАРЫШЫНДА УКУЧЫЛАРДА КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНЦИЯ ФОРМАЛАШТЫРУ ЮЛЛАРЫ

З. Г. Сәлахова

Бүгенге көндә туган (татар) тел һәм әдәбият укыту бөтен мәгариф системасында сизелерлек үзгәреш шартларында гамәлгә ашырыла. Белем бирүнең сыйфатын күтәрү дә актуаль проблемаларның берсе булып тора. Бу проблеманы хәл итү мәгариф эчтәлеген модернизацияләү, белем бирү процессын оештыру ысулларын һәм технологияләрен оптимальләштерү аша тормышка ашырыла.

Россия мәгарифен модернизацияләү концепциясе шуны ассызыклый: үз мөмкинлекләрен максималь рәвештә тормышка ашырырга омтылучы, төрле ситуацияләрдә аңлы һәм җаваплы сайлый белүче, яңа тәҗрибәне кабул итәргә сәләтле шәхес тәрбияләү өчен, иң беренче чиратта, коммуникатив компетенцияне формалаштырырга кирәк.

Шуңа күрә коммуникатив компетенцияне формалаштыру – хәзерге вакытта мәктәпнең төп бурычларыннан берсе. Коммуникатив компетенция үз эченә әйләнә-тирә кешеләр һәм вакыйгалар белән аралашу ысулларын, төркемдә эшләү күнекмәләрен, коллективта төрле социаль рольләрне белүне ала.

Коммуникатив компетенция – укучыларда сөйләм эшчәнлегенең барлык төрләренә караган ныклы күнекмәләр формалаштыруны күздә тота. Мәсәлән, сөйләм эшчәнлегенең төрләре (тыңлап аңлау, сөйләү, уку, язу) аша укылган яки тыңланган текстның темасын, төп һәм өстәмә фикерен аңлау; текстны файдаланып, әңгәмә үткәрү, төрле стильгә һәм жанрга караган текстларны дөрес уку һәм аңлау; тәкъдим ителгән темалар буенча диалогик һәм монологик сөйләм оештыру (парлап эшләү); төрле чыганаклардан мәгълүмат туплау; сүзлекләрдән һәм электрон чаралардан дөрес файдалану; сөйләм этикеты нормаларын белү, аларны сөйләмдә дөрес куллану һ.б.

Дәресләрдә эш формалары, методлары һәм алымнары шуңа юнәлдерелгән булырга тиеш: бирелгән материал укучыларга проблеманы мөстәкыйль рәвештә хәл итүче чыганак ролен генә үти. Бу планда инновацион педагогик технологияләрне куллану зур роль уйный. Коммуникатив технологияләр иҗади активлыкны үстерә, фикерләү эшчәнлеген формалаштыра, укучыларны үз карашларын якларга өйрәтә, материалны тирәнрәк аңларга ярдәм итә

Коммуникатив компетенциянең ике алымын күрсәтеп үтәргә мөмкин.

1.Телдән аралашуга юнәлдерелгән методлар: тыңлап аңлау, диалогының барлык формалары, рольле һәм эшлекле уеннар, сораштыру үткәрүне таләп итә торган уку проектлары, фикер алышу, дискуссияләр, диспут.

2. Язма аралашуга юнәлтелгән ысуллар: инша язу, мәкаләләр, телекоммуникацион текстлар, хәбәрләр әзерләү.

Балаларны сөйләргә, укырга, язарга өйрәтү тыңлаудан, дөрес итеп ишетүдән һәм аңлаудан башлана. Тыңлау – хәтерне ныгыту чарасы да, туган телнең байлыгын, аһәңен, матурлыгы ачу, гаҗәпләнү хисе уяту юлы да. Сөйләм культурасын үзләштерү – шулай ук тыңлаудан башлана.

Тыңлау балаларның сүз байлыгын, хәтерне үстерү, дөрес әйтү кагыйдәләрен үзләштерү чарасы буларак кулланыла. Тыңланмаган тексттан бер темага караган сүзләрне аерып күрсәтү, әйтелгән сүзләрнең темасын билгеләү, текстны тыңлау нәтиҗәсендә терәк-ярдәмче сүзләрне билгеләү кебек күнегүләр яхшы нәтиҗә бирә.

Сүзләр ярдәмендә тестлар үткәрү – укучыларның тыңлау мөмкинлеген тикшерү чарасы буларак та кулланыла. Тест өчен сүзләрне бер темага бәйле рәвештә дә яки төрле тема, сүз төркемнәрен дә алырга мөмкин. Тыңлау өчен текст тәкъдим иткәндә традицион алымнардан тыш, текстка укучыларның үзеннән сорау куйдыру, исем уйлап табу, текстны дәвам итү файдалы. Туган тел дәресендә укытучының татарча сөйләве – баланың зиһененә сеңә торган беренче өлге. Бу өлге тел атмосферасы тудыра, шуннан чыгып, баланың татарча сөйләмне ишетеп аңлау күнекмәләре формалаша.

Коммуникатив технологияне кулланганда укытуның әйдәп баручы методы булып – аралашу, ягъни диалоглар төзергә өйрәтү тора. Бу очракта укучылар иркенләп сөйләшә, бәхәсләшә, үз карашларын яклый, проблемаларны хәл итү юлларын эзли.

Диалогик сөйләмне өйрәнгәндә укучылар түбәндәге коммуникатив эш алымнарын үти: әңгәмәне башлап җибәрә һәм тәмамлый, укытучының яки классташының сөйләмен игътибар белән тыңлый һәм әңгәмәгә кушыла, аралашуда әдәп кагыйдәләрен саклый, ягъни әңгәмәчене бүлдерми. Диалогларны төзегәндә укучылар ике яклы әңгәмә алып баралар.

Шулай итеп, белем алу һәм аны сөйләмдә куллана белү күнекмәләре укучыларның сөйләмен үстерү процессында барлыкка килә: укучылар диалог төзегәндә алган белемнәрен ныгыта, мәгълүматлар туплый, иң кирәклесен сайлый, иң мөһимнәрен билгели, гомумиләштерә, нәтиҗәләр ясый, шул рәвешле аларның интеллектуаль фикерләү коммуникатив сәләте үсә.

Телне өйрәнгәндә тагын бер зур адым – ул монологик сөйләмгә өйрәтү, яки фикерне логик-эзлекле итеп әйтү, бәйләнешле итеп сөйләргә өйрәтү.

Монологик сөйләмгә өйрәтү күнегүләре авторның тема буенча белемен, шулай ук текстны мөстәкыйль төзүен таләп итә. Бу эштә укучыларның төрле сүзлекләрдән һәм башка чыганаклардан файдалана белүе сорала. Монологик сөйләм аша укучылар дәресләрдә образлы итеп сөйләргә, хәл-вакыйгаларны хикәяләргә, аларга карата үз фикерләрен белдерергә, сүз һәм фразаларны урынсызга кабатламаска, чагыштыру һәм сынландыру кебек сүрәтләү чараларын урынлы файдаланырга өйрәнәләр.

Коммуникатив компетенция формалаштыруга ярдәм итүче нәтиҗәле эш формаларының берсе – эчтәлек сөйләү. Без туган тел дәресләрендә эчтәлек сөйләүнең ике формасын кулланабыз: тулы һәм җыйнак. Кыскача сөйләү укучыларга әсәрнең эчтәлеген аңларга, анда иң мөһим детальләрне аерып чыгарырга ярдәм итә. Тулы итеп сөйләү әсәрне җентекләп сөйләүне генә күздә тотмый, ә язучының тел, стиль үзенчәлекләрен күрергә мөмкинлек бирә. Бу укучыларның сөйләменә уңай йогынты ясый: аны баерак, матуррак итә, стиль элементларына баета.

Коммуникатив компетенцияне үстерүдә бик нәтиҗәле ысул булып төркемнәрдә эшләү тора. Әлеге эшчәнлек төре көчле укучыларга гына түгел, ә телдән сораштырулар вакытында кыенлыклар кичерүче, үз фикерләрен әйтергә оялучы балаларга да үзләрен күрсәтергә ярдәм итә. Мәсәлән, әсәрнең төп герое образын анализлаганда түбәндәге кластерны кулланып була: әдәби герой исеме, аның тышкы кыяфәте, сөйләме, үз-үзен тотышы, башка персонажлар белән мөнәсәбәте. Аннан соң һәр пункт өчен берничә сорау төзелә, укучылар фикер алышу барышында аларга җавап бирәләр, үз фикерләре белән уртаклашалар һәм билгеле бер нәтиҗәләр ясыйлар. Кластерлар белән эшләү туган тел дәресләрендә белемнәрне гомумиләштергәндә дә кулланыла. Монда төрле биремнәр булырга мөмкин: мөстәкыйль кластер (мәсәлән, сүз

төркемнәре турында) яки инде әзер схема буенча өйрәнелгән төп төшенчәләр турында сөйләргә.

Әлбәттә, дәрестә әңгәмә яки диспут кебек эш формалары да коммуникатив компетенцияне үстерүгә ярдәм итә. Укучылар дәреснең максатларын үзләре билгели, билгеле бер нәтиҗәләргә киләләр, сыйныфташларын сөйләргә һәм тыңларга өйрәнәләр. Укучылар өчен уңышлы коммуникатив биремнәрнең тагын берсе – проектлар. Проектны гамәлгә ашыру барышында укучылыр әйләнә-тирәдәгеләр белән уртак тел табып эшләргә, үз уйларын формалаштырырга, куелган сорауларга җавап табарга өйрәнәләр.

Туган (татар) тел һәм әдәбиятын укыту практикасында коммуникатив компетенцияләр формалаштыру өчен төрле ысуллар һәм алымнар кулланыла ала. Коммуникатив компетенция формалаштыру юлларын дөрес оештырганда, ул укучыларның тел өйрәнүгә карата мөнәсәбәтләрен уңай якка үзгәртә, мөстәкыйльлеккә өйрәтә, иҗади фикерләвен һәм танып-белү активлыгын үстерә.

РАЗВИТИЕ ЯЗЫКОВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПО ТАТАРСКОМУ ЯЗЫКУ В ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЕ

Ф. Р. Сибгаева, К. С. Фатхуллова

Казанский федеральный университет, Россия

FiruzaRS@mail.ru, kadria.kgu@mail.ru

DEVELOPMENT OF LANGUAGE COMPETENCE IN THE TATAR LANGUAGE IN THE PUBLIC SERVICE

F.R. Sibgaeva, K. S. Fatkhullova

Kazan Federal University, Russia

FiruzaRS@mail.ru, kadria.kgu@mail.ru

Как известно, одна из важнейших сфер функционирования языка, определяющая и подтверждающая его высокий статус – это сфера официально-деловых отношений. В связи с этим особое значение приобретают вопросы применения татарского языка в сфере официально-деловой деятельности высших государственных и иных структур. В последние годы в функционировании татарской деловой речи приходится сталкиваться с определенными трудностями, связанными с недостаточной подготовленностью татарского языка к применению в сфере официально-деловых отношений и удовлетворению возрастающих потребностей в осуществлении делопроизводства с использованием современных технических средств обработки информации. В решении данной проблемы активно участвуют специалисты различных областей, и каждый пытается внести свой вклад.

Ключевые слова: деловой татарский, цели и задачи обучения, уровневое обучение, коммуникативная компетенция, выходное тестирование.

As you know, one of the most important areas of language functioning, which determines and confirms its high status, is the sphere of official-business relations. In this regard, issues of application of the Tatar language in the sphere of official and business activities of higher state and other structures are of particular importance. In recent years, the functioning of the Tatar business speech has to face certain difficulties associated with the lack of preparation of the Tatar language for use in the field of official-business relations and to meet the growing needs in the implementation of office

work using modern technical means of information processing. Specialists from different fields are actively involved in solving this problem, and everyone is trying to contribute.
Key words: business Tatar, goals and objectives of training, level training, communicative competence, exit testing.

Языковая политика, как одна из составных частей государственной политики, направлена на обеспечение оптимального функционирования языков во всех сферах жизни общества, их взаимодействия и дальнейшего развития. В Республике Татарстан учитываются этнокультурные потребности всех народов, проживающих на ее территории. Решением вопросов национальной и языковой политики в РТ занимаются следующие государственные структуры: Совет при Президенте РТ по межнациональным и межконфессиональным отношениям; Департамент Президента РТ по вопросам внутренней политики; Управление по реализации национальной политики. В Кабинете Министров РТ функционируют Управление культуры и развития языков народов РТ; Сектор развития языков народов РТ. В Государственном Совете РТ создан комитет по образованию, культуре, науке и национальным вопросам. 2021 год в Республике Татарстан объявлен годом родных языков и народного единства. Она предусматривает организацию различных мероприятий, в том числе, проведение курсов «Деловой татарский» для государственных и муниципальных служащих РТ. Курсы татарского языка для государственных и муниципальных служащих проводятся ежегодно с 2014 года на базе Института филологии и межкультурной коммуникации КФУ.

С учетом данного социального заказа преподавателями кафедры общего языкознания и тюркологии КФУ разработана программа обучения деловому татарскому языку на основе системно-деятельностного подхода. Данный подход обеспечивает коммуникативную направленность учебного процесса, создает условия для делового общения и совершенствования речевых навыков у слушателей. В результате слушатели курсов овладевают способностью к деловой коммуникации как в диалогической, так и в монологической, как в устной, так и в письменной формах. Организацией курсов занимается Казанский международный лингвистический центр КФУ, который работает на базе Института филологии и межкультурной коммуникации.

Как показывает многолетний опыт, большинство слушателей те, кто практически владеет татарским языком, но им необходимо совершенствовать коммуникативные навыки для делового общения с учетом их места работы. Вместе с тем среди слушателей немало и таких, кто начинает изучать татарский язык с элементарного уровня. Работа в такой группе предусматривает развитие коммуникативной компетенции обучающихся в основных видах речевой деятельности с учетом сфер делового общения. В процессе изучения татарского языка уделяется особое внимание развитию устной речи слушателей, овладению татарским языком как средством реального общения. Каждый урок направлен на то, чтобы слушатели научились объективно оценивать свой уровень языковой компетенции, практически использовать усвоенный лексико-грамматический материал и решать поставленную коммуникативную задачу. На занятиях преподаватели стремятся создавать ситуации, связанные с деловым общением в различных сферах, чтобы слушатели научились решать коммуникативные задачи, связанные с их профессиональной деятельностью.

Для проведения занятий разработаны специальные учебные пособия по уровням обучения. На начальном уровне слушатели курсов используют методическое пособие «Дәүләт телләре: тел компетенциясен үстерү (башлан-

гыч дәрәҗә) – («Государственные языки: развитие языковой компетенции» (начальный уровень)) [1], который содержит актуальные темы для поддержания делового общения: «Төп вазифаларым» (Основные обязонности), «Очрашулар. Чаралар» (Встречи. Мероприятия), «Бәйрәмнәр. Котлаулар» (Праздники. Поздравления) и т.д.; ввиде приложений представлены грамматические, словарные, названия органов и организаций РТ справочники. Учебное пособие составлено как рабочая тетрадь, где слушатели могут делать задания, заметки. Благодаря этому учебному пособию слушатели курсов учатся татарской разговорной речи на примере диалогов, близких к естественным ситуациям делового общения.

Учебное пособие для продолжающего уровня «Дәүләт телләре: тел компетенциясен үстерү» (төп дәрәҗә) – («Государственные языки: развитие языковой компетенции» (продолжающий уровень) [2] состоит из двух частей: 1) развитие речевой компетенции и 2) развитие языковой компетенции. Развитие речевой компетенции предусматривает рассмотрение следующих тем: «Эшлекле аралашу нигезләре», «Эш. Оешманың төзелеше. Вазифалар. Эш бүленеше», «Рәсми чыгыш» и т.д. После основной части в учебном пособии размещены приложения в виде справочников и словарей.

В учебном пособии для начинающих содержатся упражнения следующего характера: 1. Җөмләләрне дәвам итегез. Продолжите предложения. 2. Сорауларга җавап бирегез. Ответьте на вопросы. 3. Диалогны тулыландырыгыз. Дополните диалог. 4. Татарча әйтегез. Скажите по-татарски. 5. Коммуникатив биремнәр. Коммуникативное задания и т.д.

Поздоровайтесь с коллегой по-татарски. Познакомьте коллег с новым сотрудником.

В учебном пособии для продолжающих размещены следующего характера задания: 1. Сүзләрне җөмләләрдә кулланыгыз. 2. Җөмләләрне дәвам итегез. 3. Сорауларга җавап бирегез. 4. Сезгә рәсми рәвештә түбәндәгеләрне үтәргә кирәк и т.д.

Использование таких заданий дает возможность углубить лингвистические знания слушателей курсов и выработать навыки практического употребления их в речи в неразрывном единстве.

В конце курсов организуется выходное тестирование, по результатам которого каждому слушателю выдается сертификат установленного образца КФУ. Следует отметить, что ежегодно Аппарат Президента РТ проводит Республиканский конкурс «Лучший государственный гражданский служащий РТ», где у участников выявляется уровень владения татарским литературным языком и татарской деловой речью. Все это способствует обеспечению полноправного функционирования татарского языка в широкой административно-управленческой и делопроизводственной деятельности государственных структур, предприятий, учреждений.

В заключение считаем нужным подчеркнуть, что в процессе изучения татарского языка государственные и муниципальные служащие убеждаются в том, что «…Каждый человек живет в обществе носителей других языков и культур, связан с ними социально-культурными и иными отношениями». Правительство республики уделяет достаточно внимания и создает все возможности для его изучения. Об этом свидетельствует наш опыт работы, опыт других образовательных учреждений, которые прилагают максимум усилий для интенсификации языкового образования в нашей республике. В целом, официально-деловой стиль современного татарского языка переживает новый этап возрождения и функционирования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дәүләт телләре: тел компетенциясен үстерү: уку-укыту басмасы / К. С. Фәтхуллова, И. В. Ерофеева, М. Т. Фәхретдинова. – Казан: Казан ун-ты, 2021. – 159 б.

2. Дәүләт телләре: тел компетенциясен үстерү: уку-укыту басмасы / Ф. Р. Сибгаева, И. В. Ерофеева, М. Т. Фәхретдинова. – Казан: Казан ун-ты, 2021. – 167 б.

СПЕЦИФИКА РАЗРАБОТКИ УЧЕБНИКОВ НА РОДНЫХ ЯЗЫКАХ КОРЕННЫХ МАЛОЧИСЛЕННЫХ НАРОДОВ СЕВЕРА

Н. И. Спиридонова

Федеральный институт родных языков народов Российской Федерации, Якутск, Россия

tashachen@mail.ru

THE SPECIFIC DEVELOPMENT OF TEXTBOOKS IN NATIVE LANGUAGES OF THE SMALL INDIGENOUS NUMBERED PEOPLE OF THE NORTH

N. I. Spiridonova

Federal Institute of Native Languages of the Peoples of the Russian Federation, Yakutsk, Russia

tashachen@mail.ru

С целью определения специфики разработки учебников на родных языках коренных малочисленных народов Севера были проанализированы учебники по родному языку для начальной и основной школы. Анализ учебников был осуществлен по методу Е. Е. Вяземского, О. Ю. Стреловой, который охватывает такие параметры, как анализ основного, дополнительного и пояснительного текстов, а также методического аппарата, иллюстративных материалов, аппарата ориентировки. Материалом для анализа послужили учебники по эвенкийскому, эвенскому, долганскому, ненецкому языкам для детей владеющих и не владеющих родным языком. Результаты анализа действующих учебников позволили сделать выводы, касающиеся их структуры и содержания. Проделанная работа дополняет анализ теоретических основ разработки учебника и служит базой для выделения структурных частей школьного учебника по родному языку коренных малочисленных народов Севера.

Ключевые слова: коренные малочисленные народы Севера, родной язык, учебник.

In order to determine the specifics of the development of textbooks in native languages of the small indigenous numbered people of the North, textbooks in the native language for primary and secondary schools were analyzed. The analysis of textbooks was carried out according to the method of E.E. Vyazemsky, O. Y. Strelova, which covers such parameters as the analysis of the main, additional and explanatory texts, as well as methodological apparatus, illustrative materials, orientation apparatus. The material for the analysis were textbooks on the Evenk, Even, Dolgan, Nenets languages for children who speak and do not speak their native language. The results of the analysis of existing textbooks allowed us to draw conclusions concerning their structure and content. The work done complements the analysis of the theoretical foundations of the textbook development and serves as a basis for identifying the structural parts of the school textbook on the native language of the small indigenous numbered people of the North.

Key words: small indigenous numbered people of the North, native language, textbook.

Школьный учебник, как основное средство обучения, является наиболее существенным фактором повышения качества образования. Использование учебников, не соответствующих современным требованиям, влечет за собой не только снижение уровня образования, но уменьшение интереса к изучению предмета. В связи с этим необходимо создавать учебники нового поколения, которые соответствуют положениям предметных концепций, требованиям федеральных государственных образовательных стандартов, гигиеническим требованиям, примерной основной образовательной программе, а также учитывают специфику учебного предмета, методов обучения, особенности личности учащихся (возраст, уровень владения языками и др.) и образовательной организации (тип школы, вид обучения и т. д.).

В Российской Федерации проживают 40 коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока (далее КМНС) [2]. Для них должны быть созданы условия, которые будут способствовать получению качественного образования: нужно учитывать потребности и способности школьников вне зависимости от места и условий их проживания [3]. Для разработки новых учебников на родных языках КМНС необходимо создать базу, а именно изучить имеющийся опыт работы по созданию учебной литературы для общеобразовательной школы. В связи с этим целью данного исследования является выявление специфики разработки учебников на родных языках КМНС.

Материалом для анализа послужили учебники по родному языку (эвенкийский, долганский, эвенский, ненецкий) для обучающихся начальной и основной школы. При анализе учебников был применен метод Е. Е. Вяземского, О. Ю. Стреловой. Данный метод был выбран, так как с помощью него можно проанализировать структурные компоненты учебника (необходимые элементы, которые имеют определенную форму, выполняют конкретные функции и находятся в тесной взаимосвязи с друг другом).

В ходе исследования мы опирались на работу Д. Д. Зуева, в которой он все структурные компоненты учебника подразделяет на: 1) тексты (основной текст, дополнительные тексты, пояснительные тексты); 2) внетекстовые компоненты (аппарат организации усвоения, иллюстративный материал, аппарат ориентировки) [1].

Итак, анализ учебников по родному языку КМНС показал, что:

– В качестве основного обучающего текста использованы информационный и теоретический материал. Вводный текст многие авторы не включают в учебник (кроме учебника ненецкого языка). Обобщающий и заключительный тексты не были использованы. В учебниках представлены правила, определения.

– Авторы ввели в учебник такие дополнительные обучающие тексты, как познавательные и документальные материалы, фрагменты из художественных произведений, а также материалы необязательного изучения. Не были использованы научно-популярные, публицистические материалы, а также во многих учебниках не было обращений к учащимся.

– Пояснительный текст также имел место в учебниках, например, пояснение (в скобках внутри текста на русском языке), терминологический и постраничный словари, алфавит. Некоторые таблицы, а также иллюстрации не имели подписей.

– Аппарат организации усвоения (методический аппарат) включает в себя вопросы, задания, таблицы и ответы. Вопросы и задания направлены на получение предметных знаний (на воспроизведение и преобразование информации, на творческую работу с информацией, на создание проблемных ситуаций, обобщение изученного материала). Они расположены в начале и после параграфа, внутри основного текста, после раздела, а также даны к иллюстрациям.

– Иллюстративный материал был представлен в виде сюжетных и предметных цветных, двухцветных, монохромных рисунков, цветных фотографий, а также схем. Представленные рисунки и фотографии просты и понятны на уровне познавательных возможностей учащихся.

– Аппарат ориентировки, помогающий учащимся быстро и безошибочно находить в учебнике необходимый материал, создает условия для успешной самостоятельной работы с ним. Аппарат ориентировки данных учебников включает в себя следующие структурные элементы: содержание, рубрикации, выделения (шрифтовые и цветные), сигналы-символы (условные обозначения), колонтитул. Содержание расположено в конце учебника. Это способствует концентрации учащихся на осмотр учебника. Колонтитул содержит номера страниц. Названия параграфов были обозначены только в колонтитуле учебника по ненецкому языку. Рассмотренные учебники, кроме учебника по ненецкому языку, не содержат введение (инструктивно-методическое), указатели (предметно-тематические, именные) и библиографию.

– Учебники для школьников, владеющих родным языком, являются монолингвальными, для не владеющих – билингвальными (теоретический материал и задание представлены на русском языке).

На наш взгляд, для разработки новых учебников по родному языку КМНС необходимо учесть следующие моменты:

– Основной текст учебника должен включать вводный текст в виде предисловия или введения, который носит инструктивно-методический характер. Также необходимо ввести обобщающий и заключительный тексты (например, к параграфу, к разделу, ко всему учебнику).

– Дополнительный текст учебника может быть обогащен научно-популярными, публицистическими и документальными материалами. Для реализации личностно-ориентированного подхода к обучению было бы уместно включить обращения к учащимся.

– Иллюстративный материал учебника можно дополнить репродукциями произведений искусства, соответствующими образовательной программе. Для формирования идентичностей (этнокультурная, российская) личности в учебнике можно изобразить карты. Для усвоения предметного содержания можно использовать возможности наглядно-образного мышления посредством введения в учебник различных схем.

– В аппарате ориентировки рекомендуем включать колонтитул, который указывает на раздел или параграф. Кроме того, было бы информативным включение библиографии, в том числе содержащей ссылки на электронные ресурсы.

– При разработке учебников и учебных пособий, предназначенных для детей начальных классов, не владеющих родным языком, необходимо использовать два языка (родной, русский). В основной школе в 5–6 классах также можно опираться на русский язык, но начиная с 7 класса предпочтительно переходить только на родной язык учащихся.

На основе выделенных Д. Д. Зуевым структурных компонентов учебника и результатов анализа действующих школьных учебников нами были выде-

лены структурные части современного учебника по родному языку КМНС (см. рис. 1).

Рис. 1. Структурные части школьного учебника по родному языку коренных малочисленных народов Севера.

Мы считаем, что выявленные особенности разработки учебников по родному языку для детей КМНС будут способствовать повышению качества не только самого учебника, но и уровня образования в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зуев Д. Д. Проблемы структуры школьного учебника // Проблемы школьного учебника. – М.: Просвещение, 1974. – Вып. 1. – С.28–46.

2. Постановление Правительства РФ от 24 марта 2000 г. № 255 «О Едином перечне коренных малочисленных народов Российской Федерации» (с изменениями и дополнениями).

3. Послание Президента РФ Федеральному Собранию от 15.01.2020 «Послание Президента Федеральному Собранию».

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ СТИЛЬ УЧИТЕЛЯ

Р. Ф. Фаттахова

ГАОУ ДПО «Институт развития образования Республики Татарстан, Россия
faruzilya@mail.ru

TEACHER'S PEDAGOGICAL STYLE

R. F. Fattakhova

GAOU DPO «Institute of Education Development of the Republic of Tatarstan, Russia
faruzilya@mail.ru

Значительная часть педагогических трудностей обусловлена деформацией сферы профессионально-педагогического общения. Важную роль играет компетентность преподавателя в области психологических особенностей и закономерностей общения, взаимодействия. В статье проанализированы различные стили

педагогического общения: авторитарный, индифферентный и демократичный. Дана характеристика психолого-педагогической специфики разных стилей общения, их позитивных и негативных проявлений в пространстве педагогических коммуникаций.
Ключевые слова: педагогический стиль общения, авторитарный стиль, индифферентный стиль, демократичный стиль, педагогическое взаимодействие, мотивация, самооценка.

A significant part of the pedagogical difficulties is caused by the deformation of the sphere of professional and pedagogical communication. An important role is played by the competence of the teacher in the field of psychological characteristics and patterns of communication, interaction. The article analyzes various styles of pedagogical communication: authoritarian, indifferent and democratic. The characteristic of the psychological and pedagogical specifics of different communication styles, their positive and negative manifestations in the space of pedagogical communications is given.
Key words: pedagogical style of communication, authoritarian style, indifferent style, democratic style, pedagogical interaction, motivation, self-esteem.

УКЫТУЧЫНЫҢ ПЕДАГОГИК СТИЛЕ

Р. Ф. Фаттахова

Укучыларга белем бирү һәм тәрбияләү процессында мөнәсәбәтләр стихиясе һәм үзара бәйләнеш характеры укытучының педагогик аралашу стилен билгели. Педагогик стиль – психологик чараларның, алымнарның, күнекмәләрнең, методларның һәм педагогик эшчәнлекне гамәлгә ашыру ысулларының үзенчәлекле системасы.

Педагогның укучылар белән дөрес аралашуы белем бирү процессында эмоциональ иминлек атмосферасын тудыра, укыту-тәрбия эшенең нәтиҗәлелеген билгели һәм укучыларны уку эшчәнлегенә мотивлаштыра [4: 119].

Педагогик аралашуның шартлы рәвештә өч стилен аерып күрсәтергә мөмкин:

– авторитар (басым ясау);

– индифферент (битарафлык);

– демократик (хезмәттәшлек итү).

Авторитар стильле укытучыларда укучылар белән катгый рәвештә идарә итү, бөтен процессны колачларга тырышу һәм контрольдә тоту теләге күзәтелә. Мондый укытучы ешрак боеру тонында сөйләшә, балаларга кискен кисәтүләр, психологик басым ясый. Сыйныфта бер укучыга тактсыз психологик һөҗүмнәр ясала, шул ук вакытта икенче укучыга нигезсез мактау сүзләре яудырыла.

Авторитар педагог, кагыйдә буларак, үз укучыларының уңышларын субъектив бәяли, аларның эше турында гына түгел, шәхси сыйфатлары турында да фикер белдерә, бигрәк тә импульсивлык, ялкаулык, тәртипсезлек, җавапсызлык кебек сыйфатлар «кычкырып» әйтелә. Укучыларның инициативалылык, мөстәкыйльлек, коллективта эшли белү кебек үзенчәлекләре игътибарсыз кала.

Авторитар педагогның укучылары сыйныфта активлыгын югалталар яки укытучы кушуы буенча гына эшлиләр, киеренкелек һәм үз-үзләренә ышанмау халәте кичерәләр, күбесендә түбән үзбәя, эмоциональ тотрыксызлык барлыкка килә. Укучыларның көчләре белем үзләштерүгә түгел, ә укытучы тискәре психологик тәэсиреннән саклануга юнәлтелгән була. Авторитар стиль укучының үз бурычларын һәм хокукларын аңлау мөмкинлегеннән мәхрүм итә, инициа-

тиваны юкка чыгара, укытучының күзәтүеннән арынгач, алар дисциплинаны җиңел бозалар.

Авторитар укытучылар, кагыйдә буларак, үз-үзләрен югары бәялиләр. Алар коллегалары тәҗрибәсенә тәнкыйть күзлегеннән карыйлар, ә үзләре тәнкыйтьне бик авыр кабул итәләр. Әлеге тип укытучыларга һөнәри тотрыксызлык хас. Бу стиль укытучының ныклы ихтыяры турында сөйли, ләкин ул балаларны яратмый, аларга карата уңай мөнәсәбәтне сирәк белдерә. Укытучының кискен, дорфа формада тәэсир итүе белән бәйле борчылулар баланың күңеленә сеңә, аның хәтерендә гомерлеккә кала.

Индифферент (либераль) стиль булганда укытучының уку процессыннан үзен читтә тотуы, сыйныфта барган хәлләр өчен җаваплылыкны үз өстеннән төшерергә тырышуы күзәтелә. Педагог балаларның эшләренә артык тыкшынмый, теге яки бу чараларны оештыруда инициатива күрсәтми. Аңа икеләнү хас, карарларны ул администрация басымы астында кабул итә. Мондый укытучы яңалыкларга омтылмый, укучыларның актив позициясен хупламый. Индифферент стильле педагогның укучылар эшчәнлеген оештыруы һәм контрольдә тотуы системасыз рәвештә алып барыла. Сыйныфта тотрыксыз микроклимат урнаша, укучылар һәм педагог арасында яшерен конфликтлар барлыкка килә.

Индифферент стиль еш кына үз эшенең профессионалы булмаган укытучыга хас. Мондый укытучыга сыйныфта тәртип урнаштытырга һәм уку процессын квалификацияле оештырырга авыр. Ул балаларның коллектив эшчәнлеген тәэмин итә алмый, балалар дәрестә үз-үзләрен тоту кагыйдәләрен үтәмиләр, шаяралар. Бу стиль баланы эмоциональ яктан артык йөкләмәсә дә, аңа шәхес үсеше өчен позитив шартлар бирми.

Демократик стильле укытучы шәхесне түгел, ә фактларны бәяли. Укучылар дәрес эшчәнлеген оештыру һәм аның барышы турында фикер алышуда актив катнашалар. Педагог укучыларга ышаныч белдерә, балаларда мөстәкыйльлек тәрбияли, проблемалар турында укучылар белән бергә фикер алыша һәм шул ук вакытта үз фикерен көчләп такмый. Демократик стильдә укытучылар һәм укучылар арасында дустанә мөнәсәбәтләр урнаша, эшчәнлек хезмәттәшлек итү формасында алып барыла. Бу стиль булганда балаларда уңай хис-кичерешләр барлыкка килә, үз-үзләренә ышаныч уяна, хезмәттәшлек итү кыйммәтләрен аңлау һәм уңышка ирешүдә шатлык хисе уяна. Үзара мөнәсәбәтләрнең мондый стиле балаларны берләштерә: акрынлап аларның «Без» хисе барлыкка килә. Шул ук вакытта нәкъ менә әлеге стиль шәхси эшчәнлеккә аеруча әһәмият бирә, һәркем укытучының кушканын мөстәкыйль үтәргә, үз-үзен тәртипле тотарга тели. Демократик шартларда тәрбияләнүче балалар, укытучының күзәтүеннән башка сыйныфта калып, үзләрен тәртипле тоталар, чөнки әлеге шартларда баланың җаваплылык хисе үсә.

Педагогның балалар белән аралашуда демократик стиле аның югары профессионализмы, уңай әхлакый сыйфатлары һәм балаларны яратуы турында сөйли һәм бала шәхесе үсешенең иң продуктив шарты булып тора.

Димәк, укытучының укучылар белән аралашуы аларны уку эшчәнлегенә мотивлаштыру юлында зур роль уйный. Педагогларның демократик стиле аеруча оптималь, ул нәкъ менә укучыларның эчке мотивациясенә, алар белән киң элемтә урнаштырырга, балаларга ышаныч һәм хөрмәт күрсәтүгә ярдәм итә. Индифферент стиль педагогның укучының үсешенә, уку казанышлары динамикасына яисә тәрбия дәрәҗәсенә карата битараф булуы турында сөйли. Авторитар стиль укуның «тышкы» мотивациясен, «уңышсызлыктан качу» мотивын формалаштыра, эчке мотивация барлыкка килүне тоткарлый.

Педагогик аралашуның дөрес табылган стиле педагогның кабатланмас индивидуальлеген характерлый, сыйныфта эмоциональ иминлек атмосферасын тудыра, укыту-тәрбия эшенең нәтиҗәлелеген билгели һәм күп мәсьәләләрне хәл итүгә булыша. Укучының шәхесен үстерүдә аның казанышларны тану, потенциалын күрү, мөмкинлекләренә ышаныч белдерү балада үз-үзенә ышану хисе барлыкка китерә, ихтыярын ныгыта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Фаттахова Р. Ф. Применение коммуникативной технологии в обучении татарскому языку в русских группах // Сборник материалов Международной НПК «Правовые основы функционирования гос. языков в условиях дву- и многоязычия». – Казань: ИЯЛИ, 2019. – С. 198–200.

2. Фаттахова Р. Ф., Гилязова Л. Г., Шамсутдинова Р. Р. Методические рекомендации по обучению татарскому языку как государственному языку РТ в общеобразовательных организациях. – Казан: ТРМҮИ, 2021. – 85 с.

3. Фаттахова Р. Ф., Шамсутдинова Р. Р. Работа над развитием речи учащихся на уроках татарского языка. // Материалы международного научно-методического онлайн-семинара (Казань-Баку-Измир-Уфа). Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2021. – С. 270–273.

4. Фаттахова Р. Ф., Гилязова Л. Г., Шамсутдинова Р. Р. Формирование мотивации у учащихся при обучении татарскому языку // «Казанская наука», № 1, 2021. – Казань: Рашин Сайнс, 2021. – С. 119–121.

СОЗДАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ УМК ПО РОДНОМУ (ТАТАРСКОМУ) ЯЗЫКУ И ЛИТЕРАТУРЕ: ПРОБЛЕМЫ, ПОДХОДЫ, РЕШЕНИЯ

О. Р. Хисамов

Институт языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова
Академии наук Республики Татарстан, Россия
ohisamov@mail.ru

CREATION OF MODERN UMK IN NATIVE (TATAR) LANGUAGE AND LITERATURE: PROBLEMS, APPROACHES, SOLUTIONS

O. R. Hisamov

Institute of Language, Literature and Art named after G. Ibragimov of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Russia
ohisamov@mail.ru

В статье рассматриваются актуальные проблемы преподавания родного (татарского) языка и литературы, в свете создания новых УМК по учебным предметам «Родной (татарский) язык», «Родная (татарская) литература». В новых УМК отражаются особенности, связанные с изменениями в методиках преподавания, в содержании учебных предметов.

Ключевые слова: учебно-методический комплекс; национальное образование, компетенция; учебник.

The article deals with the actual problems of teaching the native (Tatar) language and literature, in the light of the creation of new UMCS in the academic subjects «Native (Tatar) language», «Native (Tatar) literature». The new UMCS reflect the features associated with changes in teaching methods, in the content of academic subjects.

Key words: educational and methodological complex; national education, competence; textbook.

Одной из актуальных проблем в области национального образования является создание учебно-методических комплексов по родному (татарскому) языку и литературе. Сегодня в образовательных организациях Республики Татарстан при изучении татарского языка и литературы используется 64 учебника и 49 учебных пособий. В то же время изменения в современной системе обучения родным языкам определили необходимость разработки учебно-методических комплексов нового поколения.

Решением этой проблемы занимается Институт языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова, который известен своими фундаментальными трудами по татарской филологии и искусствоведению. На протяжении последних лет нами были разработаны образовательные программы по учебным предметам «Родной язык (татарский)», «Литературное чтение на родном (татарском) языке», «Родная (татарская) литература» для школ с татарским и русским языками обучения в соответствии с требованиями федеральных государственных образовательных стандартов (ФГОС). Они включены в Федеральный государственный реестр Примерных программ, по результатам прохождения нескольких, в том числе общественных экспертиз. На их основе сегодня и создаются УМК нового поколения по родному (татарскому) языку и литературе.

Отличительной чертой новых учебников является то, что они предназначены для двух уровней образования: базового и углубленного. Базовый уровень подразумевает обучение учащихся татарских групп в образовательных организациях, ведущих обучение на русском языке. Углубленный уровень предполагает обучение в школах с татарским языком обучения. Материал углубленного уровня учитель в отдельных случаях может дополнительно использовать при работе с детьми, которые имеют достаточно высокий уровень владения татарским языком, но учатся в школах, например, с русским языком обучения. Также как альтернативный вариант, в этом случае, углубленный уровень может служить при работе с одаренными детьми, в частности, при подготовке обучающихся к олимпиадам.

В новых программах пересмотрена проблема формирования компетенций при обучении родному языку. Если раньше приоритет отдавался формированию лингвистической компетенции, которая подразумевает освоение общих сведений о языке, то в настоящее время большой объем компетентностных задач связан с развитием коммуникативных умений у обучающихся. Это означает, что на первом месте – обучение детей правильно говорить и общаться на своем родном языке. Важная роль отводится этнокультурной компетенции, предполагающей знакомство школьников с основами традиционной культуры, духовных и материальных ценностей, нравственных норм татарского народа, а также рассказать о жизни и культуре представителей других национальностей с целью поддержания атмосферы взаимного уважения и доверия.

Изменилось и содержание учебников. Так, в учебниках по татарскому языку с 1 по 11 классы выделяются четыре сквозных тематических блока. Тематика «Я» – это основа формирования личного отношения учащегося к окружающему миру. «Мир вокруг меня» – связана с познанием окружающего мира; здесь, например, используются тексты о любимых играх, фильмах, о природе родного края, об общении в сети Интернет, современной моде и т.д. Третья – «Моя Родина» – ориентирована на укрепление у учащихся гражданской идентичности, чувства патриотизма, любви и уважения к Отечеству через ознакомление с повседневной жизнью, особенностями быта, традиций как татарского народа, так и других народов России. Блок «Мир татарского

народа» нацелен на формирование представлений о традиционной и высокой культуре, мировоззрении, философии татарского народа.

Каждое тематическое направление выступает основой для развития речи.

Учебно-методические комплексы по татарскому языку и литературе включают в себя: учебник, рабочую тетрадь, методическое пособие для учителя, аудиовизуальные и электронные средства обучения. Они хорошо оформлены, тексты сопровождаются иллюстрациями.

Преподавание родного языка и литературы предполагает использование аудиовизуальных и электронных средств обучения на всех этапах организации учебно-познавательной деятельности учащихся. Они представлены в виде аудиодиска и электронного учебника. Аудиодиски включают в себя аудиозаписи текстов к определенной теме учебника, в том числе – текстов для обязательного прослушивания, для аудирования.

Электронный учебник – аналог традиционного учебника. С помощью закладки для книг можно выделить нужную страницу. Это очень удобно, когда учитель дает обучающимся домашнее задание. В электронном учебнике предлагаются для работы рисунки, игры, интерактивные задания. Все они разрабатывались с учетом интересов и возрастных особенностей обучающихся.

Еще одна особенность электронного учебника – интерактивные игры. Их можно проводить в парах, в группах, с целым классом. Данные игры предполагают не только знакомство с теоретическим материалом по родному языку, но и получение познавательной информации.

Следует отметить, что УМК по родному языку и по родной литературе представляют единое целое, имея точки пересечения и в формируемых компетенциях, и в заданной тематике. Кроме того, они составлены с учетом содержания современных УМК по русскому языку и литературе, по истории.

На сегодня завершена работа по созданию УМК по учебному предмету «Родной (татарский) язык» для 5–7 классов, идет разработка УМК для 8–9 и для старших 10–11 классов, а также по родной (татарской) литературе для среднего звена. Все разработанные учебники проходят апробацию в школах республики и только после этого внедряются в учебный процесс.

Новые УМК вызывают большой интерес в регионах Российской Федерации. Наши методисты оказывают консультационную помощь авторам УМК по другим языкам и литературам.

Кроме того, учебники создавались с учетом мнения учителей татарского языка и литературы, работающих в образовательных организациях за пределами Татарстана. Специфика преподавания родного языка в таких школах предполагает дифференцированный подход к освоению учебного материала. Адаптированные для двух уровней обучения новые учебники способствовали бы решению данной проблемы.

Облегчить и разнообразить процесс обучения родному языку помогают разного рода учебные медиа – и видеоматериалы. Сегодня институтом осуществляется проект по созданию комплекса видеоуроков по родному языку и литературе для учащихся общеобразовательных школ. Данные видеоуроки представляют собой небольшие по объему видеоролики, содержание которых предусмотрено Примерной программой.

Ведется плодотворное сотрудничество и с образовательной платформой Сберкласс. На данный момент идет подходит к завершению разработка контента по родному (татарскому) языку и литературе под руководством опытных московских методистов, который позволит вести обучение в онлайн-режиме.

Таким образом, проводится интенсивная работа по созданию современной учебно-методической базы по изучению родного татарского языка как в Татарстане, так и за его пределами. Использование мультимедиа, как показал прошлый год, является перспективным направлением работы. Особенно, если возникает необходимость перехода на дистанционное обучение.

С новыми учебно-методическими комплексами, видеоматериалами можно ознакомиться на сайте Академии наук Республики Татарстан в разделе «Учебники».

Вместе с тем, работа в данном направлении требует пересмотра сложившихся традиций в сфере разработки УМК по татарскому языку и литературе. В частности, налицо необходимость создания республиканской сетевой площадки для профессионального диалога разработчиков федеральных нормативных и методических документов в сфере образования, татарстанских ученых, методистов, учителей татарского языка и литературы, а также методистов-специалистов по родным языкам народов РФ. Пока функции такой площадки выполняют ежегодные научные конференции с участием федеральных специалистов, семинары и консультации, проводимые нами для учителей республиканских школ.

Формирование полноценной научной школы по методике преподавания татарского языка и литературы остается самой важной задачей, нацеленной на будущее. Новые поколения учебников должны разрабатываться молодыми высокопрофессиональными кадрами – только тогда они будут отвечать вызовам XXI века.

ОБУЧЕНИЕ УЧАЩИХСЯ ПРАВОПИСАНИЮ СЛОВАРНЫХ СЛОВ НА УРОКАХ РОДНОГО (РУССКОГО) ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

М. А. Чичирова

МБОУ «Большеполянская ООШ» Алексеевского муниципального района Республики Татарстан, Россия

mari.chichirova@mail.ru

TEACHING STUDENTS SPELLING DICTIONARY WORDS IN THE LESSONS OF THE NATIVE (RUSSIAN) LANGUAGE AT ELEMENTARY SCHOOL

M.A. Chichirova

Municipal budgetary educational institution «Bolshepolyanskaya Shaminskaya Basic secondary school» of the Alekseevsky municipal district of the Republic of Tatarstan, Russia

mari.chichirova@mail.ru

Родной (русский) язык – один из самых трудных школьных предметов. Но образовательное и воспитательное значение как учебного предмета очень огромно. Научить школьников правильно пользоваться родным (русским) языком, обеспечить подготовку вполне грамотных людей – важнейшая задача учителя.

Вопросы обучения орфографии всегда остаются актуальными. Несмотря на достаточно богатый арсенал приемов, методов обучения, существующих в методике, уровень орфографической грамотности остается низким. Не случайно, методисты во все времена занимаются поисками наиболее эффективных методик

обучения грамотному письму. Важное место занимает в ней обучение правописанию словарных слов.
Ключевые слова: орфографическая зоркость, словарные слова, грамотное письмо, языковая культура.

Native (Russian) language is one of the most difficult school subjects. However, the educational and educational value as an educational subject is very huge. The most important task of a teacher is to teach schoolchildren how to use the Russian language correctly, to provide training for fully literate people.
Spelling learning issues always remain relevant. Despite a fairly rich arsenal of techniques and teaching methods that exist in the methodology, the level of spelling literacy remains low. Therefore, methodologists at all times are looking for the most effective methods of teaching literate writing. An important place in it is teaching the spelling of vocabulary words.
Key words: spelling vigilance, vocabulary words, literate writing, language culture.

Орфографическая грамотность – основная часть общей языковой культуры любого человека, показатель точности выражения мысли и взаимопонимания. Вопросы обучения орфографии всегда остаются актуальными. Одной из основных трудностей прочного усвоения учащимися основ орфографии является наличие в родном (русском) языке сравнительно большого количества слов, правописание которых не определяется ни правилами, ни произношением. Научить ребенка писать без ошибок – одна из сложнейших задач, стоящих перед учителем. Прочному усвоению написания таких слов способствует их частое употребление в заданиях, связанных с темой урока, и использование всевозможных методов и приемов. Среди различных компонентов, формирующих грамотность учащихся, значительное место отводится зрительной памяти. Особенно важен этот вид памяти при усвоении слов с непроверяемым написанием, так как зрительное восприятие, зрительный образ лежат в основе запоминания. Учитывая это, в начальной школе широко используется наглядный материал, который помогает ребенку выстроить логическую или ассоциативную цепочку от предмета к слову. Чтобы подключить к запоминанию и моторную память, дети заводят словарик, рассчитанный на четыре года обучения, так как каждый новый учебный год повторяются слова, изученные ранее. На уроках чаще всего проверка знаний осуществляется посредством словарных диктантов, которые ценны тем, что с их помощью можно учить детей самостоятельно составлять орфографические упражнения. А это, как известно, не только один из самых эффективных методов совершенствования знаний и умений учащихся по предмету, но и мощное средство формирования необходимой учебной мотивации, а также контроля и самооценки, поскольку ученик в этом случае попадает в ситуацию, когда от него требуется наибольшая самостоятельность. Словарные диктанты используются и для выработки у детей умения и потребности пользоваться орфографическим словарем. Один из приемов их проведения – самопроверка или взаимопроверка с помощью словаря. Известно, что словарь выручит, и нам не будет стыдно за неверно написанное или неправильно понимаемое слово. Как тут ни вспомнить об отношении к словарям известного русского лингвиста Л. В. Щербы. Когда академику (!) звонили с вопросом, как пишется то или иное слово, он отвечал: «Минуточку! Сейчас пойду, посмотрю в словаре!» [5: 108]

Огромную роль играет применение в практике методики П. С. Тоцкого, где предлагается многократное повторение слов для отработки речевого

аппарата, орфографической зоркости. Для запоминания слов используются следующие задания: чтение слова ребенком; объяснение значения слова (если ребенок не знает значение слова, предложите ему воспользоваться словарем); орфографическая работа над словом: постановка ударения, выделение зеленым цветом трудной буквы, звукобуквенный анализ слова, деление слова на слоги и на слоги для переноса. Практика показывает, использование метода ассоциативного запоминания слов учащимися многогранно. Суть метода состоит в том, что трудная орфограмма словарного слова связывается с ярким ассоциативным образом, который вспоминается детьми при написании данного словарного слова, помогая правильно написать орфограмму. Методика:

1. Записать словарное слово и поставить ударение. Например: работа.

2. Выделить зеленым цветом (подчеркнуть, обвести) слог, который вызывает трудности (сомнение) при написании. Например: ра-бо-та.

3. Выписать отдельно слог, вызывающий сомнение, выделив (размером, цветом) сомнительную орфограмму.

4. Найти ассоциативный образ, связанный со словарным словом, и записать его напротив словарного слова.

Навыки написания словарных слов, с одной стороны, во многом зависят от словарных возможностей детей, их активного словарного запаса, с другой, изучение таких слов и проведение словарно-орфографических упражнений должно способствовать активизации словаря младших школьников. Поэтому в поисках приемлемых методов и средств реализации данной проблемы была проведена большая работа по изучению методической литературы, обмену опытом с коллегами, созданию и апробации своей методики.

Дети очень радуются, когда множество веселых шуточных стихов и рифмовок помогают им узнать «очень опасные» слова, учат писать правильно. Необходимо мотивировать успешность в детях: чаще хвалить, делать сюрпризы, говорить добрые слова. Часто такие слова являются результатом заполнения кроссвордов. Используемые приемы и методы обучения правописанию словарных слов способствуют развитию у младших школьников орфографической зоркости. Результатом применения данной методики является грамотное письмо. Я считаю, что словарно-орфографическая работа занимает одно из видных мест в общей системе обучения родному языку. К. Д. Ушинский считал, что уже на третьем году обучения дети должны хорошо знать, что слово «прозрачный» произошло от слова «зреть», «вчера» – от «вечер», «вечерний» [2: 99].

В современной школе применение этимологического анализа необходимо [1: 19]. Л. В. Щерба писал: «Наша орфография, будучи почти последовательно этимологической, дает этому богатейшую пищу. Она заставляет разлагать слова на составные части, подыскивать им родственные формы» [5: 113]. Словарные занятия на уроках родного языка в начальных классах являются одним из основных этапов разнообразной работы по развитию речи учащихся. Овладение словарным составом литературного языка является необходимым условием освоения учащимися родного языка: его орфоэпии, орфографии, грамматики, правильного словоупотребления, и, наконец, связной речи вообще. Великому педагогу К. Д. Ушинскому принадлежат слова: «Дитя, которое не привыкло вникать в смысл слова, темно понимает или вовсе не понимает его настоящего значения и не получило навыка распоряжаться им свободно в устной и письменной речи, всегда будет страдать от этого коренного недостатка при изучении всякого другого предмета» [2: 126]. Словарно-орфографические

упражнения будут эффективными и обеспечат прочное усвоение детьми правописания слов только в том случае, если применять разнообразные приемы изучения и закрепления их и систематически проверять умение учащихся безошибочно писать изученные ими слова с непроверяемыми орфограммами. Хорошо давать задания, которые направлены в комплексе и на усвоение орфографии, и на орфоэпическое произношение, и на правильное построение грамматических категорий, и на активизацию детского словаря, и на развитие связной речи. Практика показывает, что попутное включение слов с непроверяемой орфограммой в различные виды упражнений в течение всего учебного года дает хорошие результаты. Учащиеся усваивают слова, а сам процесс усвоения исключает томительное однообразие. Значительное место в процессе словарно-орфографической работы отводится самостоятельной работе учащихся.

В заключение отметим, что планомерное применение названных методов и приемов дает возможность повысить эффективность обучения словарными словами, чем больше усвоит учащийся, тем богаче его речь, тем легче ему учиться, тем глубже и прочнее его знания по всем предметам. Путь знания лежит через усвоение слов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Прямова О. С. и др. Этимологический словарик слов с непроверяемыми написаниями // Нач. шк. – 1992. – № 2 – С.19.

2. Соловейчик С. Л. Учение с увлечением: роман. – 2-е изд. – М.: Дет. лит., 1979 – С. 99–126.

3. Тоцкий П. С. Орфография без правил. – М:Издательство «Просвещение», 1991.

4. Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР. – 1957. – С. 59.

5. Щерба Л. В. Теория русского письма. – Л.: Ленинградское отделение «Наука», 1983. – С. 108–114.

ИЗУЧЕНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА НА ЛЕКСИЧЕСКОМ И МОРФОЛОГИЧЕСКОМ УРОВНЯХ

М. М. Шакурова, Л. М. Гиниятуллина

Институт языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова
Академии наук Республики Татарстан, Россия
mshakurova@inbox.ru, gin_liluk@mail.ru

THE STUDY OF A LITERARY TEXT AT THE LEXICAL AND MORPHOLOGICAL LEVELS

M. M. Shakurova L. M. Giniyatullina

Institute of Language, Literature and Art named after G. Ibragimov
of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Russia
mshakurova@inbox.ru, gin_liluk@mail.ru

Статья посвящена исследованию теории и методики лингвистического анализа художественного текста. Анализ включает в себя тщательное исследование межабзацных связей, выявление словарного состава текста, определение его морфологических, синтаксических и пунктуационных особенностей, что в целом дает возможность обзора внутреннего состояния героев и персонажей, более глубокого раскрытия их душевного мира и психологического состояния. Исследование иллюстрировано примерами из художественной литературы.

Ключевые слова: текст, лингвистический анализ, метафора, морфология, синонимы, предложение.

The article is devoted to the study of the theory and methodology of linguistic analysis of a literary text. The analysis includes a thorough study of inter-paragraph connections, identification of the vocabulary of the text, determination of its morphological, syntactic and punctuation features, which in general makes it possible to review the internal state of the characters and characters, a deeper disclosure of their mental world and psychological state. The study is illustrated with examples from fiction.
Key words: text, linguistic analysis, metaphor, morphology, synonyms, sentence.

ӘДӘБИ ТЕКСТНЫ ЛЕКСИК ҺӘМ МОРФОЛОГИК ЯССЫЛЫКТА ӨЙРӘНҮ

М. М. Шәкүрова, Л. М. Гыйниятуллина

Әдәби текстны лексик һәм морфологик яссылыкта өйрәнү әсәрнең тукымасын тирәнрәк өйрәнергә мөмкинлек бирә. Матур әдәбият телен тикшерү-өйрәнү юнәлешендә эш алып баручылар бик күптәннән инде ялгызлык исемнәренең сәнгати текст тукымасында әһәмиятле функция үтәүләренә, өстәмә бизәк, колорит тудыруына игътибар итәләр. Ялгызлык исемнәр сәнгати текстның идеясен укучыга җиткерүдә, персонажны теге яки бу дәрәҗәдә характерлаганда мөһим урын билиләр.

Текстка анализ ясаганда сүзләрдәге күчерелмә мәгънәләрнең төрләре һәм аларның барлыкка килү юллары элек-электән игътибар үзәгендә торган [2]. Халкыбызның мәкаль-әйтемнәре, чагыштырулар, метафора, эпитет һ. б. сөйләмнең яңгырашын көчәйтәләр генә, тормыш күренешләрен кыска, җыйнак һәм образлы итеп сурәтләп бирәләр. Мәсәлән, Рәдиф Гаташ иҗатына тукталып үтик, аннан алган өзекләрдә метафораларның өч төре дә күзәтелә:

1) гомумтел метафоралар:

Хистән – таудай йөк төялгән иңемә,
Авыр – төшлектән бер узгач, сизелә...
(Р. Гаташ. «Йөгем кадерле булгач», б. 457)

Бу мисалларда гомумтел метафоралар – тау итәге, уртак дус, таудай йөк. Чынлап та, бу метафораларның мәгънә эчтәлегендә образ, бизәк бик үк сизелми.

2) гомумпоэтик метафоралар:

Шашындырган тиле көчкә...
Бер исем тап син шуларга!
(Р. Гаташ. «Ирләр булыйк», б. 90)

3) автор метафорасы:

Ут янам... ә синдә – зәңгәр салкынлык.
Җыр язам, хат... меңгә бер җавабың юк.
(Р. Гаташ. «Ут янам... ә синдә – зәңгәр салкынлык», б. 382)

Күргәнебезчә, бу төр метафораларны язучы үзенең эчке сәләте, тел байлыгыннан чыгып тудыра. Бу сүзләр шигырьләр дә яңача сурәтләнә, бөтенләй башкача яңгыраш ала.

Рәдиф Гаташ шигырьләре эпитетларга бик бай: алтын тирәк, изге дин, иркен күңел, адашкан җан, мәңгелек яшәү һ. б. Аларның һәрберсенең үзләренә хас стилистик үзенчәлекләре бар. Әйберне бер үзенчәлек буенча характерлаганда ялгыз эпитет куллану да җитә. Әсәрдә персонажны төрле яклап характерларга кирәк була. Бу очракта аның портретын тасвирлау, эчке дөньясын ачыклау өчен берьюлы берничә эпитет ярдәмгә килә: 1) метафорик эпитетлар: көмеш көлү, алтын каурый, яшел хәтфә алан, яшерен көч. Метафорик эпитетларның күпчелеге Р. Гаташ иҗатында мәхәббәт темаларына, сөю, ярату хисен аңлатканда кулланыла.

Лалә йөзең, миңең, күзләрең үптем;
Гөл исле җырлар калсайде эземдә!
(Р. Гаташ. «Гүя лалә йөзеңдә тап миңне», б. 314)

2) тезмә һәм җәенке эпитетлар: ерып булмас карурманда; сер сынатмас ат; ялгыз янар йолдыз, кыш үскән гөлләр һ. б.

Кайтыгыз, йолдызлы төннәр,
Беркатлы өметләрем;
Кайтыгыз, кыш үскән гөлләр,
Йокысыз минутларым.
(Р. Гаташ. «Чакыру», б. 74)

Р. Гаташ лирик геройны тасвирлаганда еш кына табигать күренешләренә мөрәҗәгать итә: якты йолдызларым, асыл кош, асыл гөл, ай йөзле, җылы җил, чәчәктәй җан, сусаган гөл һ.б. Рәдиф Гаташ кулланган метафоралар, эпитетлар да бик үзенчәлекле. Текст белән эшләгәндә, шагыйрь аларны сөйләм һәм төшенчәләрне төрле-төрле мәгънә төсмерләре һәм стилистик бизәкләр белән аңлатып, тасвирлап бирү максаты белән кулланганын сизәсең [4: 44].

Стиль чарасы буларак, синонимнар текстларда күп кулланыла. Алар мәгънә төсмерләре белән аерылып торалар. Бу турыда Ш. Ханбикова болай дип язды: «Сүзләрнең мәгънәсенә карамый, бәлки сөйләмдә теге яки бу стилистик максатка хезмәт итүенә, функциясенә генә карый торган төсмер сүзнең өстәмә төсмере була. Димәк, синоним сүзләр – уртак төшенчәгә йөргән мәгънәдәш сүзләр» [1: 70]. Язучылар бик күп якын мәгънәле сүзләр кулланалар, ләкин алар арасыннан иң кирәклесенә туры килгәнен сайлап алып, нәкъ шунысына күбрәк тукталалар. Бу фикер төгәллеген бирү белән бергә телнең эмоциональ сәнгатьлелеген дә көчәйтә: Язның бу мин сөйли торган чакларында Кабан күле никадәр матур, никадәр җазибәле була. Акрын һәм тыныч исә торган яз җиленең җиңел генә тибрәнүе белән әледән-әле җыерчыкланып китә торган суның, күпер баганаларына килеп бәрелеп, җиңел генә чыпылдавын һәм әллә кайдан, күлнең икенче башыннан ишетелә торган скрипка тавышының кайсыбер кисәкләрен тыңлый-тыңлый, Аляны көтәргә тотындым: күзләрем ул киләчәк юлны сагалыйлар иде. Ни өчендер без әүвәл бер-беребезне күрмәгәнгә салышкан булдык: ул күпернең аргы башына табарак барып туктады; мин баскан урынымда, бирге башта калдым. Аның янына барасы килә, ләкин батырчылык җитми, көч юк! Килешмәстер, яхшы булмастыр төсле! (Фатих Әмирхан. «Кадерле минутлар»).

Әлеге өзек синономнарга да бик бай: саф (абсолют) синонимнар: ямьле – гаҗәеп аяз, матур – сөйкемле – җазибәле, акрын – тыныч; контекстуаль синонимнар: берсен – әүвәлгесен, кич – төн, якты – җылы – тыныч – хуш

исле, вәкарь – тынычлык, күзләрем – күңелем – йөрәгем, якты – нурлы; синтаксик синонимнар: күңелне кытыклау – ашкындыру, батырчылык җитми – көч юк.

Әлеге текстта синонимнар кирәксез кабатлаулардан котылу өчен дә актив кулланылалар: Аля бүген башка вакыттагыннан да матур, сөйкемле, соклангыч, әллә нәрсәле: ул нур чәчеп тора торган кап-кара көләч күзләре, киңчә генә, нәзек, каргылт кызыл иреннәре һәм бөтен йөзе белән елмая (Ф. Әмирхан. «Кадерле минутлар»). Әгәр әйтергә теләгән фикерне берничә мәртәбә бер үк сүз белән кабатлый башласаң, матурлык, аһәң югала, уңышсыз кабатлаулар барлыкка килә [3: 46].

Бер үк җөмләдә килгән синонимик фигыльләр, бер-берсен тулыландырып, фикерне төгәлләү функциясен башкаралар: Ул сын, ул адымнар минем күңелемне кытыклыйлар, ашкындыралар: Алядыр (Ф. Әмирхан. «Кадерле минутлар»). Ачлык, ялгызлык хәсрәтен күз яшең белән генә юган булсаң, яшеңне агызсаң, бераз гына булса да хәсрәтең басылган кебек була (М. Гафури. «Ярлылар яки өйдәш хатын»).

Ф. Әмирханның «Кадерле минутлар» әсәреннән алынган өзектә тә фразеологизмнар шактый очрады: Акрын һәм тыныч исә торган яз җиленең җиңел генә тибрәнүе белән әледән-әле җыерчыкланып китә торган суның, күпер баганаларына килеп бәрелеп, җиңел генә чыпылдавын һәм әллә кайдан, күлнең икенче башыннан ишетелә торган скрипка тавышының кайсыбер кисәкләрен тыңлый-тыңлый, Аляны көтәргә тотындым: күзләрем ул киләчәк юлны сагалыйлар иде (Ф. Әмирхан. «Кадерле минутлар»). Алар сөйләмнең төгәллегенә, нәфислегенә ирешүдә әһәмиятле чара булып торалар, эчтәлекне дөрес чагылдыруга ярдәм итәләр.

Бу фикер моннан 104 ел элек 1910 елның 15 нче апрелендә Казанда «Шәрыкъ клубы»нда Г. Тукай укыган «Халык әдәбияты» дигән лекциягә дә кагыла [4: 102]. Текстның тукымасын төзүдә, аларга төрле-төрле мәгънә төсмерләре бирүдә, стиль үзенчәлекләре барлыкка китерүдә синонимнарның, шулай ук фразеологик әйтелмәләрнең дә тоткан урыны гаять зур: Мәсәлән, Г. Тукай халык җырларына да билгеләмә биргәндә, фразеологизмнарны да бик яратып куллана: аны салкын кан белән тыңлап булмый, ул дулкынландыра, хисләндерә; халык җыры күңелгә хуш килергә тиеш; халык җырларын тыңлаганда, аркаларга кан йөгерергә тиеш (Г. Тукай. «Халык әдәбияты», 192 б.).

Текстка лингвистик анализ ясаганда эш башкаручы белән шул процесс арасындагы бәйләнешне күрсәтү юлларына да игътибар итәргә кирәк. Гомуми тел белемендә процесс иягә юнәлтелгән җөмләне пассив конструкция дип билгелиләр. Бу төзелмәгә нисбәттә иясе процессны башкаручы рәвешендә бирелгән конструкцияләрне алалар һәм актив конструкция дип йөртәләр. Шулай итеп актив һәм пассив төзелмәләрне бер-берсенә бәйле рәвештә карау килеп чыга [4: 38].

Пассив төзелмәләр һәм прозада да, һәм поэзиядә дә актив кулланыла. Моны хәзерге татар әдәбиятында да күзәтергә була: Уй йомгагы өзелде. Көнбатыш якта баеп барган кояшка таба кара-кучкыл болытлар агыла. Кисәк кенә җил чыкты. Таз таудагы агач вышка ыңгырашып куйды. Харисов бу вышканың кем тарафыннан һәм ни өчен куелганын белми... Минһаҗ бабай сөйләвенә ышансак, бу вышка яу килгәнне күзәтү өчен бабаларыбыз тарафыннан куелган, имеш (М. Хәбибуллин. «Чоңгыллар», 35 б.). Әгәр әдип пассив төрләрнең синонимы буларак кулланыла торган актив төрләрдән генә файдаланса,

әсәрләренең яңгырашы, үтемлелеге, әлбәттә, башкачарак булыр иде. Синтаксик синонимнарны куллану телгә матурлык биреп, кабатлаулардан коткарса, ә инде бер генә чара белән ясалган төзелмәне еш-еш алу әсәрнең яңгырашын, нәфислеген югалта. Әлеге проблема текстка анализ ясаганда да кызыклы һәм әһәмиятле булса да, бу өлкә тикшерүчеләр игътибарыннан читтә кала килде. Бу исә пассив конструкцияләрнең кулланылыш функцияләрен, гомуми үзенчәлекләрен текстта барлау ноктасыннан бик актуаль.

Бер үк мәгънәдәге кирәксез кабатлауларны булдырмау өчен, язучылар кирәк урында бер төрне икенчесе белән алмаштыра, телебездә булган бик күп чаралар куллана, фикерне укучыга төгәл җиткерүдә шуларның иң уңышлысын сайлап ала. Мәсәлән: Нургали киң урам уртасыннан, көзгеләнеп каткан һәм тонык кына елтырап яткан чана юлы буйлап югары очка таба тәмәкесен көйрәтә-көйрәтә китте (Ә. Еники. «Җиз кыңгырау», 175 б.). Биредә иярүче исем ияртүче сүздән аңлашылган процессның урынын белдерә. – Шулай бераз селкенгәләп алгач, яңадан утырышып, урман юлыннан кузгалып киттек (Ә. Еники. «Җиз кыңгырау», 175 б.). Ә. Еники, чыгыш килеше кушымчасы аша барлыкка килгән урын мәгънәсен белдергән «урман юлыннан киттек» сүзтезмәсенә синоним итеп күзаллаулы баш килеш + буйлап бәйлек сүзе конструкциясе «урман юлы буйлап китте» сүзтезмәсен куллана. Ә. Еники, үзенең әсәрләрендә төрле бәйләүче чараларны кулланып, сүзтезмәләрнең артуын гына китереп чыгарган, бертөрлелеккә илтмәгән, киресенчә, телне баеткан гына.

Текстка лингвистик анализ ясаганда тиңдәш кисәкле җөмләләрнең стилистик үзенчәлекләрен өйрәнү, аларны барлау шулай ук гаять мөһим. Мәсәлән: Анда ферма, анда миләш артына яшеренгән аның өе, анда һәр тумыш көн тапталган сукмаклар, анда көн саен кабатлана торган өмет-куанычлар, яки эч пошу-борчылулар, анда, ниһаять, бер үк суны эчеп, бер үк һаваны сулап яшәүче, бер-берсеннән башка тора алмас һәм бер-берсенә тынычлык бирмәс кешеләр (Ә. Еники. «Уяну», 116 б.).

Әдәби әсәрдән алынган текстта бер-бер артлы тезелеп килгән фигыльләрне кулланып, мәгънә ягыннан көчәйтелеп, әйтелә торган фикернең эзлекле рәвештә күтәрелә баруын да (көчәя баруын) күз уңында тотарга кирәк: Ул сын, ул адымнар минем күңелемне кытыклыйлар, ашкындыралар: Алядыр (Ф. Әмирхан. «Кадерле минутлар»). Учак пыскыды, кабынды, дөрли башлады һәм Әхәтне ялмап йотты (А. Гыйләҗев. «Урамнар артында яшел болын»). Лингвистик анализ ясаганда, кулланылган тиңдәш кисәкләрнең дә үз үзенчәлекләре, үз урыны барлыгына игътибар итәргә кирәк. Әлеге тиңдәш кисәкләрне бирүдә авторлар төрле чаралардан иркен файдаланалар, шул рәвешле әсәрләренә бер төрле аһәң өстиләр, мәгънә төсмерен дә баетып күрсәтәләр.

ӘДӘБИЯТ

1. Ханбикова Ш. С. Татар телендә синонимнар / Ш. Ханбикова. – Казан: Казан ун-ты нәшр., 1963. – 70 б.

2. Шакурова М. М. Лингвистический анализ фольклорного текста (на материале сказок и баитов) // Филология и культура. Philology and culture. 2014. № 4 (38). – С. 216 – 220

3. Шәкүрова М. Әдәби әсәрне өйрәнүгә комплекслы якын килү (Ф. Әмирханның «Кадерле минутлар» хикәясе мисалында) / М. Шәкүрова, М. Барабанова // Милли мәдәният. – 2010. – № 21. – Б. 43–47.

4. Шәкүрова М. М., Гыйниятуллина Л. М. Әдәби әсәргә лингвистик анализ ясау (татар әдәбияты һәм фольклоры мисалында) / М. М. Шәкүрова, Л. М. Гыйниятуллина. – Казан, 2018. – 147 б.

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

Г.М. Шамсиева, Г.М. Шакирова

Муниципальное казенное учреждение «Управление образования исполнительного комитета Азнакаевского муниципального района», МБОУ «СОШ № 7 г. Азнакаево» Азнакаеского муниципального района, Россия
gulnaz73-09@mail.ru

THE ROLE OF THE TEACHER IN THE FORMATION OF NATIONAL VALUES

G. M. Shamsieva, G. M. Shakirova

Municipal state Institution «Department of Education of the Executive Committee of the Aznakaevsky Municipal district», Municipal budgetary educational institution «Secondary school No. 7 of Aznakaevo» of the Aznakaesky municipal district, Russia
gulnaz73-09@mail.ru

Данная статья раскрывает основные функции учителя родного (татарского языка), отношение настоящего профессионала к своему делу.
Ключевые слова: родной язык, Год родных языков, компьютерные технологии, роль учителя.

This article reveals the main functions of a native (Tatar language) teacher, the attitude of a real professional to his work.
Key words: native language, the Year of native languages, computer technology, the role of the teacher.

МИЛЛИ КЫЙММӘТЛӘР ФОРМАЛАШТЫРУДА УКЫТУЧЫНЫҢ РОЛЕ

Г.М. Шәмсиева, Г.М. Шакирова

Уникаль тарихи үткәне һәм күп гасырлык традицияләре булган Азнакай төбәге мәдәниятара аралашу һәм милләтара багланышлар өлкәсендә уңай тәҗрибәгә ия булган иң уңайлы районнарнын берсе булып тора. Гасырлар дәвамында бергә яшәү дәверендә дуслык, дин тоту, милләтара (этникара) татулык һәм хезмәттәшлекнең тотрыклы сыйфатлары формалашты. Халыкның күп милләтле булуы районыбызны мәдәни яктан тагын да баета. Халыкның күпчелеге милләте буенча татарлар булган район өчен иң мөһиме – татар телендә белем һәм тәрбия бирүне арттыру бурычы. Бу бурычны үтәүдә төп көч – татар теле һәм әдәбияты укытучылары икәне бәхәссез.

Милли мәгариф һәм милли мәктәп язмышы һәр татарны борчыйдыр, мөгаен. Соңгы вакытта татар теле язмышы турында күп сөйләнелә.

Бүгенге көндә ул ни хәлдә? Киләсе буынга җиткерү өчен үз өлешебезне кертәбезме? Заманында халыкара телләрнең берсе булган, хәзерге көндә дә бөтендөнья күләмендә сөйләшер өчен уңай телләр арасында саналган, җәмгыять яшәеше барышын бөтен тулылыгы һәм нечкәлекләре белән чагылдыра алырлык бихисап сүз байлыгы булган ана телебезнең бүгенгесе ничек тә, киләчәге ничегрәк булыр? Бер яктан, бу гади генә, икенче яктан барлык татар милләтеннән булган кешене уйланырга мәҗбүр итә торган сорау.

Татарстан Республикасы Президенты Рөстәм Миңнеханов карары белән 2021 елның Туган телләр һәм халыклар бердәмлеге елы дип игълан ителүе әлеге проблеманың актуальлеген тагын бер кат раслый. Татарстан Республикасы Президенты каршындагы татар телен саклау һәм үстерү мәсьәләләре комиссиясе төзелү дә телебез, мәдәниятебезне саклауда мөһим гамәл булып тора.

Илдәге үзгәрешләр татар теле һәм әдәбияты укытучылары алдына бик тә җаваплы һәм әһәмиятле бурычлар куя:

– беренчедән, ана телебезне саклап калу;

– икенчедән, укучыларда телне өйрәнүгә кызыксынуны бетермәү, шул ук вакытта, башка милләт балаларында да татар теленә карата мәхәббәт хисләре, ихтирам, аны өйрәнергә теләк уяту.

Бу бурычларны тормышка ашырыр өчен түбәндәге шартлар үтәлергә тиеш:

1. Укытучы зур хәрефтән язарлык мөгаллим, ягъни заман таләпләренә җавап бирерлек, белемле һәм татар телен тиешле дәрәҗәдә укыта алырлык остаз булып калырга тиеш.

2. Татар телен укытуны мөмкин кадәр нәтиҗәлерәк итүдә заманча технологияләргә таяну. Мәсәлән, дәресләрдә һәм дәрестән соң эшчәнлектә компьютер технологияләрен максатка туры китереп, урынлы итеп кулланырга мөмкин. Padlet, Trello онлайн сервислар төрле фәннәр буенча эшчәнлек башкарырга мөмкинлек бирә. Мәсәлән, белем бирү процессын оештырырга, проектлар төзергә, Бердәм Дәүләт, Төп Дәүләт имтиханнарына әзерләнергә. Шулай ук ШМО эшчәнлеген алып барганда, төрле бәйге, олимпиадаларга, конференцияләргә әзерләнгәндә бик отышлы.

3. Телгә кызыксындыру, милли үзаң тәрбияләүдә ата-аналарны да җәлеп итү. Милли рух тәрбияләүгә айлар, еллар дәвамында дәрестә генә түгел, ә дәрестән тыш чараларда да, өйдә дә дәвам итә торган өзлексез процесс булганда гына ирешеп була. Бу юнәлештә эшләгәндә, укучы актив рәвештә уйлау, фикерләү, телне тизрәк үзләштерү эшчәнлегенә бөтен гаиләсе белән тартыла.

4. Белем алу процессын һәрбер милләт укучысының үзенчәлекләренә карап оештыру, ягъни укучыларның нинди милләт вәкиле, телне белүе нинди дәрәҗәдә икәнлеген ачыклапп, отышлы педагогик алымнар куллану.

5. Телнең укучыга тормышта ни дәрәҗәдә кирәклеген, ягъни ихтыяҗ бармы икәнлеген аңлату.

6. Күп телләр белүнең замана таләбе булуын төшендерү.

Укытучы һәм укучы арасында үзара хөрмәт, аңлашу, алар тарафыннан фәнгә мәхәббәт, кызыксыну булганда гына матур нәтиҗәләргә ирешеп була. Укытучы укучысын үз үрнәгендә тәрбияләргә тиеш. Үзе тынгысыз, алга омтылучан укытучының гына укучылары да кызыксынучан, иҗади, максатчан, сәләтле була.

Йомгак ясап әйткәндә, һәр укытучы заманча алымнар куллануга, методик осталыгын һәм иҗади активлыгын арттыру, гамәли эшчәнлеген камилләштерүгә омтылса, моның белән беррәттән белем бирү өлкәсендәге үзгәрешләрне алдан тоеп эш итсә, туган телгә өйрәтүнең сыйфатын яхшыртуга ирешеп булыр дип ышанабыз. Шул вакытта һәрберебез телне саклап калу, аны үстерү һәм дөньяда таныту эшенә үз өлешен кертә алыр.

НАЦИОНАЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ ШКОЛЬНИКОВ ЧЕРЕЗ ВНЕУРОЧНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

И. А. Шамсиева

МАОУ «Лицей № 2» города Альметьевск Республики Татарстан, Россия
koiashkai@mail.ru

NATIONAL EDUCATION OF SCHOOLCHILDREN THROUGH EXTRACURRICULAR ACTIVITIES

I. A. Shamsieva

Lyceum 2, Almetyevsk, Republic of Tatarstan, Russia
koiashkai@mail.ru

Национальное воспитание – это образование, направленное на сохранение национальной идентичности личности путем приобщения к родному языку и культуре с одновременным освоением ценностей мировой культуры. Оно решает три задачи: воспитание личности – носителя своей культуры с высоким уровнем национального самосознания; формирование личности, знающей и уважающей культуры других народов; приобщение к общечеловеческим культурным ценностям. Одной из основных задач преподавания татарского языка как родного в русских школах является усиление интереса к изучению татарского языка, воспитание уважительного отношения к своему языку, национальности, а также любви к представителям других национальностей и их духовному наследию через татарский язык. Кружки по родному языку – неотъемлемая часть всего учебно-воспитательного процесса. Такая деятельность способствует развитию культуры речи, творческих способностей учащихся, способствует знакомству с культурой нашего народа. Внеурочная деятельность является частью образовательного и воспитательного процесса. Их видов удивительно много. Все это должно способствовать более глубокому изучению, расширению основного программного материала, повышению интереса учащихся к языку, культуре. Цель достигается только тогда, когда занятия сочетаются с внеурочной деятельностью.
Ключевые слова: коммуникативная компетенция, культурные ценности, духовное наследие, внеурочная деятельность, национальное самосознания, воспитательный внеурочный процесс.

National upbringing is education aimed at preserving the national identity of an individual by introducing them to their native language and culture, while simultaneously mastering the values of world culture. It solves three tasks: education of the individual – the bearer of his culture with a high level of national self-awareness; the formation of a personality who knows and respects the culture of other peoples; familiarization with universal human cultural values. The task of the school is to educate students in the spirit of the values of world culture in combination with the consistent development and improvement of the educational process. One of the main tasks of teaching the Tatar language as a native language in Russian schools is to increase interest in learning the Tatar language, foster a respectful attitude towards one's language, nationality, as well as love for representatives of other nationalities and their spiritual heritage through the Tatar language. Native language circles are an integral part of the entire educational process. Such activity contributes to the development of the culture of speech, the creative abilities of students, promotes acquaintance with the culture of our people. Extracurricular activities are part of the educational and upbringing process. There are surprisingly many types of them. All this should contribute to a deeper study, the expansion of the main program material, an increase in students' interest in

language and culture. The goal is achieved only when classes are combined with extracurricular activities.
Key words: national education, communicative competence, cultural values, spiritual heritage, extracurricular activities, national identity, educational extracurricular process.

МӘКТӘП УКУЧЫЛАРЫНА ДӘРЕСТӘН ТЫШ ЭШЧӘНЛЕК АША МИЛЛИ ТӘРБИЯ БИРҮ

И. А. Шәмсиева

Милли тәрбия бирү эшчәнлеге шәхесне дөнья җәмәгатьчелеге вәкиле һәм тормышта үзенә урын табарга сәләтле конкрет бер милләт кешесе итеп үстерүгә юнәлдерелгән. Ул өч төрле бурычны хәл итәргә тиеш: милли үзаңы югары дәрәҗәдә булган милләт шәхесе тәрбияләү; башка халыкларның мәдәниятен белүче һәм хөрмәт итүче шәхес формалаштыру; гомумкешелек мәдәни кыйммәтләренә тарту. Милли компонент баланың иҗади мөмкинлекләрен үстерүгә ярдәм итү, милли мәдәниятнең байлыгы, халыкның тормыш рәвеше, аның тарихы, теле, әдәбияты, рухи кыйммәтләре турында күзаллау, үз Ватанының патриоты, башка дөнья халыкларына карата югары әхлаклы кеше үстергә ярдәм итү дип күзаллыйбыз.

Мәктәпнең бурычы уку процессын эзлекле үстерү һәм камилләштерү белән берлектә укучыларны дөнья мәдәнияте кыйммәтләре рухында тәрбияләү. Ул билгеле бер җәмгыятьтән һәм халыктан булуын тоя, әхлак, аңлы эшчәнлек, рухи матурлык – аның мәдәни ихтыяҗлары булып тора. Татарстан – күпмилләтле республика. Шуңа күрә мәктәптә төрле милләт балалары укый һәм тәрбияләнә. Мәктәптә һәр укучы үзен иркен үсештә тойсын өчен, аларның шәхес буларак камилләшүе, чыгарылыш сыйныф укучыларының тормышка социаль җайлашуы, функциональ яктан грамоталы, тәрбияләнгән булуы өчен нәрсәләр эшләп була?

Рус мәктәпләрендә ана теле буларак татар теле укытуның төп бурычларыннан берсе булып, татар телен өйрәнүгә кызыксынуны көчәйтү, үз теленә, милләтенә хөрмәт белән карау, шулай ук татар теле аша башка милләт вәкилләренә, аларның рухи мирасына мәхәббәт тәрбияләү тора. Туган тел буенча оештырыла торган түгәрәкләр – бөтен укыту-тәрбия процессының аерылгысыз өлеше. Мондый эшчәнлек укучыларга сөйләм культурасын, иҗади мөмкинлекләрен үстерергә ярдәм итә, милләтебез мәдәнияте белән танышуга этәргеч бирә. Дәрестән тыш эшләр белем һәм тәрбия бирү процессының бер өлеше булып тора. Аларның төрләре гаҗәеп күп. Бу эшләрнең барысы да төп программа материалын тирәнтенрәк өйрәнүгә, киңәйтүгә, укучыларыбызның телебезгә, мәдәниятебезгә карата кызыксынуларын арттыруга хезмәт итәргә тиеш. Дәресләр дәрестән тыш эшчәнлек белән үрелеп барганда гына максатка ирешеп була.

Балаларга кызыклы булган үз шәхесең аркылы гына предметыңа һәм милләтеңә карата кызыксыну уятып була. Шул вакытта без балаларда белемгә омтылыш, туган теленә карата горурлык хисе уята алачакбыз. Ә башка милләт балаларында татар телен өйрәнүгә этәргеч һәм стимул бирәчәкбез. 2010 елдан бирле эшләп килә торган «Ләйсән яңгыры» мәктәп драма түгәрәгенә рус төркемнәрендә укучы балалар йөри. Бу алар өчен дәрестән тыш аралашу, татар халкының милли гореф-гадәтләре һәм аның әдәбияты белән сәхнә аша танышу, дәрестә өйрәнгән сөйләм калып-

ларын тормышта куллану булып тора. Һәм иң мөһиме, бу – аларга кызык. Кызык һәм мавыктыргыч булганга күрә, рус төркемендә укучы балалар белән «Дуслар дус булып кала» исемле мюзикл куйдык. Әлмәт татар дәүләт драма театры оештырган «Театр – мәгърифәтнең көзгесе» исемле балалар театр коллективлары конкурсында җиңеп чыктык. Менә шушы кызыксыну аркасында, укучылар сәхнә әсәрләренә үзләре сценарийлар төзи башладылар. Шул сценарийлар буенча видеолар төшерәләр. Алар төшергән видеолардан тулы бер видеотека җыелды инде. Түгәрәккә йөрүче укучыларым шәһәркүләм шигъри флешмобларда катнашып, җиңүләр яулыйлар. Бүгенге көндә 6 нчы сыйныфның рус төркеме укучылары белән балалар өчен татар телендә кыска метражлы фильм төшерү өстендә эшлибез. Эш барышында укучыларга Татарстан тарихын, төгәлрәге, татар мәгърифәтенең һәм Идел буе халкының тарихы белән бәйле бик күп мәгълүматларны өйрәнергә туры килде. Мондый төр эшчәнлек балаларда башка халык мәдәниятенә карата кызыксыну һәм хөрмәт хисләре уята. Интернет һәм югары технологияләр заманында безгә дә укучылар белән бер дулкында булырга, аларга һәрвакыт яңа һәм кызыклы эш төрләре тәкъдим итеп торырга кирәк. Мәсәлән, мультфильмнарны татар теленә тәрҗемә итү һәм тавышка кую. Бик катлаулы һәм мавыктыргыч эш. Репликаларны дөрес тәрҗемә итү, геройларга милли төсмер өстәү, халык көйләрен темага туры китереп эзләү һәм тавыш яздыру – тулы бер процесс. Милли тәрбия бирүнең уңышлы бер юнәлеше итеп, ТНВ каналы уздыра торган «Тамчы шоу» тапшыруын санарга була. Бу тапшыруда катнашып, берничә ел рәттән укучыларым җиңү яулап киләләр. Мәктәп күләмендә оештырыла торган «Сәлам, Тукай!» исемле квестны бу уку елында шәһәркүләм дәрәҗәсенә күтәреп, укучыларым белән берлектә Әлмәт шәһәрендә беренче тапкыр бөек шагыйребез Габдулла Тукайның тууына 135 еллыгына багышлап татарча квест үткәрдек.

Заманча җәмгыятьтә милли үзаң үсеше үз халкыңның тарихын, мәдәниятен, гореф-гадәтләрен аңларга омтылу белән күзаллана. Шуны истә тотып, лицеебызда 2020–2021 нче уку елында татар телендә тәрбия бирү классы ачылды. 10 нчы Б сыйныфында уку елы дәвамында «Минем нәселем», «Кызларга милли тәрбия», «Малайларга милли тәрбия», «Күпмилләтле Әлмәт» исемле класс сәгатьләре уздырылды. Моннан тыш укучылар шәһәребезнең күренекле татар шәхесләре белән очрашулар үткәрделәр, түгәрәк өстәл артында сөйләшүләрдә катнаштылар. «Ялкын» журналы оештырган медиамәктәп эшчәнлегенә кушылдылар. Әлмәт татар дәүләт драма театры куйган Идел-Урал легионының эшчәнлеге турындагы документаль спектакльнең премьерасында булдылар. Әти-әниләр белән бергә су юлы буйлап Болгарга сәяхәт иттек.

Укучыларыбыз үз халкының рухи кыйммәтләрен барларга, сакларга, арттырырга сәләтле икән, димәк, киләчәк буынның да язмышы өметле.

ӘДӘБИЯТ

1. Шәймәрдәнов Р. Х., Хуҗиәхмәтов Ә. Н. Татар милли педагогикасы. – Казан: Мәгариф, 2007. – 399 б.

2. Җәләлиев Ш. Ш. Милли тәрбия нигезләре: татар урта гомуми белем бирү мәктәпләре, педагогия колледжлары, училищелары өчен уку ярдәмлеге. –Казан: Мәгариф, 2003. – 149 б.

ПОНЯТИЙНЫЕ ПРИЗНАКИ КОНЦЕПТА СТУДЕНТ, ОБЪЕКТИВИРОВАННЫЕ СИНОНИМАМИ СЛОВ-РЕПРЕЗЕНТАНТОВ

М. Г. Юрченко

Кыргызско-Российский Славянский университет им. Б. Н. Ельцина, Кыргызская Республика
m4rinaiurchenko@yandex.ru

CONCEPTUAL SIGNS OF THE STUDENT CONCEPT OBJECTED BY SYNONYMS OF REPRESENTATIVE WORDS

M. G. Iurchenko

Kyrgyz-Russian Slavic university named after B.N. Yeltsin, Kyrgyz Republic
m4rinaiurchenko@yandex.ru

Статья является логическим продолжением исследования по изучению макроконцепта *обучение.* Цель статьи – рассмотрение и описание понятийных признаков концепта студент, выявленных в словарях синонимов. В основе исследования лежит методика Санкт-Петербургско-Кемеровской школы концептуальных исследований. Использованы методы концептуального анализа, описательный и интерпретативный. Источником языкового материала стали словари синонимов русского языка. Иллюстративным материалом исследования послужил дискурсивный материал Национального корпуса русского языка.
Ключевые слова: макроконцепт *обучение*, концепт *студент*, степень актуализации понятийного признака, ментальное образование, концептуальный анализ.

The article is a part of research on the study of the macroconcept *teaching.* The purpose of the article is to review and describe the conceptual signs of the *student* concept, revealed in the dictionaries of synonyms. The study is based on the methodology of the St. Petersburg-Kemerovo School of Conceptual Research. The methods of conceptual analysis, descriptive and interpretive, were used in the research process. Dictionaries of synonyms of the Russian language became the source of language material. The study data is the discursive material of the National Corpus of the Russian Language.
Key words: macroconcept teaching, concept *student*, actualization of the conceptual sign, mental formation, conceptual analysis.

Концепт, являясь ментальным образованием, вбирает в себя все представления народа о человеке, всем, что он познавал и осваивал на протяжении своего развития. В научной литературе зафиксирован ряд работ, в которых представлено описание концепт *студент* с разных сторон. З. М. Богословская, В. С. Новикова обратились к дефиниционному анализу концепта *student* [2]. Заглядкина Т. Я. обобщила результаты свободного ассоциативного эксперимента в статье «Лингвокультурный концепт «студент» в сознании российских и германских студентов» [3]. Новикова В. С. представила историко-этимологический анализ имени концепта *student* [4].

Среди научных школ, занимающихся концептуальными исследованиями, наблюдается небольшое расхождение в трактовке термина *концепт*. В данной работе и в дальнейшем исследование мы будем опираться на идеи Санкт-Петербургско-Кемеровской школы концептуальных исследований [6, 7].

Целью настоящей работы является рассмотрение и описание понятийных признаков концепта *студент*, выявленных в словарях синонимов. Рабо-

чим термином в статье является *понятийный признак*: «под *понятийными* понимаются признаки концепта, актуализированные с словарных значениях в виде семантических компонентов (сем) слова – репрезентанта концепта» [5: 314]. По утверждению М. В. Пименовой, «понятие есть часть концепта» и «понятийные признаки входят в структуру концепта. Выявление понятийных признаков концепта путем описания лексического значения слова – репрезентанта концепта является одним из этапов концептуального анализа» [5: 17]. Актуальность проводимого исследования заключается в недостаточной изученности концепта *студент* в трудах отечественных и зарубежных лингвистов.

Основными методами исследования выступают: описательный, сравнительно-сопоставительный, интерпретативный и статистический метод обработки данных. Языковой материал взят из Национального корпуса русского языка (www.ruscorpora.ru).

Источником сведений о понятийных признаках наряду с толковыми словарями, служат словари синонимов, вербализующие понятийные признаки концепта. Анализ словарей синонимов, позволил выделить 60 понятийных признаков концепта *студент*.

В словаре З.Е. Александровой находим следующие синонимы: *вузовец (разг.); студиозус, студиоз (устар. шутл.)* [1].

«Словарь-тезаурус синонимов русской речи» предлагает такой синонимический ряд к слову *студент: слушатель (устар), студиоз (устар), студиозус (разг), вузовец (жарг), студень, студентка, студенческий, слушательница (разг), вузовка, слушательский* [9].

В «Словаре русских синонимов» к слову *студент* относят такие синонимы, как: *ученик, студиозус, студик, слушатель, заушник, студень, универсант, бурш, бурсак, студиоз, студентик* [8].

Самый развернутый ряд, включающий 57 синонимов, представлен в словаре В.Н. Тришина: *белоподкладочник, бурсак, бурш, вечерник, восточник, вскашник, второкурсник, втузовец, вузовец, гумик, гумло, дипломник, естественник, журфакер, заочник, заушник, институтец, инязовец, исаашник, консерваторец, корпорант, космонавт, маевец, матмехер, мехматянин, очник, педут, первокурсник, политехник, правовик, примат, псих, пятикурсник, радист, рафик, слушатель, содист, старшекурсник, студент-медик, студентик, студентота, студень, студик, студиоз, студиозус, талиб, третьекурсник, универсант, физтех, физфаковец, филолух, фукс, четверокурсник, шахтер, шестикурсник, электрик, юрик* [10].

Анализ словарей синонимов позволил дополнить список понятийных признаков, выявленных на предварительном этапе исследования. Объем статьи не позволяет представить актуализацию всех выделенных признаков. Рассмотрим на языковом материале наиболее яркие из них:

‘студиозус’ (*Я бы готов был поверить, что ты заинтересовалась юношескою любовью какого-нибудь* ***студиозуса****, но ты еще молода для такой глупости.* Н. С. Лесков. На ножах);

‘студент-белоподкладочник’ (*В Ярославле он появлялся в великолепно сшитом мундире, при шпаге, – красивый* ***студент-белоподкладочник***. Р. Б. Гуль. Дзержинский (Начало террора);

‘сморгонский студент’, ‘сморгонский бурсак’ (*Ученые медведи носят еще название сморгонцев, наш «сергацкий барин» переименовывался в «****сморгонского студента****», «****сморгонского бурсака****», но это медвежье прозвище было*

распространено лишь в западной половине России, да и там теперь исчезло. С. В. Максимов. Из книги «Лесная глушь»);

‘бурш’ (*Но говоря вообще, студенты-аристократы чуждались бурного разгула казанских* ***буршей*** *старого времени ...* Е. А. Соловьев-Андреевич. Л. Н. Толстой);

‘электрик’ (*Действующие лица Толя,* ***студент и электрик*** *Оля, его жена Начальник жилищно-эксплуатационной конторы* А. Н. Попов. Потом... потом... потом...);

‘политехник’ (*Ко мне подсел рослый, плотный* ***студент****, с какими-то знаками на плечах –* ***политехник****, что ли.* Н. А. Тэффи. Моя летопись);

‘вузовец’ (*20 мая 1930 года* ***студент****, или, как тогда еще называли,* ***«вузовец»****, Славский шел по улице и читал первый том «Капитала» Карла Маркса.* Г. В. Андреевский. Повседневная жизнь Москвы в сталинскую эпоху.

‘шахтер’ (*Все мы, человек десять,* ***студенты****, войной переделанные в офицеров и эмиграцией еще раз* ***переделанные в шахтеров*** *и дровосеков.* Р. Б. Гуль. Конь рыжий);

‘талиб’ (*«Чеченские* ***студенты*** *– те же* ***талибы,*** *только опасней»* Обсуждение статьи «Чеченских студентов признали террористической группировкой» форум 2007);

‘студент-корпорант’ (*В полном молчании шли гуськом человек тридцать молодых студентов, а впереди – старый* ***студент-корпорант*** *в светло-зеленой шапочке с бело-голубым околышем.* В. В. Вересаев. Воспоминания);

‘студент-политехник’ (*И оба они в эту минуту вспомнили один и тот же довоенный случай, – племянник их земляка,* ***студент-политехник****, в общежитии стрельнул из духового ружья по портрету Сталина.* В. Гроссман. Жизнь и судьба);

‘студент-универсант’ (*Среди штатских одеяний* ***студентов-универсантов*** *старших курсов пестрели формы младших универсантов, технологов, медиков и лесников.* В. В. Вересаев. Воспоминания);

‘фукс’ (*Дурацкий обычай, собезьяненный когда-то, давным-давно, у немецких и дерптских* ***студентов,*** *с их буршами и* ***фуксами****.* А. И. Куприн. Юнкера).

Данная работа представляет собой часть исследования структуры макроконцепта *обучение*. На предварительном этапе исследования толковых и энциклопедических словарей было выявлено шесть понятийных признаков концепта студент против одиннадцати мотивирующих. Анализ словарей синонимов и языкового материала современного периода позволил выявить в структуре концепта *студент* дополнительно 60 понятийных признаков.

Вместе с тем, как показывает анализ языкового материала, не все, указанные в словарях синонимов, понятийные признаки концепта *студент* актуальны для современного русского языка. Примеров актуализации признака ‘космонавт’, ‘вскашник’, ‘втузовец’, ‘гумик’, ‘гумло’, ‘рафик’, ‘исаашник’, ‘вскашник’, ‘содист’, ‘юрик’, ‘псих’, ‘филолух’, ‘студень’, ‘физтех’, ‘заушник’, ‘маевец’, ‘матмехер’, ‘примат’, ‘правовик’, ‘педут’ не обнаружено.

ЛИТЕРАТУРА

1. Александрова З. Е. Словарь синонимов русского языка. – М.: Русский язык, 2001. – 568 с.

2. Богословская З. М., Новикова В. С. Дефиниционный анализ имени концепта *student*. Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. – № 5–4. – С. 694–696. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://applied-research.ru/ru/article/view?id=7200 (дата обращения: 12.09.2021).

3. Заглядкина Т. Я. Лингвокультурный концепт «студент» в сознании российских и германских студентов (по материалам свободного ассоциаивного эксперимента). Известия ВГПУ. – 2009. – № 2(36). – С. 27–31.

4. Новикова В. С. Историко-этимологический анализ имени концепта STUDENT// Вестник Кемеровского государственного университета. – 2014. – № 1–2. – С. 143–145.

5. Пименова М. В. Концепт *сердце*: образ, понятие, символ. – 2007. – Кемерово: КемГУ. – 500 с. (Серия «Концептуальные исследования». Вып. 9).

6. Пименова М. В. Основные положения и методика исследования концептов в Кемеровской школе концептуальных исследований // Концептуальные и семантико-грамматические исследования: памяти профессора Е. А. Пименова / отв. ред. М В. Пименова. – М.: ИЯ РАН, 2011. – С. 51–60.

7. Пименова М. В. Методология концептуальных исследований // Вестник КемГУ. – 2002. – Вып. 4 (12). – С. 100 – 105.

8. Словарь русских синонимов [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_synonims/2 (дата обращения: 11.10.2021).

9. Словарь-тезаурус синонимов русской речи. – М:. АСТ-ПРЕСС. Бабенко Л. Г. 2007. https://syn_tesaurus.academic.ru/3633/студент.

10. Тришин В.Н. Словарь синонимов ASIS. 2013. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://rus-yaz.niv.ru/doc/synonyms-trishin/fc/slovar-209-147.htm#zag-304260 (дата обращения: 11.10.2021).

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ УМЕНИЙ УЧАЩИХСЯ

О. В. Яковлева

МБОУ «Средне-Кушкетская СОШ им.О. Н. Исаева»
Балтасинского муниципального района Республики Татарстан, Россия
lesya1212852@mail.ru

FORMATION OF COMMUNICATIVE SKILLS

O. V. Yakovleva

Municipal budgetary educational institution
«Sredne-Kushketskaya secondary school named after O. N. Isaev»
Baltasinsky municipal district of the Republic of Tatarstan, Russia
lesya121285@mail.ru

Общение – неотъемлемая составляющая любого урока, так как формирование коммуникативных умений учащихся влияет на повышение качества учебного процесса, а также и на дальнейший процесс социализации и развития личности. Необходимо формировать коммуникативные умения посредством систематического использования активных и интерактивных форм обучения. Нужно начинать с формирования умения активного слушания. Еще одна важная часть кооперации и коммуникации – это умение задавать вопросы. Для формирования коммуникативных умений у обучающихся также успешно служит метод активного обучения, как тренинг.

Ключевые слова: коммуникативные умения, активное слушание, умение задавать вопросы, коммуникативные тренинги, примеры коммуникативных тренингов.

The formation of students' communicative skills affects the improvement of the quality of the educational process, as well as the further process of socialization and personal development. It is necessary to form communicative skills through the systematic use of active and interactive forms of learning. It is necessary to start with the formation of the ability of active listening. Another important part of

cooperation and communication is the ability to ask questions. The method of active learning, such as training , also successfully serves for the formation of students' communicative skills.
Key words: communicative skills, active listening, the ability to ask questions, communication trainings, examples of communication trainings.

Развитие человека началось быстрее, когда люди научились точнее передавать информацию друг другу. Эффективная коммуникация помогала лучше организовать охоту, передавать опыт, учить детей. С течением времени важность коммуникации возрастает. Коммуникативные умения – одно из первостепенных умений личности XXI века. Обладание высокоразвитыми коммуникативными умениями позволяет индивиду эффективно взаимодействовать с другими людьми в любых видах деятельности. Общение – неотъемлемая составляющая любого урока, так как формирование коммуникативных умений учащихся влияет на повышение качества учебного процесса, а также и на дальнейший процесс социализации и развития личности.

Модернизация системы образования предполагает переход от воздействия педагога на учащихся к их взаимодействию, иными словами, от монолога к диалогу. Стремительное развитие использования информационных технологий в науках обусловило снижение уровня межличностного взаимодействия. В связи с этим формирование коммуникативных умений у детей в настоящее время нуждается в особом внимании со стороны взрослых. Необходимо формировать коммуникативные умения посредством систематического использования активных и интерактивных форм обучения. «Мастера делает практика» – говорят спортсмены. За один день или за месяц мы не воспитаем мастеров коммуникации, но шаг за шагом, осваивая отдельные навыки, мы сможем повысить уровень коммуникативных умений детей.

Французский писатель Оноре де Бальзак как-то заметил: «Некоторые люди не слышат, что ты говоришь…». Это действительно так, особенно в наше время, когда многие дети гиперактивны, и они не слышат учителя. Поэтому нужно начинать с формирования умения активного слушания. Чтобы научиться активно слушать, нужно придерживаться правил: слушать в два раза больше, чем говорить; уточнять, что хотел сказать собеседник. На уроках родного (удмуртского) языка и литературы я использую карточки «Что я слышу?», которые можно использовать и на других уроках, куда одни дети записывают свои высказывания, другие то, что услышали.

Мыным веразы (Мне сказали)	Мон кылӥ (Я услышал)
Мон верай (Я сказал)	Кызьы монэ валазы (Как меня поняли)

Еще одна важная часть кооперации и коммуникации – это умение задавать вопросы. Говоря словами Элисон Кинг, «умеющие мыслить умеют задавать вопросы». Вопрос направляет мышление ребенка на поиск ответа, таким

образом, пробуждая потребность в познании, приобщая автора вопроса к умственному труду. Умение задавать вопросы – ключевой навык любой коммуникации.

Когда учащиеся сами задают вопросы, их познавательная деятельность на уроке протекает более продуктивно. Через вопросы учащихся включается мотивационный механизм личности, активизируются интересы, потребности, стремления. Систематическое использование данных приемов обеспечивает развитие познавательных универсальных учебных действий. Можно использовать такие приемы и игры как «Толстый и тонкий вопросы»; «Ромашка вопросов», или «Ромашка Блума»; «Кубик Блума»; прием «Горячий стул»; прием «Вопросительные слова»; прием «Вопрос к тексту» – заполнить таблицу после прочтения текста:

Что?	Кто?	Когда?	Где?	Почему?	Зачем?

прием «Данетка»; игра «Черный ящик» – с помощью вопросов надо отгадать, что в ящике? Нельзя задавать вопрос: «Что это?» и «Как это называется?» Выигрывает тот, кто задал меньше вопросов и угадал, что спрятано. Следовательно, вопросы должны быть содержательными, конкретными.

– «Вопросы в шкатулку» или «Шапка вопросов»;

– «Задай вопросы по иллюстрации»: детей делим на две группы. Каждой группе показываем свою репродукцию столько времени, сколько они попросят. Затем репродукцию первой команды показываем детям второй команды и просим задавать вопросы по репродукции о всех деталях детям первой команды, потом – наоборот. Та команда, которая ответила на все вопросы, считается выигравшей.

Для формирования коммуникативных умений у обучающихся успешно служит метод активного обучения, как коммуникативный тренинг. Данный метод позволяет познать, исследовать себя, увидеть себя со стороны, а также и научиться понимать других посредством взаимной реакции участников тренинга. Благодаря тренингу можно экспериментировать с различными стилями общения, приобретать и отрабатывать новые умения и навыки коммуникаций, не чувствуя, при этом никакого дискомфорта и незащищенности. Эффективность этой формы активного обучения обусловлена наличием групповых феноменов: присутствие обратной связи, поддержки, эмпатии. В ходе тренинга у детей есть возможность развивать свои коммуникативные умения: экстраверты учатся сдерживать себя, интроверты – наоборот раскрываться, развивают в себе способности открытости к собеседнику, пониманию его состояния, энергетики, темперамента, направленности. Осваивают умения невербального общения: управлять взглядом, «держать визуальный контакт» при общении, совершенствуют умение чувствовать настрой собеседника.

В ходе работы по формированию коммуникативных умений могут быть использованы различные виды тренинга: голосо-речевой, мимический и пантомический, а также видеотренинг на разных этапах урока: проверка домашнего задания, мотивационный этап, актаулизация знаний, физкультминутка, рефлексия.

В ходе тренингов используются разнообразные техники, такие как: энергизатор, моделирование ситуаций, упражнения в парах, группах, групповые дискуссии.

Примеры коммуникативных тренингов

№ п/п	Упражнения	Цель упражнения	Этап урока
1	«Здравствуй, это я» [2: 47]	Установление в классе благоприятной атмосферы.	Мотивационный этап
2	«Собери и объясни» [2: 48]	Определение значимости общения посредством активизации мыслительной деятельности	Актуализация знаний
3	«Найди пару» [2: 49]	Активизация невербального взаимодействия	Физкультминутка
4	«Пантомимическое приветствие» [2: 51]	Активизация личностных ресурсов	Мотивация
5	«Пойми меня» [2: 52]	Развитие чувствительности к невербальным средствам общения	Мотивация, д/з, физкультминутка
6	«Слушай, наблюдай, анализируй» [2: 57]	Определение динамики пространственного расположения в процессе общения	Проверка д/з
7	«Передай информацию» [2: 59]	Адекватное восприятие и передача информации	Новая тема
8	«Раз вопрос, два вопрос» [2: 68]	Формирование умения задавать адекватно, грамотно вопросы	Подведение итогов

Изучив методы и приемы формирования коммуникативных компетенций, можно сказать, что наиболее эффективными будут такие методы и приемы, такие как активное слушание, приемы задавания вопросов, тренинги. Эффективность тренингов, как активного обучения, определена тем, что у детей есть возможность проявить себя в коммуникативной деятельности. Данный метод позволяет сконцентрировать и активное слушание, и придумывание вопросов. Обучающиеся осваивают не только вербальные приемы, но и невербальные способы общения. С помощью тренинговых упражнений можно экспериментировать, пробовать новые умения и навыки общения, при этом, не ощущая никакого дискомфорта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абелева И. Ю. Речь о речи: коммуникативная система человека. – М.: Логос, 2014. – 304 с.

2. Герасимова В. В., Апкаримов Р. И., Пухова Ю. В. Школа волонтеров. – Казань: ГБУ «Республиканский центр мониторинга качества образования», 2013. – 192 с.

3. Лисина М. И. Общение, личность и психика ребенка. – М.: МПСИ, 2011. – 384 с.

4. Шиманская В. Коммуникация: Найди общий язык с кем угодно. – М.: Альпина Паблишер, 2020. – 152 с.

К ВОПРОСУ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Д. И. Яхина

УВО «Университет управления «ТИСБИ», Казань, Россия
dilyaraja@gmail.com

THE PROBLEM OF THE FORMATION MULTICULTURAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

D. I. Yakhina

University of management «TISBI», Kazan, Russia
dilyaraja@gmail.com

В статье анализируются составляющие поликультурной компетенции преподавателей русского языка как иностранного в контексте мультикультурного образовательного пространства. Рассматриваются риски межкультурного взаимодействия между преподавателем РКИ и иностранным студентом. Выявляются способы преодоления межкультурных конфликтов в профессиональной деятельности будущих преподавателей РКИ.
Ключевые слова: русский язык как иностранный, поликультурная компетенция, риски коммуникации, языковой барьер, конфликт культур.

The author analyses the components of multicultural competence the teachers of Russian as a foreign language. The risks of intercultural interaction between the teachers of Russian as a foreign language and foreign students are considered. The ways of overcoming intercultural conflicts in the professional activities of future RFL teachers are identified.
Key words: russian as a foreign language, multicultural competence, risk communication, language barrier, cultural conflicts.

В настоящее время профессия преподавателя русского языка как иностранного (далее – РКИ) становится все более востребованной, так как постоянно увеличивается количество иностранных граждан, желающих изучать русский язык в образовательных, научных и профессиональных целях.

Большинство преподавателей РКИ традиционно работают в системе довузовской/вузовской подготовки иностранных граждан. В последние годы круг профессиональной деятельности преподавателей РКИ расширился: многие из них организуют и проводят тестирование иностранных граждан, работают в Международных языковых школах, ведут занятия по русскому языку с отдельными категориями иностранных специалистов, открывают собственные онлайн курсы по изучению русского языка, ведут мастер-классы в виртуальном пространстве для начинающих педагогов.

Преподаватель РКИ постоянно общается с представителями разных национальных культур, поэтому у студентов, обучающихся по направлениям «Русский язык как иностранный», «Методика преподавания русского языка как иностранного», «Русский язык как родной и иностранный: система и ее речевые реализации», необходимо формировать и развивать навыки педагогической толерантности в различных конфликтных ситуациях. Лекционные и семинарские занятия должны включать модули, способствующие приобщению к работе в поликультурном образовательном пространстве, в котором

важно уметь предотвращать риски межкультурного взаимодействия как при организации учебной деятельности, так и при реализации воспитательных функций. Подобные навыки и умения рекомендуется формировать уже на этапе введения в специальность.

Знания и умения в области методики преподавания РКИ необходимы сегодня и учителям русского языка и литературы в школах. В марте 2021 года на заседании Совета по межнациональным отношениям под председательством Президента РФ обсуждался вопрос языковой адаптации мигрантов, в том числе из стран постсоветского пространства [4]. В связи с этим актуальным является вопрос подготовки педагогических кадров для работы в классах с многонациональным составом учащихся. Так, результат общение автора статьи с учителями школ на курсах повышения квалификации, круглых столах, посвященных проблемам обучения детей мигрантов в российских школах, подтверждает нежелание некоторых педагогов работать в классах подобного типа в силу отсутствия целостного представления о методике обучения русскому языку как неродному, особенно в условиях интегрированной системы обучения.

Многолетний опыт работы автора статьи по подготовке профессиональных кадров для обучения русскому языку как иностранному позволяет говорить о важности и необходимости получения не только академических знаний по русскому языку и русскому языку как иностранному, но и о необходимости владения навыками и умениями в области поликультурной компетентности. Эти умения особенно важны для преподавателей, которые еще только приступают к своей профессиональной деятельности и делают первые робкие шаги в этом направлении. Результаты тестирования преподавателей РКИ с разным опытом педагогической деятельности показывают, что отсутствие толерантности в отношении к другой культуре, нетерпимость, явное неуважение к студенту, недоброжелательность, пренебрежительное или равнодушное отношение к учащимся, негативные предубеждения, раздражительность, высокомерие [1] приводят к неминуемым рискам межкультурного взаимодействия, даже в тех учебных группах, где работают опытные педагоги. В этой ситуации задача преподавателя – выйти за рамки собственной культуры и увидеть своеобразие жизни, менталитета носителей иной культуры, понять национально-коммуникативные особенности поведения иностранных учащихся, что, в свою очередь, помогает снизить риски межкультурного взаимодействия. Преподавателю РКИ необходимы знания не только родной культуры, но и культуры иностранного учащегося, которая включает нормы и правила коммуникативного поведения с целью предупреждения явлений культурного шока.

Поликультурная компетенция неразрывно связана с вопросами диалога культур, межкультурного и межличностного взаимодействия. Поликультурная компетентность включает толерантное, доброжелательное отношение к различным национальностям, в духе гуманного межнационального общения [3], систему поликультурных знаний, ценностей, опыта, социальных норм, интересов, потребностей, мотивов и правил поведения, необходимых для повседневной жизни и деятельности в поликультурном обществе [2], то есть те качества, которые помогают свободно взаимодействовать с представителями разных культур.

Поликультурность предполагает знание жизненного уклада представителей иной этнической группы: их ценностные установки, систему образования, национальные традиции, семейные обычаи, систему этических норм, политические, религиозные, культурные коды. Если преподаватель отказывается воспринимать чужую культуру и не желает прикладывать коммуникативные

усилия для выстраивания полноценного диалога внутри поликультурной учебной группы, то риск конфликта и выяснения отношений неизбежен.

Метод включенного наблюдения за коммуникативным поведением российских студентов (будущих преподавателей РКИ), проходящих прикладную практику по специализации «Русский язык как иностранный» в рамках аудиторной и внеаудиторной работы с иностранными студентами, показывает, что практиканты, у которых сформирован навык социального общения в поликультурной среде, достаточно быстро находят общий язык с учебной группой. Студенты стремятся к активному использованию различных межкультурных и цифровых технологий, изучают дополнительную литературу по специфике национального коммуникативного поведения именно той этнической группы, с которой им предстоит работать, проводят различные мероприятия, мотивирующие инофона к изучению русского языка. Студенты данной группы, как правило, связывают свою профессиональную деятельность с преподаванием РКИ и в дальнейшем ищут работу по специальности на подготовительных факультетах для иностранных студентов либо продолжают обучение в аспирантуре.

Другие практиканты признают, что работа преподавателя РКИ сложная, необходимо учитывать различные факторы риска и знать разницу в системе преподавания русского языка как родного и как иностранного. Студенты этой группы, как правило, рассматривают данную профессию в качестве дополнительного заработка.

Третья группа практикантов уже после первых проведенных занятий отмечает, что им сложно абстрагироваться от собственной языковой и культурной идентичности, указывают на сложности в общении с иностранными студентами, заявляют о нежелании общаться с учебной группой в дальнейшем. В этой ситуации преподавателю-наставнику необходимо указать не только на ошибки в решении учебных задач, но и совместно с практикантом найти способы конструктивного диалога внутри группы. Такие студенты, как правило, не связывают свою дальнейшую профессиональную деятельность с преподаванием РКИ, но находят свое призвание, работая с иностранными студентами в международных отделах российских вузов.

Таким образом, поликультурная компетенция будущего преподавателя РКИ должна включать толерантное отношение к культурным различиям, гибкость в общении, тактичность, вежливость, доброжелательность, знание правил бесконфликтного культурного взаимодействия, уважительное отношение к человеку иной культуры. В рабочие программы дисциплин по подготовке специалистов для преподавания русского языка как иностранного необходимо внедрять практические модули, включающие решение ситуационно-проблемных задач, моделирующих поведение преподавателя в поликультурной учебной группе и обучающих эффективным способам коммуникации в профессиональной среде.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алтынбаева Г. М., Яхина Д. И. Факторы риска в условиях межкультурного взаимодействия преподавателя вуза с иностранным студентом // Социальное неравенство современности: новая реальность научного осмысления. Материалы VI Международной научной конференции. Саратов, 13 апреля 2018. – Саратов: «Саратовский источник», 2018. – С. 250–254.

2. Джуринский А. Н. Поликультурное воспитание: сущность и перспективы развития // Педагогика. – 2002. – № 10. – С. 83–86.

3. Живодорова Т. А. К вопросу о термине «Поликультурная компетентность» // Проблемы современного образования. – № 3, 2017. – С. 70–75.

4. Заседание Совета по межнациональным отношениям / Режим доступа: URL http://kremlin.ru (дата обращения: 1.10.2021).

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдуллина Дилария Маратовна, кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник Института языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова Академии наук Республики Татарстан. Казань, Россия. E-mail: Gibadullina_13@mail.ru

Абдуллина Ольга Анатольевна, учитель русского языка и литературы МБОУ «Шаминская основная общеобразовательная школа» Алексеевского муниципального района Республики Татарстан. Россия. E-mail: Olg.abdullina2012@mail.ru

Абдуллина Чулпан Зуфаровна, аспирант Института языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова Академии наук Республики Татарстан. Казань, Россия. E-mail: chulpan_markiz@mail.ru

Акашина Ниля Мухамедовна, заместитель директора по учебной работе по вопросам национального образования, учитель родного (татарского) языка и литературы МБОУ «Средняя общеобразовательная школа № 9 с углубленным изучением английского языка» Ново-Савиновского района г. Казани. Россия. E-mail: nilyaakashina@mail.ru

Алеева Гульназ Усмановна, кандидат филологических наук, преподаватель Казанского колледжа строительства, архитектуры и городского хозяйства. Казань, Россия. E-mail: 2450774@mail.ru

Антонов Юрий Григорьевич, доктор филологических наук, заведующий кафедрой финно-угорской филологии ФГБОУ ВО «МГУ им. Н. П. Огарёва». Саранск, Россия. E-mail: antonov-ug69@yandex.ru

Арсланова Ильмира Мансуровна, учитель русского языка и литературы МБОУ «Верхнекибякозинская средняя общеобразовательная школа» Тюлячинского муниципального района Республики Татарстан. Россия. E-mail: imiraarslanova@yandex.ru

Асхадуллина Гульназ Гамбаровна, учитель родного (татарского) языка и литературы ГАОУ «Полилингвальный комплекс «Адымнар – путь к знаниям и согласию» г. Казани. Россия. E-mail: askhadullina1999@mail.ru

Ашрафуллина Розалия Ильдаровна, учитель высшей квалификационной категории МБОУ «Средняя общеобразовательная школа № 10». Елабуга, Россия. E-mail: rozaliya_nais@mail.ru

Бариева Зиля Равилевна, заместитель директора МАОУ «Основная общеобразовательная школа № 30». Казань, Россия. E-mail: Armaya.ru@mail.ru

Богдашкина Светлана Владимировна, кандидат филологических наук, доцент ФГБОУ ВО МГПУ им. М. Е. Евсевьева. Саранск, Россия. E-mail: svjatok@mail.ru

Валиева Миляуша Закиевна, кандидат филологических наук, старший научный сотрудник Института языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова Академии наук Республики Татарстан. Казань, Россия. E-mail: miliy21@mail.ru

Волгин Владимир Леонидович, кандидат политических наук, эксперт Распределенного научного центра по изучению межнациональных и межрелигиозных проблем. Элиста, Россия. E-mail: vvlrk@mail.ru

Волкова Роза Хабибулловна, учитель русского языка и литературы высшей квалификационной категории МБОУ «Средняя общеобразовательная школа № 25 им.70-летия нефти Татарстана», г. Альметьевск, Россия.

Габдулвалиева Рамзия Наилевна, учитель родного языка и литературы МБОУ «Гимназия № 175» г. Казани. Россия. E-mail: marselkom@mail.ru

Гайнуллина Гульфия Расилевна, кандидат филологических наук, доцент ИФМК Казанского (Приволжского) федерального университета. Казань, Россия. E-mail: gulfiarasilevna@mail.ru

Ганиева Айгуль Фирдинатовна, кандидат филологических наук, старший научный сотрудник Института языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова Академии наук Республики Татарстан. Казань, Россия. E-mail: aygulgani@mail.ru

Гареева Раушания Рауфовна, кандидат филологических наук, доцент кафедры татарского языка и литературы ФГБОУ ВО «Башкирский государственный педагогический университет им. М. Акмуллы». Уфа, Россия. E-mail: ru_gareeva@mail.ru

Гарипова Клара Бариевна, учитель родного (татарского) языка и литературы МБОУ «Суксинская ООШ» Высокогорского муниципального района Республики Татарстан. Россия. E-mail: klaragaripova@yandex.ru

Гафарова Гульнара Галимхановна, учитель родного языка и литературы МБОУ «Гимназия № 175» г. Казани. Россия.

Гизеева Гульфия Искандаровна, учитель татарского (родного) языка МБОУ «Основная общеобразовательная школа № 17 им. Героя Советского Союза Н.А. Катина Зеленодольского муниципального района Республики Татарстан». Россия. E-mail: Gizeeva@mail.ru

Гилязиева Чулпан Хайдаровна, учитель начальных классов МБОУ «Арская НОШ № 3 – детский сад». Арск, Россия. E-mail: tchulpan00@mail.ru

Гилязова Лилия Гильмутдиновна, кандидат филологических наук, доцент ГАОУ ДПО «Институт развития образования Республики Татарстан». Казань, Россия. E-mail: Glg4@ yandex.ru

Гиниятуллина Лилия Миннулловна, кандидат филологических наук, доцент, старший научный сотрудник Института языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова Академии наук Республики Татарстан. Казань, Россия. E-mail: gin_liluk@mail.ru

Гунжитова Гарма-Ханда Цыбикжаповна, кандидат политических наук, доцент, директор Высшей школы бурятского языка и литературы ФГБОУ ВО «Бурятский государственный университет им. Доржи Банзарова». Улан-Удэ, Россия. E-mail: gunzhitova1974@mail.ru

Давлетова Рушания Фатиховна, учитель МБОУ «Тойгильдинская основная общеобразовательная школа» Муслюмовского муниципального района Республики Татарстан. Россия. E-mail: rushaniya44@mail.ru

Давлетшина Ильмира Габдулахатовна, учитель родного (татарского) языка и литературы ГАОУ «Полилингвальный комплекс «Адымнар – путь к знаниям и согласию» г. Казани. Россия. E-mail: ilmira2504@yandex.ru

Данилова Зульфира Салахетдиновна, учитель высшей квалификационной категории Полилингвального образовательного комплекса «Адымнар – Алабуга». Россия. E-mail: 1804000265@mail.ru

Елаев Александр Афанасьевич, профессор, доктор исторических наук, директор Центра сохранения и развития бурятского языка БГУ им. Доржи Банзарова. Улан-Удэ, Россия. E-mail: alexelaev@mail.ru

Еникеев Ильдар Ахнафович, старший научный сотрудник отдела литературоведения Института языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова Академии наук Республики Татарстан. Казань, Россия. E-mail: eniki07@mai.ru

Зайнуллина Айгуль Марсовна, учитель родного языка и литературы МБОУ «Гимназия № 36». Казань, Россия. E-mail: Aygul_zaynull@mail.ru

Закирзянов Альфат Магсумзянович, доктор филологических наук, доцент, заведующий отделом литературоведения Института языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова Академии наук Республики Татарстан. Казань, Россия. E-mail: Alfat_zak@mail.ru

Зарипова Дания Фирдусовна, учитель родного (татарского) языка и литературы МБОУ «Школа № 85» Ново-Савиновского района г. Казани. Россия. E-mail: 4812000865@edu.tatar.ru

Иванова Нина Иннокентьевна, кандидат филологических наук, старший научный сотрудник Института гуманитарных исследований и проблем малочисленных народов Севера СО РАН. Якутск, Россия. E-mail: haar-haar@mail.ru

Камарова Нагбду Султансих кызы, кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Почетный работник образования Республики Казахстан, профессор Каспийского университета технологий и инжиниринга им. Ш. Есенова. Актау, Казахстан. E-mail: nagbdu@mail.ru

Каримова Фания Ильдусовна, учитель родного (татарского) языка и литературы высшей квалификационной категории МБОУ «Средняя общеобразовательная школа № 9 с углубленным изучением английского языка» Ново-Савиновского района г. Казани. Россия. E-mail: karimova_ Faniya@mail.ru

Кашипова Наиля Задитовна, учитель родного (татарского) языка и литературы МАОУ «СОШ № 17». Альметьевск, Россия. E-mail: Kashipova73@mail.ru

Каюмова Гелюся Фаридовна, кандидат филологических наук, доцент ИФМК Казанского (Приволжского) федерального университета. Казань, Россия. E-mail: gulfar21@mail.ru

Кириллова Зоя Николаевна, кандидат филологических наук, доцент ИФМК Казанского (Приволжского) федерального университета. Казань, Россия. E-mail: zkirillova@yandex.ru

Клементьев Андрей Александрович, кандидат филологических наук, главный редактор научно-методического журнала «Вордскем кыл», Автономное учреждение Удмуртской Республики «Издательский дом национальной прессы». Ижевск, Россия. E-mail: juber1@yandex.ru

Кубанова Лиана Владимировна, кандидат политических наук, ведущий научный сотрудник Карачаево-Черкесского института гуманитарных исследований. Черкесск, Россия. E-mail: lianakubanova@mail.ru

Кузьмина Раиса Петровна, кандидат филологических наук, старший научный сотрудник Института гуманитарных исследований и проблем малочисленных народов Севера Сибирского отделения Российская академия наук. Якутск, Россия. E-mail: raisakuzmina2013@yandex.ru

Макарова Венера Файзиевна, доктор филологических наук, доцент, старший научный сотрудник Института языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова Академии наук Республики Татарстан. Казань, Россия. E-mail: makarova_vf@mail.ru

Мардеева Румия Салиховна, учитель родного языка и литературы МАОУ «Основная общеобразовательная школа № 30». Казань, Россия. E-mail: rumiya-s@list.ru

Маскаева Вера Александровна, студент ФГБОУ ВО МГПУ им. М. Е. Евсевьева. Саранск, Россия. E-mail: vera-maskaeva@mail.ru

Матросова Лидия Сидоровна, кандидат филологических наук, доцент, и.о. зав. кафедрой марийского языка и литературы ФГБОУ ВО «Марийский государственный университет». Йошкар-Ола, Россия. E-mail: m.natali378@mail.ru

Матросова Наталья Владимировна, преподаватель ФГБОУ ВО «Марийский государственный университет». Йошкар-Ола, Россия. E-mail: m.natali378@mail.ru

Мирвалиева Лилия Кашифовна, заместитель директора по учебно-воспитательной работе, учитель родного (татарского) языка и литературы МАОУ «Лицей № 2». Альметьевск, Россия. E-mail: milka306@mail.ru

Мотигуллина Альфия Рухулловна, кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков и языкознания Поволжского государственного университета физической культуры, спорта и туризма. Казань, Россия. E-mail: alfiya311065@mail.ru

Мугтасимова Гульназ Ринатовна, кандидат филологических наук, доцент ИФМК Казанского (Приволжского) федерального университета. Казань, Россия. E-mail: Gulnaz-72@mail.ru

Мукимова Насима Анваровна, кандидат филологических наук, доцент кафедры татарской и чувашской филологии Стерлитамакского филиала ФГБОУ ВО «Башкирский государственный университет». Стерлитамак, Россия. E-mail: n.a.mukimova@strbsu.ru

Мухамадиева Альбина Талгатовна, учитель русского языка и литературы высшей квалификационной категории МБОУ «Средняя общеобразовательная школа № 25 им.70-летия нефти Татарстана», г. Альметьевск, Россия. E-mail: muchamadieva75@mail.ru

Мухаметзянова Гульнара Бариевна, учитель начальных классов МБОУ «Кшкловская начальная общеобразовательная школа – детский сад» Атнинского муниципального района Республики Татарстан. Россия. E-mail: kshlau@mail.ru

Мухарлямова Гульназ Нурфатовна, кандидат филологических наук, заведующий отделом национального образования Института языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова Академии наук Республики Татарстан. Казань, Россия. E-mail: mukharlamgul@gmail.com

Нагимуллина Лейля Раисовна, учитель начальных классов МБОУ «Татарская гимназия № 2 им. Шигабутдина Марджани при Казанском Федеральном Университете» Московского района г. Казани. Россия. E-mail: leilawww@mail.ru

Надыршина Лейсан Радифовна, кандидат филологических наук, старший научный сотрудник Института языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова Академии наук Республики Татарстан. Казань, Россия. E-mail: leysan_tatar@mail.ru

Насипов Илшат Сахиятуллович, доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой татарского языка и литературы Института филологического образования и межкультурных коммуникаций Башкирского государственного педагогического университета им. М. Акмуллы. Уфа, Россия. E-mail: nasipov2021@yandex.ru

Нуриев Анас Гаптрауфович, кандидат юридических наук, доцент, Руководитель аппарата Конституционного суда Республики Татарстан, Заслуженный юрист Республики Татарстан. Казань, Россия. E-mail: anasnuriev@yandex.ru

Нуриева Раиса Султанахметовна, учитель родного языка и литературы МБОУ «Лицей им. В. В. Карпова» села Осиново Зеленодольского муниципального района Республики Татарстан. Россия. E-mail: mama6868@mail.ru

Омурзакова Жылдыз Кубанычбековна, кандидат исторических наук, доцент, проректор по учебной работе, науке и развитию государственного языка Международного университета Кыргызстана. Бишкек, Кыргызская Республика. E-mail: omurzakova.74@mail.ru

Осмоналиева Гульмира Касыкеевна, кандидат филологических наук, профессор, заведующая межфакультетской кафедрой государственного языка Кыргызского национального университета им. Ж. Баласагына. Бишкек, Кыргызстан. E-mail: ogk.67@mail.ru

Сабирова Наиля Наилевна, магистр Высшей школы национальной культуры и образования им. Габдуллы Тукая ИФМК Казанского (Приволжского) Федерального университета. Казань, Россия. E-mail: Gibadullina.nailya2012@yandex.ru

Сагдеева Фаузия Кабировна, кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела общей лингвистики Института языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова Академии наук Республики Татарстан. Казань, Россия. E-mail: fauzija.sagdeewa@yandex.ru

Сагдиева Рамиля Камиловна, кандидат филологических наук, доцент кафедры татарского языкознания ИФМК Казанского (Приволжского) федерального университета. Казань, Россия. E-mail: ram-sag777@mail.ru

Салахова Рузиля Рашитовна, кандидат филологических наук, доцент кафедры общего языкознания и тюркологии ИФМК Казанского (Приволжского) федерального университета. Казань, Россия. E-mail: ruzilya5@mail.ru

Салимова Дания Абузаровна, доктор филологических наук, профессор, заслуженный деятель науки РТ, профессор кафедры русского языка и литературы Казанского (Приволжского) федерального университета. Елабуга, Россия. E-mail: daniya.salimova@mail.ru

Саляхова Зухра Габделахатовна, кандидат филологических наук, учитель родного (татарского) языка и литературы МБОУ «Гимназия № 10» Авиастроительного района г. Казани. Россия. E-mail: zuhra.idrisova@yandex.ru

Семенова Дина Алексеевна, кандидат педагогических наук, координатор проектов Проектного офиса ФГБОУ ВО «Марийский государственный университет». Йошкар-Ола, Россия. E-mail: dinasemenova@gmail.com

Сибгаева Фируза Рамзеловна, кандидат филологических наук, доцент кафедры общего языкознания и тюркологии ИФМК Казанского (Приволжского) федерального университета. Казань, Россия. E-mail: FiruzaRS@mail.ru

Спиридонова Наталья Ивановна, старший научный сотрудник ФГБУ «Федеральный институт родных языков народов Российской Федерации». Якутск, Россия. E-mail: tashachen@mail.ru

Фаттахова Рузиля Фердависовна, кандидат филологических наук, доцент кафедры татарского языка и литературы ГАОУ ДПО «Институт развития образования Республики Татарстан». Казань, Россия. E-mail: faruzilya@mail.ru

Фатхуллова Кадрия Сунгатовна, кандидат филологических наук, доцент кафедры общего языкознания и тюркологии ИФМК Казанского (Приволжского) федерального университета. Казань, Россия. E-mail: kadria.kgu@mail.ru

Хадиева Гульнара Василовна, старший преподаватель кафедры татарского языка и литературы ГАОУ ДПО «Институт развития образования Республики Татарстан». Казань, Россия. E-mail: gulnarahgv@mail.ru

Хисамов Олег Ришатович, кандидат филологических наук, заместитель директора Института языка, литературы и искусства Академии наук Республики Татарстан. Казань, Россия. E-mail: ohisamov@mail.ru

Хуснутдинов Дамир Хайдарович, кандидат филологических наук, доцент кафедры татарского языкознания ИФМК Казанского (Приволжского) федерального университета. Казань, Россия.

Чегаева Елена Геннадьевна, учитель русского (родного) языка МБОУ «Основная общеобразовательная школа № 17 им. Героя Советского Союза Н. А. Катина Зеленодольского муниципального района Республики Татарстан». Россия. E-mail: alenkachegaeva@gmail.com

Чичирова Марина Анатольевна, учитель начальных классов МБОУ «Большеполянская основная общеобразовательная школа» Алексеевского муниципального района Республики Татарстан. Россия. E-mail: mari.chichirova@mail.ru

Шакирова Гульназ Маликовна, учитель татарского языка и литературы МБОУ «СОШ № 7 г. Азнакаево» Азнакаевского муниципального района. Азнакаево, Россия.

Шакурова Муслима Магесумовна, кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник Института языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова Академии наук Республики Татарстан. Казань, Россия. E-mail: mshakurova@inbox.ru

Шамсиева Гульназ Миннегараевна, методист МКУ «Управление образования Исполнительного комитета Азнакаевского муниципального района». Азнакаево, Россия. E-mail: gulnaz73-09@mail.ru

Шамсиева Ильгиза Альбертовна, учитель татарского языка и литературы МАОУ «Лицей № 2». Альметьевск, Россия. E-mail: koiashkai@mail.ru

Щербина Елена Анатольевна, кандидат политических наук, доцент, заместитель директора Карачаево-Черкесского института гуманитарных исследований при Правительстве КЧР. Черкесск, Россия. E-mail: adenas@list.ru

Юрченко Марина Геннадьевна, кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой иностранных языков ГОУ ВПО Кыргызско-Российский Славянский университет им. Б. Н. Ельцина. Бишкек, Кыргызская Республика. E-mail: m4rinaiurchenko@yandex.ru

Ядреев Иван Васильевич, преподаватель-исследователь Университета прокуратуры Российской Федерации, аспирант факультета подготовки научных кадров Университет прокуратуры Российской Федерации, прокурор Хангаласского района Республики Саха (Якутия). Москва, Россия. E-mail: kutlug@mail.ru

Яковлева Олеся Васильевна, учитель удмуртского языка и литературы МБОУ «Средне-Кушкетская СОШ им. О. Н. Исаева» Балтасинского муниципального района РТ. Россия. E-mail: lesya121285@mail.ru

Яхина Диляра Инсановна, кандидат филологических наук, доцент кафедры филологии УВО «Университет управления «ТИСБИ». Казань, Россия. E-mail: dilyaraja@gmail.com

СОДЕРЖАНИЕ

Хисамов О. Р. Татарский язык в общероссийском пространстве: состояние и перспективы . . . 3
Нуриев А. Г. Возможности применения государственных языков субъектов РФ в процессуальных отраслях права на примере гражданского судопроизводства . . . 7
Антонов Ю. Г. Подготовка кадров для преподавания государственных языков Республики Мордовия в ФГБОУ ВО «МГУ им. Н. П. Огарёва» . . . 11
Волгин В. Л. Государственная политика сохранения и развития Калмыцкого языка: опыт и проблемы . . . 14
Гунжитова Г.-Х. Ц. Вопросы формирования компетентностной модели учителя родного языка . . . 17
Елаев А. А. Университет как актор языковой политики (на примере Бурятского госуниверситета им. Д. Банзарова в реализации языковой политики в Байкальском регионе) . . . 20
Кубанова Л. В., Щербина Е. А. Правовые основы функционирования государственных языков в Карачаево-Черкесской Республике . . . 25
Иванова Н. И. Состояние языкового законодательства в Республике Саха (Якутия) в контексте нормативно-правовых актов федерального центра и их оценка экспертным сообществом . . . 28
Камарова Н. С. Подготовка специалистов филологов-переводчиков – требование современности . . . 32
Матросова Н. В., Семенова Д. А., Матросова Л. С. Цифровые технологии в проектной деятельности студентов при повышении мотивационной составляющей к сохранению родного языка и литературы и национальной идентичности . . . 37
Омурзаков Ж. К. Языковая ситуация в Кыргызстане . . . 40
Осмоналиева Г. К. Современные требования к преподаванию государственного языка с использованием системы Кыргызтест . . . 45
Ядреев И. В. Территориальная организация местного самоуправления как способ сохранения языковой самобытности народов Российской Федерации . . . 51
Насипов И. С., Мөкимова Н. Ә., Гәрәева Р. Р. Татар теленнән универсаль уку гамәлләрен формалаштыру чарасы буларак уку кулланмалары . . . 55
Салимова Д. А. История и современное состояние проблем национального языкового образования в РТ (1980–2020 гг.): на примере Елабужского института . . . 60
Абдуллина Ч. З., Сагдеева Ф. К. О сущности явления двуязычия . . . 64
Абдуллина О. А. Формирование коммуникативности школьников посредством организации творческой деятельности на основе краеведческого материала . . . 67
Акашина Н. М., Каримова Ф. И. Работа над орфографической зоркостью в рамках школьного проекта «Грамотность на кончике пера» «Ак китап» – «Белая книга» (татарский язык и литература) . . . 70
Алеева Г. У. Диалог культур: формирование межкультурной коммуникации на уроках татарского языка . . . 72
Арсланова И. М. Полилингвальное развитие учащихся в общеобразовательном процессе . . . 74
Асхадуллина Г. Г. Проблемы в преподавании языков . . . 78

Бариева З. Р. Формирование интереса к предмету и мотивация учебной деятельности на уроках родного языка 82
Богдашкина С. В., Маскаева В. А. Использование «мозгового штурма» в старших классах при изучении раздела фразеология на уроках родного (мокшанского) языка 84
Вәлиева М. З. «Белемле, укымышлы, галим» төшенчәләренең XVII–XVIII гасыр язма истәлекләрендә кулланылышы 87
Волкова Р. Х., Мухамадиева А. Т. Применение новых образовательных траекторий на уроках русского языка и литературы 90
Габделвәлиева Р. Н., Гафарова Г. Г. Туган тел дәресләрендә укучыларның коммуникатив компетенциясен формалаштыру 96
Гайнуллина Г. Р. Югары уку йортында Әмирхан Еникинең әдәби мирасын өйрәнү 99
Ганиева А. Ф. Әдәби әсәр өйрәнү процессында әхлакый һәм эстетик тәрбия бирү (Ф. Садриевның «Таң җиле» романы мисалында) 102
Гарипова К. Б., Мөхәмәтҗанова Г. Б. Мәктәптә Габдулла Тукай иҗатын өйрәнүдә методик традицияләр һәм заманчалык 106
Габидуллина Ф. И. Әдәбият дәресләрендә укучыларда милли үзаң формалаштыру (Д. Гарифуллинның әдәби иҗаты мисалында) 110
Гизеева Г. И., Чегаева Е. Г. Формирование читательской деятельности на уроках родной литературы 114
Гилязиева Ч. Х. Применение разных технологий на уроках родного языка в начальной школе 117
Гыйләҗева Л. Г., Һадиева Г. В. Проблемалы укытуның нигезе буларак дәрестә проблемалы ситуацияләр 119
Гыйниятуллина Л. М., Шәкүрова М. М. Текстка филологик (лингвистик) анализ ясауда тел концепцияләренең теоретик нигезләре 122
Дәүләтова Р. Ф. Әдәбият дәресләрендә әхлакый-экологик тәрбия бирү . . 127
Дәүләтшина И. Г. «Туган (татар) тел»не укытуда инновацион технологияләр 129
Данилова З. С., Ашрафуллина Р. И. Сөйләм телен үстерү алымы буларак укучыларның үзара иҗади эшләрен рецензияләүләре 133
Еникеев И. А. Методика формирования профессиональной компетентности переводчика на примере переводов поэзии Дэрдменда . . 137
Зайнуллина А. М. Обращение как самостоятельный компонент предложения 141
Закирҗанов Ә. М. Дәресләрдә мәгърифәтчелек чоры әдәбиятын өйрәнү . . 144
Зарипова Д. Ф. Патриотик тәрбия бирүдә татар халкының йолалары, бәйрәмнәре, традицияләре 148
Кашипова Н. З. Туган тел һәм әдәбиятны өйрәткәндә укучыларның коммуникатив компетенциясен формалаштыру юллары 151
Каюмова Г. Ф. Әдәби уку дәресләрендә танып белү активлыгын үстерү чарасы буларак дидактик коммуникация 153
Кириллова З. Н. 1920 елларда татар теленнән үзөйрәткечләр 157
Клементьев А. А. Научно-методический журнал «вордскем кыл» («родное слово») как ресурс для профессионального развития учителей удмуртского языка и литературы 161
Кузьмина Р. П. О некоторых особенностях функционирования эвенского языка на территории Якутии 165

Макарова В. Ф. Көлке чараларын проект эшчәнлегендә өйрәнү 167
Мардеева Р. С. Воспитание толерантного человека в двуязычной атмосфере 171
Мирвәлиева Л. К. Профильле укыту шартларында коммуникатив компетенция үстерүнең үзенчәлекле формалары 173
Мотыйгуллина Ә. Р. Әдәбият дәресләрендә язучының тәнкыйди һәм публицистик эшчәнлеген өйрәнү юнәлешләре (Р. Сибат эшчәнлеге мисалында) 176
Мөгтәсимова Г. Р. Видеоматериаллар ярдәмендә тыңлап аңлау күнекмәләре формалаштыру үзенчәлекләре 179
Мөхәрләмова Г. Н., Абдуллина Д. М. «Туган (татар) телдә әдәби уку» предметы буенча заманча укыту-методик комплекслары турында 182
Нәгыймуллина Л. Р. Татар теле һәм әдәбияты дәресләрендә электрон белем бирү 185
Надыршина Л. Р. Әдәбият дәресләрендә поэма жанры үзенчәлекләрен өйрәтү (Р. Миңнуллинның «Татарларым» поэмасы мисалында) 188
Нуриева Р. С. Татар теле дәресләрендә электрон укыту алымнары 191
Сабирова Н. Н. Кече яшьтәге укучылар өчен чыккан матбугатта теркәлгән кеше шәхесе белән бәйле атамалар 194
Сагдиева Р. К., Хуснутдинов Д. Х. Развитие коммуникативной компетенции при помощи перевода 196
Сәлахова Р. Р. Татар теленә өйрәтүдә кроссвордлар кулланып коммуникатив компетенцияне формалаштыру 199
Салахова Р. Р., Сибгаева Ф. Р. Деривационно-семантический аспект изучения глаголов движения татарского языка в русскоязычной аудитории 202
Сәлахова З. Г. Туган тел (татар теле) һәм әдәбият укыту барышында укучыларда коммуникатив компетенция формалаштыру юллары 206
Сибгаева Ф. Р., Фатхуллова К. С. Развитие языковой компетенции по татарскому языку в государственной службе 209
Спиридонова Н. И. Специфика разработки учебников на родных языках коренных малочисленных народов Севера 212
Фаттахова Р. Ф. Укытучының педагогик стиле 215
Хисамов О. Р. Создание современных УМК по родному (татарскому) языку и литературе: проблемы, подходы, решения 218
Чичирова М. А. Обучение учащихся правописанию словарных слов на уроках родного (русского) языка в начальной школе 221
Шәкүрова М. М., Гыйниятуллина Л. М. Әдәби текстны лексик һәм морфологик яссылыкта өйрәнү 224
Шәмсиева Г. М., Шакирова Г. М. Милли кыйммәтләр формалаштыруда укытучының роле 229
Шәмсиева И. А. Мәктәп укучыларына дәрестән тыш эшчәнлек аша милли тәрбия бирү 231
Юрченко М. Г. Понятийные признаки концепта студент, объективированные синонимами слов-репрезентантов 234
Яковлева О. В. Формирование коммуникативных умений учащихся 237
Яхина Д. И. К вопросу формирования поликультурной компетенции будущих преподавателей русского языка как иностранного 241
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ 244

ИКЕ ҺӘМ КҮПТЕЛЛЕЛЕК ШАРТЛАРЫНДА ДӘҮЛӘТ ҺӘМ РЕГИОНАЛЬ ТЕЛЛӘРНЕ КУЛЛАНУНЫҢ ХОКУКЫЙ НИГЕЗЛӘРЕ (ФЕДЕРАЛЬ ДӘҮЛӘТЛӘРДӘ ТЕЛ СӘЯСӘТЕН ТОРМЫШКА АШЫРУНЫҢ ДӨНЬЯКҮЛӘМ ТӘҖРИБӘСЕ)

Халыкара фәнни-гамәли конференция

2021 ел, 13 декабрь, Казан шәһәре

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ И РЕГИОНАЛЬНЫХ ЯЗЫКОВ В УСЛОВИЯХ ДВУ- И МНОГОЯЗЫЧИЯ (МИРОВОЙ ОПЫТ РЕАЛИЗАЦИИ ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ В ФЕДЕРАТИВНЫХ ГОСУДАРСТВАХ)

Международная научно-практическая конференция

13 декабря 2021 года, город Казань

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

Материалы публикуются в авторской редакции

Дизайн обложки *А.В. Булатова*
Компьютерная верстка *Н.Т. Абдуллиной*

Подписано в печать 17.11.2021.
Формат 70×108 1/16. Гарнитура «Таймс». Бумага офсетная, печать офсетная
Усл.-печ. л. 22. Уч-изд. л. 18,8. Тираж 200 экз.

Оригинал-макет подготовлен
в Институте языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова АН РТ
420111, Казань, ул. К. Маркса, 12